

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРИНЧЕНКА

Світлана СИСОЄВА

**ТВОРЧИЙ
РОЗВИТОК
ФАХІВЦІВ
В УМОВАХ МАГІСТРАТУРИ**

М О Н О Г Р А Ф І Я

Київ – 2014

ББК 7 4.58

С 40

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Київського університету імені Бориса Грінченка
(протокол №11 від 28 листопада 2013 року)*

Рецензенти: **Моляко В.О.** — доктор психологічних наук, професор, дійсний член НАПН України, завідувач лабораторії психології творчості Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України
Соколова І.В. — доктор педагогічних наук, професор, декан факультету іноземних мов Маріупольського державного університету

С 40 Сисоєва С.О. Творчий розвиток фахівців в умовах магістратури:
Монографія / С.О. Сисоєва. — К.: ТОВ «Видавниче підприємство «ЕДЕЛЬВЕЙС», 2014. — 404 с.

ISBN 978-966-2748-44-4

У монографії висвітлено теоретичні і методичні основи творчого розвитку фахівців в умовах магістратури; розкрито ознаки творчої педагогічної діяльності викладача вищої школи; зміст його підготовки до творчого розвитку студентів; подано організаційно-методичні умови та методологію дослідження творчого розвитку фахівців в умовах магістратури.

Монографію адресовано викладачам вищих навчальних закладів, магістрантам, аспірантам, слухачам закладів післядипломної освіти, науковцям; усім, хто цікавиться проблемами творчого розвитку майбутніх фахівців у процесі професійної підготовки.

УДК 378.22:37.015.31

ББК 74.58

ISBN 978-966-2748-44-4

© Сисоєва С. О., 2014

© Національна академія педагогічних наук України, 2014

ЗМІСТ

ВСТУП	5
--------------------	---

РОЗДІЛ I. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ТВОРЧОГО РОЗВИТКУ ФАХІВЦІВ	13
1.1. Творчість як філософський, соціальний, психологічний та педагогічний феномен	13
1.2. Соціальні, психологічні та педагогічні підходи до визначення творчої особистості	41
1.3. Педагогічна творчість викладача вищої школи в структурі педагогіки творчості	73
1.4. Обґрунтування змісту підготовки викладача вищої школи до творчого розвитку фахівця	88
1.5. Інститут магістратури у вищих навчальних закладах	116
Висновки до першого розділу	137

РОЗДІЛ II. МЕТОДОЛОГІЯ ТВОРЧОГО РОЗВИТКУ ФАХІВЦІВ	142
2.1. Обґрунтування системи творчих якостей особистості як основи її творчого розвитку	142
2.2. Структурно-компонентний метод оцінювання рівня творчого розвитку особистості	164
2.3. Технологія вивчення рівнів творчого розвитку студента і творчих можливостей студентської групи	175
Висновки до другого розділу	186

РОЗДІЛ ІІІ. ТВОРЧИЙ РОЗВИТОК МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ВИЩОЇ ШКОЛИ	189
3.1. Ознаки творчої педагогічної діяльності викладача вищої школи.	189
3.2. Зміст підготовки майбутніх викладачів вищої школи до творчої педагогічної діяльності	204
3.3. Психолого-педагогічні умови творчого розвитку магістрантів.	216
3.4. Форми, методи та прийоми стимулювання творчої активності магістрантів.	236
3.5. Інтерактивні технології навчання у творчому розвитку майбутніх магістрів	247
Висновки до третього розділу	262
ВИСНОВКИ	264
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	271
ДОДАТОК «Педагогіка творчості» – Навчальна програма для спеціальності 8.18010021 Педагогіка вищої школи (галузь знань: 1801 Специфічні категорії, освітньо- кваліфікаційний рівень «магістр», за вимогами кредитно-модульної системи)	302

ВСТУП

Феномен творчості – це феномен будь-якого розвитку. Людина народжується з готовністю до творчості, яка охоплює багатство і потенційну різноманітність здатностей людини. Творчість пронизує всю еволюцію в організації будь-якої живої особи від клітинного і субклітинного рівня до мозку й інтелекту людини.

Творчість за своєю сутністю є культурно-історичним явищем, а тому у проблемі творчості можна виокремити філософський, історичний, соціальний, культурологічний, педагогічний, пси-хологічний аспекти тощо. Будь-якій творчості завжди притаманне особистісне і процесуальне. Вона передбачає наявність у людини розвинутих здібностей, мотивів, знань і умінь, завдяки яким створюється продукт, що відрізняється новизною, оригінальністю, унікальністю. Такі якості людини у їх сукупності називають творчими.

Життя як таке також є творчістю. Воно постає як «творча хвиля», і одночасно як креативний процес – хвилеподібний рух на всіх рівнях організації життя. З цієї позиції творчість не тільки прерогатива людини, як вважають більшість філософів, а й феномен, що пронизує все існуюче, все живе. Разом із тим, сенс та зміст творчості людини, внаслідок притаманній їй свідомості, працезбагачується, від-дзеркалюючи багатство культури й соціального досвіду людства.

Розгортаючи за допомогою мозку, інтелекту, рук творчий процес в його вищому антропогенному, соціо-генному і техногенному значенні, людина приводить в рух усю «піраміду» творчих процесів відповідно до піраміди біологічної організації. Істинною і най-важливішою нагородою творчих зусиль людини є глибоке пси-хофізичне задоволення, яке вона переживає при усвідомленні результату власної творчості. Однак, таке задоволення є передумовою подальших пошуків і людина знову звертається до творчості. У творчій діяльності виявляються гнучкий розум, систематичність, послідовність і діалектичність мислення, готовність до ризику і відповідальність за прийняте рішення.

Проблема формування творчої особистості, пошук ефективних засобів розкриття творчого потенціалу кожної людини належить до універсальних наукових проблем міждисциплінарного рівня та набуває особливої актуальності на сучасному інноваційному етапі суспільного розвитку. Творчість, інновації, креативна діяльність виступають як

невід’ємні характеристики творчої особистості, формування якої є сьогодні стратегічною метою освіти.¹

Творчий розвиток фахівця набуває статусу найактуальнішої проблеми сучасної психолого-педагогічної науки і практики, яка особливо загострюється в умовах оновлення суспільства, супе-речливих, складних і тривалих процесів, якими супроводжується пошук нових шляхів та засобів здійснення перетворень у всіх сферах життєдіяльності суспільства. Актуальність цієї проблеми посилюється необхідністю формування інноваційної людини з інно-ваційним мисленням, здатної до інноваційної професійної діяльності.

Процеси демократизації і гуманізації суспільства створюють умови для вибору шляхів життєтворчості його громадян, реалізації творчих можливостей кожного. Вільний і всебічний розвиток особистості кожної людини декларується й основним Законом нашої держави — «Конституцією України» (стаття 23). Одним із стратегічних завдань, окреслених у Державній національній програмі «Освіта» («Україна ХХІ століття»), є створення умов для формування освіченої, творчої особистості громадянина, реалізації та самореалізації його природних задатків і можливостей в освітньому процесі.²

Сутність основних суперечностей, які виникають у процесі розв’язання проблеми творчого розвитку фахівця, полягає у необхідності виховання нової генерації викладацьких кадрів, здатних до творчого розвитку студентів, і, разом з тим, нерозробленістю комплексу теоретичних і методичних основ щодо забезпечення підготовки викладача вищої школи до творчого розвитку фахівців; у невідповідності між соціальною потребою у творчій особистості громадянина і відсутністю скоординованої підготовки як майбутніх, так і працюючих викладачів до її вирішення в системі вищої освіти. За таких умов виникає об’єктивна потреба вивчення і усунення цих суперечностей.

Активізація творчої та інноваційної діяльності, творчий розвиток молоді, підготовка її до активної участі в інноваційних перетвореннях всіх сфер життєдіяльності набуває особливого значення в інформаційному суспільстві. Варто зазначити, що розвиток творчого потен-

¹ Кремень В.Г. Синергетика в освіті: контекст людиноцентризму: монографія / В.Г. Кремень, В.В. Ільїн. — К.: Педагогічна думка, 2012. — 368 с. — С. 238.

² Україна ХХІ століття. Державна національна програма «Освіта». — К.: Райдуга, 1994. — С. 6.

ціалу і самореалізація особистості є важливою умовою оздоровлення суспільства, оскільки передбачає гармонізацію людини з соціумом, забезпечує її творчу адаптацію, необхідну для пов-ноцінного життя у швидкозмінному світі. Відсутність умов для реалізації творчого потенціалу людини, ефективних стимулів творчого розвитку – головна перешкода у втіленні нових ідей, досягнень науки і техніки, цільових настанов та орієнтацій. Творча самореалізація – основна якість, невід’ємна характеристика психічно здорової людини, людини щасливої, яка живе в гармонії з собою, не відчуває внутрішнього розладу, захищається, однак першою не нападає, любить навколишній світ, людей і творчо працює, реалізуючи свої здібності й обдарованість.³

Студентський вік – це сензитивний період для розвитку основних соціогенних потенцій людини як особистості, в тому числі, професійних та світоглядних якостей майбутнього фахівця.⁴ Студентський вік, згідно вікової періодизації Е. Еріксона, збігається з періодом ідентифікації особистості. У молодій людини на цьому етапі розвитку може сформуватись уявлення про себе як про творчу або ж «звичайну» особистість, що, у свою чергу, впливатиме на можливості її самореалізації, задоволеність собою та своїм життям.⁵ Разом із тим, самореалізація особистості є вищим рівнем її розвитку, який стає можливим завдяки її творчій діяльності та життєтворчості. Творча самореалізація особистості має також велике значення з огляду на життєві цінності людини, її психологічне здоров’я, процес її самоактуалізації.

Актуальність проблеми творчого розвитку людини в усі періоди її життя зумовлює значний інтерес до неї вчених і практиків. Проблема дослідження особистості як цілісної інтегрованої системи розглядається у роботах П.В. Алексеєва, Б.Г. Ананьєва, Г.М. Андреевої, Е.А. Ануфрієва, В.Г. Афанасьєва, С.С. Батеніна, Л.І. Буєвої, Ю.Г. Волкова, М.С. Кагана, Г.Г. Квасова, Л.М. Когана, І.С. Кона, О.М. Леонтьєва, К.К. Платонова, В.П. Тугаринова, І.Т. Фролова та інших. Цими вченими цілісність особистості досліджується з різних наукових точок зору: діяльнісного підходу, соціально-психологічного, ймовірно-

³ Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу. – [3-е изд.]. – СПб.: Питер, 2003. – 352 с. – (Серия «Мастера психологи»).

⁴ Виноградова В. Проблеми студентської молоді / В. Виноградова // Соціальна психологія. – 2007. – С. 150–151. – (Спецвип.).

⁵ Эриксон Э. Детство и общество / Э. Эриксон. – СПб. – Ленато. – 1996. – С. 16–17.

змістовного, з позиції «сутнісних сил», «соціальної якості», як єдності природного і соціального. У більшості наукових праць творчій сутності цілісної особистості надається другорядне значення або вона зовсім не розглядається. Разом із тим, дослідженню самої проблеми творчості надається значна увага. Так, за останні роки опубліковані монографії і тематичні збірники наукових праць, в яких розкриваються різні питання теорії творчості, методологічні, теоретичні, соціологічні та інші аспекти її сутності та ролі в житті суспільства; суб'єктивно-об'єктивні відношення у творчій діяльності; структура, закономірності, психологічні особливості процесу творчості; регуляція творчої діяльності на основні нормативного підходу. Також досліджується творча сутність праці; розглядаються різні аспекти активності суб'єкта у процесі пізнання; здійснюється пошук на перетині різних наукових напрямів, розширюються можливості прикладних наук, що забезпечує дослідження нових аспектів проблеми у філософії, психології, педагогіки та інших галузях наукового знання.

Значний внесок у розробку філософських та соціологічних аспектів теорії творчості зробили Г.С. Батищев, М.А. Венгоренко, Г.А. Давидова, Б.М. Кедров, М.С. Коган, А.М. Коршунов, П.Ф. Кравчук, П.П. Лямцев, В.Ф. Овчинніков, Л.В. Сохань, В.А. Цапок, А.П. Шептулін, В.І. Шинкарук, А.Г. Шумілій та інші.

Психологічні аспекти творчості представлені у працях Л.С. Виготського, С.Л. Рубінштейна, В.А. Крутецького, О.М. Леон-тьєва, О.Н. Лука, В.О. Моляко, Я.О. Пономарьова, В.В. Рибалка та інших.

Психолого-педагогічні проблеми формування творчої особистості висвітлено в працях вітчизняних авторів: Б.Г. Ананьєва, В.І. Андреева, Д.Б. Богоявленської, С.М. Бондаренко, А.В. Бруш-лінського, Р.М. Грановської, П.К. Енгельмейєра, В.І. Загва-зинського, А.З. Зака, В.О. Кан-Калика, Н.В. Кичук, Я.Л. Коло-мийського, М.М. Поташника, Р.П. Сеульського, В.О. Сухомлин-ського, Н.Ф. Талізіної і у роботах американських вчених: Г.Г. Ан-дерсена, Г.Дж. Бутчера, Ф. Беррона, Дж. Гетцельса, Б. Гизелена, А. Кестленра, К. Роджерса, А. Маслоу, С. Медника, А. Осборна, Дж. Осубела, С. Парнса, А. Рошенберга, К. Тейлора, Е. Торренса, кибернетика У. Ешбі. Психолого-педагогічні чинники, що сприяють формуванню творчих здібностей особистості, мотивів її творчої діяльності та розвиток творчої активності досліджувалися такими вченими, як: І.С. Аверіна, Т.В. Галкіна, Ю.З. Гіль-

бух, О.В. Киричук, Н.В. Козленко, О.М. Матюшкін, В.О. Моляко, Л.Б. Єрмолаєва-Томіна, Б.П. Нікітін, В.В. Рибалко, М.П. Смульсон, М.А. Холодна, Г.Д. Чистякова та інші.

Творчий розвиток майбутніх фахівців з вищою освітою значною мірою залежить від педагогічної майстерності викладачів вищої школи, їх професійної педагогічної підготовки та компетентності. Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, що дослідженню проблеми педагогічної освіти завжди надавалася належна увага, зокрема таким її аспектам як: неперервності (А.М. Алексюк, В.І. Луговий, В.К. Майборода, О.Г. Мороз та ін.); формуванню і розвитку педагогічної майстерності (Б.Д. Грінченко, І.А. Зязюн, Л.І. Рувінський, Н.М. Тарасевич, Г.Ф. Чупилко та ін.); особистісної культури (В.О. Кан-Калик, О.П. Рудницька, Р.І. Хмельюк та ін.); підготовці студентів вищого педагогічного навчального закладу до професійної діяльності (О.О. Абдулліна, Е.П. Белозерцев, В.І. Бондар, В.А. Семиченко, М.І. Шкіль та ін.) тощо.

Творчість, зокрема вчителя, вивчалася як об'єктивна ознака його педагогічної діяльності (В.В. Андрієвська, М.Ф. Ломонова, Л.М. Лузіна, Ю.І. Піскунов, О.Е. Приходько, В.В. Сагарда та ін.), визначалися основні риси творчого вчителя (В.О. Лісовська, Н.В. Кичук, М.Д. Нікандров, М.М. Поташник та ін.), вивчалися умови розвитку його педагогічної творчості (Ю.К. Бабанський, В.І. Загвязинський, Р.Х. Шакуров, та ін.), шляхи підвищення рівня творчої діяльності вчителя (Є.С. Левчук, І.Г. Каневська, О.Є. Карпова, А.К. Маркова, І.П. Раченко та ін.). Підготовка вчителя до педагогічної творчості розглядалася в працях І.М. Гуткіної, І.П. Івановської, Н.В. Нестерової, В.П. Свердлової та інших.

Діяльності педагога, спрямованій на творчий розвиток учнів у навчально-виховному процесі, присвятили свої дослідження В.І. Андрєєв, О.М. Матюшкін, В.О. Моляко, О.Я. Савченко, Т.І. Сущенко та інші.

Однак проблема творчого розвитку фахівців в умовах магістратури ще недостатньо досліджена як у теоретичному, так і методичному аспектах, що позначається на практичній діяльності викладачів вищої школи в контексті їх здатності до творчого розвитку студентів.

Слід зазначити, що творчий розвиток фахівця в умовах магістратури розглядається нами як цілісна система, що будується на основі

органічної єдності загального, особливого та індивідуального. Як загальне – вона відображає систему професійної підготовки майбутнього фахівця у вищій школі; як особливе – має свою специфіку, зумовлену особливостями й закономірностями творчого процесу і творчого розвитку особистості; як індивідуальне – відображає залежність такого розвитку від «стартових даних» – особистісних якостей самого магістранта і рівня розвинутої його креативності.

Творчий розвиток фахівців в умовах магістратури значною мірою залежить від підготовки викладачів вищої школи до забезпечення такого розвитку у процесі викладання навчальних дисциплін. Саме тому теоретико-методологічною основою творчого розвитку магістрантів є не тільки педагогічні і психологічні концепції, теоретичні положення щодо творчого розвитку особистості, а й модель педагогічної творчості викладача вищої школи, яка відображає функції професійно-педагогічної діяльності, спрямованої на творчий розвиток особистості: когнітивну, діагностичну, процесуальну. Водночас така модель визначає мету і зміст підготовки викладача, має прогностичну спрямованість, гнучко і динамічно враховує зміни у творчому розвитку, психолого-педагогічних взаємовідносинах суб'єктів навчального процесу.

Творчий розвиток фахівця в умовах магістратури будемо розглядати через розвиток творчих якостей його особистості, змін у її структурі, що відбуваються внаслідок педагогічного впливу.

Сукупність творчих якостей особистості, що забезпечує фахівцю успіх у творчій діяльності визначаємо як його творчі можливості. Творчі можливості людини реалізуються не тільки в предметній діяльності, а й у самому процесі її життя, самореалізації як засобі самоствердження, самовираження і саморозвитку. Готовність викладача вищої школи до забезпечення розвитку творчих можливостей фахівців є домінуючою метою його професійно-педагогічної діяльності в умовах швидкоплинного, технологічного, інноваційного світу. Творча педагогічна діяльність, у процесі якої реалізуються професійно-педагогічні та фахові можливості викладача вищої школи і здійснюється творчий розвиток його власної особистості, є засобом творчого розвитку особистості його студентів у навчальному процесі.

Провідна ідея цієї монографії полягає в доцільності й необхідності забезпечення підготовки викладача вищої школи до творчого розвитку студентів; спрямування процесу навчання у вищій школі на творчий

розвиток суб'єктів педагогічної взаємодії; реалізації в освітньому процесі вищого навчального закладу таких принципів педагогічної творчості, як: діагностики, оптимальності, взаємо-залежності, фасилітації, креативності, доповнення, варіативності, самоорганізації, які ґрунтуються на ідеях гуманізації освіти і концепції особистісно орієнтованого навчання.

Монографія складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків.

У першому розділі – «Концептуальні засади творчого розвитку фахівців» – розглядаються: творчість як філософський, соціальний, психологічний та педагогічний феномен; соціальні, психологічні та педагогічні підходи до визначення творчої особистості; педагогічна творчість викладача вищої школи в структурі педагогіки творчості; обґрунтовується зміст підготовки викладача вищої школи до творчого розвитку фахівця; розглядаються роль і місце інституту магістратури в системі професійної підготовки фахівців.

У другому розділі – «Методологія творчого розвитку фахівців» – обґрунтовується система творчих якостей особистості, яка є основою для її творчого розвитку; розкривається сутність структурно-компонентного методу оцінювання рівня творчого розвитку особистості; подається технологія вивчення рівня творчого розвитку студента і творчих можливостей студентської групи.

У третьому розділі – «Творчий розвиток майбутніх викладачів вищої школи в умовах магістратури» – розглядаються ознаки та зміст підготовки майбутніх викладачів вищої школи до творчої педагогічної діяльності; розкриваються психолого-педагогічні умови творчого розвитку магістрантів; форми, методи та прийоми стимулювання творчої активності магістрантів; інтерактивні технології навчання у творчому розвитку майбутніх магістрів.

У висновках стисло подається сутність та основні результати виконаного дослідження. У додатку вміщена програма «Педагогіка творчості» для спеціальності 8.18010021 Педагогіка вищої школи (галузь знань: 1801 Специфічні категорії, освітньо-кваліфікаційний рівень «магістр», за вимогами кредитно-модульної системи).

Слова вдячності адресуємо рецензентам монографії: Моляко Валентину Олексійовичу – доктору психологічних наук, професору, дійсно-

му члену Національної Академії педагогічних наук України, завідувачу лабораторії психології творчості Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України; Соколовій Ірині Володимирівні – доктору педагогічних наук, професору, декану факультету іноземних мов Маріупольського державного університету за слушні пропозиції й побажання. Також щиро дякуємо Гришук Юлії Володимирівні за технічну допомогу при підготовці монографії.

Зміст монографії було апробовано у процесі читання лекцій з «Педагогіки творчості» для магістрів Київського університету імені Бориса Грінченка (напрямок підготовки «Педагогіка вищої школи») та Вищої педагогічної школи Спілки польських вчителів (м. Варшава, Республіка Польща) за напрямом підготовки «Педагогіка».

Монографія адресована викладачам вищих навчальних закладів, магістрантам, аспірантам, слухачам закладів післядипломної освіти, науковцям; усім, хто цікавиться проблемами творчого розвитку фахівців в умовах вищої школи.

Будемо вдячні за зауваження та пропозиції, які просимо надсилати на електронну адресу: 2099823@mail.ru

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ТВОРЧОГО РОЗВИТКУ ФАХІВЦІВ

У розділі розглянуто творчість як філософський, соціальний, психологічний та педагогічний феномен; соціальні, психологічні та педагогічні підходи до визначення творчої особистості; педагогічна творчість викладача вищої школи в структурі педагогіки творчості; обґрунтовано зміст підготовки викладача вищої школи до творчого розвитку фахівця; розглянуто інститут магістратури в системі професійної підготовки фахівців. З урахуванням цього визначається теоретичний зміст понять «творчість», «педагогічна творчість викладача», обґрунтовується теоретична модель педагогічної творчості викладача, структура змісту підготовки викладача вищої школи до педагогічної творчості.

1.1. Творчість як філософський, соціальний, психологічний та педагогічний феномен

Творчість була предметом дослідження з давніх часів. Про глибокий інтерес до неї свідчить бажання багатьох дослідників створити теорію творчості. Творчість усталено визначається як створення нового, як діяльність щодо створення якісно нового, що вирізняється неповторністю, оригінальністю та суспільно-історичною унікальністю. При цьому зазначається, що творчість специфічна для людини, тобто завжди передбачає творця – суб'єкта творчої діяльності. У філософському контексті творчість визначається як процес людської діяльності щодо створення якісно нових матеріальних і духовних цінностей. Подібні визначення творчості дають В.П. Іванов, А.Г. Шумілій. В.А. Цапок, досліджуючи філософські аспекти творчості, зазначає, що творчість веде до розвитку особистості, до її самореалізації в процесі створення матеріальних і духовних цінностей.⁶ З філософської точки

⁶ Цапок В.А. Творчество: Философский аспект проблемы / В.А. Цапок. – Кишинев, 1989. – С. 7.

зору, як зазначає А.Г.Спіркін, творчість можна визначити як мислення і практичну діяльність, результатом яких є створення оригінальних, неповторних цінностей, встановлення нових фактів, властивостей, закономірностей, а також методів дослідження та перетворення матеріального світу або духовної культури.⁷ Болгарський філософ Г. Гиргинов підкреслює, що творчість можна розглядати у широкому значенні слова як творчість першого рівня, яка іманентно притаманна людському мисленню і людській практиці. Творчість у вузькому значенні слова – творчість другого рівня, з якою пов'язані винахідництво, наукова творчість тощо.⁸ З психологічної точки зору творчість визначається, як діяльність, результатом якої є створення нових матеріальних або духовних цінностей.⁹ Педагогічна наука трактує творчість як свідому, цілеспрямовану, активну діяльність людини, спрямовану на пізнання та перетворення дійсності, створення нових, оригінальних, ніколи раніше не існуючих предметів, витворів тощо з метою вдосконалення матеріального та духовного життя суспільства.¹⁰ С.Л. Рубінштейн визначає творчість як діяльність щодо створення нового, оригінального, що входить не тільки в історію розвитку самого творця, але й в історію розвитку науки, мистецтва тощо.¹¹ Виходячи з визначення поняття творчості Е. Фромма, у якому він зазначає, що творчість – це здібність дивуватися і пізнавати, уміння знаходити рішення в нестандартних ситуаціях, це спрямованість на відкриття нового і здатність до глибокого усвідомлення свого досвіду,¹² можна зробити висновок, що критерієм творчості є не якість результату, а характеристики і процеси, які активізують творчу продуктивність. Визначення творчості як процесу створення, відкриття нового, що раніше конкретному суб'єкту було невідомим, дає В.О. Моляко.¹³ У визначенні творчості вчений під-

⁷ Спіркін А.Г. О творческой силе человеческого разума: Послесловие // Гиргинов Г. Наука и творчество. – М.: Прогресс, 1979. – С. 332.

⁸ Гиргинов Г. Наука и творчество / Г. Гиргинов. – М.: Прогресс, 1979. – С. 67.

⁹ Краткий психологический словарь / [под. ред. А.В. Петровского]. – М.: Политиздат, 1985. – С. 351.

¹⁰ Краткий педагогический словарь пропагандиста. – М.: Политиздат, 1988. – С. 311.

¹¹ Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – М.: Учпедгиздат, 1940. – С. 482.

¹² Fromm E. The creative attitude in H. Andercon (Ed.). Creativity and its cultivation / E. Fromm – New York: Harper and Row, 1959.

¹³ Моляко В.А. Психология решения школьниками творческих задач / В.А. Моляко. – К.: Радянська школа, 1983. – С.7.

креслює можливість суб'єктивної новизни її результату. Л.С. Выготський писав, що творчість — це діяльність людини зі створення нового, чи то речі зовнішнього світу, чи умовиводу або почуття, що існують тільки в самій людині.¹⁴ Тенденції історичного розвитку дослідження творчості розкриває у своїх роботах Я.О. Пономарьов. Спираючись на роботи С.О. Грузенберга, він розглядає різні спроби створення теорії творчості: філософські, психологічні, інтуїтивні, зауважує, що в Росії піонерами педагогіки і психології творчості були дослідники в галузі словесності, історії літератури та мистецтва.¹⁵ Аналізуючи різні визначення творчості (А. Батюшков, В.М. Бехтерев, П.К. Енгельмейер, А. Матейко, В.В. Савич та ін.) Я.О. Пономарьов робить висновок, що, незважаючи на різноманітність уявлень про творчість, всі дослідники вважають цю проблему комплексною. Проблема творчої самореалізації особистості також вивчається з точки зору її життєвого шляху, двох протилежних життєвих позицій: ставлення до життя як вже до поставленої (суспільством, традиціями) мети та ставлення до життя як до творчої задачі, коли життєвий шлях може стати для людини творчим актом її самореалізації (Б.Г. Ананьев, С.Л. Рубінштейн).

Різні напрями розвитку теорії творчості досліджувалися А.М. Кочергіним.¹⁶ Його аналіз показує, що прихильники інтуїтивізму, деякі природодослідники (А. Пуанкаре, Г. Гемгольц, А. Ейнштейн) вважали творчість виключно інтуїтивним процесом, продуктом несвідомої роботи мозку. Прихильники емпіричного походження творчості зводили творчість чисто до логічного процесу виведення знань із вихідних посилок (Т. Едісон, І.В. Бичко, Є.С. Жариков). Необхідно підкреслити, що прихильники інтуїтивістського і логічного підходів до творчості виділяли і досліджували її різні аспекти, але при цьому представники кожного напрямку абсолютизували свої позиції і висновки, чим сприяли протиставленню інтуїції і логіки. Підкреслюючи важливу роль у науковій творчості інтуїції, Луї де Бройль, разом із тим, зазначає, що інтуїція без логічного мислення може ввести в оману.¹⁷

¹⁴ Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте: Психологические очерки: кн. для учителя. — [3-е изд.] / Л.С. Выготский. — М.: Просвещение, 1991. — 93 с.

¹⁵ Пономарев Я.А. Психология творчества и педагогика / Я.А. Пономарев. — М.: Педагогика, 1976. — С. 19.

¹⁶ Кочергин А.Н. Моделирование мышления / А.Н. Кочергин. — М.: Изд-во политической литературы, 1969. — С. 184 — 212.

¹⁷ Луи де Бройль. По тропам науки / Луи де Бройль. — М.: Наука, 1962. — С. 265.

Релігійна філософія дивиться на творчість як на потрясіння і піднесення всієї людської сутності, спрямованої до іншого, вищого життя, до нового буття.¹⁸ На відміну від матеріалістичного визначення творчості як процесу (часто колективного), християнська філософія стверджує, що творець – одинак, а творчість носить не колективно-загальний, а індивідуально-особистісний характер. При цьому спрямований творчий акт має світовий, загальнолюдський характер. Таємниця творчості, на думку М.О. Бердяєва, полягає у тому, що творчий акт не може цілком визначатися матеріалом, який дає світ, у ньому є новизна, яка детермінована світом іззовні. Це є той елемент свободи, який існує у кожному дійсно творчому акті. М.О. Бердяєв наголошує, що творчість людини не є вимога людини і право її, а є вимога Бога до Людини і обов'язок людини. Бог чекає від людини творчого акту як відповіді людини на творчий акт Бога. З цього випливає, що до творчості здатна кожна людина, навіть найменша, життя якої наповнено елементарними формами праці.¹⁹

Погляди релігійних філософів і філософів матеріалістів об'єднує те, що наслідком будь-якої творчості (матеріальної чи духовної) є створення, формування людини-митця, що відчуває потяг до самовдосконалення і до вдосконалення оточуючого середовища.

Представники гуманістичного та екзистенціально-феноменологічного підходів вбачали в творчості, перш за все, процес створення, відкриття нового, розглядали творчість як глибинну потребу людини у самореалізації (К. Роджерс, А. Маслоу, Р. Мей). З. Фрейд розглядав творчість також як сублімацію. Процес творчості як прояв «колективного несвідомого» розглядав, додержуючись поглядів К. Юнга, Р. Мей. Природу творчості вчений розумів як екзистенціальну зустріч художника або вченого зі світом, причому світ являє собою сукупність сутнісних взаємозв'язків, в яких проживає творча людина, а в цій зустрічі зникає дихотомія суб'єкту та об'єкту.²⁰

Феномен творчості деякі дослідники пов'язували з особливостями творчого мислення особистості. К.К. Платонов визначає творчість як мислення у його найвищій формі, яке виходить за межі необхідного для

¹⁸ Бердяев Н.А. Самосознание: Опыт философской автобиографии / Н.А. Бердяев. – М.: Мысль, 1990. – 220 с.

¹⁹ Таинственное, чем мир... / [сост., авт. введения и комментариев В.М. Кларин, В.М. Петров]. – М.: Знание, 1991. – С. 39.

²⁰ Мэй Р. Мужество творить / Мэй Р. – М.: Инициатива, 2001. – 128 с.

розв'язування задачі вже відомими способами.²¹ Особливості творчого мислення видатних людей ґрунтовно проаналізовано у монографіях Н.В. Гончаренко,²² А.М. Кочергіна.²³ Зазначимо, що для викриття механізму творчого процесу велике значення має дос-лідження того, як виникає задум і план його здійснення. А.В. Бруш-линський у роботі «Творчий процес як предмет дослідження» висунув гіпотезу, що сучасне має зворотній вплив на ті знання, які накопичені раніше; чим більший цей вплив, тим вищий рівень творчого процесу. Те нове, що відкриває дослідник, знаходиться у певній системі відносин, яка пов'язує його з вже відомим у цій проблемі. Розкриття цієї системи відносин і є шлях пізнання невідомого.²⁴ На думку А.М. Кочергіна, процес творчого мислення складається з двох етапів перетворення інформації: формально-логічного й діалектичного.²⁵ При цьому творчий процес пов'язується з тим якісним стрибком у нашому знанні, який відбувається при народженні нової ідеї, тобто процес творчості збігається не з формально-логічним етапом переробки інформації, а з діалектичним, який охоплює, однак, і перший. Діалектичний етап характеризується тим, що повернення до старого здійснюється на новій основі: при поверненні до вихідних знань ми змогли побачити, що вони містять у собі елементи нових знань. Він зазначає, що творчості можна навчити і їй можна навчитися, аналізує чинники, що стимулюють творчу діяльність.²⁶ Досліджуючи природу творчості Ж.В. Сидоренко аналізує цікаві підходи для розуміння природи творчості, автором яких є А. Маслоу.²⁷ А. Маслоу розділяє творчість на первинну або СА творчість, вторинну та інтегро-

²¹ Платонов К.К. Краткий словарь системы психологических понятий: учебное пособие для учебных заведений профтехобразования / К.К. Платонов. – [2-е изд. перераб. и доп.]. – М.: Высш. школа, 1984. – С. 147.

²² Гончаренко Н.В. Гений в искусстве и науке / Н.В. Гончаренко. – М.: Искусство, 1991. – С. 148.

²³ Кочергин А.Н. Моделирование мышления / А.Н. Кочергин. – М.: Изд-во политической литературы, 1969. – С. 184 – 212.

²⁴ Брушлинский А.В. Творческий процесс как предмет исследования / А.В. Брушлинский // Вопросы философии. – 1965. – № 7. – С. 65.

²⁵ Кочергин А.Н. Моделирование мышления / А.Н. Кочергин. – М.: Изд-во политической литературы, 1969. – С. 212.

²⁶ Там само. – С. 200.

²⁷ Сидоренко Ж.В. Природа творчості та психологічні аспекти творчої особистості / Ж.В. Сидоренко // Наукові конференції ВНТУ ІХ МНПК «Гуманізм та освіта». – Вінниця, 2008. – Режим доступу: // <http://conf.vstu.edu.ua/humed/2008/txt/Sidorenko1.php>

вану. Первинну творчість вчений порівнює з грою щасливих захищених дітей, вважаючи, що вона виявляється в спонтанності, в так званій «другій наївності» дорослих, яка поєднує свіжість світосприйняття з витонченістю розуму. Вторинну творчість учений пов'язував із вторинними процесами, оскільки вона потребує обдумування, зваженого підходу і більше тяжіє до «продуктів цивілізації, наприклад, пов'язана зі створенням мостів, будинків, навіть наукових систем». Інтегрована творчість поєднує в собі первинну та вторинну і породжує справжні великі творіння. Розуміння творчості в концепції А. Маслоу цікаве тим, що значно розширює межі стереотипного уявлення про творчість як лише вид діяльності, що має бути представлений «творчою професією».

Зазначимо, що під творчістю найчастіше розуміють створення нового, яке в певній ситуації і в певний час життя людини і суспільства є необхідним і корисним: час ніби зумовлює запит на «нове». Але що таке «нове»? Чи можна те, що раніше було невідомо приймати за нове? М. Стейн, наприклад, нове визначає як продукт творчої думки, який раніше не існував у такій формі, який може містити вже відомі матеріали, але у завершеному вигляді обов'язково має невідомі раніше елементи. Однак, як підкреслює А. Пуанкаре, новизна не може бути необхідною і достатньою умовою творчості. Учений довів, що комбінації математичних сутностей можуть бути новими, але безплідними з боку їх результативності. М. Генле вважав, що нове є критерієм творчості, коли дослідник звільняється від власних і пануючих теорій або забобонів.²⁸ Враховуючи, що творчість може розглядатися як процес, продукт, характеристика творчої особистості, творчого колективу, середовища, в якому зазначений процес здійснюється, то стає зрозумілим, що новизна як критерій творчості потребує уточнення: у кожному з наведених вище випадків критерії творчості не можуть бути однакови. У цьому контексті зачитуємо думку В.О. Моляко:²⁹ у визначеннях творчості, як правило, є одне спільне: мова йде, насамперед, про створення чогось нового, яке відрізняється від уже існуючого. Хоча з психологічної точки зору деякі із наявних визначень дуже категоричні, зокрема коли йдеться про створення «такого продукту, який раніше

²⁸ Кочергин А.Н. Моделирование мышления / А.Н. Кочергин. — М.: Изд-во политической литературы, 1969. — С. 200.

²⁹ Стратегії творчої діяльності: школа В.О. Моляко / [за загальною редакцією В.О. Моляко]. — К.: «Освіта України», 2008. — С. 8 — 9.

ніколи не існував», відтак важливо саме те, що мова може йти про створення чогось нового для конкретного суб'єкта, про суб'єктивну новизну. Саме в повсякденній практиці, а особливо в практиці засвоєння дитиною-дошкільником, школярем, молодим фахівцем нових понять, розв'язання задач, які є для нього новими, ми часто маємо справу саме з творчістю, яка відображає процес створення нових для даного суб'єкта цінностей у вигляді понять, знань, умінь, розв'язання задач, створення деталей тощо. В цьому розумінні ми можемо говорити про творчість людини, яка проявляється в її ігровій, навчальній, трудовій діяльності.

Тому важливо, щоб у психологічному визначенні творчості був відображений саме цей момент суб'єктивної значущості: творчість є діяльність, яка сприяє створенню, відкриттю чогось раніше для даного суб'єкта невідомого.

У дисертаційній роботі П.Ф. Кравчук³⁰ обґрунтовується недостатність результативного підходу до творчості, бо при цьому не розкриваються відмінності між творчістю як процесом і її зовнішніми результатами, між сутністю творчості і не завжди адекватними формами її виявлення. Ми погоджуємось з автором, що один з головних недоліків традиційного тлумачення творчості полягає у нехтуванні тим, що людина виступає у процесі творчості не тільки як суб'єкт пізнання і перетворення зовнішнього світу, а й водночас як творець самої себе, своєї творчої сутності. Творча діяльність людини виступає як передумова зміни умов її життєдіяльності, розвитку її сутнісних сил. Так, І.Г. Каневська, аналізуючи природу творчості, визначає творчість як суспільно-корисну, прогресивно-спрямовану перетворюючу діяльність, у процесі якої створюються не тільки матеріальні і духовні цінності, але і здійснюється *саморозвиток, самореалізація і самого суб'єкту творчості*.³¹

На думку І.М. Білої, складність механізму, структури творчості підтверджується існуванням великої кількості концепцій творчості.³² Так,

³⁰ Кравчук П.Ф. Формирование творческого потенциала личности в системе высшего образования: автореф. дис. на соиск. ученой степени докт. филос. наук / П.Ф. Кравчук. — М.: Моск. пед. университет, 1992. — 32 с.

³¹ Каневская И.Г. Формирование творческих способностей студентов в процессе трудового и эстетического воспитания: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. филос. наук: спец. 09.00.02 «Діалектика і методологія пізнання» / И.Г. Каневская. — М., 1989. — С. 12.

³² Біла І.М. Психологічна характеристика творчої діяльності в сучасних умовах / І.М. Біла // Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Проблеми сучасної психології. — 2010. — Випуск 7. — С. 64 — 75.

лейтмотивом досліджень проблем творчості, творчого мислення у вітчизняній психології стала думка С. Л. Рубінштейна про те, що мислення починається в проблемній ситуації. Ознакою появи проблемної ситуації є виникнення труднощів у досягненні мети. Проблема ситуація є особливого роду відношенням між особистістю й об'єктивною реальністю, стан неврівноваженості, обурення функціонуючої системи «суб'єкт – об'єкт». Вирішення цього протиріччя вимагає створення або нових речей, або якісно нових способів дії, але створення нового і є творчість. На ту обставину, що творчість потрібна людині не лише для написання романів та картин, побудови наукових гіпотез тощо, але й для того, щоб виживати, прямо звернув увагу Б.Ф. Ломов. А.Ф. Лазурський, виділяючи рівні пристосування особистості до середовища, писав, що ознакою творчості, таланту є вміння продукувати нові ідеї. Творча людина, у його розумінні, найкраще адаптується й прагне переборити зовнішнє середовище відповідно до своїх потреб та інтересів.

На думку І.Я. Лернера, процес творчої діяльності, який є найвищим виявом пізнавальної самостійності, можливий за умов взаємодії знань, умінь, певного досвіду творчої діяльності та позитивних мотивів пізнання. Прогресивна динаміка цієї взаємодії сприяє подальшому розвитку знань, умінь та навичок творчої діяльності.³³

Процес творчого розвитку особистості багатьма дослідниками пов'язується з вивченням її творчої діяльності. Діяльність розглядається як умова реалізації творчих можливостей особистості. Вивчаючи взаємозв'язок діяльності людини і її соціальної сутності С.С. Батенін, Б.Г. Ананьєв, М.С. Каган, В.Ф. Овчинніков визначають діяльність людини як абсолютний стан або засіб існування її соціальної сутності. В.С. Швирев вважає, що діяльність потрібно розуміти не тільки як зміну зовнішньої дійсності, але і як *перетворення внутрішнього світу людини*, розкриття і реалізацію її прихованих потенцій у процесі розвитку, її відносин із зовнішнім світом, який розуміється не обов'язково тільки як сукупність речей. Таке перетворення власного світу включає спілкування, «розуміння», «діалог» із зовнішнім світом тощо. Розширюючи таким чином поняття діяльності, В.С. Швирев визначає *творчість як розвиток специфічно людських засобів і форм ставлення до світу*, і включає її в зміст теоретичного поняття діяльності. Г.С. Бати-

³³ Лернер И.Я. Дидактические основы методов обучения / И.Я. Лернер. – М.: Педагогика, 1981. – 186 с.

шев, навпаки, вважає це неправомірним, бо в цьому випадку діяльність не залежить від обмеженості її предметного поля. Розкриваючи проблему порога розпредмечування, він вважає, що для культурної епохи, для суспільства, соціальної групи і для індивіда завжди існує історично визначений поріг розпредмечування, по той бік якого лежать такі змісти, які можуть бути доступними лише при радикально іншому рівні діяльності. Всі види людської діяльності не подолають цього порогу, це вдається тільки творчості. *Творчість* відрізняється від діяльності тим, що вона може саме те, що діяльність принципово не може, бо вона є *прогресивним зрушенням самих порогів розпредмечування*, які обмежують діяльність і замикають її в її власній сфері. П.Ф. Кравчук погоджується з Г.С. Батищевим і пише, що творчість стає креативним діянням, але після того, як вона стане наддіяльнісним відношенням суб'єкта і до самого себе.³⁴ Слід підкреслити, що І.Г. Каневська особливим видом творчості, її специфічним різновидом вважає навчально-пізнавальну діяльність.³⁵ Л.С. Виготський називає творчу діяльність діяльністю уявлення або діяльністю комбінаторною. Це діяльність, результатом якої є не відображення існуючих у досвіді людини дій та вражень, а створення нових образів чи дій. Саме *творча діяльність людини робить її особистістю*, яка створює і видозмінює своє сьогодні.³⁶ Д.Б. Богоявленська розглядає творчу діяльність як вихід за межі заданого, як рух у «креативному полі».³⁷

Також дослідники розглядають таке поняття як масштаби творчості. Як зазначав В.О. Моляко, другий момент теорії творчості стосується масштабів творчої діяльності. В суспільній практиці, як правило, творчість вимірюється такими категоріями новизни як відкриття, винахід, раціоналізація.³⁸ Останнім часом багато говориться про інноваційну

³⁴ Кравчук П.Ф. Формирование творческого потенциала личности в системе высшего образования: автореф. дис. на соиск. ученой степени докт. филос. наук / П.Ф. Кравчук. – М.: Моск. пед. университет, 1992. – 32 с.

³⁵ Каневская И.Г. Формирование творческих способностей студентов в процессе трудового и эстетического воспитания: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. филос. наук: спец. 09.00.02 «Діалектика і методологія пізнання» / И.Г. Каневская. – М., 1989. – 21 с.

³⁶ Виготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте: Психологические очерки: кн. для учителя. / Л.С. Виготский. – [3-е изд.]. – М.: Просвещение, 1991. – 93 с.

³⁷ Богоявленская Д.Б. Пути к творчеству / Д.Б. Богоявленская. – М.: Знание, 1981. – С. 37 – 39.

³⁸ Стратегії творчої діяльності: школа В.О. Моляко / [за загальною редакцією В.О. Моляко]. – К.: «Освіта України», 2008. – 702 с. – С. 9.

діяльність, пов'язану з упровадженням в організаційно-технологічні процеси чогось нового. Але такого роду діяльність, на думку вченого, завжди можна підвести під раціоналізаторську.

Якщо орієнтуватись на таке робоче визначення творчості, то уявляється доцільним пов'язувати його із розв'язанням нових задач, чи із знаходженням нових способів розв'язування раніше розв'язуваних задач, із розв'язуванням різного роду проблем, ситуаційних труднощів, які виникають у виробничому і повсякденному житті. Такі труднощі часто трапляються і в житті школяра – можливо, навіть частіше, ніж у виробничому житті, оскільки школяр усе починає спочатку, йому потрібно засвоїти нові знання, нові способи дії, нові правила поведінки.

При дослідженні проблеми творчості використовуються як рівнозначні поняття «сутнісні сили», «соціальні сили», «творчі сили». П.Ф. Кравчук зауважує, що в деяких роботах сутнісні, творчі сили по суті ототожнюються з виробничими силами, структура яких включає трудову діяльність, свідомість, моральність, а також такі компоненти, як: здібність до практично перетворюючої діяльності; потреба у процесі творчості, пізнанні, спілкуванні, самореалізації; інтереси: виробничо-економічні і соціальні (класові, політичні, особисті, сімейні, національні); цілепокладання, змістом якого є «мета», «засіб», «результат». При аналізі діяльності такі якості, як здібності, потреби включаються у діяльність поряд із сутнісними силами. Науковець розглядає творчі, соціальні сили як дійсні, об'єктивні сили, що впливають на суб'єктивні здібності особистості і забезпечують реалізацію її творчих можливостей. Ми поділяємо думку П.Ф. Кравчук, яка визначає *творчість особистості як вищу ступінь її активності*, спрямованої на подолання конкретних протиріч з метою пошуку істини.³⁹

Грунтовний аналіз численних виявів творчості на основі вивчення вітчизняних і зарубіжних досліджень був проведений Я.О. Пономаревим.⁴⁰ Він встановив зв'язки творчості з психологічними якостями особистості, проаналізував структуру психологічного механізму

³⁹ Кравчук П.Ф. Формирование творческого потенциала личности в системе высшего образования: автореф. дис. на соиск. ученой степени докт. филос. наук / П.Ф. Кравчук. – М.: Моск. пед. университет, 1992. – 32 с.

⁴⁰ Пономарев Я.А. Психология творчества / Я.А. Пономарев. – М.: Наука, 1976. – 294 с. Пономарев Я.А. Психология творчества и педагогика / Я.А. Пономарев. – М.: Педагогика, 1976. – 280 с.

Психология творчества / [под ред. Я.А.Пономарева]. – М.: Наука, 1990. – 224 с.

творчості та визначив творчість як «механізм розвитку», як «взаємодію, що веде до розвитку».⁴¹ Варто також зупинитися на поглядах про творчість К. Роджерса, який вважав, що творчість є важливою потребою реалізації самої людини. Під творчим процесом учений розуміє створення за допомогою діяльності нового продукту, що виростає з одного боку, із унікальності індивіда, а з другого — зумовленого матеріалом, подіями, людьми, обставинами життя.⁴² К. Роджерс уважав, що творчість є також соціальною потребою. Так, на його думку, окремі індивіди, групи людей, нації, мають творчо переглянути та по-новому підійти до тих глобальних змін, що відбуваються у світі, інакше людству загрожує знищення.⁴³

Підкреслимо, що в гештальт-терапії розглядають поняття творчої адаптації як ефективного способу взаємодії з навколишнім середовищем, в той час коли в оточенні організму відбувається щось нове, незвичне.

З цього випливає, що в процесі творчості реалізуються творчі можливості особистості та здійснюється їх розвиток. *Особливості процесу творчості полягають у тому, що сам процес впливає на його результат, який, у свою чергу, виражається не тільки предметно, а й у зміні самого суб'єкта творчості.* Творчі можливості особистості реалізуються не тільки в спеціальній діяльності щодо створення загальнокультурних цінностей, а й в самому процесі життя людини, самореалізації її як засобу самоутвердження через самовираження і саморозвиток. При цьому під творчим самовираженням будемо розуміти здатність людини будувати свій внутрішній світ, своє світовідчуття самого себе в цьому світі. Предметом життєтворчості виступає сам суб'єкт діяльності, який здійснює себе у цілепокладанні, в тому числі власного життєвого шляху.⁴⁴ У цьому ракурсі великого значення набуває проблема цілепокладання в творчій діяльності, яку розглядала Д.Б. Богоявленська,⁴⁵ та

⁴¹ Психология творчества / [под ред. Я.А.Пономарева]. — М.: Наука, 1990. — С. 10.

⁴² Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К. Роджерс. — М., 1994. — С. 409.

⁴³ Там само.

⁴⁴ Жизнь как творчество: социально-психологический анализ / [В.И. Шинкарук, Л.В. Сохань, Н.А. Шульга и др.]; отв. ред. Л.В. Сохань, В.А. Тихонович. — К.: Наукова думка, 1985. — 302 с.

⁴⁵ Деятельность и психические процессы: тезисы докладов у Всесоюзного съезда психологов СССР (Москва, 27 июня — 2 июля 1977 г.). — М.: Академия пед. наук СССР, Академия наук СССР, Общество психологов СССР. — 1977. — С. 49.

інтелектуальних емоцій в актах цілеутворення при розв'язуванні мислительних задач (І.А. Васильєв).⁴⁶

Н.В. Кичук на підставі аналізу досліджень психолого-педагогічного механізму творчості (І.П. Волков, В.І. Загвязинський, Я.О. Пономарьов), узагальнення матеріалів власної експериментальної роботи зробила висновок, що творчість – складне і водночас комплексне явище, зумовлене всім розмаїттям соціально-психологічних і психолого-фізіологічних передумов. Вона є умовою становлення, самопізнання і розвитку особистості.⁴⁷ Н.В. Кичук підкреслює, що вирішальну роль у творчості відіграє розумова діяльність, яка органічно поєднує логічне мислення і уявлення. Вона розглядає творчість як важливу форму людської практики, активізації потенціалу суб'єкта в процесі особистісних змін і вважає, що творчий потенціал виражається в різних видах активності людини: пізнавальній, світоглядній, трудовій, комунікативній і емоційній. У зв'язку з цим ми вважаємо за необхідне, підкреслити, що в процесі творчості у різних видах активності людини зберігається (тобто є інваріантною) її творча суть: пошуково-перетворююча спрямованість. Цю внутрішню потребу особистості до пошуково-перетворюючої діяльності К. Роджерс називає «внутрішнім потенціалом до глибинної та конструктивної творчості».⁴⁸

К.Д. Ушинський підкреслював, що існування перешкод є необхідною умовою існування будь якої діяльності.⁴⁹ Виходячи з цього, В.І. Андреев визначає творчість як один із видів людської діяльності, спрямованої на вирішення протиріччя (розв'язування творчого завдання), і для якої необхідні об'єктивні (соціальні, матеріальні) і суб'єктивні особистісні умови (знання, уміння, творчі здібності), результат якої має новизну і оригінальність, особисту та соціальну значущість, а також прогресивність.⁵⁰

Як свідчить аналіз проведений І.М. Білою, у дослідженнях загальнопсихологічного і концептуального спрямування (С.Л. Рубінштейн,

⁴⁶ Там само. – С. 51.

⁴⁷ Кичук Н.В. Формування творчої особистості вчителя / Н.В. Кичук. – К.: Либідь, 1991. – С. 29 – 30.

⁴⁸ Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К. Роджерс. – М., 1994. – С. 23.

⁴⁹ Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори: В 2-х т. Т.1. / [ред. кол.: Б.Н. Столетов (гол.) та ін.]. – К.: Рад. школа, 1983. – С. 355.

⁵⁰ Андреев В.И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности / В.И. Андреев. – Казань: Изд-во Казанского университета, 1988. – С. 49.

К. Дункер, Д.Б. Богоявленська, Я.О. Пономарьов, О.К. Тихомиров та ін.) має місце вивчення методологічних засад психології творчості, її закономірностей і механізмів творчої діяльності. Експериментально-емпіричні дослідження творчості диференціально-психологічного типу орієнтовані на виявлення і опис особистісних характеристик і здібностей до творчої діяльності. Мають місце дослідження на предмет організації, управління колективною творчістю (М.Г. Ярошевський), психологічних особливостей творчості в навчанні і вихованні (В.В. Давидов, О.М. Матюшкін, Я.О. Пономарьов) тощо.⁵¹ У працях В.А. Роменця висвітлюється вчення про природу й механізми творчості людини, що охоплюють три складові: загальну, генетичну, прикладну психологію творчості. Дослідник вирішує питання про психологічний механізм творчості, яким вважає трансдукцію – перехід із суб'єктивно-психічної системи (від задуму) до матеріально-речової (втілення у певному предметі задуму). У генетичній психології творчості В.А. Роменець розробляє модель розгортання творчих можливостей людини від раннього дитинства до переходу у зрілу особистість. Прикладна психологія творчості, на його думку, покликана вирішувати проблеми конкретної людини, надавати допомогу щодо того, як потрібно діяти, щоб виявити свій творчий потенціал найповніше, як розвинути свої творчі здібності. Теорія творчості В.В. Клименка розкриває механізм творчості в єдності основних функцій психіки: відображувальної, проектувальної та матеріалізуючої (опредметнюючої). Виступаючи в єдності, вони обумовлюють появу відкриттів, винаходів, художніх образів. Варто зазначити, що В.В. Клименко також була досконало досліджена структура механізму творчості та її онтогенетичний розвиток.⁵²

Українську школу дослідження творчості проаналізувала у своїй праці О.В. Новікова. Дослідниця зазначає, що вітчизняна психологія взагалі, та психологія творчості зокрема, розвивалася невідривно від європейської психологічної науки. Але вітчизняна психологія творчості має свої унікальні особливості. Однією з передумов зародження вітчизняної психології творчості стали дослідження О.А. Потєбні та його учнів і послідовників: Д. Овсянко-Куликовського, А. Горнфель-

⁵¹ Біла І.М. Психологічна характеристика творчої діяльності в сучасних умовах / І.М. Біла // Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Проблеми сучасної психології. – 2010. – Випуск 7. – С. 64 – 75.

⁵² Там само.

да, Л. Погодіна, В. Харцієва, Б. Лезіна, А. Білецького, І. Лапшина та інших.⁵³

Багато для розвитку вчення про творчу природу мислення зробив видатний український психолог Г.С. Костюк – засновник і багаторічний голова української школи дослідження мислення. Вчений вказує на те, що мислення являє собою процес опосередкованого та узагальненого відображення людиною предметів і явищ об'єктивної дійсності в її істотних властивостях, зв'язках і відносинах. Ним були виділені основні розумові операції: порівняння, аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, конкретизація. Г.С. Костюк підкреслює, що мислення є процесом пізнання. Мислення виникло при взаємодії людини із зовнішнім світом. Воно породжується потребою зрозуміти якусь нову для людини ситуацію, новий для неї об'єкт. Мислення дозволяє людині прийти до розуміння. Розуміння завжди є процесом пізнання нового, невідомого за допомогою вже відомого. Спираючись на те, що вже пізнано, людина вирішує нові пізнавальні завдання. Чуттєве пізнання необхідно для мислення, але цього ще мало. Важливо розкрити безпосередньо не ці зв'язки та відносини. Вагому роль при цьому, на думку вченого, відіграє мова. Вона є знаряддям пізнання.⁵⁴

Однією з українських теорій творчості є теорія бісоціацій, що була розроблена В.А. Роменцем. За цією теорією у творчому процесі важливу роль відіграють бісоціації, що виникають внаслідок поєднання ідей, які не мають очевидної спільності і зв'язок між якими іноді виглядає як «протиприродний», що не відповідає звичайному досвіду. При цьому стереотипні ідеї та поняття порушуються. Бісоціативному мисленню властива відмова від законів формальної логіки. Мозок тимчасово звільняється від «пригнічення» логічними правилами, аксіомами, структурами, вербальними концепціями. До справи «береться» творча інтуїція, яка поєднує семантичні елементи з різних площин досвіду, руйнує всі логічні перепони та бар'єри між віддаленими понятійними матрицями. Такий вільний перебіг між поняттями, невимушене поєднання непоєднуваних семантичних значень та явищ є проявом роботи інтуїції. На думку В.А. Роменця, саме ця здатність і є специфічною ри-

⁵³ Новікова О.В. Українська школа дослідження творчості / О.В. Новікова // Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Проблеми сучасної психології. – 2011. – Випуск 14. – С. 553.

⁵⁴ Там само. – С. 554 – 555.

сою творчого генія. Вчений підкреслює важливість інтуїтивних процесів для творчості, творчого мислення, говорячи, що вони вступають у дію на вирішальному етапі розумової діяльності.⁵⁵

Уже на початку 60-х років ХХ століття в надрах вітчизняної школи творчості почав формуватися напрям, пов'язаний з дослідженнями стратегій розв'язання завдань, який згодом переріс в самостійну Київську школу психологічних досліджень стратегій творчої діяльності (В.О. Моляко, В.М. Бондаровська та ін.).⁵⁶

Особливістю сучасної української школи творчості є стратегіальний підхід, що передбачає використання стратегій рішення – суб'єктивну програму рішення нової задачі, що відображає головну тенденцію в пошуковій діяльності особистості.⁵⁷ І.М. Біла відзначає, що проблема у визначенні поняття «творчість» пов'язана, в першу чергу, з відсутністю його безпосереднього операційного, психологічного наповнення; цим можна пояснити використання до цього часу визначення творчості тільки за її продуктом – створенням нового.⁵⁸

Таким чином, ми бачимо, що творчість окремої людини, як правило, розглядається дослідниками у двох аспектах: як сукупність якостей особистості, в яких проявляється відношення суб'єкту до світу і до самого себе, спосіб самоствердження; і як діяльність певного характеру, яка відбиває вищу ступінь активності. Суперечлива єдність цих двох аспектів знаходить відображення у науковій дискусії про взаємозв'язок творчості та діяльності.

Свої позиції, яких будемо дотримуватись у розумінні взаємозв'язку категорій творчості і діяльності в аспекті досліджуваної проблеми, ми викладаємо у таких тезах:

- діяльність є основою творчості, сутність людини-творця виражається в діяльності, але повністю не виявляється у ній. Уповні

⁵⁵ Роменець В.А. Психологія творчості / В.А. Роменець. – К.: Вища школа, 1971. – С. 64 – 90.

⁵⁶ Новікова О.В. Українська школа дослідження творчості / О.В. Новікова // Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Проблеми сучасної психології. – 2011. – Випуск 14. – С. 556.

⁵⁷ Там само.

⁵⁸ Біла І.М. Психологічна характеристика творчої діяльності в сучасних умовах / І.М. Біла // Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Проблеми сучасної психології. – 2010. – Випуск 7. – С. 64 – 75.

людська сутність виявляється в творчості, яка відбиває високий рівень активності людини, спрямованої на розв'язання діалектичного протиріччя між «старим і новим», в процесі якого долаються межі наявної діяльності, змінюються пороги розпредмечування; на відміну від пасивної адаптації, що відтворює знайомі, стереотипні патерни поведінки, творча адаптація проявляється в спонтанності, невимушеності, внаслідок чого людина усвідомлено приймає рішення: ефективно змінює середовище або ж змінюється сама;

- як творчість, так і діяльність спрямовані на перетворення навколишнього світу і самої людини як діючого суб'єкта, але діяльність може бути продуктивною і репродуктивною, творчість виступає тільки у взаємозв'язку продуктивного і репродуктивного, охоплюючи не тільки безпосередньо результативні дії, але й мотиви, відношення, погляди, переживання, самосвідомість та інші форми прояву людських якостей, які не приводять до певного видимого результату. Ми будемо вважати, що саме мотиви є стимулом дій механізму творчості. При цьому ми підкреслюємо, що результати творчої діяльності не завжди виступають соціально значущими і новими у прямому розумінні цих слів. Дитяча творчість, самодіяльна, індивідуальна творчість «для себе» не має часто суспільної цінності. Це суб'єктивно значуща творчість. Новизна в цьому плані полягає в самостійному підході до створення уже відомого, в індивідуальному відкритті. Це новизна у створенні процесуальних моментів, своєрідної комбінації старого. Тому можна говорити про новизну об'єктивну (для всього суспільства) і суб'єктивну (для окремої людини).

Підкреслимо, що, на нашу думку, в умовах гуманізації суспільного життя необхідно переглянути поділ новизни на об'єктивно і суб'єктивно значущу. Гуманне суспільство – це суспільство, у якому людина є найвищою цінністю. Саме тому результати творчої діяльності будуть завжди соціально значущими: чи то стосується об'єктивно нового результату, чи то будуть зрушення у творчому розвитку людини. Недарма у гуманістичній психології творчість розуміють як необхідну для життя людини форму її існування, запоруку емоційного здоров'я. Тому ми не можемо погодитися з А.Г. Спіркіним, який пише, що новизна об'єктивна і соціально значуща, якщо результат дійсно новий в контек-

сті історії культури, якщо ж він новий лише для його автора, новизна суб'єктивна і не має суспільного значення.⁵⁹

Усе більше дослідників вважають, що *творчість є специфічною здібністю кожної людини, яка може і повинна розвиватися*. Е.П. Торренс, учений, який зробив значний внесок у розвиток теорії творчості, вивчаючи протягом двадцяти років розвиток творчих здібностей дітей у США, відмічає наявність як успіхів, так і невдач, які пов'язані з тим, на його погляд, що офіційна педагогіка приділяє проблемам навчання творчості незначну увагу. Такої ж думки додержуються спеціалісти в галузі роботи з обдарованими дітьми М. Карне, Епстайн.⁶⁰ Вітчизняні вчені (Г.С. Альтшуллер, Л.Л. Гурова, А.Ф. Єсаулов, О.М. Матюшкін, В.О. Моляко, П.І. Просецький і В.А. Семиченко, В.В. Рибалка та ін.) досліджували і розробляли засоби розвитку творчих можливостей молоді. У роботах цих авторів звертається увага на методи активізації інформаційного пошуку, засоби активізації творчої діяльності, методика розв'язання творчих задач, конструювання взаємовідносин у дослідницькому колективі, розвиток творчих можливостей молоді в процесі гурткової роботи тощо.

Таким чином, на сучасному етапі розвитку психолого-педагогічної науки можна виділити такі основні напрями вивчення творчості:⁶¹

- витіснення принципу діяльності принципом взаємодії, системним підходом. Разом із тим, діяльнісний підхід застосовується, коли його розглядають як частковий випадок системного підходу, в основі якого полягає не стільки дія (діяльність), скільки взаємодія;
- об'єднання когнітивного і особистісного (операційного і мотиваційного, інтелектуального і особистісного тощо) аспектів психології творчості;
- використання поняття та інтенсивний розвиток дослідження рефлексії;
- дослідження творчості не тільки як діяльності щодо створення;
- стверджується, що творчість не обов'язково є створення, вона може бути рекомбінацією відомих елементів, може бути і руйнуванням;

⁵⁹ Спиркин А.Г. О творческой силе человеческого разума: Послесловие // Гиргинов Г. Наука и творчество. – М. Прогресс, 1979. – С. 350.

⁶⁰ Одаренные дети / [общ. ред. Г.В. Бурменской и В.М. Слущкого; предисл. В.М. Слущкого]. – М.: Прогресс, 1991. – С. 149.

⁶¹ Психология творчества / [под ред. Я.А. Пономарева]. – М.: Наука, 1990. – С.7 – 9.

- розуміння творчості як розвивальної взаємодії її суб'єкту і об'єкту, спрямованої на розв'язання діалектичного протиріччя.

Потрібно зауважити, що для творчості необхідні об'єктивні (соціальні і матеріальні) і суб'єктивні (знання, уміння, розвинуті творчі можливості суб'єкту) умови.

Вважаємо за доцільне привернути увагу до однієї важливої проблеми, пов'язаної з творчістю. Йдеться про те, що творчий розвиток особистості сприяє *гармонізації відносин людини і соціуму*, усвідомленню й сприйняттю тих змін, що відбуваються у суспільстві, а відтак слугує людині певним психологічним захистом у сучасному, швидкозмінному світі.

А. Менегетті писав, що життя здійснюється саме по собі, максимально розкриваючи потенціал індивідів, що перемагають: у фіналі гри перемагає не індивід, а життя, і з цим пов'язано значення соціуму.⁶²

Людський індивід не може жити поза соціумом: суспільство є тим незмінним цілим, де відбуваються процеси індивідуалізації та соціалізації, становлення й зростання індивіда для досягнення мети, що стоїть перед ним – стати особистістю, персоналізувати буття у своєму існуванні. Суспільство є благодатним середовищем, у якому суб'єкт реалізує свої можливості, тобто власну віртуальність, щоб максимально розкрити свій потенціал.

Особистість і суспільство знаходяться у відносинах взаємної функціональної цінності: особистість для суспільства і суспільство для особистості. А. Менегетті слушно зауважує, що ідеальне суспільство – це завжди певна філософська абстракція; це може бути солодкий сон, свого роду приємна лірика, але ніколи не зможе стати конкретною передумовою, що дозволяє гарантувати ефективну історію для всіх тих, хто бажає бути і діяти в суспільстві «тут і зараз».⁶³ Відносини «системи» і «особистості» ґрунтуються на певному можливому компромісі, у якому апріорі зберігається і цінність системи, і цінність особистості. Разом із тим, якщо помістити на одну чашу терезів суспільство, а на іншу – особистість, то особистість буде більш вагомою, хоча без суспільства вона абсолютно не може існувати. Велика течія життя, пише А. Менегетті, завжди реалізується через людей, що вміють перемагати, у яких,

⁶² Менегетті А. Система и личность / А. Менегетті / Пер. с итальянского ННБФ «Онтопсихология». – Изд. 2-е, исправ. и допол. – М.: ННБФ «Онтопсихология», 2007. – 352 с. – С. 16.

⁶³ Там само.

як найбільш розумних і підготовлених до розв'язання проблем, максимально втілена функція інтенціональності природи.⁶⁴

Як знайти ту критичну точку, що дозволяє досягти суб'єкту внутрішньої рівноваги під час значних трансформаційних змін у суспільстві? Як співіснувати з суспільством, яким би воно не було? Як розвинені творчі особистості можуть сприяти приросту соціальної ефективності та підкріпленню природної еволюції, дарованої природою кожній істоті, що має людську подобу? Відповіді на ці питання криються у розумінні як сутності особистості та закономірностей її розвитку, так і чинників, характерних для цивілізаційних змін, що впливають на розвиток особистості, зміни у її структурі і висувають нові вимоги до її компетентності.

Особистість та її розвиток є предметом дослідження різних галузей наукового знання з давніх часів. Аналізуючи поняття «особистість» необхідно послатися на думку С.Л. Рубінштейна, який вважав, що «особистість» є суспільною, а не психологічною категорією, а соціально-філософська (загальносоціальна) теорія особистості виступає методологічною основою для всіх інших наук, які досліджують особистість. Особистість як поняття характеризує водночас суб'єкта соціальних відносин та свідомої діяльності, носія та виразника соціального досвіду та суспільних відносин, стійку систему соціально значущих рис індивіда як члена суспільства. Соціальна структура особистості синтезується з тих видів діяльності, в які вона включена (П.Є. Кряжев). Активність особистості відображається у різноманітній і багатосторонній її діяльності, спрямованій на перетворення навколишнього світу, зміну власного психічного устрою.

На основі ґрунтовного узагальнення численних теоретичних поглядів класиків вітчизняної та зарубіжної психології С.Д. Максименко — автор генетико-психологічної теорії народження, зростання та існування особистості — визначає особистість як «форму існування психіки людини, яка являє собою цілісність здатну до саморозвитку, самовизначення, свідомої предметної діяльності і саморегуляції, та має свій унікальний і неповторний внутрішній світ».⁶⁵ Таке окреслення

⁶⁴ Менегетти А. Система и личность / А. Менегетти / Пер. с итальянского ННБФ «Онтопсихология». — Изд. 2-е, исправ. и допол. — М.: ННБФ «Онтопсихология», 2007. — 352 с. — С. 18.

⁶⁵ Максименко С.Д. Психология личности: [підручник] / С.Д. Максименко, К.С. Максименко, М.В. Папуча. — К.: ТОВ «КММ», 2007. — 296 с. — С. 25.

особистості є вагомим і плідним для освіти, спрямованої на розвиток особистості, оскільки вченим виділяється «чинник системотвірності» у структурі особистості – *психологічна цілісність особистості* – та виокремлюються такі її *змістовні, ключові ознаки*, як цілісність, унікальність, активність, здатність до вираження, *відкритість та незавершеність*, саморегуляція. «Особистісність природи психіки людини означає, ... що будь-який окремих психічний процес набуває дуже складного устрою. Він має власні закономірності і якості, але поряд з цим у ньому відображається вся *цілісність особистості*».⁶⁶ У контексті взаємовпливів суспільства і особистості значну увагу привертає така ознака особистості, як «*відкритість та незавершеність*», яка визначається тим, що «в стані дійсної особистісної активності, «на порозі» справжнього життєвого вчинку особистість завжди непередбачувана через те, що нікому (*в тому числі і їй самій*) до кінця невідомі дійсні можливості, глибини («вершини», – сказав би Л.С. Виготський) особистісної природи... Та сама духовність, яка у вигляді потенційного стану відпочатково зумовлює особистість ... змінюється й розвивається, піднімаючи невідомі пласти природи і роблячи людину дійсно до кінця незбагненою і нескінченною у своєму становленні, що не завершується ніколи. *Незавершеність* – це хоча і непізнана, але дуже важлива ознака особистості, врахування якої є абсолютно необхідним».⁶⁷ Саме *відкритість особистості* як системної цілісності та її *незавершеність*, на наш погляд, забезпечують можливість *розвитку та саморозвитку особистості*, неперервність і взаємозумовленість цих процесів у *спіралі життя*, що розкручується від народження до смерті людини і значною мірою характеризує вектор життєтворчості людини.

Поняття «розвиток» – стрижневе поняття педагогічної науки та практики. «Онтогенез – становлення людини як організму, як суспільної істоти і як особистості», – таке визначення Г.С. Костюка підкреслює складність і багатоаспектність поняття «розвиток». При різних формах онтогенезу (морфологічний, фізіологічний, психічний, соціальний) сутність розвитку зберігається: це кількісні і якісні зміни живої людської системи, необхідні, послідовні і прогресивні, безперервні і дискретні.

⁶⁶ Там само. – С. 25 – 26.

⁶⁷ Там само. – С. 33.

Думка про розвиток особистості людини у процесі навчання зародилася, мабуть, водночас із педагогікою і чітко простежується в історії педагогічної думки (Я.А. Коменський, Ж.Ж. Руссо, І.Г. Песталоцці, А. Дістервег, М.І. Пирогов, К.Д. Ушинський та інші).⁶⁸ Педагогічна спадщина цих велетнів вплинула на формування наукового світогляду В.П. Вахтерова і сприяла теоретичному обґрунтуванню ним розвивальної педагогіки, концептуальною ідеєю якої була ідея розвитку і пов'язані з нею сподівання і надії на майбутнє.⁶⁹ Розглядаючи ідею розвитку як найкоштовніше завоювання ХІХ століття, В.П. Вахтеров пише: *якщо варто жити, то тільки для того, щоб допомагати розвитку*.

Аналізуючи розвиток особистості засобами освіти в історичному вимірі, О.В. Сухомлинська підкреслює, що розвиток особистості як поява в неї якісних змін, новоутворень, нових механізмів та нових структур відбувається за соціокультурної підтримки цих процесів суспільними інституціями, сім'єю, школою, громадськими організаціями, церквою. Виняткове місце в цьому процесі належить *освіті* – спеціально організованій суспільством системі умов і закладів, де людина розвивається й розгортає різноманітну діяльність певного рівня відповідно до кожного конкретного історичного часу.⁷⁰

Фундаментальна проблема розвитку людини як суб'єкта соціальної діяльності, на думку В.Т. Кудрявцева, сьогодні є предметом міждисциплінарних, або точніше – полідисциплінарних досліджень. Кожна суспільно-гуманітарна дисципліна виділяє всередині цієї проблеми свій особливий «зріз», вносить власний неповторний внесок у її комплексне вирішення.⁷¹ Розвиваючи цю думку, вважаємо, що *поняття «розвиток» є поняттям трандисциплінарного рівня*, оскільки є основним (базовим) поняттям для філософії, педагогіки, психології, соціології, біології та інших галузей наукового знання. *Щодо розвитку*

⁶⁸ Сисоева С.О. Нариси з історії розвитку педагогічної думки: [навчальний посібник] / С.О. Сисоева, І.В. Соколова – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 308 с.

⁶⁹ Горностаев П.В. Развивающая педагогика В.П. Вахтерова / П.В. Горностаев // Педагогика. – 2003. – № 4. – С. 75 – 81.

⁷⁰ Сухомлинська О.В. Развитие личности и образование: исторический измерение / О.В. Сухомлинская // Педагогика и психология : вестник АПН Украины. Наук.-теорет. та інформаційний журнал / Академія педагогічних наук України. – Київ, 2008. – № 2. – С. 15.

⁷¹ Кудрявцев В.Т. Психология развития человека / В.Т. Кудрявцев. – Рига: Педагогический центр «Эксперимент», 1999. – 160 с.

особистості, то його, на нашу думку, можна представити як неперервний процес дискретних змін у її структурі, породжених впливами зовнішнього середовища та внутрішніми протиріччями, які зокрема виникають як відповідь на виклики суспільства. У кожній «точці» свого буття особистість цілісна, але в іншій, навіть близькій за часом, зберігаючи власну цілісність, вона інша, оскільки новоутворення (конструктивні або деструктивні) привласнюються нею неперервно.

«Проблематика, пов'язана зі становленням індивіда як особистості надзвичайна складна», – пише І.Д. Бех. «Тому не випадково, що упродовж тривалого часу наявні різні розуміння *рушійних сил*, закономірностей, співвідношення природного і набутого, свободи і відповідальності у вихованні та розвитку підростаючої особистості». ⁷² На нашу думку, це пов'язано ще й з тим, що на розвиток особистості впливає велика кількість чинників і, зокрема тих, що знаходяться за межами педагогічного впливу – в суспільстві. Розглядаючи «цілісність не лише як атрибут особистості, а й як систему її єдності *із соціальним оточенням*, з одного боку, та з біолого-генетичними особливостями – з іншого», ⁷³ можна зробити висновок, що до рушійних сил розвитку особистості потрібно відносити не тільки внутрішні суперечності, які виникають у її системній цілісності, а й зміни у зовнішньому середовищі, які впливають на виникнення таких протиріч та вимагають від людини пристосовуватися до них. «У людей домінуючими мають бути чинники зовнішнього соціального впливу на особистість». ⁷⁴ Одним із *провідних мотивів розвитку особистості*, на нашу думку, є потяг до *гармонізації власної сутності*, вибудовування гармонії «усередині» себе, гармонії між особистісним і суспільним. На кожному етапі життя людини такий мотив набуває нового сенсу і змісту.

Розуміння розвитку особистості як неперервного процесу дискретних змін у її структурі, при інваріантній цілісності, приводить до висновку про вирішальне значення для розвитку особистості *середовища*. Прагнення до розвитку, на думку В.П. Вахтерова, не є щось, один раз назавжди дане дитині. Воно визначається не тільки спадковістю, але й

⁷² Бех І.Д. Особистість: два наукових погляди на виховання та розвиток / І.Д. Бех // Рідна школа. – 2012. – № 8–9. – С. 4.

⁷³ Максименко С.Д. Психологія особистості: [підручник] / С.Д. Максименко, К.С. Максименко, М.В. Папуча. – К.: ТОВ «КММ», 2007. – 296 с. – С. 158.

⁷⁴ Там само. – С. 159.

зовнішніми факторами, впливом суспільства, школи, виховання, особистого досвіду і переживань.⁷⁵ Отже, розвиток людини є результатом цих двох факторів: по-перше, внутрішніх прагнень до розвитку і, по-друге, *впливу навколишнього середовища*. У пристосуванні людини до середовища і пристосуванні самого середовища до потреб людини і криється сутність розвитку.

Коли ми говоримо про керовані впливи на розвиток особистості в освітньому середовищі, то вживаємо термін «формування», який, як правило, розглядається як фасилітаційний вплив на розвиток особистості через створення умов для прояву її якостей в освітньому процесі. В умовах інформаційного суспільства некеровані потоки інформації створюють практично некероване медіасередовище. Воно стає більш впливовим на молодь, породжуючи такі проблеми, як бездуховність, нівелювання цінностей, культурний і духовний розрив поколінь, відхід у віртуальний світ тощо.

У гармонізації рушійних сил розвитку особистості значну роль відіграє освіта і головна її особа – Вчитель. Хто такий вчитель? Вчитель (Maestro) – це той, хто тричі переважає інших. Magister (magister) у перекладі з старолатинської означає «у три рази більше»: він знає те саме, що й усі; він володіє знанням, зумовленим символами, що означає, що він володіє технікою; він знає як пов'язані між собою феноменологія і буття.⁷⁶ Отже, Вчитель творить істину на наведених трьох рівнях, від чого він і є тим, хто тричі переважає. Разом із тим, *вплив учителя на розвиток особистості хоч і значний, але обмежений*: він ніколи не зможе передати своїм учням те, що передати неможливо – свій безпосередній досвід. *Вплив суспільства і здобутків цивілізації обмежити неможливо*. Відомий німецький філософ і поет Ф. Шиллер дійшов висновку, що розвиток цивілізації відбувається за рахунок і на шкоду розвитку особистості людини. Ф.Шиллер писав про суспільні, соціокультурні тенденції, що визрівають у праці і спрямовують розвиток людини тільки на одну сферу діяльності, що веде до односторонності її розвитку. *Суспільство вимагає лише окремі якості особистості* (пам'ять, «ро-

⁷⁵ Горностаев П.В. Развивающая педагогика В.П. Вахтерова / П.В. Горностаев // Педагогика. – 2003. – № 4. – С. 76.

⁷⁶ Менегетти А. Система и личность / А. Менегетти / Пер. с итальянского ННБФ «Онтопсихология». – [изд. 2-е, исправ. и допол.]. – М.: ННБФ «Онтопсихология», 2007. – 352 с. – С. 178.

зум, спроможний до рахунку», «механічна спритність» тощо), а тому людина *розвивається, але, на шкоду вихідній цілісності*. У результаті відбувається втрата людиною її сутнісної потенції до універсального і цілісного (естетичного) світосприймання і світовідчуття. Філософ виводить образ такої «часткової», «дрібною» людини, яка вічно прикута до малого уламка цілого, і як наслідок сама стає уламком.⁷⁷ Отже, цивілізація удосконалює механізм життя «людини культурної», скрізь і всюди, всупереч головному принципу культури – зрощувати цілісну людину. Сучасна рефлексія драматичної ситуація розвитку людини, яку поетично намалював Ф. Шиллер, принаймні не є зайвою. Широко розгалужена диференціація науки, розвиток техніко-технологічного оснащення промисловості, організаційно-управлінської сфери тощо потребують від людини сформованості цілком певних якостей фахівця конкретної вузької галузі. Відтак побудова прогнозу розвитку особистості обов'язково має ґрунтуватися на урахуванні власних прогнозів особистістю свого життя. «У будь-якому разі, «метапрогнозування» особистістю власного життєвого шляху повинне бути одним із центральних предметів діагностики під час розв'язання завдань прогнозу розвитку в межах генетичної психології».⁷⁸

Вектор модернізації сучасної освіти спрямований на гуманістичну педагогіку. Тільки освіта, орієнтована на людину і культуру, як засіб «олюднення», може зреалізувати у дію слова *«про людину як найвищу цінність суспільства»*, зробити їх змістом життя людей і суспільства в цілому. Отже, найвищою цінністю освіти, культури, політики, зокрема освітньої, є людина, і, на наш погляд, не тільки її благо, повноцінний розвиток, життєвий успіх, а й цінності й устремління, що сприяють прогресивному розвитку людства, держави, суспільних відносин, утвердженню ідеалів демократії й гуманізму. Культурно-духовна гармонізація суспільства є найважливішою умовою продуктивності виховних впливів на розвиток особистості.

Стрижнем кожної особистості є *почуття власної гідності*. Сповідуючи наукові позиції педагогіки керованого розвитку І.Д. Бех, на наш погляд, дуже влучно формулює *квінтесенцію гуманістичної педаго-*

⁷⁷ Сисоєва С.О. Освіта і особистість в умовах постіндустріального світу: монографія. / С.О. Сисоєва. – Хмельницький: ХГПА, 2008. – С. 30.

⁷⁸ Максименко С.Д. Психологія особистості: [підручник] / С.Д. Максименко, К.С. Максименко, М.В. Папуча. – К.: ТОВ «КММ», 2007». – 296 с. – С. 156 – 157.

giki «вихователь, так би мовити, схиляється перед гідністю вихованця незалежно від того, у якій сукупності соціальних ролей він постає. Якщо педагог не ставиться до почуття гідності вихованця як до чогось священного, то виховні можливості спілкування різко знижуються». ⁷⁹ Якими співзвучними до думки І.Д. Беха є слова А. Менегетті: істина моєї гідності полягає у резонансі з гідністю всіх інших людей. ⁸⁰ Гармонізація відносин суспільства і особистості можлива, коли кожній людині гарантовано повагу до основи людського буття – *прав особистості*.

Трансформаційні процеси сьогодні охоплюють усі сфери суспільства. Зміни, що відбуваються у сфері економіки, політики, духовного життя суспільства, супроводжуються змінами у соціальній поведінці людей. Трансформації відбуваються й у структурі особистості людини. Людина, щоб вижити, захистити себе, зберегти власну особистісну цілісність, повинна стати здатною до сприймання цивілізаційних змін, саморегуляції власних мотивів, потреб, поведінки. Які ж основні виклики постали перед людиною в період сучасних суспільних трансформацій?

Наслідками соціально-економічних трансформацій в країні є виникнення ринкових відносин, а відтак нових форм організації праці, зростання сектору послуг, жорстка внутрішня і міжнародна конкуренція, виникнення глобального ринку праці. Первинна професія, яка була здобута людиною на початку життєвого шляху, вже не гарантує успішної професійної кар'єри, професійної і особистісної реалізації упродовж життя. Відсутність у багатьох людей здатності швидко пристосовуватися до змінних умов і ситуацій на ринку праці, нових вимог до професійної діяльності, іноді пов'язаних із необхідністю зміни професії, призводять до психологічної катастрофи людини, випадання її з соціуму. Тому бізнесмени та працедавці віддають сьогодні перевагу людям, які вміють учитися самостійно; досягати поставленої мети; працювати з книгою; шукати, знаходити та використовувати для вирішення проблеми необхідну інформацію. Саме означені вище якості, на їхню думку, допомагають підвищувати професійний рівень, пере-кваліфіковуватися, набувати будь-яких необхідних додаткових знань

⁷⁹ Бех І.Д. Особистість: два наукових погляди на виховання та розвиток / І.Д.Бех // Рідна школа. – 2012. – № 8–9. – С. 6.

⁸⁰ Менегетті А. Система и личность / А. Менегетті / Пер. с итальянского ННБФ «Онтопсихология». – [изд. 2-е, исправ. и допол.]. – М.: ННБФ «Онто-психология», 2007. – 352 с. – С. 312.

й умінь для професійної та особистісної реалізації і самореалізації у житті.⁸¹ Отже, вимогою сучасного суспільства до особистості є *вміння і бажання вчитися й самовдосконалюватися упродовж життя, приймаючи ті зміни, що відбуваються у суспільстві*. Неперервність освіти виступає нагальною необхідністю для кожної людини, супроводом її професійного і особистого життя. Слушно тут буде навести думку відомого економіста Лестера Туроу, який пише, що знання стають єдиним джерелом тривалої стійкої конкурентної переваги, оскільки все останнє випадає із рівняння конкуренції; лише знання можуть бути використанні тільки через кваліфікацію індивідів.⁸² Доречно також наголосити на необхідності розвитку у людини такої якості як позитивне мислення. Можливість розвитку такого позитивного мислення значною мірою визначається ступенем *довіри людини до себе*. Саме здатність людини до створення образу оптимістичної, майбутньої ситуації (мислимого результату реалізації програми дій) як слідство довіри до себе, до власного розуму і почуттів і відрізняє успішну людину від інших. Важливо не тільки знати і бути здатним до набуття нового знання, але й з оптимізмом дивитися в невідоме, тим самим розширюючи коло своїх знань про світ. Саме *оптимізм і надія породжують енергію, імпульс до дії*.

Інформатизація суспільства вимагає від людей умінь працювати з сучасними джерелами інформації. На цю тему сьогодні написано багато праць, ми б хотіли підкреслити думку, що, з точки зору організації освітнього процесу, важливим є не тільки пристосовувати людину до нових інформаційних технологій, як це мало місце на ранніх етапах комп'ютеризації, але й забезпечувати *адаптацію інформаційних технологій до потреб, можливостей, запитів і здібностей користувачів* (Ф. Бленкер). Наукові розвідки у напрямі аналізу використання інформаційних технологій в освіті в контексті їх впливу на особистість людини доводять, що психологічні новоутворення мають як системний (зміни у відношенні особистості до дійсності, її мотиваційній спрямованості), так і частковий, парціальний (знання й умінь при використанні мов програмування тощо) характер.⁸³ Іншими словами, у процесі

⁸¹ Phillip C. Schlechty. Schools for the 21-st Century. Leadership Imperatives for Educational Reform. — San Francisco, 1990.

⁸² Лестер Туроу. Будущее капитализма / Лестер Туроу. — Новосибирск, 1999. — С. 92.

⁸³ Беспалов П.В. Компьютерная компетентность в контексте личностно ориентированного обучения / П.В. Беспалов // Педагогика. — 2003. — №4. — С. 42.

використання людиною сучасних інформаційних технологій вибудовується ієрархія психологічних новоутворень, які різною мірою впливають на їх особистість. Водночас, «хто володіє інформацією, той володіє світом». Здобувши уміння й навички роботи з сучасними інформаційними джерелами, людина може впливати на розвиток суспільства, управляти інформацією для самозбереження.

Трансформаційне суспільство потребує від людей інноваційного мислення. Визначальним чинником суспільного розвитку стає людський капітал, сукупний людський інтелект. В умовах цивілізаційних змін особливого значення набуває інноваційна діяльність людини, *здатність до новаторства як до початку нової справи.* Такі якості людини, як: уміння брати на себе відповідальність і приймати рішення; здатність переконувати інших і переконуватися самому; високі етичні стандарти; володіння іноземними мовами та сучасними інформаційними технологіями характеризують особистість сучасного професіонала. Людські *особистісні якості* в умовах трансформаційного суспільства стають частиною *професійного інструментарію.* Найвищим рівнем творчої діяльності є діяльність інноваційна. «Інновація – не лише нововведення, а й здатність до нового мислення, до переосмислення існуючих теорій, сталих істин, правил та норм поведінки в науці, освіті, політиці, культурі тощо. ...Сама динаміка мінливого світу вимагає інноваційного мислення», – пише В.Г. Кремень.⁸⁴ Отже, формування інноваційної людини, підтримка обдарованості й таланту стають в умовах цивілізаційних змін запорукою динамічного розвитку суспільства та успішності самої особистості. «Саме *інноваційна людина* і може осмислити ті проблеми та суперечності, які породжує сучасний етап розвитку науково-технічної революції».⁸⁵ Підкреслимо, що на нашу думку, вектор інноваційності у діяльності вчителя, викладача, педагога спрямований саме на *виховання такої інноваційної людини,* а всі освітні інновації мають бути підпорядковані досягненню цієї мети. Окремо додамо, що інноваційна діяльність людини або творчої групи людей з відповідним творчим потенціалом завжди спрямована на створення інновації, яка вже за своїм визначенням характеризує об'єктивно новий і *затребуваний суспільством продукт.* У такій діяльності не завжди *творчі мотиви* учасників збігаються з мо-

⁸⁴ Феномен інновацій: освіта, суспільство, культура: монографія / за ред. В.Г. Кременя. – К.: Педагогічна думка. – 2008. – 472 с. – С. 26.

⁸⁵ Там само. – С. 27.

тивацією інноваційної діяльності, яка вимагається суспільством. Особистість із високим творчим потенціалом, розуміючи необхідність створення тієї чи іншої інновації для суспільного розвитку, спрямовує свої зусилля на вирішення проблеми, як правило, в складі творчої групи. Ось чому сьогодні потрібно, з одного боку, *формувати здатність до роботи в команді*, а з іншого підтримки творчої діяльності, винахідництва, які здійснюються *за внутрішніми, не стимульованими ззовні* мотивами, можуть мати віддалений у часі інноваційний результат. На нашу думку, *в основі виховання інноваційної людини* лежить розвиток її інтелекту, творчих якостей, закладеного природою креативного потенціалу, здатності до саморозвитку та самореалізації. «У процесах саморозвитку та самореалізації як основних структуротвірних онтогенезу полягає головний зміст та сутність системної діяльності людини (а ми би додали – відображення системної цілісності особистості) як особливої визначеності соціального буття, як носія нового рівня універсальної еволюції – еволюції соціальної».⁸⁶

Гармонізація процесів суспільного розвитку і розвитку особистості потребує, цілісного розвитку теорії і практики освіти, підтримки нового наукового напрямку інтегрованого дослідження сфери освіти – *освітології*. Сфера освіти є реальним *посередником* між особистістю і суспільством з його економічною, політичною, духовною, культурною сферами. Інтереси, потреби, запити особистості, підготовка її до реального життя у соціумі, формування свідомості молодого людини як громадянина суспільства найбільш повно реалізуються сферою освіти. Розвиток особистості людини засобами освіти сприяє формуванню у людини здатності до розуміння й сприйняття суспільних трансформацій та їх наслідків, активної життєвої позиції у суспільних процесах. Практичне значення *освітології*, на думку її фундатора В.О. Огнев'юка, полягає в тому, що «вона пропонує засоби розвитку країни не через ресурсно-сировинні галузі, а через найважливішу сферу людинотворення, сферу, що забезпечує відтворення суспільства – освіту в найбільш широкому розумінні цього слова».⁸⁷ «Освітологія розглядає чинники, що зумов-

⁸⁶ Радул В. Розвиток та формування якісних характеристик особистості / В. Радул // Шостимісячний науково-педагогічний журнал «Рідна школа». – 2012. – № 8 – 9. – С. 11.

⁸⁷ Огнев'юк В.О. Філософія освіти в структурі наукових досліджень феномену освіти / В.О. Огнев'юк // Науково-методичний журнал «Шлях освіти». – 2009. – № 4 (54). – С. 2 – 6.

люють вплив освіти на розвиток сучасної *цивілізації як цивілізації освіти й науки, цивілізації людини нового еволюційного рівня* – Людини освіченої (*Homo educatus*), яка покликана гармонізувати своє буття і свою духовну сферу з буттям світу». ⁸⁸

Отже, людинотворча та суспільновідтворювальна місія освіти, її цілі і цінності, гуманістична спрямованість і історична відповідальність закладають міцний фундамент у розвиток суспільства і особистості, гармонізацію їх відносин.

1.2. Соціальні, психологічні та педагогічні підходи до визначення творчої особистості

Модернізація системи освіти в Україні спрямована на розвиток інноваційного потенціалу суспільства, забезпечення виходу вітчизняної науки і техніки на світовий рівень. З-поміж численних чинників, що зумовлюють рівень матеріального та культурного життя у будь-якій країні, чільне місце посідає досягнутий нею інноваційний потенціал. Історичний досвід показує, що за наявності потужного інноваційного потенціалу суспільства, який визначається здатністю людей до творчої діяльності, високого рівня добробуту можуть домогтися держави, які не відзначаються багатством природних ресурсів (наприклад, Японія). Зазначимо, що від інноваційного потенціалу країни залежать близькі та віддалені перспективи її економічного, культурного та власне інноваційного розвитку. Саме тому у розвинених країнах творча діяльність людей є предметом особливої уваги з боку держави, а її розвиток всебічно стимулюється.

Творча праця є не тільки вирішальним фактором соціально-економічного та культурного розвитку держави, а й ефективним засобом гармонійного розвитку людини, її духовного, морального та фізичного вдосконалення. ⁸⁹

Таким чином, динамізм притаманний сучасній цивілізації, зростання соціальної ролі особистості, гуманізація та демократизація суспільства, інтелектуалізація праці, швидка зміна техніки і технології в

⁸⁸ Огнев'юк В.О. *Homo educatus* / В.О. Огнев'юк // Філософія. Політологія / Вісник київського університету імені Тараса Шевченка. – К., 2003. – Вип. 51. – С. 126 – 134.

⁸⁹ Гончарук М. Психолого-педагогічні аспекти визначення педагогічної творчості учителя / М. Гончарук, С. Комісарова, Т. Яценюк // Освіта регіону. Політологія. Психологія. Комунікації. – 2008. – №1 – 2. – С. 118.

усьому світі зумовлює необхідність формування особистості майбутнього фахівця як творчої особистості, розвитку його творчих можливостей, підготовки до плідної продуктивної, інноваційної праці.

Актуальність розв'язання означеної проблеми визначається ще тією обставиною, що значна частина території України визнана зоною екологічного лиха. На думку В.В. Рибалко, творчість є одним із засобів підвищення емоційного тону людини, закріплення комплексу емоційно-вольової регуляції і, головне, актуалізації позитивної гами переживань, яка супроводжує ефективну працю – переживання радощів від зробленого, досягнутого, почуття впевненості у своїх силах, у своєму творчому потенціалі.⁹⁰

Як свідчать результати експериментальних і науково-практичних досліджень із проблеми розвитку творчої особистості в умовах екологічної кризи, творчості притаманний певний психореабілітаційний, розвивальний ефект, і в зв'язку з тим, що особистість людини може бути більш сприйнятливою, чутливою до впливу фізичних та соціально-психологічних факторів, які діють в зоні підвищеного радіологічного контролю, її реакція на дію цих факторів може бути підсилена або, навпаки, скомпенсована завдяки певним якостям її особистості, як творчої актуалізації її творчого потенціалу. Для вирішення проблеми розвитку творчої особистості в складних екологічних умовах треба задіяти всі наявні і досі незадіяні можливості науки і практики і, перш за все, ті, що притаманні психології і педагогіці, всім ланкам системи освіти – дошкільній, шкільній, позашкільній, вузівській.⁹¹

За таких умов необхідно, щоб державна освітня політика була зорієнтована на підвищення професіоналізму вчителів та викладачів вищої школи, їх готовності до творчого розвитку молоді, всебічного її розвитку.⁹² Усебічність розвитку, як зазначає Г.С. Костюк, не означає

⁹⁰ Розвиток творчої особистості в умовах екологічної кризи: науково-програмно-методичний посібник для директорів шкіл та позашкільних закладів, методистів, вчителів, керівників гуртків і факультативів та шкільних психологів. В двох частинах: Частина I. Результати експериментальних і науково-практичних досліджень / [за наук. ред. О.В. Киричука і В.В. Рибалки]. – Київ: Інститут психології АПН України, Міністерство у справах захисту населення від наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, Міністерство освіти України, 1993. – 124 с. – С. 91.

⁹¹ Там само. – С. 3 – 4.

⁹² Україна XXI століття. Державна національна програма «Освіта». – К.: Райдуга, 1994. – 61 с. – С. 27.

його однаковості у різних індивідів. Люди різняться і будуть різнитися за розвитком своїх здібностей та інших властивостей, але в тому вони будуть рівні, що всі вони матимуть однакові об'єктивні можливості вияву і розвитку своїх сил. Всебічність розвитку особистості є основою її гармонійності, що виявляється у відповідності розвитку фізичних і духовних сил людини, у внутрішній єдності теоретичних знань і практичних умінь, моральної свідомості і поведінки, у відсутності розходжень, розладів між її думками і почуттями, словами і діями, між тим, що людина думає, говорить про себе і якою вона є насправді.⁹³ Ми вважаємо, що всебічність і гармонійність особистості є основою вияву її творчої сутності.

Проблема творчої особистості є найголовнішою при вивченні творчості. Саме тому, її визначенню у філософській, педагогічній та психологічній літературі приділяється значна увага (Б.Г. Ананьев, В.І. Андреев, Д.Б. Богоявленська, Р.М. Грановська, В.І. Загвязинський, А.З. Зак, В.О. Кан-Калик, Н.В. Кичук, П.Ф. Кравчук, Н.В. Кузьміна, О.Н. Лук, В.О. Моляко, В.А. Цапок, Я.О. Пономарьов, М.М. Поташник, Н.Ф.Тализіна та ін.). Науковці, що досліджують природу творчої особистості ставлять питання, що саме відрізняє творчу особистість від інших, чи кожна особистість є потенційно творчою? Психологи вивчають індивідуально-психологічні особливості творчих людей, соціально-психологічні аспекти їхнього розвитку та діяльності, особливості продуктів творчої діяльності. Зокрема, вивчення індивідуально-психологічних особливостей творчої особистості охоплює дослідження специфіки перебігу психічних процесів, характеріологічні особливості, структуру та рівень здібностей, спрямованість та ціннісно-сміслові орієнтації особистості, її прояви на рівні поведінки, спілкування та ін. У цілому потрібно підкреслити, що зміст поняття творчої, обдаровної, креативної особистості в психологічних концепціях щільно пов'язаний з визначенням категорії творчості.

Формування творчої особистості учня, студента неможливе без цілісного уявлення про її природу, специфіку, якості. Особистість визначається як системна соціальна якість індивіда, яка формується у спільній діяльності та спілкуванні і характеризується його включеністю у суспільні відносини. Особистість — це суб'єкт соціальних відносин

⁹³ Кочергин А.Н. Моделирование мышления. — М.: Изд-во политической литературы, 1969. — С. 184 — 212.

та свідомої діяльності.⁹⁴ П.П. Лямцев у своїй монографії зазначає, що особистість, перш за все, є предметом соціально-філософського дослідження, що неодноразово підкреслювалося не лише філософами, а й соціологами і представниками конкретних наук.⁹⁵ Він посилається на С.Л. Рубінштейна, який вказував, що поняття особистості є суспільною, а не психологічною категорією, а соціально-філософська (загально-соціальна) теорія особистості виступає методологічною основою для всіх інших наук, які досліджують особистість. Особистість у теоретичному ракурсі розглядається як загальне, особливе і одиничне. Під особистістю на загально-соціальному рівні розуміють засоби існування і дій соціальних якостей людини, конкретними формами прояву соціальності при цьому вважаються діяльність, спілкування і свідомість.⁹⁶ Багато дослідників використовують загальнопедагогічне визначення особистості Г.Л. Смирнова, в якому підкреслюється, що кожний індивід – особистість, але особистістю він виступає як носій і виразник того соціального досвіду, який, по суті, і робить його особистістю тих суспільних відносин, в яких він розвивається та існує. Головне полягає у тому, які суспільнозначущі явища, риси і тенденції він виражає і якою мірою. З цього визначення випливає, що особистість є носієм соціального, але не просто соціального, а загальнозначущого, що індивід стає особистістю в процесі набуття соціального досвіду з іншими індивідами. При цьому провідною якістю, що визначає загально-соціальну структуру особистості, є діяльність. П.Е. Кряжев, поділяючи думку С.Л. Рубінштейна, зазначав, що соціальна структура особистості синтезується з тих видів діяльності, в які вона включена. Серед основних чинників, що впливають на формування особистості, виділяють економічну, соціальну, політичну і духовну сферу життя людини.⁹⁷

Виходячи з цього, можна зробити деякі узагальнення щодо визначення соціального у творчій особистості:

- по-перше, оскільки особистість – це системна якість індивіда, то творча особистість – це підсистема особистості, яка характеризується сукупністю творчих якостей індивіда, які забезпечують їй успіх у творчій діяльності;

⁹⁴ Лямцев П.П. Формирование человека как личности. Социально-философский аспект / П.П. Лямцев. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1984. – 120 с. – С. 4.

⁹⁵ Там само. – С. 40.

⁹⁶ Там само. – С. 41.

⁹⁷ Там само. – С. 47.

- по-друге, на формування творчої особистості впливають як загально-соціальні, так і конкретно-соціальні закономірності, обумовлені конкретно-історичними умовами суспільного розвитку; процес становлення творчої особистості конкретного індивіда має свої специфічні закономірності; загально-соціальний, конкретно-соціальний і індивідуально-соціальний аспекти, які впливають на формування творчої особистості, знаходяться у діалектичній єдності і виступають як загальне, особливе і одиничне;
- по-третє, творча особистість розвивається і формується у творчій діяльності та спілкуванні і характеризується ступенем соціально-активної включеності у суспільні відносини. *Творча особистість* — це, з одного боку, *суб'єкт* творчих соціальних відносин та свідомої творчої діяльності, а, з іншого, *причина* творчої діяльності та соціально-творчих значущих дій, які здійснюються в даному соціальному середовищі.

Дослідники, які розглядають сутність творчої особистості з позиції суспільно-історичного розвитку людського життя, вважають, що становлення людини як суспільної істоти, як особистості пов'язано з рушійними силами і законами розвитку людського суспільства. Людина є природною і водночас суспільною істотою, вона посідає певне місце в системі суспільних відносин, є їх носієм, виконує певні суспільні функції. Людина є особистістю, оскільки їй властива свідомість, певна система потреб, інтересів, поглядів, переконань, розумових, моральних та інших якостей, які внутрішньо визначають її поведінку, надають їй певної цілеспрямованості, стійкості й організованості. Завдяки цьому людина виступає як суб'єкт власної діяльності, передбачає її результати, контролює й несе за неї відповідальність. Особистість цілісна, її фізичні, розумові, трудові, моральні й естетичні якості взаємозв'язані. Їй властиві риси, спільні для всіх людей, водночас у неї завжди є щось особливе, що вирізняє її з-поміж інших, щось індивідуальне. Індивідуальна своєрідність особистості неповторна. Це стосується як видатних, талановитих, так і «пересічних» людей. Поняття всебічного розвитку особистості не виключає, а включає різні індивідуальні його варіанти, які і виражають творчу сутність людини. За концепцією В. Слободчикова, людина із психологічного погляду являє собою взаємодоповнення п'яти образів суб'єктивної реальності індивіда, суб'єкта, особистості,

індивідуальності, універсума.⁹⁸ За думкою О.В. Скрипченко, індивідуальність — це одна з семи іпостасей людини та є поєднанням психічних особливостей людини, які утворюють її своєрідність та відмінність від інших людей.⁹⁹ Творча індивідуальність — це унікальна самобутня особистість, яка реалізує себе у творчій діяльності.

На розвиток індивідуальності впливають навчання і виховання, сімейне оточення і вулиця. Збагачення сфери інтелектуальних та творчих здібностей дитини передбачає здійснення освітньої діяльності у різних напрямках. Так, створення в школі гуртків, секцій, клубів, дитячих об'єднань за інтересами може допомогти творчому самовираженню учнів. У цьому контексті очевидно, що головна роль у формуванні школяра як творчої індивідуальності належить сім'ї та школі, за активної роботи позашкільних закладів.

Індивідуально-психологічні особливості особистості, котрі є умовою успішного здійснення певної діяльності і які визначають відмінності в оволодінні необхідними знаннями, уміннями та навичками, називають здібностями.¹⁰⁰ Загальні здібності часто називають обдарованістю, їх іноді ототожнюють з інтелектом.¹⁰¹ Як загальні, так і спеціальні здібності, виявляючись у різних видах діяльності, взаємопов'язані між собою. Творчість — це діяльність, що сприяє створенню, відкриттю чогось раніше невідомого для даної людини,¹⁰² а креативність — як здатність до творчості, так і можливість цю здатність зреалізувати.

Творчу особистість визначають як особистість, межі творчості якої охоплюють дії від нестандартного розв'язку простого завдання до створення об'єктивно нового в певній галузі; як особистість, що характеризується специфічними особистісними якостями, а саме: рішучістю, вмінням не зупинятися на досягнутому, сміливістю мислення, вмінням

⁹⁸ Слободчиков В.И. Основы психологической антропологии. Психология человека: введение в психологию субъективности: уч. пос. для вузов / В. И. Слободчиков, Е. И. Исаев. — М.: Школа-Пресс, 1995. — 384 с.

⁹⁹ Загальна психологія: підручник / [О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, В. Ого-роднійчук та ін.]. — К.: Либідь, 2005. — 464 с.

¹⁰⁰ Загальна психологія / [С.Д. Максименко, В.О. Зайчук, В.В. Клименко, М.В. Папуча, В.О. Соловієнко]; за заг. ред. академіка С.Д. Максименка. — [2-ге вид.]. — Вінниця: Нова Книга, 2004. — С. 378.

¹⁰¹ Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. — СПб.: Питер, 2007. — С. 540.

¹⁰² Стратегії творчої діяльності: школа В.О. Моляка / [за загальною редакцією В.О. Моляка]. — К.: «Освіта України», 2008. — 702 с.

бачити далі того, що бачать її сучасники і що бачили її попередники, мужністю для того, щоб піти проти течії і зруйнувати те, чому вірить сьогодні більшість.¹⁰³ У роботі автора теорії творчості – еврилогії – П.К. Енгельмера читаємо, що «творча особистість являє собою прогресивний елемент, який дає все нове».¹⁰⁴ Психологічний словник підкреслює, що творча особистість характеризується наявністю у неї «... здібностей, мотивів, знань і умінь, завдяки яким створюється продукт, який відрізняється новизною, оригінальністю».¹⁰⁵ В.О. Моляко визначає творчу особистість як людський індивід, який прагне до оригінального, нового, який заперечує звичне і має високий рівень знань, умінь аналізувати явища, порівнювати їх.¹⁰⁶ Також В.О. Моляко пропонує «реєстр» обдарованості, куди входять задатки, нахили, здібності, загальні здібності, спеціальні здібності, обдарованість, творча обдарованість, талант, геніальність.¹⁰⁷ Творча обдарованість визначається вченим як здатність особистості успішно розв'язувати творчі завдання, виконувати творчу діяльність більш оригінально, ніж за наявності «простих» творчих здібностей.

Визначення творчої особистості та метод педагогічної оцінки й самооцінки її творчих здібностей подає у своїй роботі В.І. Андреев. Учений здійснює структурний аналіз рис творчої особистості та її здібностей, які значною мірою сприяють успіху у творчій діяльності, розглядає форми, методи, засоби виховання та самовиховання творчої особистості у навчальній діяльності. Творча особистість визначається В.І. Андреевим як індивід з високим рівнем знань, потягом до нового, оригінального, який вміє відкинути звичне, шаблонне. Для творчої особистості потреба в творчості є життєвою необхідністю, а творчий стиль діяльності – найбільш характерним.

Основним показником творчої особистості, її найголовнішою ознакою, як правило, вважаються творчі здібності, тобто індивідуально-

¹⁰³ Цапок В.А. Творчество: Философский аспект проблемы / В.А. Цапок. – Кишинев, 1989. – 152 с. – С. 7.

¹⁰⁴ Энгельмейер П.К. Творческая личность и среда в области технических изобретений / П.К. Энгельмейер. – М.: Образование. – 1911. – С. 3

¹⁰⁵ Краткий психологический словарь / [под. ред. А.В. Петровского]. – М.: Политиздат, 1985. – 431 с. – С. 351.

¹⁰⁶ Моляко В.А. Психология решения школьниками творческих задач / В.А. Моляко. – К.: Радянська школа, 1983. – 96 с. – С. 16 – 17.

¹⁰⁷ Моляко В.О. Актуальні соціально-психологічні аспекти обдарованості / В.О. Моляко // Обдарована дитина. – 1998. – №1. – С. 4 – 5.

психологічні здібності людини, які відповідають вимогам творчої діяльності і наявність яких є умовою її успішного виконання. Саме такі здібності пов'язані із створенням нового, оригінального продукту, пошуком нових засобів діяльності. В.І. Андреев визначає творчі здібності особистості як синтез властивостей і особливостей особистості, які характеризують ступінь їх відповідності вимогам певного виду навчально-творчої діяльності і обумовлюють рівень її результативності.¹⁰⁸ Для творчої особистості характерні стійка, високого рівня спрямованість на творчість, мотиваційно-творча активність, яка проявляється в органічній єдності з високим рівнем творчих здібностей, що дозволяє їй досягти прогресивних, соціально і особистісно вагомих творчих результатів в одній або декількох видах діяльності. Спираючись на цю думку, *ми визначаємо творчу особистість* як суб'єкт творчих соціальних відносин та продуктивної творчої діяльності з притаманними їй розвиненими, системно пов'язаними творчими якостями, які забезпечують створення нових, суспільно значущих результатів.

Д.Б. Богоявленська визначає творчу особистість через її інтелектуальну активність, при цьому вона розрізняє поняття інтелекту і творчих здібностей, які вважає похідними від особистісної активності.¹⁰⁹ Дослідниця виділяє три рівні інтелектуальної активності: пасивний, евристичний і креативний.¹¹⁰ Творчість евристичного рівня – це, як правило, емпірична, а не теоретична творчість, яка здійснюється у межах тих знань, які має людина. Вихід за межі цих знань – це функція креативного рівня. На основі експерименту було показано, що індивідуальний вихід на той чи інший рівень інтелектуальної активності нерозривно пов'язаний з моральними якостями особистості, а деформація мотиваційної структури і егоцентрична позиція є головними перешкодами на шляху до творчості.¹¹¹

В.І. Загвязинський розглядає творчу особистість через її ставлення до навчально-пізнавальних завдань.¹¹² Н.В. Кузьміна – через зв'язок

¹⁰⁸ Андреев В.И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности / В.И. Андреев. – Казань: Изд-во Казанского университета, 1988. – 228 с. – С. 58.

¹⁰⁹ Богоявленская Д.Б. Интеллектуальная активность как проблема творчества / Д.Б. Богоявленская. – Ростов: Кн. Изд-во, 1983. – С. 23.

¹¹⁰ Там само. – С. 37 – 39.

¹¹¹ Богоявленская Д.Б. Пути к творчеству / Д.Б. Богоявленская. – М.: Знание, 1981. – 96 с. – С. 25.

¹¹² Загвязинский В.И. Педагогическое творчество учителя / В.И. Загвязинский. – М.: Педагогика, 1987. – 159 с.

творчої активності особистості з самоудосконаленням професійної діяльності.¹¹³ Г. Нойнер, В. Калвейт, Х. Клейн визначають *творчу особистість через творчі процеси мислення та діяльності*. Ці дослідники розглядають творче мислення та творчу діяльність як творчі процеси, тобто процеси, в результаті яких виникає нове творче досягнення, яке не міститься у вихідних умовах.¹¹⁴ При цьому вони вважають, що творчі процеси мають таку інваріантну властивість: якщо функції, створені для різних цілей, вступають у взаємодію одна з одною, то при цьому виникає нове досягнення, що має нові якості, які не належать до вихідних функцій. Таким чином, підкреслюється продуктивний характер творчої діяльності і творчого мислення.¹¹⁵ П.С. Олександров розглядає *творчий розвиток особистості через її здібність до самоорганізації*. П.Ф. Кравчук визначає творчу особистість через її творчий потенціал.¹¹⁶ Н.В. Кичук визначає творчу особистість через її інтелектуальну активність, творче мислення та творчий потенціал. При цьому особистість і її діяльність розглядаються як внутрішньо пов'язані, а спеціальна організація провідного типу діяльності виступає умовою впливу на особистість, на формування у неї в процесі такої діяльності необхідної ієрархії.¹¹⁷

Я.О. Пономарьов, узагальнюючи та аналізуючи якості творчої особистості, які наводяться в сучасних американських дослідженнях в галузі психології наукової творчості (Г.Я. Розен та ін.), пропонує широкий перелік якостей творчої особистості, до якого увійшли більш ніж шістьдесят показників. Враховуючи аналіз біографій, автобіографій, інших літературних джерел про видатних людей Я.О. Пономарьов *виділив перцептивні та інтелектуальні особливості особистості з великим творчим потенціалом*, такі як: надзвичайна напруженість уваги, висока вразливість, цілісність сприйняття, інтуїція, фантазія, вигадка, дар передба-

¹¹³ Кузьмина Н.В. Очерки психологии труда учителя / Н.В. Кузьмина. – Л.: ЛГУ, 1967. – 183 с. – С. 81.

¹¹⁴ Резерв успеха – творчество / [под ред. Г. Нойнера, В. Калвейта, Х. Клейна]. – М.: Педагогика, 1989. – 120 с. – С. 11.

¹¹⁵ Раченко И.П. Принципы научной организации педагогического труда / И.П. Раченко. – К.: Рад. шк., 1989. – 190 с.

¹¹⁶ Кравчук П.Ф. Формирование творческого потенциала личности в системе высшего образования: автореф. дис. на соиск. ученой степени докт. филос. наук / П.Ф. Кравчук. – М.: Моск. пед. университет, 1992. – 32 с.

¹¹⁷ Кичук Н.В. Формування творчої особистості вчителя / Н.В. Кияук. – К.: Либідь, 1991. – 96 с. – С. 25 – 36.

чення, великі за обсягом знання. Серед характерологічних особливостей творчої особистості Я.О. Пономарьовим виділяються: відхилення від шаблону, висока самоорганізація, оригінальність, ініціативність, наполегливість, працездатність. Особливості мотивації полягають у тому, що творча особистість знаходить задоволення не стільки у досягненні мети творчості, скільки у самому процесі творчості. Зазначимо, що Л.П. Нечаєв ще в 20-х роках показав, що люди, які досягли високих творчих успіхів, вирізнялися не тільки розвитком інтелекту, а й особистісними якостями, такими, як наполегливість у виконанні завдань, активність, організаторські здібності, вміння захищати отримані результати.

Американські дослідники Х.Х. Андерсон, Б. Гизелін, К.В. Тейлор також пропонують значний перелік якостей творчої особистості,¹¹⁸ а Дх.А. Чамберс вказує, що провідною ознакою творчої особистості є потреба в інтелектуальній праці, високий рівень вимогливості.¹¹⁹ Саме тому, все більше уваги починають приділяти комплексним показникам розвитку особистості, які на основі непрямих питань виявляють схильність людини до творчості. Найспецифічнішою рисою творця вбачається несамовитий потяг до творчої діяльності.¹²⁰

О.Н. Лук визначає творчу особистість через такі її характерні риси: готовність до ризику, імпульсивність, незалежність суджень, нерівномірність успіхів при вивченні різних навчальних предметів, почуття гумору, самотність, пізнавальна дотошність, несприймання на віру, критичний погляд на такі речі, які вважають «священними», сміливість уявлення та мислення.¹²¹ Інертність мислення розглядається як риса, що гальмує процес творчого пошуку. У цьому плані, на наш погляд, дуже цікава думка Ж.-П. Сартра про те, що сфера «інертності», яка є перешкодою на шляху вільного розгортання практики, у суспільному вимірі – це сфера самих людських відносин.¹²² В.І. Андреев відзначає,

¹¹⁸ Пономарев Я.А. Психология творчества и педагогика / Я.А. Пономарев. – М.: Педагогика, 1976. – 280 с. – С. 225–226.

¹¹⁹ Просецкий П.А. Психология творчества: учебное пособие / П.А. Просецкий, В.А. Семиченко. – М.: Изд-во «Прометей» МГПИ им. В.И. Ленина, 1989. – 83 с. – С. 28.

¹²⁰ Пономарев Я.А. Психология творчества и педагогика Я.А. Пономарев. – М.: Педагогика, 1976. – 280 с. – С. 264.

¹²¹ Лук А.Н. Психология творчества / А.Н. Лук. – М.: Наука, 1978. – 127 с. – С. 12.

¹²² Филиппов Л.И. Проблема субъекта исторического творчества в философии Ж.-П. Сартра / Л.И. Филиппов // Человек и его бытие как проблема современной философии. – М.: Наука, 1978. – С. 61.

що однією з характерних рис творчої особистості є сміливість. Сміливість у постановці проблеми, сміливість і несподіваність у загостренні протиріч, відмова від загальноприйнятих шляхів і засобів розв'язання проблеми, розвинута уява, без якої неможливо генерувати оригінальні ідеї, завзятість у доведенні запланованого до кінця, недивлячись на можливість конфліктів з колегами, суспільною думкою.¹²³ Провідні характеристики творчої особистості – потяг до боротьби з перешкодами та здатність до розв'язання суперечностей – відзначає американський соціолог Дж. Беккер, який вважає, що позбавлені матеріального добробуту і привілеїв, геніальні люди (або ті, що претендують на геніальність) повставали проти ієрархії цінностей, прагнучи домогтися, щоб творчі здібності, а не багатство і не походження, стали найвищим критерієм оцінки особистості.¹²⁴

З. Петрасинський виділяє такі риси, які полегшують пошуки нового: гнучкість розуму, уміння побачити проблему, незалежність суджень, сміливість, позитивна самооцінка, захопленість справою, мужність в умовах невдач і браку зовнішніх винагород, творча уява. Він зауважує, що розвиток цього комплексу рис сприяє формуванню творчого стилю життя і становленню особистості як творчої. Головна складність, підкреслює З. Петрасинський, полягає у тому, щоб знати, як це зробити.¹²⁵

Р.М. Грановська, аналізуючи роботи З. Фрейда, зазначає, що креативи характеризуються високою емоційною збудженістю, а специфічною особливістю в них є однакова поперемінна обробка інформації в і правій та лівій півкулях мозку.¹²⁶ Г. Лейтц підкреслює, що з точки зору психоаналітичної теорії існує п'ять виключно креативних якостей людини: творча обдарованість, емпатія, почуття гумору, здібність усвідомлювати обмеженість власного життя, мудрість.¹²⁷

¹²³ Андреев В.И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности / В.И. Андреев. – Казань: Изд-во Казанского университета, 1988. – 228 с. – С.54.

¹²⁴ Becker Gr. Some social roots of the mad genius controversy / Gr. Becker // Knowledge and society: Studies in the sociology of culture last a present. Greenwich. – 1981. – Nоl 3. – P. 1–34, P. 5.

¹²⁵ Петрасинский З. Познай себе / З. Петрасинский; [пер. з польськ. ВЛ. Романця]. – К.: Рад. шк., 1988. – С. 75.

¹²⁶ Грибов Ю.А. Психолого-педагогические условия развития творческого самовыражения учащихся и учителей / Ю.А. Грибов // Вопр. психологии. – 1989. – № 2. – С. 57 – 62.

¹²⁷ Лейтц Г. Психодрама: теория и практика. Классическая психодрама Я.Л. Морено / Лейтц Г.; [пер. с нем.]; общ. ред. и предисл. Е.В. Лопухиной и А.Б. Холмогоровой. – М.: Издательская группа «Прогресс», «Универс», 1994. – 352 с. – С. 118.

Я.О. Пономарьов погоджується з П.А. Нечаєвим в тому, що творчі особистості відрізняються від нетворчих структурою особистості.¹²⁸ У праці Н.Т. Петровича наведені дев'ять вихідних якостей (параметрів) творчої особистості, таких, як знання, здібності до самоосвіти, пам'ять, допитливість, спостережливість, уява, скептицизм, ентузіазм, наполегливість, фізичне здоров'я. За допомогою цих параметрів дається аналітична формула творчих досягнень особистості.¹²⁹

Ряд дослідників (Л.Б. Єрмолаєва-Томіна, Н.В. Козленко, Н.Ю. Посталюк та ін.) визначають творчу особистість через поняття творчого стилю діяльності або творчої активності. Так, наприклад, Н.Ю. Посталюк розглядає творчий потенціал особистості як інтегративний прояв різноманітних якостей особистості і вважає, що творчу особистість визначають не тільки високий творчий потенціал, але й ступінь її активності щодо його реалізації.¹³⁰ У працях Л.Б. Єрмолаєвої-Томіної, В.Н. Козленко творча активність особистості пов'язується з особливими креативогенними особистісними утвореннями, якостями когнітивних процесів. При цьому аналізуються різні визначення творчої активності. Л.Б. Єрмолаєва-Томіна визначає творчу активність як надлишкову відносно стимулу діяльність, яка охоплює основні компоненти творчості: самостійність вибору об'єкту мислення, виходу за межі завдання, перетворення завдання і стимулу.¹³¹ А.В. Брушлинський вважає, що активність є просто синонімом діяльності.¹³² С. Арієті, Е. Девіс, Ф. Фарлей визначають творчу активність як пошукову та перетворюючу активність особистості, яка не стимулюється зовні.¹³³ Ці автори отожд-

¹²⁸ Пономарев Я.А. Психология творчества и педагогика / Я.А. Пономарев. – М.: Педагогика, 1976. – 280 с. – С. 223.

¹²⁹ Петрович Н.Т. Люди и биты. Информационный взрыв, что он несет / Н.Т. Петрович. – М.: Знание, 1986. – 192 с.

¹³⁰ Посталюк Н.Ю. Творческий стиль деятельности. Педагогический аспект / Н.Ю. Посталюк. – Казань: изд-во Казанск. ун-та, 1989. – С. 49 – 50.

¹³¹ Ермолаева-Томина Л.Б. Исследование факторов, детерминирующих индивидуальные различия в проявлении творческой активности / Л.Б. Ермолаева-Томина // Психология творчества. – М.: Наука, 1990. – С. 117 – 118.

¹³² Брушлинский А.В. К психологии творческого процесса. Психология мышления вместо так называемой эвристики / А.В. Брушлинский // Человек, творчество, наука: философские проблемы: Труды Московской конференции молодых ученых. – М.: Наука, 1967. – С. 15.

¹³³ Arieti S. Creativity / S. Arieti. – N.Y., 1979., Davis G. Creativity is for ever / G. Davis. – N.Y., 1981., Farley F.H. Basic process individual difference / F.H. Farley. – Chicago, 1981.

нують творчу активність з креативністю (термін походить від англійського слова creation – створення). У психологію термін «креативність» був уведений у 60-х роках і означав здібності швидко і нестандартно вирішувати інтелектуальні (навчальні) задачі.¹³⁴ Т.В. Галкіна підкреслює, що розуміння креативності і творчості характеризується надзвичайно широким діапазоном точок зору, часто ці терміни застосовуються просто як синоніми.¹³⁵ Під креативністю розуміють здатність бачити речі в новому і незвичному світлі та знаходити унікальні способи вирішення проблем. Креативність є повною протилежністю шаблонному мисленню, яке характеризується обмеженістю в пошуку можливих рішень і тенденціями однакового підходу до розв’язання різних проблем. Більшість людей, завдячуючи традиційній системі навчання, мають аналітичний стиль мислення. І лише деякі, використовуючи латеральні прийоми, вводять у дію креативні процедури.¹³⁶

З іншого боку, на відтворення старого і створення нового приречена кожна людина, оскільки вона живе у світі матеріальних і духовних цінностей, що постійно руйнуються від старіння, зношення або цілеспрямованого втручання.¹³⁷ А тому людину необхідно готувати до творчої діяльності ще в процесі навчання. Л.Б. Ермолаєва-Томина,¹³⁸ Н. Козленко¹³⁹ виділяють особистісні утворення, які інтегрують вплив внутрішніх та зовнішніх факторів, і мають особливе значення в актуалізації творчого потенціалу людини. При цьому виокремлюються специфічні креативогенні риси характеру, які впливають на прояв творчої активності. Зарубіжні дослідники з метою діагностики креативогенних рис особистості використовують спеціальні запитальники з питаннями, які дозволяють проаналізувати творчі якості особистості, її комунікативні здібності, стиль діяльності тощо. Вважається, чим більшою

¹³⁴ Давыдов В.В., Психологический словарь / В.В. Давыдов, А.В. Запорожец.— М.: Педагогика, 1983. — С. 178.

¹³⁵ Там само. — С. 170.

¹³⁶ Циба В.Т. Алгоритм життєвого шляху успішної творчої особистості / В.Т. Циба // Соціальна психологія. — 2005. — № 6. — С. 18 — 30.

¹³⁷ Там само.

¹³⁸ Ермолаева-Томина Л.Б. Исследование факторов, детерминирующих индивидуальные различия в проявлении творческой активности / Л.Б. Ермолаева-Томина // Психология творчества. — М.: Наука, 1990. — С. 117.

¹³⁹ Козленке В.Н. Проблема креативности личности / В.Н. Козленке // Психология творчества / [под ред. Я.А. Пономарева]. — М.: Наука, 1990. — С. 131.

кількістю креативогенних рис характеризується людина, тим більших успіхів у творчій діяльності вона може досягти. Креативність піддослідного визначається в процесі аналізу його відповідей на поставлені питання і кількісно характеризується звичайною сумою балів відповідей «так» – «ні». Так, дослідженні Л.Б. Єрмолаєвої-Томіної¹⁴⁰ група з високою творчою активністю набрала 15,5 балів, а з низькою – 12,5 балів, при кількості питань – 21. При цьому перша група виявила більшу варіантність у сполученні особистісних якостей, ніж друга. Т.В. Галкіна, Л.Г. Олексієва зазначають, що в найбільш загальному вигляді поняття креативності вміщує минулі, сукупні та наступні характеристики процесу, в результаті якого людина або група людей створює таке, чого не існувало раніше.¹⁴¹

Аналіз досліджень учених СНД (Д.Б. Богоявленська, Т.В. Галкіна, Ю.З. Гільбух, Л.Б. Єрмолаєва-Томіна, В.Н. Козленко, В.О. Моляко, Я.О. Пономарьов та ін.) і зарубіжних авторів (Д. Гетцельс, Д. Гільфорд, Ф. Джексон, Д. Мак-Міллан, Е. Торренс, І. Фостер та ін.) дозволяє зробити висновок, що *креативність виступає як сукупність тих особливостей психіки, які забезпечують продуктивні перетворення у діяльності особистості*.

У зарубіжній психології можна виділити такі основні напрями вивчення креативності, а саме: вивчення продукту діяльності креативної особистості (К. Тейлор), дослідження креативності як здатності людини до відхилення від стереотипних засобів мислення (Д. Гілфорд, Е. Торренс), вивчення взаємозумовленості креативності і особистісних рис особистості (К. Роджерс, А. Маслоу).¹⁴² Основними ознаками креативності вважаються: оригінальність, семантична гнучкість, образна адаптивна гнучкість, семантична спонтанна гнучкість (Д. Гілфорд), здатність до загостреного сприйняття недовіків, прогалин у знаннях, недостатніх елементів, дисгармонії (Е. Торренс). Була встановлена залежність між креативністю і такими рисами особистості як

¹⁴⁰ Ермолаева-Томина Л.Б. Исследование факторов, детерминирующих индивидуальные различия в проявлении творческой активности / Л.Б. Ермолаева-Томина // Психология творчества. – М.: Наука, 1990. – С. 122.

¹⁴¹ Галкина Т.В. Диагностика и развитие креативности / Т.В. Галкина, Л.Г. Алексеева // Развитие и диагностика способностей; отв. ред. И. Дружинин, В.Д. Шадриков. – М.: Наука, 1991. – С. 170.

¹⁴² 142 Радянський енциклопедичний словник. – М.: Советская энциклопедия, 1982. – С. 1322. – С. 172.

схильність до самоактуалізації, швидкість мовлення, імпульсивність, незалежність суджень, оригінальність, широта інтересів тощо (К. Роджерс, А. Маслоу).¹⁴³

У багатьох працях креативність вивчається як процес творчого мислення, визначаються типи, стадії і рівні творчого мислення. Дослідження стадій і фаз творчого мислення було розпочато Т. Рибо і Дж. Уоллесом. Класифікації фаз творчого мислення, які пропонуються різними авторами, відрізняються одна від іншої, але в цілому вони схожі і зводяться, як правило, до чотирьох фаз: підготовки (свідома робота), дозрівання (несвідома бота), натхнення (перехід від несвідомої до свідомої роботи), розвиток ідеї (перевірка дійсності), кінцеве оформлення – свідомою роботою. Креативний тип мислення є доволі складним і вимагає цілеспрямованого виховання, дослідження психологів показують, що креативні здібності можна розвивати шляхом тренування швидкості, гнучкості, оригінальності, прогностичності та інших інтелектуальних здібностей. Для визначення рівня креативності Дж. Гілфорд виокремив кілька гіпотетичних інтелектуальних здібностей, що її характеризують. Серед них такі:

- 1) швидкість думки – кількість ідей, що виникають в одиницю часу; здатність за одиницю часу розв'язувати значну кількість завдань;
- 2) гнучкість думки – здатність перемикатися з однієї ідеї на іншу; вміння швидко відмовлятися від шаблонів і налаштовуватися на інший спосіб розв'язування;
- 3) оригінальність – здатність продукувати ідеї, що відрізняються від загальноприйнятих поглядів;
- 4) допитливість – чутливість до проблем у навколишньому світі;
- 5) прогностичність – уміння фахівцем передбачати настання конкретних подій, певних результатів; здібність до висунення гіпотез;
- 6) ірреальність – логічна незалежність реакції від стимулу;
- 7) фантастичність – повна відірваність відповіді від реальності за наявності логічного зв'язку між стимулом і реакцією;
- 8) здатність розв'язувати проблеми, тобто здібність до аналізу і синтезу;
- 9) здатність удосконалити об'єкт, додаючи деталі.

¹⁴³ Развитие и диагностика способностей / [отв. ред. В.Н. Дружинин, В.Д. Шадриков]. – М.: Наука, 1991. – 181 с. – С. 171.

Суть творчого мислення зводиться до інтелектуальної активності й чуттєвості (сензитивності) до побічних продуктів своєї діяльності. Психологи вважають основною ознакою мислення розходження мети (задуму, програми) і результату. Творче мислення виникає в процесі здійснення і пов'язане з породженням «побічного продукту», який і є творчим результатом. Виділяючи ознаки творчого акту, всі дослідники підкреслюють його несвідомість, неконтрольованість волею і розумом, а також зміною стану свідомості.

Друга ознака творчого мислення – спонтанність, раптовість творчого акту, незалежність від зовнішніх ситуативних причин. Таким чином, основна особливість творчого мислення пов'язана із специфікою протікання процесу в цілісній психіці як системі, що породжує активність індивіда. Інша справа – оцінка продукту як творчого. Тут в силу вступають соціальні критерії: новизна, усвідомленість, оригінальність тощо.

Із творчим мисленням пов'язані дві особистісні якості: інтенсивність пошукової мотивації і чуттєвість до побічних продуктів, які виникають у розумовому процесі.

На думку психологів, основу творчого мислення утворюють такі риси:

- самостійне перенесення знань і вмінь у нову ситуацію;
- бачення нових проблем у знайомих, стандартних умовах;
- бачення нової функції знайомого об'єкту;
- бачення структури об'єкту, що підлягає вивченню, тобто швидке, часом миттєве охоплення частин, елементів об'єкту в їх співвідношення один з одним;
- вміння бачити альтернативу розв'язку, підходу у його пошуку;
- вміння комбінувати раніше відомі способи розв'язання проблеми в новий спосіб і вміння створювати оригінальний спосіб розв'язання.¹⁴⁴

Методики діагностики креативності можна класифікувати на основі регламентування або нерегламентування діяльності особи при виконанні тесту: тестові методики, що регламентують діяльність особи; методики, у яких діяльність особи регламентується меншою мірою; методики, у

¹⁴⁴ Чуба О.Є. Формування креативності студентів як психолого-педагогічна проблема / О.Є. Чуба // Актуальні проблеми психології: [зб. наук. пр.] / Ін-т психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – Т. 12: Проблеми психології творчості, Вип. 7. – С. 318 – 323.

яких діяльність особи зовсім не регламентується. До першої групи можна віднести тести Г. Айзенка. Г. Айзенк вводить поняття «загального інтелекту» як сукупності різноманітних здібностей. Рівень розвитку кожної здібності визначається рівнем розвитку загального інтелекту. Творчі здібності розуміються Г. Айзенком як вищий рівень загального інтелекту. До другої групи можна віднести тести на креативність, які запропоновані Я.О. Пономарьовим, який під творчими здібностями розуміє здатність розпізнавати і асимілювати в діяльності побічний продукт, що створюється в процесі діяльності і прямо не стосується мети. До третьої групи відносяться тести, що не регламентують діяльність досліджуваного, при виконанні яких він не обмежується ні часом, ні варіантністю розв'язків, бо йому пропонуються лише початкові умови. До таких тестів належать тести Е. Торренса, Д. Гілфорда, які розрізняють поняття інтелекту і креативності, розглядають креативність як дивергентність мислення. До цієї ж групи відносяться тести Д.Б. Богоявленської, яка вводить поняття інтелектуальної ініціативи, тобто в трактовці креативності звертається до мотиваційно-особистісних властивостей, які розглядаються як похідні від особистісної активності.¹⁴⁵

Слід зазначити, що проблемою розвитку творчих здібностей займається обмежена кількість дослідників. Саме тому цілісних методик розвитку креативності дуже мало. Серед науковців СНД проблему творчого розвитку особистості досліджували Г.С. Альтшуллер, В.І. Андреев, Л.Л. Гурова, А.Ф. Єсаулов, Г.С. Костюк, О.М. Матюшкін, В.О. Моляко, П.С. Перепелиця, А.З. Рахімов, В.В. Рибалко, Х.П. Саламатов, Ю.А. Самарій, М.О. Холодна та інші. Так, наприклад, навчальну діяльність учнів, спрямовану на розв'язок творчих задач, як важливу умову підготовки учнів до творчості, розглядали Г.С. Альтшуллер, В.І. Андреев, Ю.А. Самарін та інші. В.О. Моляко розробив методіку розв'язування творчих задач.¹⁴⁶ М.О. Холодна запропонувала методіку вивчення та розвитку творчих особливостей візуального мислення.¹⁴⁷

¹⁴⁵ Богоявленская Д.Б. Пути к творчеству / Д.Б. Богоявленская. – М.: Знание, 1981. – 96 с. – С. 24.

¹⁴⁶ Моляко В.А. Психология решения школьниками творческих задач / В.А. Моляко. – К.: Радянська школа, 1983. – 96 с.

¹⁴⁷ Холодная М.А. Исследование визуального мышления / М.А. Холодная // Старовойтенко Е.Б., Холодная М.А. Методические рекомендации и учебные задания по теме «Мышление» практикума по общей и инженерной психологии для студентов отделения психологии философского факультета. – Киев: КПУ, 1988. – 42 с. – С. 26.

Г.С. Костюк, О.М. Матюшкін досліджували особливості творчого розвитку учнів, В.В.Рибалко класифікував методи активізації інтелектуальної та творчої діяльності школярів.¹⁴⁸ П.С. Перепилиця досліджував розвиток творчої особистості учня в процесі продуктивної праці.¹⁴⁹ Т.В. Галкіна і Л.Г. Олексієва пропонують розроблений ними тест діагностики творчих здібностей, що являє собою російськомовну модифікацію тесту С. Медніка (тесту віддалених асоціацій) і, який може бути використаний для творчого розвитку особистості у навчально-виховному процесі.¹⁵⁰ При роботі з тестом не встановлюються часові та режимні обмеження. Автори методик повністю поділяють точку зору Н. Когана і М. Уоллаха, що ліміт часу і атмосфера змагання, яка виникає при роботі з групою досліджуваних, можуть блокувати креативні можливості тих, кого досліджують. Практичне застосування тесту Т.В. Галкіної і Л.Г. Олексієвої підтвердило можливість його використання для творчого розвитку учнів, зокрема для диференціації учнів за рівнем розвитку креативності.

Найбільш поширеними зарубіжними методиками розвитку творчих здібностей є методики Р. Крачфілда, Е. Торренса, Е. Де Боно. Р. Крачфілдом була розроблена методика розвитку креативного мислення, основні положення якої ґрунтуються на тому, що творчі здібності набувають розвитку в процесі розв'язування творчих задач. Методика Е.П. Торренса пропонує цілу поетапну систему розвитку творчого мислення. Основна думка Е. Торренса полягає в тому, що мислення необхідно звільнити від зовнішньо нав'язливих обмежень, рамок, стандартів, в межах яких мислить людина. Програма Е. Торренса складається з декількох етапів, на кожному з яких здійснюється певний цільовий тренінг. У роботах психолога Е. Де Боно запропонована конкретна

¹⁴⁸ Розвиток творчої особистості в умовах екологічної кризи: науково-програмно-методичний посібник для директорів шкіл та позашкільних закладів, методистів, вчителів, керівників гуртків і факультативів та шкільних психологів. В двох частинах: Частина I. Результати експериментальних і науково-практичних досліджень / [за наук. ред. О.В. Киричука і В.В. Рибалки]. — Київ: Інститут психології АПН України, Міністерство у справах захисту населення від наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, Міністерство освіти України, 1993. — 124 с. — С. 85.

¹⁴⁹ Там само. — С. 121.

¹⁵⁰ Галкіна Т.В. Диагностика и развитие креативности / Т.В. Галкина, Л.Г. Алексеева // Развитие и диагностика способностей; отв. ред. И. Дружинин, В.Д. Шадриков. — М.: Наука, 1991. — С. 170 — 177.

програма розвитку креативного мислення. Певний набір прийомів, що сприяють розвитку творчого мислення, опановується в процесі гри. До таких прийомів належать: «функціональний аналіз» (ФА) та «структурний аналіз» (СА). Застосування кожного з прийомів передбачає велику варіативність відповідей, їх різноманітність та оригінальність. Розроблений Е.Де Боно курс є дуже цінним, оскільки є практичною програмою розвитку креативного мислення.¹⁵¹ Загальна концепція креативності Е.Де Боно збігається з концепцією С. Медніка. Креативність за С. Медніком – це процес перекомбінування елементів ситуації в нові комбінації, ступінь креативності процесу визначається ступенем віддаленості асоціативних галузей, з яких були взяті елементи ситуації.

Варто підкреслити, що найбільш плідно досліджували креативність американські психологи Е. Торенс і А. Маслоу. За їхнім визначенням креативність є здатністю до створення нового знання, яке призводить до радикальних змін стереотипів життя, процесом появи чутливості до проблем, дифіциту знань, їхньої дисгармонії і несумісності, фіксування цих проблем, пошуку шляхів їхнього розв'язання, висунення гіпотез, формулювання і повідомлення рішень тощо. Тому більшість науковців трактують креативність, як здатність до творчої діяльності.

Н. Роджерс вважає, що синонімом креативності є «творчіскість» – здатність знаходити нові розв'язки проблеми чи нові засоби її формулювання, привнесення у життя чогось нового для індивіда (визначення Бетті Едварса). Спираючись на думку А. Маслоу, що емоційне здоров'я людини є продуктом її творчого самовираження, Н. Роджерс робить висновок, що «творчіскість» – це наша сутність, наша життєвість, а творчий процес є нашою життєвою енергією. Н. Роджерс зазначає, що основними умовами, необхідними для стимулювання «творчоскості», є психологічна безпека, свобода від оцінювання, атмосфера відкритості.¹⁵²

Предметом дискусій залишається питання про переважний вплив на креативність внутрішніх або зовнішніх чинників, які впливають на розвиток особистості.¹⁵³ Прихильники зовнішньої детермінації

¹⁵¹ Боно Е. Рождение новой идеи / Е. Боно. – М.: Прогресс, 1976. – 143 с. – С. 26.

¹⁵² Роджерс Н. Творчество как усиление себя / Н. Роджерс // Вопросы психологии, 1990. – № 1. – С. 164 – 167.

¹⁵³ Ермолаева-Томина Л.Б. Исследование факторов, детерминирующих индивидуальные различия в проявлении творческой активности / Л.Б. Ермолаева-Томина // Психология творчества. – М.: Наука, 1990. – С. 117.

пов'язують формування творчої активності головним чином з умовами виховання, впливом соціального середовища і системою освіти і навчання. Інша думка твердить про існування внутрішніх передумов для творчої активності і називає таку нестимульовану зовні пошукову і перетворюючу активність – креативністю. Дослідники, які зосередили свої пошуки на внутрішніх передумовах, розглядають творчу активність як таку, що базується на специфічних творчих здібностях, які мають свої задатки і можуть виявлятися у різних видах діяльності. Важливими характеристиками творчої активності як особистісної структури вважають динамізм, «внутрішню рухливість», що виражаються у продуктивній спрямованості. Б.Г. Ананьєв, К.К. Платонов, М.Г. Ярошевський, Д.Б. Богоявленська виділяють декілька рівнів розвитку творчої активності, пов'язуючи їх із спрямованістю особистості. Крім того вважають, що творча активність пов'язана із здатністю до саморуху, саморозвитку. Вона є умовою виявлення й розвитку творчого потенціалу особистості, механізмом реалізації її здібностей, нарешті, засобом самоактуалізації (Д.Б. Богоявленська, Г.С. Костюк, С.Д. Максименко).

Психологічні чинники розвитку творчої активності особистості усталенно диференціюються на підсвідомі (емоційно-інтуїтивні) сфери та усвідомлювані.¹⁵⁴ Також творча активність розглядається у двох аспектах: як суб'єктне утворення і продуктивний стан особистості (Б.Г. Ананьєв, О.В. Брушлинський, Г.С. Костюк, В.О. Моляко, Я.О. Пономарьов, В.А. Роменць). Підкреслюється, що ця активність викликає пошукову діяльність із використанням творчого потенціалу особистості. У теорії діяльності творча активність особистості розглядається як здатність не лише самостійно визначати предмет діяльності, але й вирішувати, яка саме діяльність буде здійснюватись. Таким чином можна спрогнозувати, які психічні структури будуть розвиватися (О.М. Леонт'єв, С.Л. Рубінштейн, В.В. Давидов, С.Д. Смирнов).

У межах явища опредметнення-розпредметнення творча активність розглядається Г.С. Батищевим, С.Д. Максименком. У цілому те-

¹⁵⁴ Рибальченко О.В. Використання гумору як засобу самореалізації творчого потенціалу в підлітковому віці / О.В. Рибальченко // Актуальні проблеми психології: [зб. наук. пр.]. Т. 12. Проблеми психології творчості. Вип. 7 / Ін-т психології ім. Г.С. Костюка АПН України; [редкол.: Моляко В. О., Коваленко А. Б., Мойсенко Л. А. та ін.; відп. секр. Н. В. Медведєва]; за ред. В. О. Моляко. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 343 с. – С. 261 – 267.

оретичний аналіз дозволяє зробити висновок про особистісну природу творчої активності людини.

Щодо творчих здібностей, то слід зазначити, що широке вживання в звичайному і спеціально-науковому словниках терміну «творчі здібності», як і багатьох інших сполучень із словом «творчий» доволі довільне і умовне.¹⁵⁵ За такою точкою зору, творчі здібності не існують як специфічні утворення, а є похідними від інших якостей індивідуальності. Таку їх назву можна залишити для спеціальних здібностей до творчих видів професійної діяльності.¹⁵⁶ Остаточної класифікації творчих здібностей не існує, як немає однозначної думки про їхню природу. О.Н. Лук вказує на необхідність мотиваційної основи для творчості та розділяє творчі здібності на три групи: зв'язані з мотивацією (інтереси і схильності); зв'язані з темпераментом (емоційність); розумові здібності.¹⁵⁷ В.Є. Чудновський розрізняє здібності до навчання – інтелект (або загальний інтелект) і творчі здібності – креативність («творчіскість»)¹⁵⁸ Б.П. Нікітін поділяє здібності на виконавські та творчі, досліджує залежність продуктивності виконавської та творчої діяльності від часу формування здібностей, вводить поняття «асінхромату», від якого суттєво залежить динаміка розвитку творчих здібностей.¹⁵⁹ І.Г. Каневська в структурі творчих здібностей виділяє здібності до продуктивної уяви, нестандартного асоціативного мислення, фантазії, інтуїції.¹⁶⁰

Ми погоджуємося з тими дослідниками, які вважають, що *творчість є цілісний процес реалізації та самореалізації особистості*. Значний інтерес, на наш погляд, мають роботи авторського колективу Інституту філософії АН України (Л.В. Сохань, В.А. Тихонович, В.І. Шинкарук та ін.), в яких *за основу цілісності особистості, її реалізації*

¹⁵⁵ Жизнь как творчество: социально-психологический анализ / [В.И. Шинкарук, Л.В. Сохань, Н.А. Шульга и др.]; отв. ред. Л.В. Сохань, В.А. Тихонович. – К.: Наукова думка, 1985. – 302 с.

¹⁵⁶ Психология творчества / [под ред. Я.А. Пономарева]. – М.: Наука, 1990. – 224 с. – С. 117.

¹⁵⁷ Лук А.Н. Психология творчества / А.Н. Лук. – М.: Наука, 1978. – 127 с. – С. 73.

¹⁵⁸ Чудновский В.Е. Одаренность: дар или воспитание / В.Е. Чудновский, В.С. Юркевич. – М.: Знание, 1990. – 80 с.

¹⁵⁹ Никитин Б.П. Мы, наши дети и внуки / Б.П. Никитин, Л.А. Никитина. – [3-е изд.]. – М.: Молодая гвардия, 1989. – С. 255.

¹⁶⁰ Каневская И.Г. Формирование творческих способностей студентов в процессе трудового и эстетического воспитания: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. филос. наук: спец. 09.00.02 «Діалектика і методологія пізнання» / И.Г. Каневская. – М., 1989. – 21 с. – С. 13 – 14.

*і розвитку береться сукупність усіх форм і способів життєдіяльності, сутність яких – творче перетворення.*¹⁶¹ Саме в такому контексті розглядається соціально-психологічний аспект проблеми, визначається джерело розвитку особистості. Якщо життя людини розглядати як діяльність, спрямовану на створення умов життя і, водночас, як процес самореалізації, можна припустити, що діалектика взаємовідносин між створенням умов життя і самореалізацією особистості є джерелом внутрішнього протиріччя, яке визначає динаміку життя особистості.

Поняття життєтворчості на думку О.Л. Феоктистової, має стати базовим у методологічному осмисленні цілісності творчої особистості. Людина як автор, творець свого життя, в якому реалізація спеціальних та індивідуальних здібностей невіддільна від розгортання загальнолюдських здібностей; людина, яка усвідомлює, переживає і бере на себе відповідальність за актуалізацію свого творчого потенціалу; людина, яка визнає і поважає творчі засади життєдіяльності кожного, хто входить в її найближче і далеке оточення, – такою є концепція творчої особистості цього автора.¹⁶² В основі ранжування рівнів прояву творчих здібностей В.В. Клименко розглядає здатність людини оригінально вирішувати задачі.¹⁶³ Важливою характеристикою творчості є, на думку вченого, процес асиміляції дисгармонії в гармонію, а тому дослідником виокремлюється здатність творчої особистості відчувати дисгармонію та внутрішню потребу перетворювати її в гармонію, що відбувається в процесі оригінального вирішення задачі.¹⁶⁴

Підкреслимо, що певні ускладнення при визначенні поняття здібностей та обдарованості пов'язані з загальноприйнятим, побутовим розумінням цих термінів. Терміни «здібний», «обдарований», «талановитий» вживаються синонімами і відображають ступінь прояву здібностей. У словнику В. Даля «здібний» визначається як здатний до чогось, сильний, спритний, що вміє пристосовуватися, полагодити,

¹⁶¹ Жизнь как творчество: социально-психологический анализ / [В.И. Шинкарук, Л.В. Сохань, Н.А. Шульга и др.]; отв. ред. Л.В. Сохань, В.А. Тихонович. – К.: Наукова думка, 1985. – 302 с.

¹⁶² Феоктистова О.Л. Цілісний підхід – методологічний принцип виховання творчої особистості / О.Л. Феоктистова // Нові технології виховання: 36. наук, статей / [відп. ред. С.В. Кириленко]. – К.: ІСДО, 1995. – С. 108.

¹⁶³ Клименко В.В. Психологія творчості / В.В. Клименко. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 480 с.

¹⁶⁴ Там само.

влаштувати справу. Здібний у цьому випадку розуміється як розумний. Таким чином «здібність» визначається через успіхи в діяльності. При визначенні поняття «талант» підкреслюється його вроджений характер. Талант трактується як обдарованість, а обдарованість як здібність, що дана Богом. *Обдарованість розглядається як синонім таланту, як ступінь його прояву.* Г.С. Костюк розглядає обдарованість як «природні здібності». ¹⁶⁵ В.О. Моляко, досліджуючи проблему психологічного визначення таланту, в основу своєї концепції поклав, зокрема, таке положення, що талант є однією з вищих форм прояву творчих здібностей, які певним чином інтегруються у структурі конкретної особистості і розвиваються у конкретних (в цілому сприятливих) суспільних умовах. ¹⁶⁶ З вищенаведеного можна зробити висновок, що здібність з одного боку, а обдарованість і талант з іншого визначаються немов би за різними ознаками: коли говорять про здібність підкреслюється можливість людини щось робити, а коли говорять про талант (обдарованість) мають на увазі природний характер цього явища. При цьому підкреслюється, що здібності і обдарованість проявляються через успіх у певній діяльності людини. Я.А. Пономарьов уживає термін «креатин», маючи на увазі осіб, що проявляють високий рівень творчих здібностей. Автор вважає, що креативні особистості відрізняються від інтелектуалів тим, що інтелектуали вирішують задачі поставлені кимось, тоді як «креатини» самі ставлять та формують задачі. ¹⁶⁷

У працях С.Л. Рубінштейна і Б.М. Теплова, зроблена спроба дати класифікацію поняттям «здібності», «обдарованість» і «талант» за єдиним критерієм – успіх у діяльності. С.Л. Рубінштейн зазначав, що на відміну від навичок здібності є результатом закріплення психічних процесів, а не засобів діяльності. Діяльність регулюється психічними процесами, саме тому він розглядав здібності людини у зв'язку з її розвитком. ¹⁶⁸ В.Д. Шадриков пропонує визначення здібностей як якостей функціональних систем, що реалізують окремі психічні функції,

¹⁶⁵ Кочергин А.Н. Моделирование мышления / А.Н. Кочергин. – М.: Изд-во политической литературы, 1969. – С. 184 –212.

¹⁶⁶ Моляко В.А. Проблема психологического изучения таланта / В.А. Моляко // Психологическая наука: проблемы и перспективы. – Часть III: способности, труд, творчество. – Киев, 1990. – С. 73.

¹⁶⁷ Психология творчества / [под ред. Я.А. Пономарева]. – М.: Наука, 1990. – 224 с.

¹⁶⁸ Рубинштейн С.Л. Проблема способностей и вопросы психологической теории / С.Л. Рубинштейн // Вопросы психологии. – 1960. – № 3. – С. 3 – 15.

мають індивідуальну міру вияву, яка сприяє успіху, якісній своєрідності засвоєння і реалізації окремих психічних функцій.¹⁶⁹ У своїй концепції він спирається на ідеї Б.Г. Ананьєва про комплексне вивчення механізму психічних функцій, про те, що розвиток психічних властивостей проявляється як розвиток функціональних і операційних механізмів, а для кожної психічної функції формуються свої операційні механізми. Для розвитку останніх потрібен певний рівень функціонального розвитку. Розвиток операційних механізмів переводить у нову фазу розвитку і функціональні механізми. У деякі періоди індивідуального розвитку (зокрема юності та зрілості) між операційними і функціональними механізмами встановлюється відносна відповідність, відносна взаємодія. Операційні механізми засвоюються індивідом у процесі виховання, освіти, в загальній його соціалізації і носять конкретно-історичний характер.¹⁷⁰ За таких умов, В.Д. Шадриков, спираючись на роботи Л.С. Виготського і Б.Г. Ананьєва, виділяє в структурі здібностей функціональний і операційний компоненти. Ми будемо виходити з того, що будь-яку конкретну діяльність можна диференціювати на окремі психічні функції, отже адекватно описати структуру психічних функцій можна тільки як психологічну структуру діяльності, а розвиток здібності – як розвиток системи, яка реалізує цю функцію, як процес системогенезу.¹⁷¹

Ми будемо додержуватися поглядів В.Д. Шадрикова, що в діяльності окремі здібності виявляються не ізольовано, а у взаємодії і відносно мети як щось цілісне. Міра інтеграції здібностей у системі конкретної діяльності може мати індивідуальне забарвлення, адже з однією і тією ж продуктивністю окремих функцій у різних осіб результативність їх діяльності буде відрізнятися. Кожний індивід характеризується ще й показником інтеграції окремих здібностей відносно різних видів діяльності. Цей показник характеризує пластичність здібностей, можливість їх інтеграції та взаємодії в будь-яких видах діяльності. Показник інтеграції окремих здібностей тісно пов'язаний із загальною обдарованістю. Ідеї Б.Г. Ананьєва і В.Д. Шадрикова знайшли свій розвиток у роботах Б.О. Федоришина. У своєму дослідженні ми будемо спира-

¹⁶⁹ Развитие и диагностика способностей / [отв. ред. В.Н. Дружинин, В.Д. Шадриков]. – М.: Наука, 1991. – 181 с. – С. 11.

¹⁷⁰ Там само. – С. 12.

¹⁷¹ Там само. – С. 13.

тися на визначення професійних здібностей Б.О. Федоришина, який окреслює їх як індивідуальні особливості розвитку і прояву структури психічних процесів особистості, що відповідають вимогам конкретних видів професійної діяльності.¹⁷² Існують суттєві відмінності в поглядах на взаємозв'язок творчих та інтелектуальних здібностей у структурі психіки творчої особистості. Так, послідовники Ф. Гальтона обстоюють думку, що творчі здібності є вродженими та зумовлені високим рівнем інтелекту, з іншого боку, існують погляди, згідно яких інтелект та креативність – поняття незалежні (Дж. Гілфорд, Е. Торренс, В.В. Дружинін, О.І. Кульчицька).¹⁷³

Вагоме значення для творчого розвитку особистості має її спрямованість, в якій виражається основний зміст людини як суспільної істоти. Ставлення до світу, праці, інших людей, до себе виступають як своєрідні моральні «вектори», регулятори, які є істотними при реалізації тих чи інших здібностей та покликань.¹⁷⁴ Л.С. Виготський зауважував, що розвиваються не тільки навички і психологічні функції дитини (увага, пам'ять, мислення тощо) – в основі психічного розвитку лежить, перш за все, еволюція поведінки та інтересів дитини, зміна структури її спрямованості.¹⁷⁵ Він робить такий висновок: інтереси розвиваються разом із розвитком особистості.¹⁷⁶ Д.Б. Богоявленська підкреслює, що творчість – це похідна інтелекту, заломлена через мотиваційну структуру, яка або гальмує, або стимулює її прояв.¹⁷⁷ Численні емпіричні дані свідчать про вплив позитивної мотивації до діяльності на успішність оволодіння нею, на її ефективність, а також на розвиток професійно вагомих якостей людини і продуктивність їх функціонування. Істинною і головною нагородою творчих зусиль є глибоке психофізичне задоволення, яке переживає людина при сприйнятті ре-

¹⁷² Федоришин Б.О. Психолого-педагогічні основи професійної орієнтації: дис. ... докт. пед. наук: 13.00.04 / Федоришин Б.О. – К., 1996. – 383 с. – С. 69.

¹⁷³ Сидоренко Ж.В. Природа творчості та психологічні аспекти творчої особистості / Ж.В. Сидоренко // Наукові конференції ВНТУ ІХ МНПК «Гуманізм та освіта». – Вінниця, 2008. – Режим доступу: // <http://conf.vstu.edu.ua/humed/2008/txt/Sidorenko1.php>

¹⁷⁴ Развитие и диагностика способностей / [отв. ред. В.Н. Дружинин, В.Д. Шад-риков]. – М.: Наука, 1991. – 181 с. – С. 20.

¹⁷⁵ Выготский Л.С. Собрание сочинений: в 6 т. / Л.С. Выготский. – М.: Педагогика, 1984. – Т. 4.: Детская психология / [под ред. Д.Б. Эльконина]. – 432 с. – С. 7. – (Акад. пед. наук СССР).

¹⁷⁶ Там само. – С. 23.

¹⁷⁷ Д.Б. Пути к творчеству / Д.Б. Богоявленская. – М.: Знание, 1981. – 96 с. – С. 23.

зультату своєї творчості. Однак це задоволення не тривале і для його досягнення людина знову звертається до творчості. Характеристиками творчої діяльності є гнучкий розум, систематичність і послідовність мислення, діалектичність, готовність до ризику і відповідальність за прийняте рішення.

Відомо, що однією з провідних ознак обдарованості є висока працездатність в обраній діяльності. Значну роль у реалізації здібностей відіграють характерологічні особливості особистості – такі як відповідальність, акуратність, наполегливість, упертість, працелюбність тощо. Ці якості, як правило, розглядаються за межами власне здібностей, але їх нерозривний зв'язок із здібностями не викликає сумнівів. Психологи, які досліджували проблеми психології праці (К.К. Платонов, Є.А. Климов, В.Д. Шадриков та ін.), підкреслювали, що сформованість у людини перерахованих вище особистісних рис «веде за собою» розвиток професійних здібностей і успішність у трудовій діяльності. «Причетність» характерологічних особливостей людини до структури її творчих (в тому числі професійних) потенцій робить доцільним повернення до більш широкого розуміння її можливостей. Зауважимо, що Б.Г. Ананьев визначає в структурі потенцій людини життєздатність, працездатність, загальні і соціальні здібності. При цьому він уважав працездатність «ядром потенційних характеристик особистості».¹⁷⁸ К.К. Платонов називає здібності до трудової активності, характеристики спілкування складними загальними здібностями.¹⁷⁹ Він зазначав, що творча діяльність – це діяльність, у яку творчість як домінуючий компонент входить у структуру або її мети, або засобів.¹⁸⁰

Обдарованість виступає як цілісний вияв здібностей у діяльності, як загальна якість інтегрованої в діяльності сукупності здібностей. Міра вияву обдарованості різна і визначається двома показниками: мірою вияву окремих здібностей, що входять до системи діяльності, і мірою інтегрованості окремих здібностей у діяльності. Виділяються два типи обдарованості: інтелектуальна обдарованість (проявляєть-

¹⁷⁸ Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания: избр. психол. тр. в 2 т. / Б.Г. Ананьев. – М.: Педагогика, 1980. – Т.1. – 232 с. – С. 171.

¹⁷⁹ Платонов К.К. Проблемы способностей / К.К. Платонов. – М.: Наука, 1972. – 312 с. – С. 94.

¹⁸⁰ Платонов К.К. Краткий словарь системы психологических понятий: учебное пособие для учебных заведений профтехобразования / К.К. Платонов. – [2-е изд. перераб. и доп.]. – М.: Вышш. школа, 1984. – 174 с.

ся в здатності до навчання, до оволодіння вже створеною культурою, супроводжується швидкістю розумової діяльності: швидким захопленням і засвоєнням, швидким узагальненням матеріалу значного обсягу тощо, за словами В.Є. Чудновського, «шкільна обдарованість»¹⁸¹) і творча обдарованість. Уведення останнього поняття є заслугою американського психолога Е. Торренса, який розумів творчість як чутливість до проблем, недоліків, прогалин у знаннях, відсутності елементів, дисгармоній.¹⁸² Усі інші «види» обдарованостей (розумова, соціальна, моторна, практична) можна віднести до одного з двох вищезазначених типів. В.Є. Чудновським та В.С. Юркевичем аналізуються зв'язки між розумовим і творчим розвитком особистості. Ю.З. Гільбух вважає, що творча обдарованість є компонентом розумової обдарованості, а обдаровані і талановиті – родові та видові поняття.¹⁸³ Концепція творчої обдарованості розроблена О.М. Матюшкіним.¹⁸⁴ Він виділяє такі зовнішні прояви творчого розвитку в дитинстві: більш швидкий розвиток мислення і мовлення; рання захопленість (музикою, малюванням, читанням, рахуванням); допитливість; дослідницька активність. Н.С. Лейтес на основі практичної роботи з обдарованими дітьми виділяє кілька їх типів: діти з підвищеною навчальністю, діти з високою навчальністю, діти з підвищеною і високою креативністю, але, зауважує автор, коли будується типологія обдарованості, потрібно розуміти, що мова йде про таку обдарованість, що якимось чином знайшла себе у діяльності.¹⁸⁵

У роботі П.Ф. Кравчук¹⁸⁶ детально розглядається сутність потенційних можливостей до творчості кожної особистості, умови для їх реалі-

¹⁸¹ Чудновский В.Е. Одаренность: дар или воспитание / В.Е. Чудновский, В.С. Юркевич. – М.: Знание, 1990. – 80 с.

¹⁸² Трик Х.Е. Основные направления экспериментального изучения творчества / Х.Е. Трик // Хрестоматия по общей психологии. Психология мышления / [под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер, В.В.Петухова]. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1981. – С. 298.

¹⁸³ Гільбух Ю.З. Розумове обдарована дитина. Психологія, діагностика, педагогіка / Ю.З. Гільбух. – К.: РОВО «Укрвузполіграф», 1992. – 84 с. – С. 12.

¹⁸⁴ Развитие творческой активности школьников / [под ред. А.М. Матюшкина]; науч.-исслед. ин-т общей и педагогической психологии Акад. пед. наук СССР. – М.: Педагогика, 1991. – 155 с.

¹⁸⁵ Лейтес Н.С. Раннее проявление одаренности / Н.С. Лейтес // Вопр. Психологии. – 1983. – № 4. – С. 27.

¹⁸⁶ Кравчук П.Ф. Формирование творческого потенциала личности в системе высшего образования: автореф. дис. на соиск. ученой степени докт. филос. наук / П.Ф. Кравчук. – М.: Моск. пед. университет, 1992. – 32 с.

зації та розвитку. Цей дослідник визначає творчий потенціал як системоутворювальну якість особистості та розглядає його взаємозв'язок із сутнісними силами людини. Вона вважає, що цілісність особистості виступає як інтегральне явище, що об'єднує різнобічні якості особистості та проявляється за допомогою творчої сили, яка у свою чергу, визначається змістом і рівнем розвитку потенційних можливостей до перетворення і «виявляє» себе завдяки творчим здібностям. Потенційні творчі можливості проявляються у діяльності при наявності певних причин і умов, але результати творчості залежать не тільки від умов і зовнішнього замовлення, а й від ступеня розвинутої творчого потенціалу. Розглядаючи творчий потенціал як сукупність можливостей цілеспрямованої перетворюючої діяльності, в якій відбивається характер взаємозв'язку всіх здібностей людини, автор визначає його як інтегративну якість, що відбиває міру можливостей сутнісної творчої сили особистості в реальній практиці і наддіяльнісних відносинах, підкреслюючи, що творчий потенціал відбиває властивість особистості «взаємозв'язувати», інтегрувати її дії на цілеспрямоване подолання конкретного протиріччя з метою виходу за межі звичайного, досягнутого. О.М. Матюшкін вважає, що найбільш загальною характеристикою і структурним компонентом творчого потенціалу є пізнавальна потреба, яка складає психологічну основу домінанти пізнавальної мотивації і виявляється в більш високій сензитивності до новизни стимулу, новизни ситуації, відкриття нового в звичайному, високій вибірковості відносно нового, в тому, що він віддає перевагу кольорам, звукам, формам.¹⁸⁷ Тому важливо, щоб молода людина реалізувала свою дослідницьку активність, яка забезпечує їй власне відкриття світу, перетворення невідомого у відоме, творче зародження образів, становлення сенсорних і перцептивних еталонів. При цьому одиницею творчого потенціалу є «інтелектуальна активність» (термін уведений Д.Б. Богоявленською). Ситуація, в якій реалізується дослідницька активність особистості, сприятлива для розвитку глибини прогнозування (передбачення) інтегральної характеристики творчості, уміння оцінювати результат. Уміння оцінювати – специфічна ознака творчості, що характеризує здібності до створення ідеальних еталонів.

¹⁸⁷ Развитие творческой активности школьников / [под ред. А.М. Матюшкина]; науч.-исслед. ин-т общей и педагогической психологии Акад. наук СССР. – М.: Педагогика, 1991. – 155 с.

Ми вважаємо, що при визначенні якостей, які утворюють інтегровану сукупність – творчі можливості особистості, доцільно врахувати, що останні проявляються в діяльності. Творчу діяльність, як зазначалося вище, ми розглядаємо як творчий процес. П.Ф. Кравчук вважає, що фундаментальною основою творчого процесу є методологічний принцип діалектичного розвитку, який відбиває діалектичний взаємозв'язок «старого» і «нового», можливості й дійсності, створення і руйнування, зовнішнього і внутрішнього, суб'єктивного і об'єктивного, продуктивного і репродуктивного. Діалектичне протиріччя – універсальне джерело процесу творчості, його фундамент. Воно визначає будову, організацію, закономірний зв'язок і єдність, цілісність усього творчого процесу, різноманітність взаємних переходів матеріального та ідеального, необхідного та випадкового, зовнішнього та внутрішнього, загального та окремого. Крім того, можливість творчого акту, міра прояву творчості в діяльності і досягнення певних результатів залежить від співвідношення продуктивного та репродуктивного у творчому потенціалі суб'єкта творчого процесу. Міра співвідношення створює напруження і особливий стан можливостей людини, відбиває динаміку її творчого потенціалу, силу його вияву, яка при взаємозв'язку суб'єкта і об'єкта є рухомою силою творчого процесу, гарантом творчого розвитку як об'єкта, так і суб'єкта творчості.¹⁸⁸ В.А. Цапок підкреслює, що творча діяльність – це самодіяльність, у результаті якої розвивається та самореалізується сам суб'єкт творчості.¹⁸⁹

Сьогодні існує чимало спроб класифікації творчих особистостей. Найбільш визнаною психологами є класифікація на логічній (розумовій), художній (естетичній) основі та змішаний її тип (за І.П. Павловим). Такий поділ є доволі умовним і ґрунтується на функціонально-анатомічній асиметрії півкуль головного мозку, психофізіологічних особливостях особистості. Е. Кант розрізняє в людській обдарованості три рівні: геніальність, талант і старанність. Російський учений і винахідник П.К. Енгельмейер серед творців виділяв інші три класи: геній, талант, рутиня. Цікаву типологію творчих особистостей запропону-

¹⁸⁸ Кравчук П.Ф. Формирование творческого потенциала личности в системе высшего образования: автореф. дис. на соиск. ученой степени докт. филос. наук / П.Ф. Кравчук. – М.: Моск. пед. университет, 1992. – 32 с.

¹⁸⁹ Цапок В.А. Творчество: Философский аспект проблемы / В.А. Цапок. – Кишинев, 1989. – 152 с. – С. 7.

вав О.Н. Лук. За ознакою засобу перекодування інформації він виділив шість видів творців: художники і скульптори (просторово-зорова інформація); письменники і журналісти (словесно-образна інформація); математики і кібернетики (абстрактно-цифрова інформація); музиканти (образно-звукова інформація); інженери і винахідники (конструктивно-технічна інформація); педагоги і організатори підприємств (соціально-комунікативна інформація).¹⁹⁰ В.І. Андреев виділяє такі види творчих особистостей, як: теоретик-логік, теоретик-інтуїтивіст, практик, організатор та ініціатор.¹⁹¹ Австралієць Г. Корн та англієць М. Кертон виділяють два типи: «новатори» – висувають ідеї, що передбачають радикальні зміни, та «адаптери» – схильні до удосконалення та поліпшення методів, що використовуються. Класифікація творчих особистостей за Гоу та Буюворте така: «піонер», «фанатик», «діагност», «ерудит», «технік», «естет», «методолог», «незалежний».¹⁹² 16 типів учених-дослідників виділяє Г. Сельє.¹⁹³

У працях В.І. Андреева подається найбільш інтегративний підхід до визначення творчої особистості, який дозволяє провести оцінювання та самооцінювання рівня її творчого розвитку. Автор пропонує цілісний підхід до діагностики й розвитку творчих здібностей особистості у процесі її виховання та самовиховання. При цьому в основі розвитку творчих здібностей особистості він розглядає педагогічне протиріччя, його діалектичний аналіз та вирішення. За таких умов ним визначені блоки мотиваційної спрямованості особистості на творчу діяльність, інтелектуально-логічних, інтелектуально-евристичних, комунікативно-творчих здібностей, здібностей до самоуправління, моральних та індивідуальних якостей, які значною мірою сприяють успіху у творчій діяльності. На наш погляд, основним недоліком класифікації В.І. Андреева є те, що у розробленій структурі творчих здібностей класифіковані як ті якості особистості, які ми розуміємо під терміном власне «здібності» (наприклад, здібності до аналізу, синтезу, порівнян-

¹⁹⁰ Лук А.Н. Психология творчества / А.Н. Лук. – М.: Наука, 1978. – 127 с.

¹⁹¹ Андреев В.И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности / В.И. Андреев. – Казань: Изд-во Казанского университета, 1988. – 228 с. – С. 59 – 61.

¹⁹² Просецкий П.А. Психология творчества: учебное пособие / П.А. Просецкий, В.А. Семиченко. – М.: Изд-во «Прометей» МГПИ им. В.И. Ленина, 1989. – 83 с. – С. 29.

¹⁹³ Сельє Г. От мечты к открытию: как стать ученым / Г. Сельє / [под ред. М.Н. Кондрашовой и И.С. Хорола]. – М.: Просвещение, 1987. – 372 с.

ню тощо), так і особистісні утворення особистості, її потреби та мотиви, які теж відносяться автором до блоків «здібності».¹⁹⁴

Великого значення для формування творчої особистості як свідомої суспільної істоти має те, що вона на кожному етапі свого розвитку посідає певне місце в доступній для неї системі суспільних відносин (в сім'ї, дитячому садку, в школі, у вищому навчальному закладі, на виробництві), виконує дедалі складніші обов'язки. Розвиток особистості проходить ряд стадій, кожна з яких характеризується певним способом її життя, відповідною йому структурою психічної діяльності, певним рівнем розвитку її змістової, мотиваційної і операційної сторін. Послідовна зміна цих етапів відбувається за властивими розвитку законами, вона є внутрішньо необхідним рухом особистості, від нижчих до вищих сходинок її життя. Кожна особистість проходить ці стадії по-різному, залежно від суспільних умов її життя, але кожна попередня стадія готує наступну, старий стан особистості перетворюється в новий, при чому ці перетворення мають необоротний характер. Виділяються такі стадії творчого розвитку особистості: вибіркової мотиваційно-творчої спрямованості особистості на певну діяльність, інтелектуально-творчої активності особистості до певного виду діяльності, підвищеної професійно-творчої активності особистості в певному виді діяльності, перших значних творчих досягнень особистості, стійкої творчої продуктивної діяльності, розвитку таланту, геніальності.¹⁹⁵ Темп досягнень певного рівня творчих результатів не є рівномірним для всіх і залежить від індивідуальних психофізіологічних особливостей особистості, умов творчої діяльності, соціального оточення.

В.В. Клименко вважав, що творчі люди наділені фізичним та душевним здоров'ям, оскільки для роботи механізму творчості мають бути повноцінно задіяні такі компоненти як енергопотенціал, психомоторика та критичність, а це можливо для людей здорових та гармонійних.¹⁹⁶

Як свідчать дослідження Ж.В. Сидоренко, починаючи, з Ч. Ломброзо, ряд науковців дотримуються протилежної точки зору, згідно якої, творчі люди мають проблеми з психічним здоров'ям. Російський дослід-

¹⁹⁴ Андреев В.И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности / В.И. Андреев. - Казань: Изд-во Казанского университета, 1988. - 228 с.

¹⁹⁵ Там само. - С. 63 - 64.

¹⁹⁶ Клименко В.В. Психология творчости / В.В. Клименко. - К.: Центр навчальної літератури, 2006. - 480 с.

ник у галузі функціональної асиметрії головного мозку М.М. Ніколаєнко наводить данні, що свідчать про високу кореляцію між талановитістю та схильністю до депресій, психічних захворювань. В.М. Дружинін визнає, що численні дослідження виявили взаємозв'язок креативності з нейротизмом. Він вважає, що це відбувається за рахунок того, що творчий процес у геніальної особистості переважно протікає на активності несвідомого, у зв'язку з чим виходить з-під раціонального контролю, що може проявлятися у вигляді перепадів настрою. Вчений також стверджує, що креативні особистості схильні до психофізіологічного виснаження під час творчої активності, оскільки творча мотивація працює за принципом позитивного зворотнього зв'язку, а раціональний контроль емоційного стану ослаблений.¹⁹⁷

Таким чином ми бачимо, що визначення творчої особистості, її структури розвитку, характеризується великою варіативністю, яка, на наш погляд, зумовлюється тим, що творча особистість є категорією теорії особистості, теорії діяльності, теорії творчості.

На основі проведеного аналізу ми припускаємо, що фундаментом творчої особистості є її креативність, детермінантою якої виступає *творча активність* індивіда у її визначенні як нестимульованої зовні пошукової і перетворюючої діяльності (С. Арієті, Е. Девіс, Ф. Фарлей). Спираючись на дослідження німецьких учених Г. Нойнера, В. Калвейта, Х. Клейна, ми будемо розглядати творчу діяльність особистості як творчий процес, тобто процес, у результаті якого виникає нове творче досягнення, не наявне у вихідних умовах.¹⁹⁸

При цьому будемо вважати, що творчі процеси взаємозумовлені діалектичними закономірностями і їх результатом, є не тільки створенням об'єктивно чи суб'єктивно нових матеріальних об'єктів, а й зрушенням у психічному розвитку особистості, у розвитку її мотивів, характерологічних особливостей і творчих умінь, які сприяють успіху людини у творчій діяльності. Ми будемо виходити з положення, що творча активність може набувати або не набувати характеру творчої діяльності залежно від того, чи притаманні їй властивості творчого про-

¹⁹⁷ Сидоренко Ж.В. Природа творчості та психологічні аспекти творчої особистості / Ж.В. Сидоренко // Наукові конференції ВНТУ ІХ МНПК «Гуманізм та освіта». – Вінниця, 2008. – Режим доступу: <http://conf.vstu.edu.ua/humed/2008/txt/Sidorenko1.php>

¹⁹⁸ Резерв успеха – творчество / [под ред. Г. Нойнера, В. Калвейта, Х. Клейна]. – М.: Педагогика, 1989. – 120 с. – С. 11.

цесу. За таких умов поняття творчої активності та творчої діяльності розглядаються нами як нерівнозначні.

Творчий розвиток особистості повинен передбачати не тільки розвиток певних психічних процесів, творчих умінь, а й розвиток мотивів, характерологічних особливостей, які, інтегруючись із психічними процесами й творчими вміннями, зумовлюють здатність особистості до творчості. Саме тому, виходячи із концепцій визначення здібностей Б.Г. Ананьєва, В.Д. Шадрикова і професійних здібностей Б.О. Федоришина, для дослідження процесу розвитку творчої особистості майбутнього фахівця нами вводиться поняття *творчих можливостей*. Творчі можливості майбутнього фахівця розглядаються нами як такі, що відображають індивідуальні особливості розвитку і прояву творчих якостей його особистості і зумовлюють його здатність до творчості. Водночас підкреслимо, що творчі можливості – це відносно самостійна, динамічна система творчих якостей особистості, пов'язана з інтелектом, умовами розвитку, яка формується, розвивається та проявляється в творчій діяльності, і забезпечує розвивальну взаємодію особистості з навколишньою дійсністю. Творчі можливості майбутнього фахівця (студента) реалізуються не тільки в предметній діяльності, а й у процесі його життя, самореалізації як засобу самоствердження, самовираження та саморозвитку. При цьому під творчим самовираженням будемо розуміти здатність людини будувати свій внутрішній світ, своє світовідчуття в цьому світі.

1.3. Педагогічна творчість викладача вищої школи в структурі педагогіки творчості

У сучасних дослідженнях психолого-педагогічної сутності творчості увага приділяється таким проблемам, як-то:

- визначенню самого поняття педагогічної творчості, дослідженню його співвідношення із супровідними ознаками, властивостями, якостями, особливостями особистості (В.О. Лісовська, В.А. Крутецький, М.М. Поташник, Л.А. Степашко та ін.);
- розгляду індивідуального стилю діяльності особистості як найважливішої ознаки її творчого характеру (Є.А. Климов, В.С. Мерлін, Н.І. Петров, Я.О. Понаморьов, Г.М. Філонов та ін.);

- з'ясуванню механізму взаємозв'язку творчого мислення і педагогічної майстерності (Ю.П. Азаров, В.І. Загвязинський, І.А. Зязюн, Н.М. Тарасевич та ін.);
- розвитку науково-педагогічного стилю мислення як першооснови становлення творчої особистості вчителя (Ю.К. Бабанський, В.О. Сластьонін, Г.І. Щукіна та інші);
- дослідженню суб'єктивних аспектів педагогічної творчості, видів і механізму педагогічної імпровізації (І.А. Зязюн, В.О. Кан-Калик М.Д. Нікандров та ін.);
- вивченню педагогічних умов, шляхів засобів формування творчої позиції особистості (В.І. Андреев, О.О. Бодальов, Н.В. Кичук, М.В. Демінчук, Л.М. Лузіна, О.Г. Мороз, В.В. Рибалко та ін.);
- створенню методик виявлення і розвитку творчих якостей особистості, вивчення обдарованості (В.О. Моляко, П.С. Перепелиця, М.Л. Смутьсон, М.О. Холодна та ін.).

У психолого-педагогічній літературі значна увага приділяється дослідженню й обґрунтуванню поняття «педагогічна творчість». В.С. Шубинський визначає педагогічну творчість як особливу галузь педагогічної науки, яка виявляє закономірності формування творчої особистості.¹⁹⁹ В.О. Кан-Калик і М.Д. Нікандров розглядають педагогічну творчість як конкретизацію педагогічного ідеалу вчителя в системі завдань, які розв'язує вихователь кожен хвилину в конкретних умовах реальної педагогічної праці.²⁰⁰ П.І. Шевченко, Б.Д. Красовський, І.С. Дмитрик розглядають педагогічну творчість як оптимальну реалізацію «випереджаючих конструкцій моделей діяльності вчителя» на основі соціального замовлення і логіки розвитку педагогічної науки.²⁰¹ З.С. Левчук вважає, що педагогічна творчість проявляється у діяльності, рефлексія якої обумовлює формування особистості учня як суб'єкта життєтворчості. На її думку, здатність до педагогічної творчості — це інтегративна якість особистості, структурними компонентами якої є професійна спрямованість, професійне самоусвідомлення, професійне мислення, діагностична культура. Крім того, З.С. Левчук указує, що

¹⁹⁹ Кан-Калик В.А. Педагогическое творчество / В.А. Кан-Калик, Н.Д. Ни-кандров. — М.: Педагогика, 1990. — С. 31.

²⁰⁰ Там само. — С. 10.

²⁰¹ Шевченко П.И. Подготовка студентов к профессионально-педагогическому творчеству / П.И. Шевченко, Б.Д. Красовский, И.С. Дмитрик. — К.: Наук, думка, 1992. — С.11.

педагогічну творчість завжди супроводжують самопізнання, саморозвиток та самовдосконалення, прагнення до постійного зростання.²⁰² Педагогічний словник визначає педагогічну творчість як оригінальне та високоефективне вирішення вчителем навчально-виховних завдань, збагачення теорії та практики виховання і навчання. Продуктивним для практичної діяльності викладачів усіх рівнів є підхід М.М. Поташника, який визначає педагогічну творчість виходячи з актуальних ідей оптимізації навчально-виховного процесу і вважає, що пошук оптимального педагогічного розв'язку в конкретній педагогічній ситуації завжди пов'язаний з творчістю.²⁰³ М.М. Поташник доводить, що де б не здійснювалась оптимізація, при плануванні уроку чи в процесі його проведення, вона обов'язково приводить до творчості. М.М. Поташник зазначає, що як оптимізація навчально-виховного процесу веде до творчості, так і творчість вчителя веде до оптимізації, бо педагогічна діяльність пов'язана з результатами і приносить задоволення лише тоді, коли оригінальне педагогічне рішення призводить до результату, який не є типовим для даних умов. Крім того, ми вважаємо, що слушним є висновок М.М. Поташника, зроблений ним на підставі вивчення діяльності педагогів-новаторів: оптимального варіанту без особистісного, творчого підходу досягти неможливо. За словами Ю.К. Бабанського різноманітність умов і можливостей їх застосування по ходу уроку об'єктивно ставлять учителя перед необхідністю приймання нестандартного рішення.²⁰⁴

Також у науковий обіг введено поняття «педагогічна творчість учителя». Незважаючи на те, що визначення поняття «педагогічна творчість учителя» ґрунтується, як правило, на визначенні сутності феномена «творчість», воно розглядається науковцями по-різному.

Л.І. Рувинський дає визначення педагогічній творчості як пошуку вчителем нових розв'язків у постановці нових завдань, застосуванню нестандартних прийомів діяльності. Він розглядає педагогічну творчість як здатність передбачати, емоційно переживати та оптимально

²⁰² Левчук З.С. Формирование готовности к профессиональному творчеству у студентов педвуза: автореф. дис. на соиск. ученой степени доктора пед. наук: спец.13.00.01 «Общая педагогика и история педагогики» / З.С. Левчук. – Минск, 1992. – С. 10-16.

²⁰³ Поташник М.М. Педагогическое творчество: проблемы развития и опыт: пособие для учителя / М.М. Поташник. – К.: Рад. шк., 1983. – С. 26.

²⁰⁴ Бабанский Ю.К. Система способов оптимизации обучения / Ю.К. Бабанский // Вопр. Психологии. – 1982. – № 5. – С. 20.

вирішувати завдяки творчій уяві завжди своєрідні проблемні ситуації шкільного життя, проектувати розвиток особистості учня, передбачати становлення та подальший розвиток, навіть, самих непомітних позитивних паростків у дитячій психіці.²⁰⁵

На думку Р.П. Скульського, педагогічна творчість – це такий варіант організації професійної діяльності вчителя, який на реально доступному рівні забезпечує: розв’язання навчально-виховних завдань, що стоять перед сучасною школою, безперервне зростання загальної і професійної культури педагога, його активної пошукової діяльності по підвищенню ефективності навчально-виховного процесу.²⁰⁶ Н.В. Кичук визначає педагогічну творчість як найважливіший критерій якісного становлення особистості вчителя сучасної школи, яка виявляється, насамперед, у соціальній потребі творчої праці, вона стверджує, що педагогічна творчість має стати рисою кожного педагога, тобто набуває масового характеру.²⁰⁷

Ми вважаємо, що для визначення педагогічної творчості важливою є думка Ш.О. Амонашвілі про джерела творчості вчителя, серед яких найістотнішим педагог-гуманіст уважав натхнення в роботі з дітьми. Розвиваючи цю думку, можна сказати, що творчі професійні якості вчителя, творчі можливості його особистості реалізуються і розвиваються у творчій взаємодії з учнями і, що рівень творчої педагогічної діяльності вчителя впливає на ефективність розвитку творчих можливостей учня. Саме тому, в сучасній педагогічній літературі педагогічну творчість учителів, керівників шкіл часто розглядають у контексті вивчення педагогічного досвіду, педагогічної майстерності вчителів та їх самовдосконалення (Ю.П. Азаров, А.Д. Демінцев, В.І. Загвязинський, І.А. Зязюн, Л.М. Лузіна та ін.).

В.І. Андреев розглядає поняття «педагогіка творчості». Він визначає педагогіку творчості як науку про педагогічну систему двох діалектично взаємообумовлених видів людської діяльності: педагогічного виховання та самовиховання особистості у різних видах творчої діяль-

²⁰⁵ Рувинский Л.И. Теория самовоспитания / Л.И. Рувинский. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1973. – 263 с.

²⁰⁶ Скульский Р.П. Учитесь быть учителем / Р.П. Скульский. – М.: Педагогика, 1986. – 144 с.

²⁰⁷ Кичук Н.В. Формування творчої особистості вчителя / Н.В. Кичук. – К.: Либідь, 1991. – С. 30.

ності і спілкування з метою всебічного і гармонійного розвитку творчих здібностей як окремої особистості, так і їх творчих колективів.²⁰⁸ Погджуючись у цілому з цим означенням зауважимо, що формування творчої особистості передбачає не тільки всебічний і гармонійний розвиток здібностей, які забезпечують успіх у творчій діяльності, а й розвиток мотивів і характерологічних якостей особистості, які мають вирішальне значення для успішної творчої діяльності і які не можна об'єднати терміном «творчі здібності».

Аналіз психолого-педагогічної літератури приводить до висновку, що поняття педагогічної творчості і творчої педагогічної діяльності розглядаються, як правило, рівнозначно, хоча «педагогічна творчість», на думку В.О. Кан-Калика, це ширше поняття, ніж «творча педагогічна діяльність». Пояснюючи цей аспект, ми будемо розуміти поняття «вчитель» широко, як таку особу, яка причетна до педагогічної діяльності. Педагогічна творчість учителя складається з творчої педагогічної діяльності вчителя і творчої навчальної діяльності учня в їх взаємодії та взаємозв'язку, а також результатів їхньої творчої діяльності, які ведуть до їхнього (вчителя і учня) розвитку і саморозвитку. В.О. Кан-Калик зазначає, що творча педагогічна діяльність учителя завжди зумовлена індивідуально-психологічними особливостями творчої навчальної діяльності учнів, у свою чергу, творча навчальна діяльність учнів зумовлена рівнем та характером творчої діяльності вчителя.²⁰⁹ Водночас М.М. Поташник підкреслює, що творчий процес кожного вчителя, кожного учня, результати їх спільної творчої діяльності залежать від традицій і особливостей творчої діяльності педагогічного і учнівського колективів конкретної школи.²¹⁰

Значимо, що творча педагогічна діяльність завжди органічно пов'язана з вивченням, науковим аналізом і впровадженням педагогічного досвіду. Викладач, який працює творчо, спирається на досягнення педагогічної науки, сам збагачує педагогічну теорію, розкриває закономірності педагогічного процесу, визначає шляхи його удоскона-

²⁰⁸ Андреев В.И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности / В.И. Андреев. – Казань: Изд-во Казанского университета, 1988. – С. 22.

²⁰⁹ Кан-Калик В.А. О профессионально-творческой подготовке учителя / В.А. Кан-Калик // Советская педагогика. – 1976. – № 9. – С. 76 – 84.

²¹⁰ Поташник М.М. Педагогическое творчество: проблемы развития и опыт: пособие для учителя / М.М. Поташник. – К.: Рад. шк., 1983. – С. 56 – 59.

лення, прогнозує результати своєї діяльності, може назвати свою діяльність дослідницькою.

У творчій діяльності максимально проявляється індивідуальність творця. Разом із тим, творчість кожного вчителя розвивається в процесі колективної діяльності. Учитель проводить навчально-виховну роботу з учнями не один, а в тісній взаємодії з усім педагогічним колективом навчально-виховного закладу. Результати творчої діяльності кожного вчителя впливають на роботу всього педагогічного колективу, а колективна творча діяльність усіх учителів зумовлює успіх роботи кожного. О.О. Абдулліна підкреслює, що основними особливостями діяльності вчителя на сучасному етапі є її комплексність і цілісність, творчий характер, поєднання колективної діяльності і індивідуальної творчості педагогів.²¹¹ Усе це стосується і навчання на будь-якому рівні освіти.

Розглянемо співвідношення понять «педагогічна творчість» і «педагогічна майстерність». Означення педагогічної майстерності дається у ряді праць. Фундаментальна система підготовки вчителів до педагогічної майстерності детально викладена у монографії вчених Полтавського педагогічного інституту.²¹² Виходячи з визначення педагогічної майстерності полтавських учених, у роботі О.Г. Мороза і В.П. Омеляненка педагогічна майстерність трактується як досконале, творче, мистецьке виконання вчителем професійних функцій, результатом чого є створення оптимальних соціально-психологічних умов для становлення особистості кожного учня, забезпечення високого рівня інтелектуального розвитку, виховання кращих моральних якостей, духовного збагачення школярів.²¹³ При цьому підкреслюється, що педагог, який прагне до майстерності, має проводити навчально-виховну роботу на рівні мистецтва, тобто вміло, вправно, оскільки вона скерована на формування особистості вихованця. Саме на цьому аспекті педагогічної діяльності наголошував К.Д. Ушинський, коли писав: «Усяка практична діяльність, що прагне задовольнити вищі

²¹¹ Абдулліна О.А. *Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования: для пед. спец. высш. учеб. заведений.* – 2-е изд. перераб. и доп. / О.А. Абдулліна. – М.: Просвещение, 1990. – С.19.

²¹² *Основы педагогического мастерства: учебн. пособие для пед. спец. высш. учебн. заведений* / [И.А. Зязюна, И.Ф. Кривонос, Н.Н. Тарасевич и др.]; под ред. И.А. Зязюна. – М.: Просвещение, 1989. – 302 с.

²¹³ Мороз О.Г. *Перші кроки до майстерності* / О.Г. Мороз, В.П. Омеляненко. – К.: Товариство «Знання», 1992. – С. 4.

моральні і взагалі духовні потреби людини, тобто ті потреби, які належать виключно людині і становлять виключно риси її природи, це вже мистецтво. У цьому розумінні і педагогіка буде, звичайно, вищим із мистецтв, бо вона прагне задовольнити найбільшу з потреб людини і людства — їхнє прагнення до удосконалення в самій людській природі; не до вираження досконалості на полотні або мармурі, а до удосконалення самої природи людини — її душі і тіла, а вічно передуючий ідеал цього мистецтва є довершена людина».²¹⁴ Слушно навести думку К.К. Платонова, який зазначав, що творчість є обов'язковою умовою майстерності й ініціативи.²¹⁵ Ю.П. Азаров, А.Д. Демінцев довели, що педагогічна майстерність учителя формується і удосконалюється на основі його творчої активності, пошуково-перетворюючої діяльності у навчально-виховному процесі. Саме тому, творчий учитель може ще не встигнути стати майстром, але необхідною умовою руху до педагогічної майстерності є його творчість. Високого рівня майстерності вчитель досягає лише на основі педагогічної творчості і обов'язково за рахунок сумлінності, завзятості, працелюбства, подолання труднощів, перетворення уміння у навички, тобто при накопиченні досвіду, через певний час.²¹⁶ Це положення набуває особливого значення для адаптації молодих викладачів вищої школи.

Поняття продукту педагогічної творчості для вчителів, викладачів і вчених-педагогів різне. Під творчістю розуміється передусім процес створення нового, корисного продукту. За обсягом принципової новизни результату розрізняють чотири рівні творчості.

Перший, найвищий рівень характеризує процес творчості, який приводить до принципово нового результату, нового для всього людства, а може, нового й у планетарному масштабі. Це твори геніальних письменників, художників, композиторів, винаходи та відкриття, які перетворюють життя людини й людства в найрізноманітніших напрямках (від ядерної зброї до молекули ДНК). Зрозуміло, що творчість такого рівня (абсолютна, об'єктивна новизна продукту творчості) властива досить вузькому колу творців-геніїв і є прерогативою еліти людства.

²¹⁴ Ушинський К.Д. Людина як предмет виховання / К.Д. Ушинський // Вибр. пед. твори: у 2 т. Т.1. — К.: Рад. школа, 1983. — С. 193.

²¹⁵ Платонов К.К. Проблемы способностей / К.К. Платонов. — М.: Наука, 1972. — С. 147.

²¹⁶ Мороз О.Г. Перші кроки до майстерності / О.Г. Мороз, В.П. Омеляненко. — К.: Товариство «Знання», 1992. — С. 110.

Другий рівень творчості стосується продукту, який є новим для досить великого кола людей, скажімо для певної країни світу. Деякі винаходи з'являються одночасно або з певним інтервалом у різних країнах. Цей рівень творчості, безумовно, досить високий.

Третій рівень характеризує новизну творчого продукту для значно меншого, обмеженого кола людей. Найочевиднішим прикладом творчості цього рівня є раціоналізаторська пропозиція, що реалізується, як правило, в межах якогось підрозділу підприємства, в найкращому випадку – галузі.

I, нарешті, четвертий рівень торкається творчості, новизна продукту якої є суб'єктивною, відносною, значущою тільки для самої людини, що творить. Однак такий, у соціальному контексті обмежений обсяг цього рівня творчості, не заважає йому бути найважливішим, початковим етапом в оволодінні вищими рівнями творчості, формуванні вмінь і навичок творчої діяльності, розвитку загальної креативності.

Критерій новизни й оригінальності не є єдиним для визначення творчості. Оскільки творчість є видом людської діяльності, то вчені наголошують на можливості виявляти мету творчості (творчої задачі), а також об'єктивні (соціальні, матеріальні) та суб'єктивні особистісні якості (знання, уміння, позитивна мотивація, творчі якості), передумови для творчості. Справжня творчість має сприяти розвитку людської особистості, людської культури.²¹⁷

Зазначимо, що існує проблема правового визнання продуктів науково-педагогічної творчості. Сьогодні вона вже ефективно вирішується. Виділено більше 30 класів продуктів науково-педагогічної творчості. Серед них такі як: «концепція», «система», «алгоритм», «закономірність» тощо,²¹⁸ які вже зараховують і до наукових, і до методичних досягнень викладачів-практиків. Уведення авторських свідоцтв, свідоцтв захисту інтелектуальної власності стимулює дослідницькі пошуки викладачів щодо надання практичним досягненням теоретико-наукового змісту, сприяє підвищенню рівня наукової, теоретичної і

²¹⁷ Кравчина Т.В. Природа творчості та психологічні аспекти творчої особистості / Т.В. Кравчина // Наукові записки. – 2012. – Випуск 20. – С.141. – (Серія «Психологія і педагогіка»).

²¹⁸ Высшее образование: проблемы и перспективы развития: научные материалы вторых Академических чтений / Министерство образования Украины, Международная академия наук высшей школы. – К.: Международная академия наук высшей школы, 1995. – С. 147.

методичної діяльності викладачів. Головною ж причиною недостатньої уваги до проблеми творчості є нечіткість визначення критеріїв творчості, відсутність методик для її діагностики.

Наголосимо, що творчу діяльність не можна розглядати як дещо відокремлене явище, підпорядковане властивим тільки їй законам. Вона є закономірним етапом людської діяльності взагалі, підсумком попереднього розвитку форм цієї діяльності, новою, якісною сходинкою формування особистості. Творча діяльність зумовлюється не стільки здатністю до творчості, яка, як і будь-яка інша здатність, розвивається в процесі діяльності, але тими об'єктивними можливостями, що відкриваються людині як результат її попередньої діяльності, де новий етап діяльності (творчість) є і новим етапом у розвитку особистості. Це положення надзвичайно важливе для творчого розвитку фахівців. Саме тому, актуальними проблемами вивчення творчості сьогодні є вивчення способів творчої діяльності, стадійності творчого процесу, його динаміки та психологічних особливостей розгортання. Важливим є також вивчення творчого результату у різних сферах творчості, на різних стадіях творчого процесу, що допомагає зрозуміти психологічний механізм, проаналізувати продуктивність творчості та трансформувати теоретичні положення у площину педагогічної творчості.

В.О. Сухомлинський вважав, що виразною особливістю педагогічної творчості є те, що об'єктом діяльності є дитина, яка постійно змінюється «завжди нова, сьогодні не така, як учора». «Немає абстрактного учня, — писав Василь Олександрович, — до якого можна було б ужити всі закономірності навчання і виховання».²¹⁹ Він підкреслював, що самою сутністю педагогічної творчості є думка, задум, ідея, що пов'язані з тисячами повсякденних справ.²²⁰

М.М. Поташник вважає, що специфіка педагогічної творчості зумовлена тим, що об'єктом і результатом її є *творення людини*, а не образу, як у мистецтві, не механізму чи конструкції, як у техніці. Враховуючи, що перед педагогом постає велика кількість важко прогнозованих, а іноді й непередбачених факторів, які впливають на його діяльність щодо формуванню творчої особистості дитини, він підкреслює,

²¹⁹ Сухомлинский В.А. Сто советов учителю / В.А. Сухомлинский. — К.: Радянська школа, 1984. — С. 22 — 23.

²²⁰ Сухомлинский В.А. Избранные педагогические сочинения: в 3-х т. Т.3. / В.А. Сухомлинский. — М.: Педагогика, 1981. — С. 19.

що педагогічна праця нетворчою не буває.²²¹ М.М. Поташник слушно зауважує, що дійсну педагогічну творчість учителя необхідно відрізнити від підробок під неї оригінальничання, прожектерства, волонтаристського підходу до навчально-виховного процесу. На наш погляд, саме наведений вище критерій оцінки педагогічної творчості через її продукт (творчий розвиток особистості та підвищення рівня творчої педагогічної діяльності вчителя чи викладача) дає змогу відразу відокремити дійсно педагогічну творчість від підробок під неї. Ми не погоджуємось із тими авторами, які вважають, що такі риси, як публічність професійної праці, зумовленість професійними знаннями, що набули особистісного змісту, спрямованість на досягнення лише позитивних наслідків є притаманними лише педагогічній творчості вчителя, як і з тим, що особливістю педагогічної творчості є своєрідний характер зв'язку особливих якостей особистості з педагогічною майстерністю.²²²

Розвиток особистості, як підкреслює І.Ф. Харламов, відбувається не тільки під впливом зовнішніх стимулів – завдань, а й *внутрішнього саморуху*, на який не звертається належна увага у педагогічному процесі.²²³ Саме тому, результативність педагогічної творчості значною мірою зумовлена вміннями викладача створити сприятливі умови для ефективного співробітництва з студентом, які здатні викликати внутрішній саморух як того, хто навчається, так і того, хто навчає.

При цьому варто враховувати, що результат творчої педагогічної діяльності викладача може мати об'єктивну чи суб'єктивну новизну та оригінальність, а творча навчальна діяльність учнів, як правило, завжди має своїм результатом суб'єктивно нове.

Отже, *педагогічна творчість викладача вищої школи* вбирає у себе сутність і закономірності таких феноменів як творчість, педагогічна творчість, педагогічна творчість вчителя.

Педагогічна творчість викладача вищої школи зумовлена всією варіативністю психолого-педагогічних зв'язків викладача і студента, викладацького і студентського колективів, їх спільною творчою діяль-

²²¹ Сухомлинский В.А. Избранные педагогические сочинения: в 3-х т. Т.3. / В.А. Сухомлинский. – М.: Педагогика, 1981. – С. 7.

²²² Кичук Н.В. Формування творчої особистості вчителя / Н.В. Кичук. – К.: Либідь, 1991. – С. 32.

²²³ Харламов И.Ф. Основа основ педагогических исследований / И.Ф. Харламов // Советская педагогика. – 1983. – №3. – С. 121.

ністю у розвивальному середовищі вищого навчального закладу, яка спрямована на розвиток професійно-творчої індивідуальності кожного її суб'єкту. За сприятливих конкретних умов професійно-педагогічної праці найвища результативність педагогічної творчості викладача вищої школи виявляється у позитивній динаміці творчого розвитку студентів та зростанні рівня творчої професійно-педагогічної діяльності самого викладача.

Великого значення для обґрунтування змісту розвитку педагогічної творчості викладача вищої школи має усвідомлення законів, закономірностей і принципів педагогіки творчості.

Виходячи з концепції творчості Я.О. Пономарьова, ми розглядаємо педагогіку творчості як фундаментальну науку, яка вбирає результати досліджень психології творчості.²²⁴ Такий підхід вимагає зняття вікових обмежень предмета педагогіки творчості, розуміння її як науки про виховання, навчання і розвиток творчої особистості в широкому розумінні вікових меж. Включення психології творчості лише в наукознавство, яке розглядає проблеми наукової творчості, звужує можливості використання наслідків фундаментальних досліджень у галузі психології творчості. Елементи творчості притаманні будь-якому виду діяльності, творчість має велике значення для навчання й особистісного розвитку людини, є запорукою емоційного здоров'я, має суттєвий психореабілітаційний ефект. Саме тому, виокремлення педагогіки творчості і внесення у її зміст проблем наукової, художньої, технічної творчості не тільки зближує навчання й виховання з наукою, технікою, мистецтвом, а й, безумовно, сприяє формуванню особистості як творчої, розвитку її талантів й обдарованості. Я.О. Пономарьов зазначав, що внесення психології творчості як абстрактної науки до складу педагогіки творчості як конкретної науки – необхідна умова розвитку дієвоперетворювального типу знань про творчу діяльність. Педагогіка творчості все більше набуває риси самостійної наукової дисципліни.

Ми розглядаємо *педагогіку творчості* як галузь загальної педагогіки, яка вивчає закони та закономірності формування творчої особистості, розвитку та саморозвитку її творчих можливостей у процесі освіти та навчання, створення психолого-педагогічних умов для прояву творчого потенціалу особистості в суспільно-корисних і індивідуально-значущих

²²⁴ Пономарев Я.А. Психология творчества и педагогика / Я.А. Пономарев. – М.: Педагогика, 1976. – С. 76.

для неї видах життєдіяльності.²²⁵ Ми спираємось на думку Я.О. Пономарьова, що педагогіці творчості, з точки зору розуміння її як фундаментальної науки, притаманна єдність абстрактного й конкретного.²²⁶ У такому контексті можна говорити про емпіричну й фундаментальну фази теорії педагогіки творчості, які відповідно відображають конкретні й абстрактні знання. Педагогіка творчості, як безпосередньо пов'язана з практикою, конкретна і, водночас, вона є синтезом абстрактних знань. Головним і найбільш складним явищем, яке вивчає педагогіка творчості, є формування й розвиток творчої особистості людини в її педагогічній взаємодії з Вчителем. У цьому процесі власні можливості як Учня, так і Вчителя розвиваються і набувають об'єктивного характеру, відбиваючись у конкретних якостях особливостях їх особистостей. Саме тому, процес формування й розвитку творчої особистості неможливо відокремити від творчого розвитку того, хто її навчає. Цей процес є не тільки сукупністю послідовних і взаємопов'язаних дій Вчителя й Учня, спрямованих на свідоме і міцне засвоєння системи знань, умінь, навичок, формування світогляду Учня, культури його поведінки тощо, а й сукупність послідовних і взаємопов'язаних «перетворень» у їх творчому розвитку: мотивації, характерологічних особливостей, творчих умінь, психічних процесів, які сприяють успіху людини у творчій діяльності. Саме цей процес, на наш погляд, відображає сутність *педагогічної творчості*, яку ми визначаємо як цілісний процес професійної реалізації та самореалізації педагога, вчителя, викладача в освітньому просторі. *Особливістю педагогічної творчості* є те, що педагог реалізує свої особистісні і професійні творчі потенції засобом творення особистості людини, а розвиток його творчого потенціалу зумовлений розвитком творчого потенціалу того, кого він навчає. Для педагогічної творчості притаманні такі основні етапи: педагогічний задум; актуалізація і відбір професійних знань, умінь, здобутків власного педагогічного досвіду щодо реалізації задуму; інформаційний пошук; проектування навчальної взаємодії; визрівання остаточного розв'язку; реалізація педагогічного задуму; аналіз і внесення коректив у подальші впровадження педагогічного задуму. Центральною ланкою педагогічної творчості є особистісно орієнтована розвивальна

²²⁵ Сисоєва С.О. Педагогічна творчість: монографія / С.О. Сисоєва. – Х. – К.: Книжкове видавн. «Каравела», 1998. – С. 19.

²²⁶ Пономарев Я.А. Психология творчества и педагогика / Я.А. Пономарев. – М.: Педагогика, 1976. – С. 93.

взаємодія суб'єктів навчально-виховного процесу (Вчителя і Учня), зумовлена специфікою психолого-педагогічних взаємовідносин між ними і спрямована на розвиток їх творчого потенціалу. Таким чином, поняття «педагогіка творчості» охоплює поняття «педагогічна творчість вчителя». Спираючись на праці болгарського філософа Г. Гиргинова, можна вирішити дискусивне питання про творчий або не творчий характер педагогічної діяльності: *педагогічну творчість доцільно характеризувати двома рівнями*. Перший рівень – це творчість, яка іманентно притаманна професії педагога внаслідок: нестандартності і неповторності (абсолютної) повсякденних проблем педагогічної практики; неможливості абсолютно точного прогнозу наслідків педагогічної діяльності; широти комунікативного кола педагога; обмеженості часом педагогічного процесу. Наслідками педагогічної творчості другого рівня є подальший розвиток творчого потенціалу суб'єктів навчально-виховного процесу (Вчителя і Учня). Педагогічна творчість першого рівня – це, як правило, двоетапна творчість. Педагогічна творчість другого рівня включає всі етапи. Принципова відмінність творчості (наукової, художньої тощо) від педагогічної творчості, на наш погляд, полягає у тому, що педагогічна творчість може здійснюватися на рівні вибору та конструювання з відомого й набутого досвіду. Саме це відкриває шлях до *технологізації педагогічної творчості*: створення технологій творчого розвитку особистості як технологій кращого вибору й конструювання. Необхідно зазначити, що ми визначаємо *освітню технологію* як теоретично обґрунтовану систему упорядкованих професійних дій педагога, яка при оптимальності ресурсів і зусиль гарантовано забезпечує ефективну реалізацію поставленої освітньої мети та можливість відтворення процесу та результату будь-яким педагогом незалежно від його педагогічної майстерності. *Технологія творчого розвитку* – це підсистема освітньої технології, у якій метою упорядкованих професійних дій педагога є розвиток творчого потенціалу особистості його учнів. Технологія творчого розвитку є особистісно орієнтованою.

Таким чином, професійний творчий розвиток викладача вищої школи зумовлений творчим розвитком студента, а технологія творчого розвитку студента є засобом професійного творчого розвитку викладача. *До провідних технологій творчого розвитку* фахівців на етапі навчання, зокрема у магістратурі, потрібно віднести технології: вибору пріоритетних цілей особистісного, інтелектуального, професійного розвитку; мотивації досягнень та успіху; проектування; управління, самоуправління, само-

вдосконалення; партнерської взаємодії; діалогу; свободи вибору; моделювання діяльності, креативного посилення змісту навчального матеріалу.

На підставі аналізу філософських, соціальних, психолого-педагогічних джерел з проблеми творчості ми виділяємо *закони педагогіки творчості*. У філософії «закон» характеризується як необхідна, внутрішньо притаманна природі явищ реального світу тенденція зміни, руху, розвитку, яка визначає загальні етапи і форми процесу становлення і самоорганізації конкретних систем, явищ природи, суспільства і духовної культури людства, які розвиваються.²²⁷

Тенденція саморозвитку системи виявляється як дія іманентних цій системі суперечностей. Відмінність між законом і закономірностями полягає в тому, що закон виступає як конкретне – всезагальне, а закономірність є частковою формою його виявлення, абстрактно-одностороннім моментом, який вирізняє певний закономірний зв'язок. Виявлені закономірності явищ свідчать про наявність закону у їх походженні й розвитку, але сама закономірність таким законом не є.

Педагогічний закон – це об'єктивний, необхідний, загальний і суттєвий зв'язок між завданнями, змістом і методами педагогічного процесу і його результатами, які виявляються в зміні знань, умінь, переконань і поведінки вихованців. З одного боку, в педагогіці творчості, як і в загальній педагогіці, функціонують загальні закони розвитку й виховання людей, закони і закономірності педагогічного процесу, а, з іншого, діють закони і закономірності, притаманні творчому процесу, специфіці формування й розвитку творчої особистості.

Ми виділяємо чотири основні закони педагогіки творчості.

Одним із основних законів педагогіки творчості, на наш погляд, є *закон педагогічної розвивальної взаємодії*, який відбиває загальний закон живої і неживої природи – відсутність односторонньої дії та концептуальне положення про творчість як взаємодію, що веде до розвитку. Парадоксально, що відкритий ще І. Ньютоном відомий закон (сила дії дорівнює силі протидії), який інтуїтивно виражається багатьма народними прислів'ями і яскраво проявляється у сфері людських комунікацій, залишався поза увагою традиційної педагогічної науки, яка віддавала перевагу «суб'єкт-об'єктивним» педагогічним впливам в системі

²²⁷ Дидактика средней школы. Некоторые проблемы современной дидактики: учебное пособие для студентов пед. ин-тов / [под ред. М.А. Данилова и М.Н. Скаткина]. – М.: Просвещение, 1976. – С. 23.

«педагог-вихованець». Саме закон педагогічної розвивальної взаємодії зумовлює реалізацію концепції особистісно орієнтованого навчання, реальну демократизацію та гуманізацію будь-якого навчально-виховного процесу.

Другим законом педагогіки творчості ми вважаємо *закон фасилітаційного характеру педагогічного впливу*. Цей закон відбиває об'єктивну реальність, притаманну процесу формування й розвитку творчої особистості, яка полягає у тому, що розвиток й саморозвиток творчої особистості може відбуватися за певних психолого-педагогічних умов, які сприяють творчій діяльності особистості, стимулюють її творчу активність, полегшують долання психологічних бар'єрів творчості. Прочитуємо у зв'язку з цим професора Г.О. Балла: «стоячи на гуманістичних позиціях, не можна обмежувати діяльність освітніх установ функціями підготовки, хоч би як визначеними. Адже дитина жива сьогодні, а не тільки готується до життя. Тож треба робити все можливе для того, щоб її сьогоденне життя було повноцінним, щасливим, щоб задовольняти її найважливіші потреби. І – хоч на перший погляд це виглядає парадоксальним – саме в такий спосіб можна, сприяючи розвитку її особистості, якнайкраще прислужитися підготовці до наступних етапів життя».²²⁸

Третій закон – це *закон взаємозумовленості розвитку суб'єктів педагогічного процесу*. Цей закон відбиває концептуальні положення теорії творчості, як-то: у творчості людина виступає не тільки як суб'єкт пізнання, а й водночас як творець самої себе, своєї творчої сутності; наслідком творчості є творення, формування людини-митця; у процесі творчості реалізуються творчі можливості індивідуальності й здійснюється їх розвиток; особливість процесу творчості полягає у тому, що сам процес впливає на його результат, який виражається не тільки предметно, а й у зміні суб'єкту творчості.

Четвертий закон – це *закон неперервної творчої реалізації та самореалізації особистості*, який відбиває концепцію життєтворчості людини (Л.В. Сохань, В.А. Тихонович, О.Л. Феоктистова, В.І. Шинкарук, Н.А. Шульга та ін.) і відображає положення теорії творчості, що творчі можливості особистості реалізуються в самому процесі її життя, самореалізації як засобу самоствердження, самовираження й самороз-

²²⁸ Психолого-педагогічні проблеми гуманізації шкільної освіти: збірник матеріалів регіонального науково-практичного семінару (28 – 30 березня 1996 р.) / Редактори: Г.О. Балл, В.М. Титов, В.М. Юрченко. – Київ – Рівне. – 1997. – С. 7.

виту. Цей закон також вбирає концептуальні положення теорії творчості щодо діяльності як основи творчості; повного виявлення сутності творця саме у творчості; взаємозв'язку у творчості продуктивного й репродуктивного тощо. Саме тому, одним із завдань педагогіки творчості є вироблення психолого-педагогічних концепцій і стратегій самовдосконалення та залучення особистості до творчого процесу психічного та особистісного саморозвитку.

Метафорою педагогіки творчості може слугувати образ скульптури, що був використаний І. Пригожиним та І. Стенгерсом у праці «Поряток із хаосу. Новий діалог людини з природою». Даний образ ними застосовується для визначення неповторної своєрідності нового часу (на відміну від попередніх епох, які асоціювались ними з моделлю годинника і парового двигуна). У скульптурі відчувається важко вловимий перехід від спокою до руху, від зупиненого часу – до часу теперішнього та майбутнього. Цей момент неповторного та важко вловимого передчуття відображає сенс педагогіки творчості, що має форму емоційного й інтелектуального інсайту.²²⁹

Таким чином, метою і результатом педагогіки творчості є «винахід» як необхідний акт можливості людини до самотворення (творення, винахідництва) власного світу. Для того, щоб навчальний процес став творчим, необхідно здійснювати психолого-педагогічну підтримку студента, постійно збагачувати культурно-інформаційне та предметно-розвивальне освітнє середовище, надавати особистісно-смыслову спрямованість навчанню. Не можна безпосередньо управляти творчим процесом, але можна допомагати прояву якостей людини. Це можливо за умови особистісного зростання самого педагога та зміни ставлення до освіти як засобу розвитку людини.

1.4. Обґрунтування змісту підготовки викладача вищої школи до творчого розвитку фахівця

Модернізація вищої освіти України в контексті формування інноваційної, соціально-активної людини, створення сприятливих умов для творчого розвитку студентів залежить від професійної компетентності викладача вищої школи, рівня його освіти та загальної культури,

²²⁹ Иванкина Л.И. Педагогика творчества / Л.И. Иванкина // Известия Томского политехнического университета. – 2005. – №4. – С. 217 – 220.

здатності до творчої діяльності і спілкування, його професійних та особистісних якостей, громадянської позиції.

У сучасних умовах професійно-педагогічна діяльність викладачів вищої школи набуває якісних відмінностей, які зумовлені такими чинниками:

- соціальна орієнтація сучасної вищої школи на творчий розвиток студентів, їх талантів і обдарованості. Діяльність викладачів у зазначеному напрямі відбувається, як правило, інтуїтивно, а питома вага часу, який відводиться у навчальному процесі на організацію творчої навчальної діяльності, становить у школах – 0,5%, середніх ПТУ – 0,2%, а у вищих навчальних закладах лише – 5%;
- демократизація та гуманізація педагогічної професії. З одного боку зазначені процеси змінюють професійну позицію викладача, його взаємовідносини з іншими соціальними інститутами виховання, що позитивно впливає на можливість реалізації викладачем свого творчого потенціалу, а з другого – вимагають від колективів вищих навчальних закладів утвердження, як життєвого принципу педагогіки співробітництва і партнерства. Співробітництво і партнерство у навчанні викладача і студента, їх співдружність і співтворчість значною мірою забезпечують створення «ситуації успіху», сприятливої для розкриття творчих можливостей майбутніх фахівців. Процеси гуманізації, демократизації освіти зумовлюють необхідність пошуку нестандартних форм і методів взаємодії у вищій школі, створення сприятливих умов для творчого розвитку студентів, розкриття її творчих можливостей в освітньому середовищі вищих навчальних закладів. Координатором цієї діяльності повинен стати викладач;
- швидкозмінність сучасного світу та технологій вимагає від викладача уміння працювати творчо, у нестандартних напрямках, постійно вдосконалювати свою професійну діяльність, створювати свою творчу лабораторію, спрямовувати викладання будь-якого навчального курсу на творчий розвиток студентів, їх талантів та обдарованості. Разом із тим, у навчальній діяльності, зокрема магістрантів, спостерігається протиріччя: з одного боку, у них велике бажання працювати самостійно і творчо, а з іншого – вони мають ускладнення у застосуванні знань і умінь у нових ситуаціях. Вони проявляють стереотипний підхід до роботи, беручи за

взірець роботу своїх викладачів, або свою діяльність на молодших курсах. Причина цього явища – недостатньо розвинуте творче мислення, потреба у самовдосконаленні, неадекватна сучасним вимогам підготовка до творчої діяльності.²³⁰ О.І. Пискунов зазначає, що в теорії і практиці, зокрема вищої освіти, тривалий час панує традиція готувати викладача того чи іншого фаху.²³¹

Значно менше уваги приділяється становленню творчої особистості майбутнього викладача, вихованню у нього професійно-педагогічної спрямованості, мислення, озброєнню його загально-педагогічними знаннями і вміннями на ґрунтовній психологічній і фізіологічній основі. Така ж ситуація спостерігається й у підготовці майбутніх викладачів вищої школи на рівні магістратури. Відтак існує протиріччя між вимогами до професійно-педагогічної праці, яка повинна бути індивідуально-творчою, і типовою заформалізованою підготовкою майбутніх викладачів вищої школи до професійної педагогічної діяльності;

- діалектичне протиріччя між соціальною потребою у творчій професійній праці, інноваційності і відсутністю скоординованої підготовки до неї в системі вищої та післядипломної освіти. Це призводить до того, що майбутні фахівці не можуть повною мірою використати сприятливі умови, які створюються у сучасному світі.

Зазначимо, що ґрунтовно проблема підготовки до педагогічної творчості розглянута у наукових дослідженнях практично тільки в контексті підготовки вчителя. Проблема становлення особистості вчителя висвітлена у роботах з професіографічного дослідження праці педагога (В.І. Бондар, А.А. Вербицький, Е.А. Гришин, Н.В. Кузьміна, О.В. Киричук, В.О. Сластьонін, О.І. Щербаков та ін.), розробки психолого-педагогічних основ результативності професійної діяльності вчителя та педагогічних колективів (Ш.О. Амонашвілі, Б.С. Кобзар, Є.Н. Жучева, В.А. Караковський, А.Н. Чалов, О.П. Кондратюк, Н.М. Островерхова, В.Є. Храпов, М.Ф. Цветаева та ін.), визначення механізму професійної адаптації молодого вчителя (С.Г. Вершловський, Л.Н. Лесохіна,

²³⁰ Козырева А.Ю. Лекции по педагогике и психологии творчества / А.Ю. Козырева. – Пенза: Научно-методический центр городского отдела народного образования, 1994. – 338 с. – С. 10 – 11.

²³¹ Пискунов А.И. Педагогическое образование: цель, задачи и содержание / А.И. Пискунов // Педагогика. – 1995. – № 4. – С. 59 – 63.

О.Г. Мороз, Т.С. Полякова, І.С. Попов та ін.), визначення шляхів, засобів, методів професійного становлення вчителя в умовах вищого педагогічного навчального закладу, динаміки процесу формування (готовності випускників вищої педагогічної школи до професійної діяльності (О.О. Абдулліна, Є.П. Белозерцев, А.П. Войченко, В.Ф. Колупаєв, Н.В. Кузьміна, Л.Ф. Спирін та ін.). Проблеми формування майстерності у професійній діяльності майбутнього вчителя розглянуті в роботах Ю.П. Азарова, Г.Ф. Грінченко, І.А. Зязюна, Л.І. Рувинського, Н.М. Тарасевич, Г.Ф. Чупилко та інших. Проблема підготовки студентів до самостійної роботи на прикладі їх методичної підготовки була розглянута С.У. Гончаренко, І.Л. Наумченко. Творча діяльність учителя, з точки зору теорії та практики внутрішньошкільного управління, досліджена в роботах В.І. Бондаря, Н.В. Кичук, В.І. Маслова, Д.І. Румянцевої, Р.Х. Шакурова, Н.М. Островерхової та інших.

Дослідженню діяльності керівника школи з організації творчого пошуку вчителів, як передумови розвитку творчої особистості учня, присвячена дисертація О.М. Любарської.²³² Автор розглядає організацію творчого пошуку як діяльність, що має певну структуру, і як процес, який змінює стан цієї системи. Організація творчого пошуку має діяльнісний (мета – зміст, форми і методи – результат) і управлінський (прогнозування, планування, організація, контроль, аналіз, корекція) аспекти, які автор розглядає як взаємопов'язані і взаємообумовлені, і на цій підставі виділяє основні етапи в діяльності керівника школи по організації творчого пошуку вчителів. Поділяючи в цілому погляди автора, ми вважаємо, що при організації творчого пошуку вчителів необхідно розглядати і результативний аспект, який відображає ефективність творчої педагогічної діяльності вчителя з формування творчої особистості учня.

Дослідженню кола професійних знань, умінь і навичок майбутніх учителів присвячені роботи зарубіжних авторів, зокрема О. Березовські, Б. Бромберек, І. Більш, Ю. Козловська, Т. Левовицького, Е. Ляска, Т. Малиновски – Польща; Г. Атанасов, П. Драганов, С. Жекова – Болгарія; Е. Сечи, І. Фалуш – Угорщина; В. Кирчи, А. Хумея, У. Шварцер – Німеччина.

Проблема творчого розвитку людини у процесі навчання у сучасних умовах набуває особливої актуальності. Водночас підкреслимо,

²³² Любарська О.М. Діяльність керівника школи по організації творчого пошуку вчителів: автореф. дис. ... канд. пед. наук / О.М. Любарська. – К., 1994. – 24 с.

що вона завжди була центральною проблемою психолого-педагогічної науки і практики. Педагоги і психологи часто підкреслювали важливість творчого розвитку особистості, наголошували на винятковій ролі дорослого у цьому процесі. Ще давньогрецький філософ Демокрит висунув плідну педагогічну ідею про особливе значення виховання в справі формування людини і про виняткову місію вихователя. Філософ і педагог Джон Локк у своїй праці «Думки про вихователя» високо оцінює роль наставника дітей, його дії і поведінку як позитивний вплив на вихованців. Ідеї гуманізму і демократизму, піклування вихователя про вихованця проймають педагогічні погляди Ж.-Ж. Руссо. Вивчення педагогічної спадщини В.А. Дістервейга дозволяє деталізувати зовнішні і внутрішні умови педагогічної творчості, зробити висновок, що фактор самооцінки вчителя є однією з основних передумов розкриття його творчого потенціалу. Важливим положенням теорії М.Г. Чернишевського і М.О. Добролюбова є визнання професійної праці педагога як творчого процесу. Видатний педагог К.Д. Ушинський завжди виступав за творчий характер педагогічної діяльності, проти шаблону у вихованні, бо його сфера «така жива і така складна, що майже стає неможливим так розрахувати який-небудь виховний захід, щоб він саме мав той вплив, для якого він призначений».²³³ К.Д. Ушинський, розглядаючи вплив на вихованців, віддає перевагу особистості вихователя порівняно з його професійними знаннями і вміннями, підкреслює, що тільки особистість може діяти на розвиток і визначення особистості.²³⁴ І далі: вплив особи вихователя на молоду душу становить ту виховну силу, якої не можна замінити ні підручниками, ні моральними сентенціями, ні системою покарань та заохочень.²³⁵ Цю ж думку повторює відомий німецький психолог К. Юнг у роботі «Конфлікти дитячої душі», що ніхто не спроможний виховати особистість, якщо сам не є особистістю. І тільки дорослий, а не дитина, може досягнути цього рівня розвитку.²³⁶ Видатний радянський педагог і дослідник С.Т. Шацький на досвіді станції «Бадьоре життя» довів особливе значення в профе-

²³³ Ушинський К.Д. Твори в 6-ти т. Т. 4. / К.Д. Ушинський. – К.: Рад. школа, 1954 – 1955. – С. 46.

²³⁴ Там само. – С. 123.

²³⁵ Там само. – С. 41.

²³⁶ Райгородский Д.Я. (редактор-составитель). Теории личности в западно-европейской и американской психологии. Хрестоматия по психологии личности / Д.Я. Райгородский. – Самара: Издательский Дом «Бахрах», 1996. – 480 с. – С. 14.

сійній праці вчителя «духу дослідника». Творчий компонент у професійній праці педагога, на думку С.Т. Шацького, – невід’ємна риса його діяльності. Н.К. Крупська переконливо доводила виняткову роль творчого педагога у формуванні підростаючого покоління, постійно наголошувала на ролі самоосвіти вчителя, формуванні у нього потреби у самовдосконаленні.²³⁷ Досвід і праці А.С. Макаренка є основою для визначення виняткового місця дослідницьких підходів у педагогічній діяльності. Він підкреслював, що необхідно правильно фіксувати матеріал, особливо той, що характеризує рух вихованця вперед, вести за ним педагогічне спостереження, вчитися «все читати» на людському обличчі дитини. А.С. Макаренко, як тонкий майстер педагогічної праці, бачив її творчий характер і виділяв найважливіші особливості педагогічної творчості, зокрема, підкреслював, що необхідно не тільки розуміти нове, а й боротися з віджилим, старим. Він зауважував, що навчання майбутнього педагога полягає в організації його характеру, вихованні його поведінки, а далі в організації його спеціальних знань і навичок.²³⁸ У роботах А.С. Макаренка закладено важливий зміст щодо розвитку учнів з урахуванням традицій нашої національної школи. Не можна сприяти розвитку особистості учня, який знаходиться у колективі, не забезпечивши його зв’язок із цілим колективом. Так, наприклад, у лекціях з педагогіки індивідуальної дії А.С. Макаренко писав, що безпосереднього переходу від цілого колективу до особистості немає, а є тільки перехід через первинний колектив, спеціально організований у педагогічних цілях.²³⁹ Він уважав, що недоліком класу в нашій школі є те, що він не є первинним колективом, тобто тією ланкою, яка з’єднує весь колектив і особистість.²⁴⁰

Вагомий внесок у вивчення процесів становлення вчителя, його діяльності з формування особистості учня внесли дослідження і творча робота талановитого педагога В.О. Сухомлинського, який писав, що вчитель – головна дійова особа творчої взаємодії, співробітництва з вихованцем. У праці «Сто порад учителю» В.О. Сухомлинський звертає

²³⁷ Краткий педагогический словарь пропагандиста. – М.: Политиздат, 1988. – С. 527.

²³⁸ Макаренко А.С. Избранные произведения (Флаги на башнях): в 3-х т. Т. 2. / А.С. Макаренко; редкол.: Н. Д. Ярмаченко и др. – [изд. 2-е, испр. и доп.]. – К.: Рад. школа, 1985. – 574 с. – С. 58.

²³⁹ Там само. – С. 47.

²⁴⁰ Там само.

увагу молодих педагогів на доцільність приховувати виховні наміри обстановкою дружніх, невимушених відносин, виховну силу педагога він убаचाє в органічному злитті в нього вчителя і вихователя. Він зауважує, що мистецтво і майстерність навчання і виховання полягає в тому, щоб при розкритті сили і можливості кожної дитини, потрібно подарувати їй радість успіху від розумової праці.²⁴¹ В.О. Сухомлинський зазначав, що уміння правильно визначити, до чого здібний кожний учень у цей момент, як розвивати його розумові здібності у подальшому, – це виключно важлива складова педагогічної мудрості.²⁴² Педагогічна спадщина В.О. Сухомлинського є дослідно-експериментальним обґрунтуванням творчого характеру праці вчителя. Він уважав, що педагогічні ідеї стимулюють вихователя аналізувати особисту діяльність і породжують прагнення творчо втілювати задуми в реальний виховний процес, а питання, що запалюють іскру творчості, виникають тоді, коли ти хочеш бачити свою справу, свою працю, результати своєї праці кращими, ніж вони є зараз, і тобі не дає спокою думка: чому твої зусилля не приводять до того, до чого вони, здавалося б, повинні привести?²⁴³ Привертає увагу думка В.О. Сухомлинського і про те, що вільний час учителя – це ... корінь, який живить гілки педагогічної творчості, а саму педагогічну творчість він вважав невід'ємною складовою педагогічної культури вчителя.²⁴⁴

Проблеми становлення творчої особистості самого вчителя, розвитку його творчих рис, науково-педагогічного стилю мислення, рівня творчої діяльності розглядалися в роботах багатьох сучасних дослідників. Визначаючи творчість як об'єктивну рису педагогічної діяльності вчителя, Л.М. Лузіна підтвердила, що формування творчої індивідуальності вчителя означає вироблення у нього особливого ставлення до професійної діяльності як способу життя, і що творчому вчителю значною мірою притаманні специфічні риси творчої особистості.²⁴⁵ О.О. Абдулліна підкреслювала виключне значення розвитку у студен-

²⁴¹ Сухомлинский В.А. Сто советов учителю / В.А. Сухомлинский. – К.: Радянська школа, 1984. – 254 с. – С. 23.

²⁴² Там само. – С. 22 – 23.

²⁴³ Сухомлинский В.А. Разговор с молодым директором школы / В.А. Сухомлинский. – М.: Просвещение, 1973. – С. 51 – 62.

²⁴⁴ Там само. – С. 52.

²⁴⁵ Лузина Л.М. Формирование творческой индивидуальности учителя в педагогическом вузе / Л.М. Лузина. – Ташкент: ФАН, 1986. – 95 с. – С. 23.

тів педагогічних спеціальностей творчого підходу до педагогічної діяльності, оволодіння ними сучасними досягненнями психології та педагогіки, педагогічного досвіду.²⁴⁶ В.В. Сагарда, автор концепції цілісної методичної системи підготовки педагога, вводить до поняття підготовленості особистості до професійно-педагогічної діяльності творче педагогічне мислення і соціальну активність.²⁴⁷ Виділяються такі риси творчого вчителя: високий рівень ідейно-моральної свідомості, постійний пошук оптимальних дидактичних, виховних, методичних, управлінських та інших педагогічних розв'язків, творчий стиль мислення, здатність побачити проблему, виявити протиріччя, творча фантазія, розвинене уявлення, прагнення досягти ефективних результатів у конкретних умовах педагогічної праці, високий рівень загальної культури.²⁴⁸ В.О. Кан-Калик і М.Д. Нікандров, розглядаючи творчість як невід'ємну умову педагогічного процесу, об'єктивну професійну необхідність у діяльності вчителя, виділяють етапи педагогічної творчості.²⁴⁹ Зазначимо, що ці дослідники розглядають підготовку вчителя до педагогічного спілкування як складову його підготовки до творчої діяльності, виділяють умови, які сприяють підготовці вчителя до педагогічної творчості.²⁵⁰

Творчість як особистісну якість учителя розглядає в своїй роботі Н.В. Кичук.²⁵¹ Дослідниця визначає творчу особистість вчителя як особистість, яка характеризується усвідомленням творчості в професійній праці на рівні переконання, спрямованістю на творчість, інтелектуальною активністю, яка відображається у сплаві науково-педагогічного мислення і творчої уяви, що проявляється у творчому характері професійної праці. При цьому зазначається, що суттєвим у творчій особистості вчителя є не тільки високий творчий потенціал (як щось

²⁴⁶ Абдуллина О.А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования: для пед. спец. высш. учеб. заведений. — 2-е изд. перераб. и доп. / О.А. Абдуллина. — М.: Просвещение, 1990. — 141 с. — С.4.

²⁴⁷ Сагарда В.В. Система підготовки педагога в умовах університетської освіти: дис. ... докт. пед. наук: 13.00.01/ Сагарда В.В. — К., 1992. — 48 с. — С. 12.

²⁴⁸ Поташник М.М. Педагогическое творчество: проблемы развития и опыт: пособие для учителя / М.М. Поташник. — К.: Рад. шк., 1983. — 187 с. — С. 125 — 130.

²⁴⁹ Кан-Калик В.А. Педагогическое творчество / В.А. Кан-Калик, Н.Д. Никандров. — М.: Педагогика, 1990. — 144 с. — С. 21 — 25.

²⁵⁰ Там само. — С. 82.

²⁵¹ Кичук Н.В. Формування творчої особистості вчителя / Н.В. Кичук. — К.: Либідь, 1991. — 96 с. — С. 25 — 36.

«задане»), а й зусилля самої особистості, її активність. Мотиваційна структура творчої особистості, вважає Н.В. Кичук, виражається у творчій спрямованості і визначає динаміку творчих дій особистості. Крім того, Н.В. Кичук на основі аналізу праць педагогів-класиків і сучасних досліджень проблеми педагогічної творчості виділяє специфічні особливості творчої праці сучасного вчителя і робить висновок, що поруч із соціально-професійними особливостями педагогічна творчість передбачає як загальні, так і специфічні риси характеру вчителя. В.О. Лісовська визначає педагогічну творчість і розглядає творчу особистість вчителя як єдність внутрішніх його передумов до творчості (педагогічна креативність) і зовнішніх виявів (різні види професійної діяльності: навчальна, навчально-дослідна, спілкування тощо).²⁵² Поняття творчого потенціалу вчителя розглядається як багатопланова, багатоелементна структура, з комплексом здібностей, особистісних якостей, емоційно-вольових забезпечень, а креативність виступає системоутворюючим компонентом професійної творчої діяльності майбутнього вихователя. В.О. Лісовська дає визначення педагогічної креативності як потенційної готовності до нестандартно-продуктивно-перетворювальної педагогічної діяльності, яка є складним структурним утворенням комплексу здібностей (загальних, творчих, спеціальних, прикладних).²⁵³ Важливою ознакою педагогічної креативності вчителя, на думку О.І. Піскунова, є педагогічна спрямованість його мислення, яка значною мірою характеризується гнучкістю, альтернативністю і умінням знаходити в конкретних педагогічних ситуаціях різні варіанти їх розв'язку, розумний вихід із протиріч, конфліктних випадків у навчально-виховному процесі.²⁵⁴ Н.В. Кичук важливою рисою педагогічної креативності вважає розвинуте творче мислення вчителя, інтелектуальну активність.²⁵⁵ На нашу думку, оскільки творчість учителя, як і викладача вищої школи, передбачає комплексне і варіативне використання в професійній діяльності всієї сукупності основних теоретичних знань і практичних умінь, бачен-

²⁵² Лисовская В.А. Формирование творческого потенциала личности воспитателя в педвузе: автореф. дис. на соиск. ученой степени канд. пед. наук: спец.13.00.01 «Общая педагогика и история педагогики» / В.А. Лисовская. — К., 1984. — С. 24.

²⁵³ 253 Там само. — С. 54.

²⁵⁴ Пискунов А.И. Педагогическое образование: цель, задачи и содержание / А.И. Пискунов // Педагогика. — 1995. — № 4. — С. 59.

²⁵⁵ Кичук Н.В. Формування творчої особистості вчителя / Н.В. Кичук. — К.: Либідь, 1991. — 96с. — С. 33.

ня нової проблеми у зовнішньо знайомій ситуації, знаходження засобів її вирішення, здатність до самостійного комбінування й перетворення вже відомих прийомів професійно-педагогічної діяльності, пошуку нових підходів до вирішення педагогічних проблем, включення у педагогічну креативність таких компонентів як пошуково-перетворювальний стиль мислення, проблемне бачення, інтелектуально-логічні здібності, творча фантазія була би достатня і не містила би протиріч відносно наведених вище досліджень.

Предметом наукової дискусії є також можливість та засоби навчання педагогічної творчості. Спостереження практичної діяльності педагогів доводять, що різні викладачі й вчителі працюють на різних рівнях творчості, мають різні творчі успіхи, які зумовлені не тільки їх природними задатками, умовами розвитку і навчання, але й різним рівнем підготовки до педагогічної творчості. Саме тому, ми вважаємо, що педагогічна творчість учителя чи викладача вищої школи не може пов'язуватися лише з певним особливим даром. Учителю, викладачу – професія масова, отже педагогічній творчості необхідно вчити. А.С. Макаренко у зв'язку з цим писав, що майстерність вихователя не є якимось особливим мистецтвом, що вимагає таланту, але це спеціальність, якої треба навчитись.²⁵⁶ Видатний психолог Л.С. Виготський у роботі «Психологія мистецтва» підкреслював, що якщо навчити творчому акту мистецтва не можна, то це зовсім не значить, що не можна вихователю сприяти його творенню та прояву, бо скрізь свідомість ми проникаємо у несвідоме, а тому можемо відомим способом так організувати свідомі процеси, щоб через них викликати процеси несвідомі.²⁵⁷

У психолого-педагогічній літературі та практиці діяльності вищих педагогічних навчальних закладів існують різні точки зору щодо підготовки вчителів до педагогічної творчості. Підготовку до неї вбачають як розвиток у майбутніх учителів педагогічного мислення і соціальної активності (В.В. Сагарда), педагогічної креативності (В.А. Лісовська), професійної спрямованості свідомості, мислення, діагностичної культури, здібностей до прогнозування, імпровізації, інноваційності (Є.С. Левчук), формування творчого потенціалу особистості майбутнього вчителя (Н.В. Кичук), як контекстне навчання (П.І. Шевченко,

²⁵⁶ Макаренко А.С. Твори: в 7 т. Т. 5. / А.С. Макаренко. – К.: Рад. шк., 1954. – С. 246.

²⁵⁷ Кан-Калик В.А. Педагогическое творчество / В.А. Кан-Калик, Н.Д. Никан-дров. – М.: Педагогика, 1990. – 144 с. – С. 5.

Б.Д. Красовський, І.С. Дмитрик), як формування і розвиток творчих здібностей (І.Г. Каневська), як підготовку до науково-дослідної роботи (І.М. Гуткіна, І.П. Івановська), як розвиток ціннісних орієнтацій на творчість (Н.В. Нестерова, В.П. Свердлова), як виділення творчих можливостей кожного компоненту професійної діяльності (М.Ф. Ломонова) тощо. Психологічну структуру різних видів творчої діяльності студентів аналізують у своїй роботі П.А. Просецький і В.А. Семиченко.²⁵⁸ На думку В.В. Андрієвської, у процесі професійної підготовки вчителів до творчої педагогічної діяльності необхідно, щоб студенти усвідомили, що на професійну працю вчителя впливає багато взаємопов'язаних чинників, які не завжди можна врахувати. Підкреслимо, що складність організації оптимальної взаємодії між Учителем і Учнем обумовлюється не тільки тим, що вчитель або викладач повинен знати і враховувати особливості конкретного колективу та індивідуальні психологічні характеристики кожного з його членів, а й тим, що в процесі навчання учень водночас є об'єктом педагогічного впливу викладача та суб'єктом навчальної діяльності. Вчителі, підкреслює В.В. Андрієвська, повинні знати і враховувати у своїй діяльності які риси особистості вчителя обумовлюють педагогічну творчість. Продуктом творчої діяльності вчителя цей дослідник вважає новий підхід до вирішення педагогічної проблеми, метод або прийом, виділяє основні напрями творчості в діяльності вчителя: вдосконалення змісту навчання; розробка методу навчання; творчість в організації навчальної діяльності учнів.²⁵⁹ На думку В.І. Загвязинського, для розвитку творчих здібностей учителів у них необхідно формувати установку щодо педагогічної праці як творчої діяльності, розвивати готовність до постановки та розв'язання завдань творчого характеру. Вчений вважає, що підготовка майбутніх учителів до педагогічної творчості містить такі компоненти: заохочення до творчого розв'язування педагогічних задач; теоретичні знання; розвиток здібностей, необхідних для творчої педагогічної діяльності; методична підготовка.²⁶⁰ У цьому контексті діяльність викладача вищого навчаль-

²⁵⁸ Просецкий П.А. Психология творчества: учебное пособие / П.А. Просецкий, В.А. Семиченко. – М.: Изд-во «Прометей» МГПИ им. В.И. Ленина, 1989. – 83 с. – С. 5 – 15.

²⁵⁹ Андрієвська В.В. Психологія творчої праці вчителя / Творчість учителя іноземної мови / В.В. Андрієвська [за ред. М.Я.Дем'яненка]. – К.: Рад. школа, 1978. – С. 27 – 30.

²⁶⁰ Загвязинский В.И. Педагогическое творчество учителя / В.И. Загвязинский. – М.: Педагогика, 1987. – 159 с. – С. 32 – 35.

ного закладу подібна до діяльності вчителя. При організації підготовки вчителів до педагогічної творчості можна використати концепцію професійної індивідуальності майбутнього вчителя.²⁶¹ Дослідниця стверджує, що творча індивідуальність студента і викладача вищого педагогічного навчального закладу повинна розглядатися як соціальна цінність, а здійснення професійної підготовки повинно відбуватися на основі індивідуальних планів, щоб не було місця нехтуванню творчими можливостями та пізнавальною діяльністю майбутнього педагога. Т.В. Іванова пов'язує підготовку вчителя до педагогічної творчості з розвитком його творчої культури. Вона вважає, що творча культура вчителя поєднує знання в галузі теорії і практики творчості, інтуїтивні процеси, натхнення на творчий ризик.²⁶² М.Л. Смільсон досліджує формування творчості вчителя як компонента його педагогічної майстерності.²⁶³ В.Н. Чернобровкін розглядає як метод формування ефективних стратегій педагогічної діяльності творчий тренінг.²⁶⁴ Змістовний, особистісний і процесуальний (технологічний) аспекти підготовки спеціаліста, які спрямовані на підготовку вчителя до творчої професійної діяльності виділяє Н.Д. Хмель.²⁶⁵ А. Кочетов зазначає, що треба допомагати вчителю оволодівати «творчими» прийомами діяльності, серед яких значне місце вчений відводить науково-дослідницьким методам, технологіям наукового пошуку, аналізу і узагальненню передового досвіду. Такої ж думки дотримуються автори колективної роботи з підготовки студентів до професійно-педагогічної творчості, які зауважують, що творчому підходу до педагогічної діяльності студента необхідно вчити ще у вищому навчальному закладі, готуючи його як до стандартних ситуацій, які розв'язуються за допомогою принципів і правил, що вже апробовані наукою і практикою, тобто за допомогою педагогічної майстерності, так і до нестандартних ситуацій, вирішення яких передбачає неорди-

²⁶¹ Пехота О.М. Професійна індивідуальність майбутнього вчителя / О.М. Пехота // Педагогіка і психологія. – 1994. – № 4. – С. 106 – 113.

²⁶² Іванова Т.В. Професійна культура майбутнього вчителя / Т.В. Іванова // Педагогіка і психологія. – 1995. – № 2. – С. 86 – 93.

²⁶³ Психология педагогического общения: тезисы докладов научно-практической конференции / НИИ общей и пед. психологии АПН СССР, НИИ психологии МНО УССР, Кирг. гос. пед. Институт. – К., 1990. – С. 40 – 41. – С. 38 – 39.

²⁶⁴ Там само.

²⁶⁵ Хмель Н.Д. Теоретические основы профессиональной подготовки учителя: дис. ... докт. пед. наук:13.00.01 / Хмель Н.Д. – Алма-Ата, 1986. – 376 с. – С. 5.

нарний підхід, тобто педагогічну творчість.²⁶⁶ Розглядаючи підготовку майбутніх фахівців у навчальній діяльності виділяють змістовний, операційний і мотиваційний компоненти, при цьому проводиться елементарний аналіз структури навчальної діяльності з позицій розвитку творчих можливостей студентів у кожному компоненті діяльності та виділяються чинники творчого ставлення студентів до навчання: внутрішні, до яких належать мотивація й індивідуальні особливості студентів, і зовнішні – самоорганізація і дидактичне середовище вищого навчального закладу.²⁶⁷ Е.С. Левчук виділяє структурні компоненти готовності студентів до педагогічної творчості, зовнішні умови формування професійної творчості, до яких відносить спрямованість усього процесу навчання у вищому навчальному закладі на розвиток у студентському колективі готовності до педагогічної творчості, урахування індивідуальності студентів, їх потреб у самовираженні, самопізнанні, самоствердженні і самотворчості.²⁶⁸ Отже, модернізація вищої школи прямо залежить від творчості викладача, від впровадження у практику вищого навчального закладу педагогіки творчості, форм і методів творчого розвитку студентів.²⁶⁹

Ми погоджуємось із думкою тих дослідників, які вважають, що творча педагогічна діяльність характеризується низкою параметрів, які мають нормативний характер, що не виключає їх евристичного початку, бо в творчій діяльності максимально виявляється індивідуальність педагога.²⁷⁰

В.О. Кан-Калик та М.Д. Нікандров виділяють нормативно-евристичні показники творчої діяльності, що слугують напрямками підготовки вчителя до педагогічної творчості. До них учені відносять усвідом-

²⁶⁶ Шевченко П.И. Подготовка студентов к профессионально-педагогическому творчеству / П.И. Шевченко, Б.Д. Красовский, И.С. Дмитрик. – К.: Науk, думка, 1992. – 148 с. – С. 12.

²⁶⁷ Ломонова Н.Ф. Формирование творческого отношения студентов к обучению: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Ломонова Н.Ф. – К., 1992. – 168 с.

²⁶⁸ Левчук З.С. Формирование готовности к профессиональному творчеству у студентов педвуза: автореф. дис. на соиск. ученой степени доктора пед. наук: спец. 13.00.01 «Общая педагогика и история педагогики» / З.С. Левчук. – Минск, 1992. – 19 с. – С. 8 – 9.

²⁶⁹ Днепров Э.Д. Новое педагогическое мышление / Э.Д. Днепров. – М.: Просвещение, 1989. – 278 с. – С. 62.

²⁷⁰ Абдуллина О.А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования: для пед. спец. высш. учеб. заведений. – 2-е изд. перераб. и доп. / О.А. Абдуллина. – М.: Просвещение, 1990. – 141 с. – С. 19.

лення себе як творця у педагогічному процесі, усвідомлення сутності, значення і завдань власної педагогічної діяльності, її мети, розуміння вихованця як особистості у педагогічному процесі (як об'єкта і суб'єкта виховання), усвідомлення власної творчої індивідуальності.²⁷¹ Відзначимо, що у проблемі єдності і протилежності нормативу і творчості проявляється діалектичний закон єдності і боротьби протилежностей. З одного боку, жорстка методична регламентація педагогічної праці, вимоги, правила, норми гальмують творчий пошук учителя, а з іншого, творчість, як зауважує М.М. Поташник, це не анархія та безконтрольність, а науково обґрунтований вибір кращої з можливих стратегій педагогічної діяльності.²⁷² У процесі кожного творчого акту, творчої діяльності, народжується новий норматив, стандарт кращої діяльності у конкретних умовах, який через деякий час стає нормативом і знову вступає у протиріччя з творчою діяльністю вчителя. Єдність нормативу й творчості, типового та індивідуального, обов'язкового й варіативного, загального й особливого визволяє педагогічну діяльність від догматичних кайданів, рецептурності, а творчі пошуки вчителів – від помилок і суб'єктивізму.²⁷³ А.С. Макаренко підкреслював, що немає більш діалектичної науки, ніж педагогіка,²⁷⁴ що сама система засобів ніколи не може бути мертвою і застиглою нормою, вона завжди змінюється і розвивається, хоча б тому, що росте дитина, включається у нові стадії суспільного й особистісного розвитку. Змінюється саме суспільство. Саме тому система виховних засобів не може бути усталеною назавжди.²⁷⁵

Ю.К. Бабанський вважав, що творчості треба наполегливо і сумлінно вчити.²⁷⁶ Оптимістичний прогноз відносно навчання творчості висуває у своїй роботі Н.Т. Петрович.²⁷⁷ Він вважає, що необхідність, а

²⁷¹ Кан-Калик В.А. Педагогическое творчество / В.А. Кан-Калик, Н.Д. Никандров. – М.: Педагогика, 1990. – 144 с. – С. 34 – 44.

²⁷² Поташник М.М. Педагогическое творчество: проблемы развития и опыт: пособие для учителя / М.М. Поташник. – К.: Рад. шк., 1983. – 187 с. – С. 21.

²⁷³ Там само. – С. 24.

²⁷⁴ Макаренко А.С. Твори: в 7 т. Т. 5. / А.С. Макаренко. – К.: Рад. шк., 1954. – С. 246. – Д.425.

²⁷⁵ Макаренко А.С. Проблемы школьного советского воспитания: лекции: в 7 т. Т.5. / А.С. Макаренко. – М., 1958. – С. 173.

²⁷⁶ Бабанский Ю.К. Интенсификация процесса обучения / Ю.К. Бабанский. – М.: Знание, 1987. – 80 с. – С. 68 – 76.

²⁷⁷ Петрович Н.Т. Люди и биты. Информационный взрыв, что он несет / Н.Т. Петрович. – М.: Знание, 1986. – 192 с.

тим більше, жорстока необхідність може змусити будь-яку людину творити. Аналізуючи творчу діяльність винахідників, він робить висновок, що навчити творчості можна будь-яку людину за умови стимулювання її творчої діяльності. Крім того, він підкреслює, що одні люди включаються у творчий процес самі, інших треба розбудити до творчості, створити ситуацію, яка стимулює необхідність творчого процесу, ситуацію віри у свої творчі сили. Саме тому велике значення має створення сприятливих умов для педагогічної творчості викладачів.

М.М. Поташник виділяє такі основні умови для педагогічної творчості: забезпечення вільного часу вчителю засобами інтенсифікації та оптимізації навчально-виховного процесу; створення творчого, морально-психологічного клімату в колективі; створення відповідної матеріальної бази.²⁷⁸ На думку В.І. Загвязинського, існують зовнішні та внутрішні умови педагогічної творчості. До зовнішніх умов він відносить вимоги суспільства, рівень розвитку сучасної школи, науки, стан масової педагогічної практики, професійної підготовки вчителів, методичні настанови, педагогічну позицію певного колективу, його творчий потенціал. До внутрішніх умов В.І. Загвязинський відносить умови навчання у конкретній школі.²⁷⁹ П.І. Дреб'язко пропонує створювати умови для розвитку педагогічної творчості вчителів за допомогою впровадження дослідницько пошукових форм роботи, зокрема формування творчих груп вчителів.²⁸⁰ Продуктивні ідеї щодо створення сприятливих умов для творчої діяльності вчителя, його самореалізації в процесі творчості містяться у роботах ряду дослідників.²⁸¹

Варто зазначити, що у розвинутих країнах світу проблема підготовки вчителя до педагогічної творчості розробляється як проблема його підготовки до розвитку креативних здібностей учнів шляхом відбору змісту і педагогічних технологій самостійної роботи.²⁸² У зв'язку з цим

²⁷⁸ Поташник М.М. Педагогическое творчество: проблемы развития и опыт: пособие для учителя / М.М. Поташник. – К.: Рад. шк., 1983. – 187 с. – С. 54 – 60.

²⁷⁹ Загвязинский В.И. Педагогическое творчество учителя / В.И. Загвязинский. – М.: Педагогика, 1987. – 159 с. – С. 36 – 37.

²⁸⁰ Добрович А. Общение: наука и искусство / А. Добрович. – М.: Знание, 1980. – С. 151.

²⁸¹ Актуальні проблеми підготовки педагогічних кадрів до творчої професійної діяльності: тези Всеукраїнської наукової конференції (Київ, 5 – 7 жовтня 1993 р.). – К.: ІСДО, 1993. – 240 с.

²⁸² Андреев В.И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности / В.И. Андреев. – Казань: Изд-во Казанского университета, 1988. – 228 с. – С.5 – 7.

для майбутніх учителів викладаються оригінальні курси з розвитку інтуїції, уяви, прикладної фантазії (А. Осборн, Д.Г. Скотт та ін.). Д.Г. Скотт вважає, що розвиток інтуїції пов'язаний з уміннями створювати у своїй уяві зорові образи або картини. Вона розробила холистичний метод сприйняття інформації, який сприяє розвитку інтуїції.²⁸³ На думку болгарського вченого П. Олександрова, інтегральним показником творчих можливостей людини є здатність до самоорганізації. Він розглядає самоорганізованість як особистісну основу творчого розвитку. Н.П. Обухова серед заходів і методів, орієнтованих на розвиток творчості студентів у вишах США виділяє такі тенденції: підсилення фундаменталізації та гуманізації освіти; пріоритет креативної особистості; застосування методів, спрямованих на розвиток творчих якостей особистості. У процесі навчання студентів широко використовується концептуальна схема стадійності творчого процесу та результати діагностичних досліджень.²⁸⁴ Головний акцент у професійній підготовці спеціалістів зарубіжних країн робиться на становлення їх яскравої творчої індивідуальності. Так, М. Масанері помічає, що серед студентів-відмінників часто не існує яскравих творчих особистостей тому, що окрім фундаментальних професійно значущих знань необхідні й особливі творчі якості, нестандартність мислення, потреба у творчій самореалізації.²⁸⁵ Ауреліо Печчеї також висловлює думку про необхідність розвитку творчого потенціалу особистості майбутнього спеціаліста. Він зауважує, що в основі повинен бути людський розвиток, самовираження, розкриття можливостей і здібностей особистості.²⁸⁶ Про необхідність розвитку творчих можливостей особистості пише Н. Роджерс.²⁸⁷

Таким чином, творча педагогічна діяльність викладачів вищої школи не повною мірою висвітлена у педагогічній теорії. Більше уваги цій

²⁸³ Скотт Дж.Г. Сила Ума. Описание пути к успеху в бизнесе / Скотт Дж.Г. – Киев: Внешторгиздат, 1991. – 200 с.

²⁸⁴ Обухова Н.П. Развитие творчества студентов как педагогическая проблема в вузах США: автореф. дис. на соиск. ученой степени канд. пед. наук / Н.П. Обухова. – Казань, 1990. – 17 с. – С. 7 – 10.

²⁸⁵ Масанері М. Современная технология и экономическое развитие Японии / Масанері М.; [пер.с англ.]. – М.: Экономика, 1986. – С. 139.

²⁸⁶ Печчеї А. Человеческие качества / А. Печчеї [общ. ред. и вступ. статья Д.М. Гвишиани]. – М.: Прогресс, 1985. – 312 с. – С. 229.

²⁸⁷ Роджерс Н. Творчество как усиление себя / Н. Роджерс // Вопросы психологии. – 1990. – № 1. – С.164 – 168.

проблемі приділяється в контексті професійної підготовки вчителя. Викладач вищої школи у напрям творчого розвитку студентів, як правило, працює спираючись на свій досвід і власне розуміння. Слушно навести тут слова К.Д. Ушинського, що звичайно є й такі викладачі, які розвивають дітей саме виучуванням уроків у класі, але, на жаль, таких викладачів у нас небагато, з причин цілковитої відсутності педагогічної їх підготовки.²⁸⁸

Водночас, підкреслимо, що розвитку педагогічної творчості викладачів вищої школи у сучасних умовах значною мірою сприяє сама сучасність життя, ті умови, що створюються у вищому навчальному закладі для вияву їх творчого потенціалу, самореалізації їх власної особистості у професійній діяльності. Анонімне анкетування викладачів вищих навчальних закладів показало, що викладачі відмічають, що у навчальному процесі сучасної вищої школи викладач має можливість реалізувати свої творчі професійні здібності. Гальмують можливість самореалізації творчої особистості викладача у навчально-виховному процесі відсутність творчої атмосфери в колективі (48%), авторитарний стиль управління (62%), відсутність вільного часу для самовдосконалення (33%), відсутність можливості індивідуального вибору видів громадської і наукової діяльності у внутрішньовишівському житті (63%), відсутність своєчасної позитивної оцінки діяльності викладача, його творчих досягнень (відповідно 55%, 60%). Не аналізуючи соціологічний аспект даних анкетування, ми хотіли б звернути увагу на те, яке значення має творча атмосфера вищого навчального закладу для розвитку мотивації викладачів творити.

Ми виходимо з того, що педагогічна творчість викладача вищої школи є предметом дослідження педагогіки творчості. Педагогіку творчості будемо розглядати як науку про педагогічну систему двох діалектично взаємообумовлених видів людської діяльності: педагогічного виховання і самовиховання особистості у різних видах творчої діяльності, взаємодії і спілкування з метою всебічного і гармонійного розвитку творчих можливостей як окремої особистості, так і їх колективів. Спираючись на властивості такого феномену як творчість, педагогічну творчість викладача вищої школи можна розглядати з точки зору процесу як сприяння розвитку творчої індивідуальності студента і викла-

²⁸⁸ Ушинський К.Д. Твори в 6-ти т. Т. 6. / К.Д. Ушинський. – К.: Рад. школа, 1954 – 1955. – С. 280.

дача, творчої діяльності викладача, творчої діяльності всього педагогічного колективу, створення умов для творчості викладача і студента, результативності, тобто продукту. У кожному випадку критерії ефективності педагогічної творчості викладача будуть різні.

В.І. Бондар вказує, що категорію ефективності у філософському змісті рахують мірою діяльності і якістю системного об'єкта.²⁸⁹ У педагогіці ефективність вказує на ступінь близькості до дійсності, до найбільш необхідного результату, тобто характеризує відношення між рівнями певної діяльності за ступенем наближення до кінцевої чи заданої мети. Визначити ефективність – означає порівняти досягнуті результати з тими, що проектувалися як оптимальні. Ми вважаємо, що основним критерієм ефективності педагогічної творчості викладача вищої школи є результативність, під якою ми розуміємо забезпечення викладачем позитивної динаміки творчого розвитку особистості студента і підвищення рівня творчої педагогічної діяльності самого викладача, які визначатимуться в результаті порівняння досягнутого з вихідними значеннями. Процесуальний аспект педагогічної творчості викладача, індивідуально-психологічні особливості, творча діяльність усього викладацького колективу сприяють вирішенню цієї проблеми.

Спрямованість на формування творчої особистості учня, як підкреслює М.М. Поташник, передбачає не випадкове, стихійне розкриття його потенцій, а спеціальний вибір такого змісту, методів, форм, засобів, створення таких умов навчання і виховання, завдяки яким творчий потенціал особистості розкриється якомога раніше і буде розвиватися.²⁹⁰ Теж саме можна сказати і про студентів вищого навчального закладу. Отже, викладач потребує підготовки до педагогічної творчості.

У результаті аналізу психолого-педагогічних досліджень ми дійшли висновку, що педагогічна творчість визначається у психолого-педагогічній літературі неоднозначно. Як правило, вона розглядається з точки зору творчого процесу педагога, як інтегративна якість особистості вчителя, як критерій якісного становлення особистості вчителя.

²⁸⁹ Бондар В.І. Теоретичні основи і технологія педагогічного аналізу: управлінський аспект: навчальний посібник / В.І. Бондар. – К.: Науково-видавничий відділ, 1996. – 67 с. – С. 12.

²⁹⁰ Поташник М.М. Педагогическое творчество: проблемы развития и опыт: пособие для учителя / М.М. Поташник. – К.: Рад. шк., 1983. – 187 с. – С. 125.

Неоднозначність визначень педагогічної творчості приводить до неоднозначних підходів у вирішенні проблеми підготовки до неї учителів. Для викладача вищої школи дослідження з цієї проблеми немає.

Ми при визначенні педагогічної творчості викладача вищої школи і її специфічних ознак спираємося на основні положення психолого-педагогічної системи В.О. Сухомлинського та праці відомого російського психолога Я.О. Пономарьова. Теорія В.О. Сухомлинського є вагомим внеском як у теорію і практику розвивального навчання, так і у розвиток світової гуманістичної педагогіки. В.О. Сухомлинського включав педагогічну творчість у поняття педагогічної культури (техніки, технології взаємодії майстра і об'єкта його праці).²⁹¹ З іншого боку, Я.О. Пономарьов встановив зв'язки творчості з психологічними якостями особистості і визначив творчість як «механізм розвитку», як «взаємодію, що веде до розвитку». Відтак у процесі творчості реалізуються творчі можливості особистості та здійснюється їх розвиток, а особливості процесу творчості полягають у тому, що сам процес впливає на його результат, який у свою чергу виражається не тільки предметно, а й у зміні самого суб'єкта творчості.

З цих позицій *педагогічна творчість викладача вищої школи* визначається нами як складова професійно-педагогічної культури викладача вищого навчального закладу, що виявляється в його здатності до створення особистісно орієнтованої розвивальної взаємодії суб'єктів навчально-виховного процесу (викладача і студента), спрямованої на їх творчий розвиток.

Для *педагогічної творчості викладача вищої школи притаманні*: вирішення протиріччя, проблемної ситуації; наявність об'єктивних (соціальні, матеріальні) та суб'єктивних (знання, уміння, професійні навички, характерологічні особливості, мотивація, творчі уміння) умов для творчості; об'єктивна чи суб'єктивна новизна й оригінальність процесу та результату; соціальна та особиста вага і прогресивність (педагогічна творчість вносить вклад у розвиток суспільства й особистості); діалектична взаємообумовленість впливу на розвиток як студента так і викладача зовнішніх факторів і внутрішнього саморуху особистості (виховання й самовиховання, розвиток і саморозвиток тощо).

²⁹¹ Сухомлинский В.А. Наша «скрипка» / В.А. Сухомлинский // Радянська освіта. – 1966, 21 травня.

Теоретичний аналіз сутності педагогічної творчості, особливостей творчої педагогічної праці, її зумовленості творчою навчальною діяльністю тих, хто навчається, дозволяє виділити такі специфічні ознаки педагогічної творчості викладача вищого навчального закладу:

- неперервність у розвитку й інформаційному наповненні суб'єктів педагогічної взаємодії (студент та викладач);
- співтворчий характер суб'єктів педагогічного процесу;
- можливість постійної суб'єктивної новизни й оригінальності процесу та результату;
- обмеженість творчої діяльності викладача і студента у навчальному процесі часом;
- вплив на педагогічну творчість викладача багатьох чинників, які важко передбачити;
- інноваційно-технологічний рівень навчально-методичного забезпечення;
- високий рівень інформаційної культури сучасних студентів.

Визначивши педагогічну творчість викладача вищої школи та її специфічні ознаки, необхідно підкреслити, що творчий розвиток студента у навчальному процесі вищої школи ми розглядаємо як процес *фасилітації*, тобто полегшення, сприяння творчій навчальній діяльності студента, стимулювання його творчої активності.

Підготовку викладача вищої школи до творчого розвитку студента ми розглядаємо як об'єктивний творчий процес, що ґрунтується на таких закономірностях: зумовленість потребами соціально-економічного, культурного та інноваційного розвитку суспільства; стратегічними завданнями модернізації вищої освіти в Україні; органічне входження у систему професійно-педагогічної підготовки; відповідність змісту і форм підготовки сучасному рівню розвитку психолого-педагогічної науки і педагогічної практики; зумовленість специфікою та закономірностями творчого процесу і процесу творчого розвитку особистості; залежність від особистісних якостей викладача, рівня його мотивації до творчої педагогічної діяльності та рівнем його творчої педагогічної діяльності.

Ми вважаємо, що підготовка викладача до творчого розвитку студента ґрунтується на загальних принципах його професійно-педагогічної підготовки: системності та цілісності; взаємодії загального, особливого, індивідуального у змісті та формах підготовки; науко-

вості; єдності теорії з практикою. Зміст цих принципів розкривається в працях О.О. Абдулліної.²⁹² Ми вважаємо за необхідне доповнити цей перелік принципом урахування досвіду європейського простору вищої освіти в контексті особливостей модернізації національної системи освіти, реалізація якого забезпечує впровадження досвіду вищої освіти інших країн щодо підготовки викладачів вищої школи на рівні магістерських програм.

Підготовці викладача вищої школи до творчого розвитку студента як складовій його підготовки на етапі магістратури інваріантно притаманні такі специфічні функції: когнітивна, діагностична, процесуальна. *Когнітивна функція* підготовки полягає у поглибленні теоретичного і практичного психолого-педагогічного базису майбутнього викладача з проблем педагогіки і психології творчості; розвитку педагогічного мислення і стилю спілкування майбутнього викладача як творчих процесів. *Діагностична функція* підготовки спрямована на оволодіння магістрантами методами оцінювання рівнів творчого розвитку особистості студента і творчих можливостей студентської групи з метою врахування їх в організації навчально-виховного процесу, пізнання та усвідомлення магістрами власного рівня творчого розвитку і готовності до творчої педагогічної діяльності. *Процесуальна функція* підготовки полягає у формуванні професійних умінь магістранта щодо організації навчального процесу у вищій школі з урахуванням психолого-педагогічних чинників, які впливають на ефективність творчого розвитку студентів.

Теоретико-методологічною основою підготовки викладача до творчого розвитку студентів є *модель педагогічної творчості* викладача. З позицій системного підходу означена модель складається з трьох взаємопов'язаних компонентів: когнітивного, діагностичного, процесуального, які відображають відповідні функції підготовки. Водночас, теоретична модель педагогічної творчості викладача вже на етапі навчання в магістратурі визначає *мету і зміст* підготовки майбутнього викладача до творчого розвитку студента, має *прогностичну* спрямованість, гнучко і динамічно враховує зміни у творчому розвитку суб'єктів навчального процесу у вищій школі.

²⁹² Абдулліна О.А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования: для пед. спец. высш. учеб. Заведений / О.А. Абдулліна. – [2-е изд. перераб. и доп.]. – М.: Просвещение, 1990. – 141 с. – С. 26 – 32.

Основними *критеріями* ефективності функціонування моделі є: позитивна динаміка творчого розвитку особистості студента та підвищення рівня творчої педагогічної діяльності викладача.

Підкреслимо, що *підготовку викладача вищої школи до педагогічної творчості* доцільно здійснювати на рівні магістерських програм (майбутні викладачі вищої школи) та в системі післядипломної професійної освіти викладачів вищої школи.

Оскільки при традиційній психолого-педагогічній підготовці, на окремих заняттях із загальної психології, педагогіки, основ педагогічної майстерності магістрантами усвідомлюється тільки частина того предметного змісту, який входить у модель педагогічної творчості, для реалізації теоретичної моделі педагогічної творчості викладача у процесі підготовки магістранта необхідно розкрити цілісний зміст кожного компонента моделі.

Наукове обґрунтування змісту підготовки магістранта до педагогічної творчості охоплює такі етапи: теоретико-методологічне обґрунтування основних дефініцій процесу формування творчої особистості і творчої педагогічної діяльності викладача; розробку методичного забезпечення і технологій для викладача з творчого розвитку особистості студента та включення їх у зміст підготовки: методик оцінювання рівня творчого розвитку студента, творчих можливостей студентської групи, рівня творчої педагогічної діяльності викладача; виявлення організаційно-методичних умов розвитку творчої педагогічної діяльності викладача; розробку психолого-педагогічних і методичних засад діяльності викладача з творчого розвитку студента у навчально-виховному процесі.

Педагогічна творчість викладача вищої школи з творчого розвитку особистості студента недостатньо досліджена в теоретико-методологічному та методичному аспектах, а тому не знайшла відповідного відображення у змісті дисциплін педагогічної підготовки майбутнього викладача на рівні магістерської підготовки та в системі післядипломної освіти.

Рушійними силами розробки структури змісту та форм підготовки викладача до творчого розвитку студента, джерелами їх розвитку є існуючі суперечності між:

- вимогами до викладача вищої школи щодо творчого розвитку особистості студента у навчальному процесі вищої школи та ста-

ном його педагогічної підготовки на рівні магістерської програми та в системі післядипломної освіти;

- змінами у змісті педагогічної праці викладача вищої школи, зумовленими модернізацією вищої освіти, і рівнем їх відображення у змісті та формах педагогічної підготовки майбутнього викладача в умовах магістратури;
- рівнем розвитку педагогіки і психології творчості та реальним змістом педагогічних дисциплін щодо педагогічної творчості викладача;
- підвищенням значення психолого-педагогічної теорії у творчій педагогічній діяльності щодо творчого розвитку особистості студента у навчальному процесі і рівнем її розвитку.

Визначені суперечності зумовлені як *об'єктивними*, так і *суб'єктивними* чинниками. До об'єктивних ми відносимо зміни у системі вищої освіти, пов'язані з її модернізацією; нерозробленість теоретичних і методичних основ підготовки викладача до творчого розвитку особистості студента; відсутність у магістерських програмах навчального курсу та педагогічної практики, зміст яких відображав би підготовку майбутніх викладачів до творчого розвитку студентів; недостатнє забезпечення навчальною літературою з педагогіки й психології творчості; недосконалість системи відбору студентів до навчання в магістратурі. До суб'єктивних чинників можна віднести: відсутність кафедр педагогічної творчості, недосконалий рівень викладання педагогічних дисциплін; перевантаження викладачів загальнопедагогічного циклу предметів.

У структурі змісту зазначеної підготовки майбутнього викладача на етапі навчання в магістратурі можна виділити такі *компоненти*: за видом організації руху змісту – аудиторний і позааудиторний; за компонентним складом змісту – теоретичний, емпіричний, практичний; за способом навчально-пізнавальної діяльності – репродуктивний і пошуково-дослідницький.

Аудиторний компонент передбачає організацію навчально-пізнавальної діяльності магістрантів за такими формами: лекції, семінари, практичні, лабораторно-практичні. *Позааудиторний* – магістерська робота, уроки творчості, навчально-дослідні роботи, олімпіади, вивчення педагогічного досвіду, участь у науково-дослідницькій діяльності.

Обсяг аудиторного і позааудиторного компонентів визначається обсягом теоретичного, емпіричного і практичного компонентів змісту підготовки майбутніх викладачів до творчого розвитку особистості студента.

Теоретичний компонент змісту підготовки передбачає засвоєння системи наукових знань, понять про педагогічну творчість, її специфіку, закономірності творчої діяльності, процес формування й розвитку творчої особистості, оволодіння теоретико-методологічними основами проектування й організації навчального процесу, спрямованого на творчий розвиток студента. *Практичний* компонент змісту підготовки передбачає оволодіння уміннями організації навчального процесу з урахуванням рівня творчого розвитку студентів, усвідомлення власного рівня творчої педагогічної діяльності в процесі систематично організованої роботи майбутнього викладача з цією метою. *Емпіричний* компонент змісту підготовки відображає зміст організованого пізнавального процесу з метою одержання знань тих закономірностей, зв'язків і відношень, які виявляються через аналіз даних безпосередніх спостережень за творчою педагогічною діяльністю викладачів, творчою навчальною діяльністю студентів та самоспостережень.

Репродуктивний компонент навчально-пізнавальної діяльності магістрантів передбачає усвідомлення і теоретичне осмислення основних понять та ідей кожної теми, оволодіння основними практичними вміннями, навичками проведення аналізу окремих фактів і педагогічних явищ, творчої педагогічної діяльності викладачів, творчої навчальної діяльності студентів, виконання частково-пошукових дій у типових ситуаціях.

Пошуково-дослідницький компонент навчально-пізнавальної діяльності магістрантів передбачає усвідомлення закономірностей педагогічного процесу, спрямованого на творчий розвиток особистості студента; засвоєння системи міжпредметних понять; оволодіння вміннями теоретично аналізувати педагогічні факти і явища; аналізувати, прогнозувати і проектувати власну діяльність, спрямовану на творчий розвиток особистості студента; застосовувати набуті знання у нових ситуаціях; свідоме і варіативне розв'язання педагогічних задач; уміння коректувати свій досвід, зміст, форми та методи навчання з урахуванням рівня творчого розвитку студентів і власного рівня творчої педагогічної діяльності.

Теоретичний аналіз проблеми показав, що педагогіка творчості, творчий розвиток особистості студента в освітньому середовищі вищого навчального закладу не вивчаються ґрунтовно у традиційних педагогічних і психологічних курсах на рівні магістерських програм, розглядаються, як правило, ілюстративно при вивченні того чи іншого матеріалу, або в процесі вивчення окремих навчальних дисциплін за вибором, що недостатньо для реального їх використання у практичній діяльності. Тільки 17,9% магістрантів (720 осіб, IV рівень акредитації) виявили поверхневу обізнаність із цих питань.

Логіка розробки структури змісту підготовки магістранта до творчого розвитку особистості студента відповідає логіці його наукового обґрунтування. За таких умов структура змісту передбачає послідовне оволодіння основами педагогічної творчості: пізнання сутності творчої діяльності, її психофізіологічних основ, специфіки педагогічної творчості викладача вищого навчального закладу, її рівнів і критеріїв; пізнання основних рис творчої особистості, оволодіння методами оцінювання рівнів творчих можливостей студентів та студентських груп; технологією планування творчої навчальної діяльності студентів, створення творчих ситуацій, організації колективної творчої діяльності; опанування евристичними методами розв'язування творчих задач; оволодіння педагогічною технікою, прийомами професійно-педагогічного самоудосконалення, культурою педагогічного спілкування.

Розкриємо структуру змісту теоретичного, емпіричного і практичного компонентів щодо творчого розвитку особистості студента.

Сутність та специфіка творчої педагогічної діяльності (теоретичний компонент): особливості професійно-педагогічної діяльності викладача вищої школи в сучасних умовах, необхідність творчого характеру професійної діяльності викладача; поняття про педагогічну творчість викладача вищої школи, її специфіку та мету; види, рівні і критерії творчої педагогічної діяльності; основні психолого-педагогічні умови, які сприяють творчій педагогічній діяльності викладача вищої школи; основні риси особистості творчого викладача, психограма творчої особистості викладача; поняття про колективну творчість викладачів, засоби розвитку колективної творчості викладачів вищої школи.

Психофізіологічні основи творчої діяльності (теоретичний компонент): поняття про творчість як вищий рівень людської діяльності, творча діяльність; роль процесів «осяяння», «нешаблонного мислення»

і «бісоціації» у творчій діяльності; класифікація фаз творчого процесу; асиметрія півкуль головного мозку і специфіка творчих процесів; інтуїція, механізми її виникнення, значення для творчої діяльності; проблема розвитку інтуїції; несвідомі операції обробки інформації: конденсація, зміщення і символічна трансформація, їх сутність і значення для творчості; шляхи активізації правопівкульних операцій обробки інформації; фізіологічні механізми творчого натхнення і емоційного стресу; роль гіпоталамусу у стимулюванні творчої активності; прийоми активізації творчої активності; прийоми активізації творчого мислення, подолання психологічних бар'єрів.

Визначення і структура творчої особистості (теоретичний компонент): поняття про креативність та «креативогенні риси» особистості; зовнішні показники прояву креативності в поведінці та результатах діяльності студентів; творча активність; методи оцінювання рівня креативності особи; поняття про творчу особистість як носія творчого початку; соціальні та психолого-педагогічні підходи до визначення творчої особистості; типи творчої особистості, основні стадії її розвитку; структура творчої особистості; методи оцінювання сформованості рис творчої особистості; специфіка міжособистісних відносин із креативними студентами; структура творчої особистості викладача.

Творчі можливості особистості: структура та проблема розвитку (теоретичний компонент): поняття здібностей, задатків, таланту, обдарованості; співвідношення творчих здібностей з розумовими, пізнавальними і спеціальними здібностями, інтелектом; сучасні підходи до визначення творчого потенціалу, творчих можливостей; структура творчих можливостей особистості; необхідність розвитку творчих можливостей у ранньому дитинстві; вплив соціальних факторів та потреб особистості на формування її творчих можливостей і розвиток творчої активності; фактори, які детермінують індивідуальні розбіжності у вияві творчої активності; методи оцінювання рівнів сформованості творчих можливостей студента та студентської групи.

Методи оцінювання рівня сформованості рис творчої особистості студента (практичний компонент): на основі вивчення різних підходів до визначення творчої особистості складання викладачем (студентами) власної моделі творчої особистості, переліку найбільш значущих «креативних» рис його особистості. Обговорення запропонованих моделей, їх коректування; розробка критеріїв оцінки виділених «креативних»

рис особистості. Обговорення запропонованих критеріїв, їх коректування; ознайомлення з методами психолого-педагогічної діагностики виділених «креативних рис» особистості; розробка власної технології вивчення рівня сформованості «креативних рис особистості»; проведення самооцінки рівня креативності кожним студентом групи, його аналіз; аналіз рівня творчих можливостей конкретної групи; аналіз «творчих портретів».

Методи оцінювання рівня сформованості рис творчої особистості (практичний компонент – позааудиторний): відповідно до складеної моделі творчої особистості провести оцінювання рівня сформованості рис творчої особистості у 2–3 студентів; скласти «творчий портрет» конкретної студентської групи за показниками рівня сформованості рис творчої особистості окремих студентів, при цьому використовуються результати роботи інших студентів, отримані при проведенні попереднього дослідження.

Технологія організації творчої діяльності студентів у навчальному процесі (теоретичний компонент): сутність особистісно орієнтованого навчання; діалектика закономірностей, принципів та правил розвитку та саморозвитку, виховання та самовиховання творчої особистості; класифікація методів виховання та самовиховання, розвитку та саморозвитку творчої особистості; поняття про творчу навчальну діяльність студентів; творчі ситуації, класифікація творчих ситуацій; творчі та навчально-творчі задачі, класифікація навчально-творчих задач; технологія планування та організації співробітництва, співтворчості, співдружності та партнерської взаємодії викладача і студента; застосування активних форм і методів навчання.

Технологія організації творчої діяльності студентів у навчально-виховному процесі (практичний компонент): виявлення можливостей творчого розвитку студентів у процесі навчально-творчої діяльності шляхом аналізу змісту нормативного компонента навчальної програми з предмету, який відповідає фаху викладача; розробка двох-трьох творчих ситуацій, складання двох-трьох творчих задач для конкретної обраної теми заняття; моделювання інтерактивного заняття з обраної теми: на основі всебічного аналізу програми визначення цілей розвитку студентів, розробка трьох варіантів змісту навчального матеріалу; визначення оптимальних методів вивчення даної теми з метою реалізації поставлених цілей розвитку студентів; на основі аналізу змісту

навчального матеріалу планування творчої навчальної діяльності студентів на занятті, форм і методів співробітництва викладача і студентів; розробка творчих ситуацій, дидактичного матеріалу з урахуванням навчальних можливостей кожної групи студентів; розробка евристичних запитань, творчих задач, творчих практичних завдань для визначення рівня засвоєння навчального матеріалу на уроці різними групами студентів; розробка форм і методів управління і самоуправління творчою навчальною діяльністю студентів; обговорення варіантів плану проведення інтерактивних занять, їх коректування.

Технологія організації творчої діяльності студентів у навчальному процесі (емпіричний компонент): відвідування 2–3 заняття, обговорення і аналіз відвіданих занять щодо діяльності викладачів з організації творчої навчальної діяльності студентів і результативності заняття саме в цьому напрямку.

Технологія організації творчої діяльності студентів у навчальному процесі (практичний компонент – позааудиторний): складання детального плану інтерактивного заняття за обраною темою та його проведення, самоаналіз своєї педагогічної діяльності щодо організації творчої навчальної діяльності студентів та її результативності.

Евристичні методи розв'язування творчих задач (теоретичний компонент): поняття про логічні та евристичні методи розв'язування творчих задач; характеристика основних модифікацій методу «мозкової атаки», прямої колективної «мозкової атаки», масової «мозкової атаки», «мозкового штурму», діалогу з деструктивною віднесеною оцінкою, колективного пошуку оригінальних ідей. Межі застосування методу «мозкової атаки»; характеристика методу евристичних запитань, правила його застосування, евристичні питання, які стимулюють розв'язування творчих задач; межі застосування методу евристичних запитань; загальна характеристика методів багатомірних матриць, інверсії, емпатії та синектики.

Евристичні методи розв'язування творчих задач (практичний компонент): на основі вивчення загальних правил застосування методу колективного пошуку оригінальних ідей розробити правила для викладача та студентів щодо застосування методу «мозкового штурму»; обрати для цієї теми творчу задачу та скласти план її розв'язування одним з евристичних методів; мікрвикладання: розв'язування творчої задачі в групі студентів за допомогою евристичного методу.

Евристичні методи розв'язування творчих задач (практичний компонент – позааудиторний): застосування набутих знань та навичок розв'язування творчих задач евристичними методами під час проведення інтерактивного заняття; проведення самоаналізу своєї діяльності.

Планування та організація колективної творчої діяльності студентів (теоретичний компонент): визначення творчої колективної діяльності; технологія колективної творчої справи, як організаційна основа колективної творчої діяльності; психологічна основа колективної творчої діяльності; основні види колективних творчих справ; планування колективної творчої діяльності; творчі групи.

Планування та організація колективної творчої діяльності студентів (практичний компонент): розробка законів життя колективу; складання плану підготовки колективної творчої справи або свята; розробка колективної творчої справи.

Планування та організація колективної творчої діяльності учнів (практичний компонент): спостереження за проведенням колективної творчої справи або свята, проведення педагогічного аналізу.

Таким чином, характерними рисами сучасного викладача вищої школи є: глибокі знання своєї спеціальності у поєднанні з методичною майстерністю; розуміння особливостей творчого розвитку людини, мотивів її поведінки; бажання і вміння спілкуватися з студентською аудиторією; сучасне науково-педагогічне мислення; почуття нового; готовність до постійної самоосвіти, поглиблення і поповнення знань у різних галузях науки, мистецтва і культури тощо.

1.5. Інститут магістратури у вищих навчальних закладах

Аналіз ситуації на ринку праці свідчить про певний дисбаланс у сфері підготовки кадрів.²⁹³ Це пов'язано з тим, що в Україні існує розрив між системою освіти та потребами ринку праці, що приводить до дефіциту фахівців та дисбалансу у їх підготовці для різних галузей господарства.

Саме тому принципово важливим завданням освітньої сфери є формування нової генерації фахівців відповідно до потреб ринку праці, які володіють глибокими фундаментальними та спеціальними знання-

²⁹³ Вільський Г. Особливості сучасного етапу розвитку вищої освіти України / Г. Вільський // Вища освіта. – 2009. – №3. – С. 57.

ми й здатними працювати творчо та самостійно,²⁹⁴ забезпечувати стійкий та динамічний розвиток конкурентоспроможної економіки країни та наукоємних технологій.

Як свідчить зарубіжний досвід професійної підготовки фахівців, саме магістри є квінтесенцією системи вищої освіти та основою науково-технічного прогресу в цілому,²⁹⁵ оскільки саме такий підхід до їх підготовки закладено у філософії магістратури: цілісність у формуванні знань, умінь та навичок та постійної готовності до негайного реагування на швидкоплинні зміни в науці та технологіях. Підготовка магістрів потребує високого ступеня гнучкості змісту магістерських програм, їх спрямованості на формування у майбутніх фахівців бачення у будь-якому факті його макро- і мікронаслідків, здатності до прогнозування змін у природі та суспільстві. Тобто наповнення магістерської програми має забезпечити молодій людині формування здатності до глобального мислення, бачення місця і ролі власної професії, можливостей порівняння стану в Україні з сучасними досягненнями країн світу.

Проблема підготовки магістрів в Україні все більше привертає увагу вчених. У науковій літературі питання магістерської підготовки висвітлено у працях О.І. Безлюдного, К.Ж. Верне, Б.Л. Вульфської, А.Б. Георгієвського, М.І. Дудки, С.В. Єлманова, В.Н. Жукова, В.І. Лугового, В.С. Сенащенко, В.О. Радкевич, В.А. Яблонського, Г.М. Падалки, К.С. Островського та ін.

Так, В.С. Сенащенко досліджуючи проблеми магістерської підготовки, визначає умови організації навчального процесу у вищій школі на магістерському рівні.²⁹⁶ Г.М. Падалка розглядає теоретичні та методичні засади написання магістерських робіт.²⁹⁷ С.С. Вітвицька висвіт-

²⁹⁴ Сенащенко В.С. Магістратура: свобода вибору і свобода маневра / В.С. Сенащенко // Высшее образование в России. – №3. – 2000. – С. 26 – 29.

²⁹⁵ Батечко Н.Г. Пріоритетні напрямки вдосконалення магістерської підготовки в контексті Болонської угоди / Н.Г. Батечко // Теорія та методика навчання фундаментальних дисциплін у вищій школі: зб. наук. праць. – Кривий Ріг: Видавничий відділ Н МетАУ, 2005. – С. 31 – 36.

²⁹⁶ Сенащенко В.С. Магістратура: свобода вибору і свобода маневра / В.С. Сенащенко // Высшее образование в России. – №3. – 2000. – С. 26 – 29.

²⁹⁷ Падалко Г.М. Методичні засади науково-педагогічного керівництва підготовкою магістерської роботи – Г.М. Падалко // Теорія і методика мистецької освіти: зб. наук. праць. – К.: НПУ, 2003. – Вип. 4. – С. 12 – 17.

лює сутність та зміст підготовки в магістратурі, підкреслює провідне значення «світоглядних і морально-етичних ідей, якими має оволодіти студент у процесі навчання на основі систематичних знань, практичних умінь і навичок».²⁹⁸

У працях вітчизняних дослідників зазначається, що безсистемність, відсутність цілісного розгляду зазначеної проблеми породжує ситуацію неоднозначності, різноспрямованості підходів до з'ясування принципів засад теорії і методики магістерської підготовки.²⁹⁹

Історія питання показує, що в XVII – XVIII століттях в західно-європейських університетах старшим студентам, які успішно засвоїли арифметику, геометрію, астрономію, теорію музики, так званий кваліфікаційний ступінь, на факультеті «вільних мистецтв» – присвоювали ступінь магістра мистецтв. Такий ступінь давав право вступу на один з трьох вищих факультетів університету, а також займатися викладацькою діяльністю (*Magister atrium liberalium*). Зауважимо, що з 30 – 35 старших студентів університету магістрами ставали не більше 5 – 6 осіб, оскільки для цього були потрібні не лише знання, а й значні матеріальні витрати. Загалом ступінь магістра присвоювали випускникам філософських факультетів, а у XIX столітті цей ступінь був витіснений ступенем доктора філософії. Проте в деяких країнах, таких як Велика Британія, Росія він продовжував існувати, а ступінь магістра фармації та ветеринарних наук був найвищим у своїй галузі.

Зазначимо, що ступінь магістра отримувала особа, яка після закінчення університету склала усний іспит з відповідної галузі знань та публічно захистила схвалену факультетом дисертацію. В окремих випадках допускалися до іспиту на ступінь магістра особи, які подали докторський диплом іноземного університету. Особа, яка витримала магістерський іспит, але не захистила дисертацію, називалась магістрантом. За особливі здобутки при захисті магістерської дисертації факультету дозволялося клопотати про присвоєння звання доктора. У дореволюційній Росії магістри могли звертатися з клопотаннями про зарахування їх до спадкоємних почесних громадян, а при вступі на ци-

²⁹⁸ Вітвицька С.С. Основи педагогіки вищої школи: методичний посібник для студентів магістратури / С.С. Вітвицька. – Житомир: Житомирський пед. ун-тет, 2003. – С. 232.

²⁹⁹ Єременко О.Р. Проблеми і перспективи магістерської підготовки / О.Р. Єременко // Соціалізація особистості: зб. наук. праць, Том XXI, Педагогічні науки. – К.: Логос, 2003. – С. 92 – 114.

вільну службу мали право на чин IX класу. Їх також призначали екстраординарними професорами університетів.

Магістр – це другий академічний ступінь, який у США, Великобританії та інших країнах з англо-американською системою освіти надається особам, що закінчили університет або вищий навчальний заклад, що прирівнюється до університету, і мають ступінь бакалавра, прослухали додатковий курс протягом 1 – 2 років, склали спеціальний іспит і захистили магістерську дисертацію.

Із 1992 року в незалежній Україні відроджена ступенева система підготовки фахівців відповідно до вимог Болонського процесу. «Магістр» – це найвищий освітньо-кваліфікаційний рівень фахівця з вищою освітою в багатоступеневій системі вищої освіти України.³⁰⁰

В Україні термін «магістр» вживається для позначення освітньо-кваліфікаційного рівня фахівця з вищою освітою, який на базі кваліфікації бакалавра (базова вища освіта) або спеціаліста (повна вища освіта) відповідного фаху здобув поглиблені знання та уміння інноваційного характеру, набув певного досвіду їх застосування та продукування нових знань для розв’язання проблемних професійних завдань у відповідній галузі народного господарства.³⁰¹

Відповідно до Закону України «Про освіту» і рішення Міністерства освіти і науки України право підготовки магістрів надається вищим навчальним закладом III–IV рівнів акредитації за наявності ліцензії на право провадження освітньої діяльності за IV рівнем акредитації з відповідної спеціальності.

Підготовка магістрів здійснюється за напрямами та спеціальностями, затвердженими постановою Кабінету Міністрів України від 29 липня 2009р. № 789 та відповідає освітньо-професійним програмам, освітньо-кваліфікаційним характеристикам, навчальним планам, програмам навчальних дисциплін та іншим нормативно-правовим документам у галузі вищої освіти.

Освітньо-професійна програма підготовки магістра забезпечує здобуття повної вищої освіти за спеціальністю та кваліфікації магістра на базі відповідної освітньо-професійної програми підготовки бакалавра

³⁰⁰ Положення про освітньо-кваліфікаційний рівень (ступеневу освіту) затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 20 січня 1998 року №65, зі змінами, внесеними згідно Постанови КМ №677 від 23.04.99 та №1482 від 13.08.99.

³⁰¹ Про вищу освіту: Закон України від 17.01.02 №2984-III // ВВР №20. – С. 134.

(нормативний термін підготовки визначається програмою, але не менше одного року, а для окремих спеціальностей за погодженням з Міністерством освіти і науки України, може бути встановлено термін півтора-два роки). Здобуття кваліфікації магістра може здійснюватися на базі відповідної освітньо-професійної програми підготовки спеціаліста (нормативний термін навчання визначається індивідуальною програмою з урахуванням академічної різниці між освітньо-професійною програмою спеціаліста та магістра, але не може перевищувати одного року).

Кваліфікація магістра присвоюється особам, які за визначений термін виконали усі вимоги освітньо-професійної програми підготовки магістра, склали всі іспити, заліки та виконали індивідуальні завдання, передбачені навчальним планом, підготували і захистили магістерську кваліфікаційну роботу.

Потрібно зупинитися на нагальних проблемах магістерської підготовки в Україні.

Як підкреслює К.С. Островський, в Україні було здійснено спробу зберегти «лінійність» системи вищої освіти (подібно до системи освіти США) водночас із перерозподілом освітньо-кваліфікаційного рівня «спеціаліст» між новими для української вищої системи освіти рівнями «бакалавр» і «магістр».³⁰² Це, у свою чергу, призвело до того, що деякі університети інтерпретували підготовку за освітньо-кваліфікаційною програмою магістра як складову «традиційної аспірантури з освітнім рівнем спеціаліста»³⁰³ і розглядали ці кваліфікаційні рівні як два паралельно існуючі варіанти.

Відповідно до Закону України «Про освіту» (1996 рік) ступінь магістра було запроваджено поряд зі ступенем спеціаліста, ці рівні були схарактеризовані як однакові рівні нової вищої освіти. Отже, на думку К.С. Островського, в цьому випадку спрацювала реакція самоналадження освітньої системи в бік «спрощення, усунення зайвих для внутрішньої логіки систем, ступенів і категорій, які є неприродними для неї».³⁰⁴

Безумовно, останнє внесло непорозуміння щодо відмінності у підготовці спеціалістів і магістрів. Через державну невизначеність понять

³⁰² Островський К.С. Підготовка фахівців в Україні: проблеми, перспективи на порозі третього тисячоліття / К.С. Островський. — Хмельницький, 2002. — 346 с.

³⁰³ Там само.

³⁰⁴ Там само.

«спеціаліст» та «магістр» у багатьох вищих навчальних закладах практично немає різниці у підготовці спеціалістів та магістрів. Терміни навчання є однаковими та й навчальні плани майже збігаються. Тобто реального переходу на ступеневу форму навчання у таких вищих навчальних закладах не відбулося і такі заклади продовжують працювати за старою схемою п'ятирічної підготовки фахівців.

Зрозуміло, доки наші навчальні плани підготовки магістрів та їх реалізація не будуть принципово відрізнятися від планів підготовки спеціалістів, якісного покращення магістратури в Україні не відбудеться.

Відмінність програми магістерської підготовки від підготовки спеціалістів полягає у глибокій орієнтації її на фундаментальні знання, спрямованості на інноваційну діяльність, зокрема у науці. Уся система підготовки магістрів повинна мати випереджувальний характер, адже саме магістри повинні стати каталізаторами освоєння нових наукоємних технологій, інноваційного розвитку виробництва, носіями інноваційної культури та інноваційної освіти.

Стосовно інноваційного характеру підготовки магістрів, то зазначимо, що порівняння дефініцій «спеціаліст» і «магістр» показує, що за змістом вони відрізняються лише формулюванням: «інноваційний характер певного рівня професійної діяльності» (для магістрів). Нагадаємо, що згідно статті 8 Закону України «Про освіту», спеціаліст – освітньо-кваліфікаційний рівень вищої освіти особи, яка на основі освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра здобула повну вищу освіту, спеціальні вміння та знання, достатні для виконання завдань та обов'язків (робіт) професійної діяльності, що передбачені для первинних посад у певному виді економічної діяльності. Магістр – освітньо-кваліфікаційний рівень вищої освіти особи, яка на основі освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра здобула повну вищу освіту, спеціальні вміння та знання, достатні для виконання завдань та обов'язків (робіт) інноваційного характеру певного рівня професійної діяльності, що передбачені для первинних посад у певному виді економічної діяльності.³⁰⁵ Як справедливо зазначає Р.В. Шаран, невизначеність формулювання «інноваційний характер певного рівня професійної діяльності» веде до невизначеності статусу магістрів і спеціалістів загалом й відносно одне одного, що у свою чергу викликає труднощі як

³⁰⁵ Про вищу освіту: Закон України від 17.01.02 №2984-III // ВВР №20.

під час складання освітньо-професійних програм, так і при працевлаштуванні фахівців рівня магістр та визначення потрібної для України кількості магістрів. У законі також зазначається, що існує можливість підготовки магістрів і на основі освітньо-кваліфікаційного рівня спеціаліста. Це означає, що на заключному етапі вищої освіти ще й сьогодні існує три стежки підготовки фахівців: 1) бакалавр—магістр; 2) бакалавр—спеціаліст—магістр; 3) бакалавр і поряд — спеціаліст, магістр.³⁰⁶

На нашу думку, визначальною ознакою у підготовці магістрів до інноваційної діяльності є високий рівень їх професійної підготовки до інноваційної діяльності в галузі науки та професійно-педагогічної діяльності як викладачів вищої школи відповідного профілю.

Проте досягнення цієї мети вимагає відмови від автоматичного переведення бакалаврів на навчання за програмою підготовки магістра. Досвід розвинутих країн світу свідчить, що навчання за програмами магістра здатні продовжувати лише 25% – 30% випускників бакалаврату. Тобто підготовка магістрів, окрім випереджувального інноваційного характеру повинна бути ще й елітною, в контексті об'єктивних даних здобувачів до навчання.

У нових соціально-економічних умовах в Україні стає принципово важливим формування у системі освіти нової генерації фахівців, здатних забезпечити сталий розвиток економіки на основі наукоємних технологій та міжнародних стандартів.

Зауважимо, що конкурсний відбір здійснюється на основі багатокритеріальних тестів, спеціально організованих співбесід та письмових екзаменів, досвід застосування яких сьогодні мають усі провідні університети України. Важливою складовою конкурсного відбору також є вільне володіння майбутніми магістрами англійською мовою для спілкування у професійному середовищі.

Аналізу також потребує спрямування магістерських програм. Чинне законодавство обмежує підготовку магістрів тільки професійним спрямуванням. Проте у більшості країн підготовка магістрів ведеться за двома напрямками: фаховим (магістр певного фаху) та науковим (магістр наук). Такий підхід пропонують сьогодні деякі провідні універ-

³⁰⁶ Шаран Р.В. Проблема стандартизації програм підготовки магістрів інформаційних технологій у вищій школі України [Електронний ресурс] / Р.В. Шаран. – Режим доступу: http://www.intellect-invest.org/rus/pedagog_editions_e_magazine_pedagogical_scienc_autors_sharan_rvl. – Назва з екрану

ситети і в Україні, що відповідає загальносвітовим тенденціям. Також була пропозиція Міністерства науки і освіти України щодо організації підготовки магістрів в Україні за освітніми програмами підготовки, такими, як:

- дослідницькі, що передбачають поглиблене дослідження в одній з наукових галузей;
- професійні, що передбачають розвиток професійних та формування управлінських компетенцій у певній галузі професійної діяльності;
- кар'єрні, що передбачають вдосконалення (просування) здобутих теоретичних знань і практичного досвіду для кар'єрного зростання та підготовки до здійснення управлінської діяльності.

Важливість такого розподілу, як уважало Міністерство науки і освіти України, виходить із необхідності відділити підготовку майбутніх наукових і науково-педагогічних працівників, а також посилити практичну спрямованість професійних магістерських програм. На сьогоднішній день такий підхід лишився нереалізованим. Розглянемо організацію підготовки магістрів у Національному університеті біоресурсів і природокористування України, яка органічно поєднує принципи магістерської підготовки у вітчизняній та американській системі вищої освіти.³⁰⁷

Детальне вивчення і аналіз різних систем підготовки магістрів в університетах США, Австралії, країн Європи, Азії стали підґрунтям для визначення напрямів підготовки магістрів у Національному університеті біоресурсів та природокористування України. Було визначено такі напрями:³⁰⁸

- фаховий: виробничий, дослідницький;
- педагогічний;
- управлінський;
- експертно-контрольний;
- державне управління.

³⁰⁷ Кремень В.Г. Болонський процес: зближення, а не уніфікація / В.Г. Кремень // Дзеркало тижня. – 2003. – №48(473). – С.15.

³⁰⁸ Сисоева С.О. Вища освіта України: реалії сучасного розвитку / С.О. Сисоева, Н.Г. Батечко / Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Київський університет імені Бориса Грінченка, Національний університет біоресурсів і природокористування України. – К.: ВД ЕКМО, 2011. – 368 с. – С. 235 – 255.

Так, зокрема, фаховий (виробничий) напрям обирають особи, які навчались та мають намір продовжити та поглибити навчання в межах обраного фаху. Як вже зазначалося вище, магістри-фахівці – це майбутні працівники з високим рівнем професіоналізму та культури, які здатні компетентно, кваліфіковано і відповідально виконувати посадові інструкції, сприяти інноваційним процесам, впроваджувати новітні організаційно-економічні технології у виробництво.

Концептуальна ідея фахового (дослідницького) напрямку полягає у тому, що випускник магістратури може професійно продовжувати дослідницьку діяльність за обраним фахом, поглиблювати знання, навички та вміння, необхідні для проведення наукових досліджень у певній галузі науки.

Зауважимо, що підготовка цієї категорії магістрів у Національному Університеті біоресурсів і природокористування України ведеться виключно на кафедрах, де, відповідним рішенням Міністерства науки і освіти України, відкрита аспірантура. Підготовка магістрів-дослідників передбачає, що магістр, як правило, продовжує свою дослідницьку діяльність за обраним фахом в аспірантурі або поглиблює знання, уміння та навички, необхідні для наступної діяльності в науково-дослідницьких установах та у сферах наукоємного виробництва (наукові центри, експертні лабораторії тощо).

Особливим попитом користуються магістерські програми напряму підготовки «Специфічні категорії», серед яких «Педагогіка вищої школи», «Адміністративний менеджмент» та «Якість, стандартизація та сертифікація». На ці програми мають право вступати випускники бакалаврату різних напрямів підготовки. Особливістю таких програм є відкритість, багатовекторність, гнучкість та багатоваріантність. При цьому існують суттєві відмінності у навчальному плані та програмах для випускників бакалаврату економічного напрямку від планів та програм для фахівців з інженерною, технологічною або біологічною базовою освітою. Для перших у навчальних планах передбачено більше технологічних і біологічних дисциплін, для інших – економічних та біологічних, а для студентів магістратури з базовою біологічною освітою – економічних і технологічних.

Магістерські програми напряму підготовки «Специфічні категорії» спрямовані на підготовку високопрофесійних фахівців, здатних управляти аграрним бізнесом, забезпечувати стандартизацію та серти-

фікацію на підприємствах агропромислового комплексу різних форм власності, проводити педагогічну діяльність у вищих навчальних закладах I-II рівня акредитації, використовувати комп'ютерні технології, інноваційні знання у сфері сільсько-господарського виробництва. Магістерська програма за спеціальністю «Державна служба», спрямована на підготовку державних службовців, які здатні ефективно розвивати та впроваджувати набуті ними знання у сфері державного управління, забезпечує глибоке засвоєння головних концепцій державного регулювання на основі сучасного законодавства та інформаційних технологій.

Така диференціація підготовки магістрів дозволяє якнайкраще реалізувати особистісний потенціал кожного студента магістратури та сприяє його майбутньому працевлаштуванню.

Наступна проблема магістерської підготовки полягає у невизначеності з поняттями, безпосередньо пов'язаними з підготовкою магістрів. Плутанина тезаурусу наукових досліджень у цій галузі приводить до труднощів як в організації навчального процесу, так і наукових дослідженнях, спрямованих на підвищення ефективності підготовки фахівців.

У науковій літературі осіб, які здобувають магістерський рівень освіти, часто називають магістрами. Разом з тим, магістр — це особа, яка закінчила навчання на магістерському рівні та захистила дисертацію (магістерську працю). Тому особа, яка навчається на цьому рівні, ще не є магістром. За визначенням, яке подає тлумачний словник української мови, це — магістрант — «той, хто готується захищати дисертацію на ступінь магістра».³⁰⁹ У зв'язку з цим цілком виправданим є використання поняття «магістрант» для осіб, які тільки опановують магістерський рівень. У межах даної проблеми слушно зазначити, що відповідно до Закону України «Про вищу освіту» особи, які навчаються у вищому навчальному закладі з метою здобуття певних освітньо-кваліфікаційних рівнів, є студентами, відповідно й ті, хто навчається в магістратурі. Винятком є слухачі, які здобувають освітньо-кваліфікаційний рівень магістра в галузі знань «Державне управління».

Наступна проблема магістерської підготовки — формування її змісту. Постає важливе питання: як потрібно готувати майбутніх магістрів,

³⁰⁹ Новий тлумачний словник української мови (42000 слів) для студ. вищих та серед. навч. закл. / [уклад. В. Яременко, О. Сліпущко]: в 4 т. — К.: Аконт, 1999. — Т. 2. — 911 с. — С. 545.

щоб досягти головної мети і підготувати вдумливого, творчого фахівця – фахівця нової генерації?

Незважаючи на те, що модель багаторівневої підготовки в Україні ґрунтується на досвіді розвинених країн світу, проте її зміст розробляється кожним вищим навчальним закладом окремо на експериментальній основі. Сьогодні вищий навчальний заклад самостійно розробляє, затверджує основну освітньо-професійну програму підготовки магістрів, яка охоплює певну кількість дисциплін відповідно до напрямку підготовки, що реалізується вищим навчальним закладом на основі державного стандарту магістра.³¹⁰

Характерною особливістю наповнення змісту підготовки магістрів є побудова потужного природничого, математичного та світоглядного фундаменту знань. Магістр повинен отримати системно-інтегровані знання про природу, суспільство, а також загально-професійні та специфічно-професійні знання, які б забезпечували виробничу діяльність у нестандартних ситуаціях.

Тому, наповнюючи зміст магістерських програм, потрібно обов'язково включати природничу, психологічну, педагогічну, економічну, правову тощо складові з врахуванням міжнародних стандартів щодо технологій, сировини, готової продукції тощо.

Зауважимо, що магістратура успішно розвивається там, де існує потужна науково-педагогічна інфраструктура та наукові школи в широкому спектрі наукових напрямів. Ефективна реалізація магістерської програми можлива лише тоді, коли до навчального процесу залучаються науково-педагогічні працівники та наукові співробітники, які є представниками сучасних наукових шкіл, оскільки наукові напрями провідних шкіл спроможні закласти фундамент для створення і реалізації авторських магістерських програм. При випереджувальній підготовці фахівців для сучасної інноваційної економіки сьогодні недостатнім є традиційне розуміння професійної освіти як засвоєння певної суми знань. Більш того, на нашу думку, таке розуміння суті професійної освіти стає гальмом на шляху формування інноваційного мислення майбутніх фахівців.

Основою інноваційної освіти повинно стати не стільки засвоєння змісту навчальних дисциплін, а розвиток і формування нових способів

³¹⁰ Магістратура у Національному аграрному університеті. Частина 1: [навч. посіб.] / [укл. Д.О. Мельничук та ін.]. – К.: Вид. НАУ. – 2008. – С. 4.

мислення і діяльності, спрямованих на творення інноваційного фахівця.

Розглянемо структуру змісту магістерських програм на прикладі підготовки магістрів у Національному університеті біоресурсів і природокористування України. Навчальні плани підготовки магістрів складаються з чотирьох основних блоків дисциплін.³¹¹

Дисципліни першого блоку – обов’язкові для всіх студентів магістратури університету. Саме ці дисципліни формують світогляд магістрантів, закладають основи майбутньої наукової діяльності та навчання в аспірантурі, допомагають оволодіти іноземною мовою та міжнародними стандартами і системами сертифікації технологій, сировини і готової продукції.

Дисципліни цього блоку не тільки спрямованні на оволодіння магістрантами класичними методами пізнання, а й формують уявлення про постановку та розв’язання інноваційних проблем, які завжди мають варіативні розв’язки. Студенти навчаються методу системного підходу та вибору оптимальних розв’язків, які б задовольнили вимоги користувачів.

Дисципліни другого блоку – обов’язкові дисципліни у межах конкретної спеціальності. Перелік та обсяги цих дисциплін регламентуються відповідними галузевими стандартами вищої освіти України.

Дисципліни вибіркової частини визначають основу магістерської програми у межах відповідної спеціальності. Саме ці дисципліни створюють підґрунтя для майбутньої магістерської роботи (дисертації), над якою магістранти починають працювати з перших днів навчання в магістратурі.

Магістерська робота (дисертація) – це самостійна дослідницько-кваліфікаційна робота магістра, у якій він демонструє теоретичну та практичну підготовку у межах нормативної та варіативної складових освітньо-професійної програми підготовки магістрів. Магістерська робота є формою контролю інтегрованих умінь, знань, навичок, набутих студентом у процесі навчання. Така робота має демонструвати: рівень теоретичної підготовки студента; вміння удосконалювати та аналізу-

³¹¹ Сисоева С.О. Вища освіта України: реалії сучасного розвитку / С.О. Сисоева, Н.Г. Батченко / Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Київський університет імені Бориса Грінченка, Національний університет біоресурсів і природокористування України. – К.: ВД ЕКМО, 2011. – 368 с. – С. 235 – 255.

вати наукові джерела; здатність магістра до використання сучасних інформаційних технологій; уміння знаходити альтернативні рішення наукових проблем у вітчизняній і зарубіжній практиці та адаптувати їх до конкретного об'єкта дослідження та практичної діяльності.

Тематика магістерських робіт розробляється кафедрами, які забезпечують підготовку магістрів. Магістрант періодично доповідає про результати своїх досліджень на засіданнях кафедри. З метою своєчасної та якісної підготовки магістерської роботи, згідно з поданням відповідної кафедри, призначаються наукові керівники, як правило, з числа найбільш досвідчених викладачів та наукових співробітників університету.

Зауважимо, що вибіркові дисципліни та виконання магістерської роботи надають можливість адаптуватися випускникам магістратури до майбутнього місця працевлаштування.

У підготовці магістрів існує також проблема, пов'язана з організацією навчального процесу в магістратурі. Як показує зарубіжний досвід, система підготовки магістрів має орієнтуватися на самостійну роботу магістрантів, що потребує збільшення часу на самостійну роботу, впровадження навчання за індивідуальними планами. Все це повинно відбуватися під постійним контролем кафедри та викладача.

Магістранти на лекціях не повинні отримувати інформацію, з якою вони можуть ознайомитися самостійно, оскільки така ситуація не сприяє розвитку самостійного мислення студентів. У провідних університетах світу переважна частка навчання в магістратурі – це самостійна робота студентів. Студент має знайти необхідні матеріали, опрацювати їх, підготувати реферативний огляд тощо. Поза бібліотекою цю роботу здійснити неможливо. До того ж, електронні ресурси бібліотек дозволяють увійти в інформаційні фонди провідних бібліотек світу.

Сьогодні у вищих навчальних закладах немає чіткого механізму організації та контролю самостійної роботи студентів. На ефективну організацію самостійної роботи впливає: якість навчально-методичного забезпечення; впровадження сучасних комп'ютерних технологій; розвиток комп'ютерних мереж вищого навчального закладу; можливості щодо використання мережі Інтернет.

Вдосконаленню самостійної роботи студентів сприяє і вдосконалення системи контролю. Навчальний процес не може здійснюватися без належного зворотнього зв'язку, який реалізується через контроль за процесом та результатами навчання.

Як приклад розглянемо організацію навчального процесу магістрантів в Національному університеті біоресурсів і природокористування України. Основними формами занять є навчальні заняття, самостійна і практична підготовка, які доповнюються контрольними заходами.³¹²

Самостійна робота є основним засобом оволодіння навчальним матеріалом у час, вільний від обов'язкових навчальних занять. Навчальний час, відведений для самостійної роботи студента магістратури, складає від 1/3 до 2/3 загального обсягу навчального часу. Самостійна робота магістрантів забезпечується системою навчально-методичних та інформаційно-технологічних засобів, передбачених для вивчення конкретної навчальної дисципліни, серед яких підручники, монографії, наукові періодичні видання, навчально-методичні посібники, комп'ютерна навчальна мережа університету тощо. Зміст навчання, форми звітності, підготовка магістерської роботи регулюється індивідуальними навчальними планами підготовки магістрів.

При організації самостійної роботи студентів з використанням складного обладнання чи устаткування, систем доступу до інформації передбачено надання консультацій науково-педагогічними працівниками відповідних кафедр, у тому числі і дистанційно. В університеті з цією метою створена єдина корпоративна мережа, функціонує навчально-інформаційний портал на базі програми Moodle (оригінальна українізована версія), на якому розміщено електронні навчальні курси з усіх дисциплін навчального плану підготовки магістрів.

Такий підхід дозволяє при підготовці магістрів системно використовувати дистанційні технології навчання, що суттєво наближає навчальний процес до світових стандартів.

Наступна проблема у підготовці магістрів – їх практична підготовка, яка виступає важливою складовою магістерської програми.

Зауважимо, що у вітчизняних вищих навчальних закладах теоретична підготовка не повною мірою відображається у практичній складовій професійної підготовки. У провідних університетах світу на практичну підготовку студентів відводиться понад третина загального

³¹² Сисоева С.О. Вища освіта України: реалії сучасного розвитку / С.О. Сисоева, Н.Г. Батченко / Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Київський університет імені Бориса Грінченка, Національний університет біоресурсів і природокористування України. – К.: ВД ЕКМО, 2011. – 368 с. – С. 235 – 255.

обсягу навчальних кредитів. Освітні технології, які застосовуються при практичній підготовці магістрів, мають бути спрямовані на формування фахової компетентності магістрів та забезпечення їх мобільності й конкурентоспроможності на ринку праці. Важливим завданням при підготовці магістрів є створення такої магістерської програми, яка б об'єднувала навчання, наукове дослідження та інноваційну діяльність.

Для підвищення ефективності підготовки магістрів подальшого дослідження потребують такі проблеми:

- вивчення системи підготовки магістрів у провідних університетах світу та розробка з урахуванням їх досвіду навчальних планів і програм підготовки магістрів в Україні;
- розвиток наукової інфраструктури вищого навчального закладу, створення відповідних наукових підрозділів (науково-дослідні інститути, проблемні наукові лабораторії тощо), здатних оновити зміст підготовки магістрів;
- розвиток інноваційної складової навчання магістрів, забезпечення випереджувального характеру підготовки магістрів;
- перебудова практичного навчання магістрів, орієнтація його на розв'язання майбутніми фахівцями проблемних ситуацій у науковій, проектувальній та виробничій діяльності.

Таким чином, проблема підготовки магістрів в Україні потребує подальшого дослідження.

Особливої уваги потребує дослідження підготовки магістрів як викладачів вищої школи.

Україна чітко визначила орієнтири щодо входження в освітній простір Європи, практичної реалізації вимог Болонського процесу. Провідною метою модернізації вищої освіти в Україні є досягнення принципово нового рівня якості підготовки випускника вищої школи. *В умовах упровадження компетентнісного підходу змінюється сам зміст поняття «знання».* Сьогодні науковці, практики, представники ділового світу занепокоєнні занадто високою академічністю знань, які отримують студенти, нерозвиненістю у випускників вищих шкіл умінь *керуватися отриманими знаннями, застосовувати їх на практиці.* Вирішення цих завдань значною мірою залежить від педагогічних кадрів — викладачів, які безпосередньо забезпечують успіх вищих навчальних закладів у підготовці майбутніх фахівців. *Викладач вищої школи у сучасних умовах є головним суб'єктом інновацій у сфері вищої*

освіти, інноваційного розвитку вищого навчального закладу і успішного врахування зовнішніх факторів інноваційних процесів у суспільстві.

Водночас сьогодні існує проблема щодо рівня педагогічної компетентності *викладачів вищих навчальних закладів, зокрема непедagogічного профілю*, оскільки у таких закладах, як правило, викладають фахівці з певної галузі знань, які не мають вищої педагогічної освіти. Проблема загострюється ще й тим, що в умовах компетентнісного підходу до підготовки фахівців з вищою освітою поняття «якість освіти» набуває нового звучання і охоплює не тільки знання уміння й навички, а й особисті утворення особистості, що забезпечують їй успіх у подальшій професійній діяльності.

За таких умов постає проблема створення *цілісної системи формування педагогічної компетентності викладача вищого навчального закладу*. Особливо це стосується *вищих навчальних закладів непедagogічного профілю*. Актуальність цього завдання посилюється різними чинниками. Розглянемо їх.

По-перше, сьогодні спостерігається недостатня увага до професійно-педагогічної підготовки викладачів вищої школи як в умовах магістратури, так і в системі підвищення кваліфікації. Коли конкуренція між вищими навчальними закладами за контингент студентів значно зросла, пріоритетне значення надається ефективній організації навчального процесу, якісному навчанню.

По-друге, студентський контингент у будь-якому вищому навчальному закладі за останні десять років значно змінився, тому традиційні підходи до навчання студентів можуть виявитися неефективними.

По-третє, використання сучасних технологічних засобів у навчальному процесі вищої школи, таких як телекомунікаційні і комп'ютерні технології, мережа Інтернет, змінили навчальне інформаційне середовище практично всіх вищих навчальних закладів. Очевидно, що для використання сучасних інформаційних технологій у навчальному процесі вищої школи, зокрема такої перспективної форми навчання як дистанційна, викладачі вищої школи повинні отримати спеціальну підготовку.

По-четверте, значної уваги потребує *формування методологічної культури викладача*, озброєння його *методологічними знаннями* (теоретичними, методичними, методології навчального предмета, мето-

дології пізнання відповідної галузі науки), оскільки сучасні викладачі повинні вміти самостійно проектувати навчальний процес.

По-н'яте, організація педагогічної підготовки магістрів і перепідготовки викладача вищої школи повинна відбуватися відповідно до *андрагогічної моделі навчання*, яка повинна базуватися на *структурі педагогічної компетентності* викладача вищого навчального закладу непедагогічного профілю. Запровадження ступеневої системи вищої освіти в Україні й *введення нових освітньо-кваліфікаційних рівнів «бакалавр» та «магістр» надає широкі можливості для вирішення завдань щодо формування педагогічної компетентності викладача вищого навчального закладу непедагогічного профілю на етапі його навчання у магістратурі*. У Європейському вимірі ступінь магістра надає фахівцю можливість викладання у вищій школі, саме тому у країнах Європейського союзу магістри отримують відповідну психолого-педагогічну підготовку.

З метою аналізу змісту педагогічної підготовки викладачів вищих навчальних закладів непедагогічного профілю в умовах магістратури в Україні, нами було проаналізовано 47 навчальних планів підготовки магістрів денної форми навчання у 37 вищих навчальних закладах непедагогічного профілю з усіх регіонів України. Вивчення навчальних планів показало, що за деякими напрямками підготовки магістрів у вищих навчальних закладах непедагогічного профілю взагалі не передбачаються предмети психолого-педагогічного циклу, а підготовка здійснюється виключно у вузькому предметному полі, що відповідає фаху підготовки.

У навчальних планах підготовки магістрів у вищих навчальних закладах непедагогічного профілю, де включені дисципліни психолого-педагогічного циклу, їх кількість коливається від двох до чотирьох, але прослідкувати логіку чи систему у педагогічній підготовці магістрів важко. Проаналізуємо ступінь використання у *магістратурах вищих навчальних закладів непедагогічного профілю* різних навчальних курсів, котрі мають забезпечити формування педагогічної компетентності магістрів. Так дисципліна «Педагогіка та психологія вищої школи» включена до навчання у 62% вищих навчальних закладах; кількість годин, відведених на цю дисципліну, коливається від 54 до 162; назви курсу формулюються по-різному; зустрічаються як інтегровані курси з педагогіки і психології вищої школи, так і окремі з педагогіки і психології. Дисципліна

«Методика викладання у вищій школі» зустрічається у 35,7% навчальних планах; кількість годин, відведених на цю дисципліну, коливається від 27 до 108; назва курсу формулюється по-різному і часто пов'язується з конкретною навчальною дисципліною. Дисципліна «Вища освіта і Болонський процес» зустрічається у 57,1% навчальних планах; кількість годин, відведених на цей курс, коливається від 27 до 108; назви курсу формулюються по-різному, і досить часто ця навчальна дисципліна інтегрується з курсом «Педагогіка вищої школи», «Методика викладання у вищій школі». Найбільше у навчальних планах представлена навчальна дисципліна «Методологія та організація наукових досліджень» (64,3%); назва цієї дисципліни не повторюється однаково у жодному навчальному плані; кількість годин, відведених на цей курс, коливається від 27 до 162; *за змістом така навчальна дисципліна не спрямована на формування методологічної культури викладача*. Педагогічна практика у різних її варіантах (асистентська, науково-педагогічна, виробничо-науково-педагогічна) присутня у планах підготовки магістрів у 42,8% випадках (від 2 до 4 тижнів). Проблеми організації навчального процесу у вищій школі відображено тільки у 9,5% навчальних планах, а проблеми використання сучасних інформаційних технологій у навчальному процесі вищої школи у 4,8%. Практично поза навчальними планами підготовки магістрів у вищих навчальних закладах непедагогічного профілю лишилися проблеми педагогічної майстерності – 2,4%, проблеми творчого розвитку особистості – 2,4%, проблеми полікультурної освіти – 2,4%. Разом з тим, слід відзначити, що у навчальних планах (за вибором) зустрічаються поодинокі вкрай цікаві та актуальні, на наш погляд, навчальні дисципліни, як-то: «Методологія освіти у XXI ст.»; «Моніторинг і діагностика навчального процесу»; «Інтернет-технології у наукових дослідженнях»; «Основи маркетингу та економічного обґрунтування наукових досліджень»; «Історія і теорія творчого процесу», «Методологія тренінгової роботи та консультування». Як *негативну тенденцію* варто відзначити віднесення навчальних дисциплін, вкрай важливих для формування педагогічної компетентності магістра, як-то: «Педагогіка та психологія вищої школи», «Методика викладання у вищій школі», «Вища освіта і Болонський процес», «Методологія та організація наукових досліджень» до предметів за вибором (47,5%).

Педагогічну компетентність викладача вищого навчального закладу непедагогічного профілю розглядаємо як інтегровану професійно-

особистісну характеристику викладача, що забезпечує ефективність викладацької діяльності у вищому навчальному закладі та відображає: рівень сформованості професійно-значущих для педагогічної діяльності якостей його особистості; результат його педагогічної підготовки (сформованість педагогічних компетенцій), який визначається сукупністю ціннісних та мотиваційних установок, необхідним обсягом знань та умінь, рівнем педагогічної майстерності та досвідом діяльності у вищій школі. *Педагогічна компетентність* викладача вищого навчального закладу непедагогічного профілю можна структурно подати у вигляді *окремих компетенцій*. Компетенція відповідно до європейського контексту включає знання й розуміння (теоретичне знання академічної області, здатність знати й розуміти), знання як діяти (практичне й оперативне застосування знань до конкретних ситуацій), знання як бути (цінності як невід’ємна частина способу сприйняття й життя з іншими в соціальному контексті).³¹³

На основі аналізу рекомендацій Європейської комісії щодо універсальних компетенцій³¹⁴ ми до найважливіших *педагогічних компетенцій*, на формування яких має спрямовуватися підготовка *викладача вищого навчального закладу непедагогічного профілю*, відносимо:

Соціально-особистісні компетенції:

- розуміння ролі власної викладацької діяльності (щодо підготовки майбутніх фахівців) для соціально-економічного розвитку держави;
- здатність до викладацької діяльності;
- розуміння та сприйняття етичних норм поведінки відносно інших людей;
- сформована система цінностей та мотивації до педагогічної діяльності;
- креативність, здатність до системного мислення;
- адаптивність і комунікабельність;
- наполегливість у досягненні якості навчання студентів з предмета;

³¹³ Комплекс нормативних документів для розроблення складових системи стандартів вищої освіти // За загальною редакцією В.Д.Шинкарука. / [Укладачі: К.М. Левківський, В.Л. Гуло, Л.О. Котоловець, Т.Ю. Морозова, М.О. Присенко, Н.І. Тимошенко. Для упорядкування матеріалів залучались: В.І.Калініченко, А.В. Кошель, В.П. Погребняк, Ю.В. Сухарніков]. – МОН України: Інститут інноваційних технологій і змісту освіти. – Київ, 2007. – 79 с.

³¹⁴ Там само.

- відповідальність за якість навчання студентів з предмета;
- толерантність, полікультурна грамотність;
- здатність до сприймання змін у суспільних сферах та освітній галузі, самовдосконалення й саморозвиток відповідно до цих змін.

Інструментальні компетенції:

- володіння основами педагогічної майстерності;
- здатність до письмової та усної комунікації державною і рідною мовами;
- знання іншої мови (мов);
- володіння сучасними методами та інтерактивними технологіями навчання, спрямованими на розвиток особистості студента, підготовки його до життя і праці в умовах інноваційних тенденцій розвитку суспільства;
- навички роботи з технічними засобами навчання, комп'ютером, сучасними інформаційними технологіями; використання програмних засобів і інтернет-ресурсів; уміння створювати бази даних;
- навички організації навчального процесу, зокрема за дистанційною формою, та управління навчально-пізнавальною діяльністю і самостійною роботою студентів;
- дослідницькі навички;
- навички полікультурного виховання;
- уміння щодо створення та естетизації навчального середовища;
- навички використання у навчальному процесі здоров'я-зберігаючих технологій.

Загальнонаукові компетенції:

- базові знання фундаментальних розділів педагогіки і психології в обсязі, необхідному для організації ефективної взаємодії зі студентами в процесі навчання та її спрямованості на цілісний розвиток особистості студента, зокрема інтелектуальний і творчий;
- методологічні знання;
- базові знання в галузі інформатики й сучасних інформаційних технологій;
- базові знання в галузі фундаментальних природничих, гуманітарних та соціально-економічних наук, необхідних для реалізації міжпредметних зв'язків;
- базові знання в галузі методики викладання, які необхідні для ефективного засвоєння навчальної дисципліни.

Професійно-педагогічні компетенції:

- загальні професійно-педагогічні (спрямованість навчання на професійний розвиток і саморозвиток студента; підготовка студента до самостійного поповнення та оновлення знань, до навчання і професійного самоудосконалення упродовж життя);
- спеціалізовані професійно-педагогічні (професійна спрямованість змісту навчання предмета; при можливості інтегрування змісту навчального предмета з професійно-орієнтованими дисциплінами).

Таким чином, узагальнюючи вищенаведене, *можна зробити такі висновки:*

1. Якість підготовки фахівців у вищих навчальних закладах непедагогічного профілю в умовах інноваційних тенденцій розвитку суспільства значною мірою визначається рівнем педагогічної компетентності професорсько-викладацького складу, його здатністю до інноваційної педагогічної діяльності. Отже, нагальною проблемою сьогодення є не тільки *удосконалення предметної компетентності викладача, а й формування його педагогічної компетентності.*

2. *Формування та удосконалення педагогічної компетентності викладачів вищих навчальних закладів непедагогічного профілю повинно, перш за все, здійснюватися на етапі навчання у магістратурі. Це потребує:*

- визначення статусу ступеня магістра відповідно до Європейського контексту, тобто як науковця і викладача вищого навчального закладу;
- розробки і впровадження стандарту формування педагогічної компетентності магістрів для вищих навчальних закладів непедагогічного профілю;
- *педагогічної підготовки магістрів за всіма напрямками магістерської підготовки.*

3. У сучасних умовах викладач у вищій школі не тільки і не стільки є носієм наукової інформації, скільки організатором навчально-пізнавальної діяльності студентів, їх самостійної роботи, наукової творчості. Обсяг знань, які необхідні сучасному фахівцю постійно зростає і водночас зростає темп їх старіння. Саме тому виникає *нагальна потреба в організації неперервної перепідготовки і підвищення кваліфікації викладача вищої школи. Формування та удосконалення*

педагогічної компетентності *викладачів вищих навчальних закладів непедагогічного профілю, які вже працюють і не мають вищої педагогічної освіти* може відбуватися: через аспірантуру і докторантуру; отримання другої вищої освіти; у системі підвищення кваліфікації. Така система підвищення кваліфікації педагогічних кадрів вищої школи повинна бути *відносно автономною і найбільш гнучкою підсистемою неперервної професійної освіти*, оскільки саме вона може подолати кризу професійно-педагогічної компетентності викладача вищої школи і вирішити проблему якісної підготовки науково-педагогічних кадрів до діяльності в умовах модернізації вищої освіти.

4. Рівень сформованості педагогічної компетентності викладача вищої школи виявляється при оцінці якості знань студентів з окремих предметів, рівня їх вихованості, сформованості ціннісних установок, задоволення процесом навчання.

Для викладачів вищих навчальних закладів непедагогічного профілю особливо важливим є розуміння соціального значення своєї професії, свого місця у вирішенні проблеми якісної підготовки фахівців для різних галузей господарства, а також здатність до змін, критичної оцінки власного життєвого та професійного досвіду, свідомого вибору шляхів та методів вдосконалення своїх особистісних і професійних якостей.

Висновки до першого розділу

Аналіз творчості як філософського, соціального, психологічного та педагогічного феномену; соціальних, психологічних та педагогічних підходів до визначення творчої особистості дозволив розглянути педагогічну творчість викладача вищої школи в структурі педагогіки творчості, обгрутувати зміст підготовки викладача вищої школи до творчого розвитку фахівця в умовах магістратури та зробити такі висновки:

- в умовах сучасного розвитку України процеси демократизації суспільства позитивно впливають на реалізацію завдань модернізації освіти, викликають кардинальні зміни в діяльності вищих навчальних закладів, посилюють вимоги до інноваційного розвитку майбутнього фахівця, розвитку його талантів та обдарованості, створення сприятливих умов для реалізації та самореалізації у навчальному процесі;

- проблема підготовки викладача до творчого розвитку студента ускладнюється різними підходами до визначення творчої особистості та її структури. Дослідники проблеми творчої особистості, як правило, не дають безпосереднього визначення творчої особистості, а розглядають її певні специфічні риси (інтелектуальні, характерологічні, особливості мотиваційної сфери тощо) і визначають творчу особистість як таку, якій зазначені риси притаманні, або поняття творчої особистості розглядається через поняття творчого стилю діяльності, поняття творчої активності. Предметом дискусій залишається проблема переважного впливу на творчу активність особистості внутрішніх або зовнішніх чинників, які сприяють її розвитку;
- відповідно до розглянутих теорій проаналізовано риси і типи творчої особистості, стадії, які вона проходить у своєму розвитку, методи і прийоми діагностики і розвитку її творчих якостей. На основі узагальнення зроблено висновок, що визначення творчої особистості і її структури досить варіативне, оскільки творча особистість як феномен є категорією теорії особистості, теорії діяльності, теорії творчості. Єдиної концепції структури творчої особистості не існує. Це пов'язано з тим, що не існує загально-визнаної структури особистості, а є лише різні (за К.К. Платоновим, за А.Г. Ковальовим, за В.С. Мерліним та ін.) підходи до її побудови та тлумачення. Виходячи з визначення особистості як системної соціальної якості індивіда, що формується у спільній діяльності та спілкуванні і характеризується його включеністю у суспільні відносини, ми визначили творчу особистість як суб'єкт творчих соціальних відносин та продуктивної творчої діяльності;
- ми припустили, що фундаментом творчої особистості є її креативність, детермінантою якої виступає творча активність індивіда у її визначенні як нестимульованої ззовні пошукової і перетворюючої діяльності (С. Арієті, Е. Девіс, Ф. Фарлей). Творча діяльність особистості розглядається як творчий процес, тобто процес, у результаті якого виникає нове творче досягнення, яке не міститься у вихідних умовах (Г. Нойнер, В. Калвейт, Х. Клейн). Ми виходили з положення, що творча активність може набувати або не набувати характеру творчої діяльності залежно від того, чи притаманні їй властивості творчого процесу.

За таких умов поняття творчої активності і творчої діяльності розглядаються як нерівнозначні;

- діяльність викладачів вищої школи з творчого розвитку майбутніх фахівців гальмується недостатньою загальнопедагогічною підготовкою викладача. Така ситуація зумовлена нерозробленістю теоретичних і методичних основ підготовки викладачів до творчого розвитку студентів і, як наслідок, існуванням відповідних прогалин у змісті навчання на етапі їх підготовки у магістратурі та в системі післядипломної освіти. У зв'язку з цим викладачі вищої школи мають недостатні знання з проблем педагогічної творчості, структури творчої особистості, концепцій її розвитку, методів оцінювання рівня творчого розвитку особи тощо. За таких умов питома вага часу, яка відводиться у навчальному процесі вищого навчального закладу на творчу навчальну діяльність, не відповідає потребам щодо творчого розвитку студентів;
- педагогічна творчість викладача вищої школи розглядається нами як категорія педагогіки творчості і визначається як особистісно орієнтована розвивальна взаємодія суб'єктів навчального процесу (викладача і студента), зумовлена специфікою психологопедагогічних взаємовідносин між ними і спрямована на творчий розвиток студента і підвищення рівня творчої педагогічної діяльності самого викладача. Для педагогічної творчості притаманні специфічні ознаки, які обумовлюють її особливе й одиначне серед інших видів творчості;
- підготовку викладача до творчого розвитку студента ми визначаємо як об'єктивний творчий процес, що ґрунтується на таких закономірностях: зумовленість потребами соціально-економічного, культурного та інноваційного розвитку суспільства, стратегічними завданнями модернізації вищої освіти в Україні; відповідність змісту і форм підготовки сучасному рівню розвитку психологопедагогічної науки і педагогічної практики; зумовленість специфікою та закономірностями творчого процесу і процесу творчого розвитку особистості; залежність від особистісних якостей викладача та рівня його творчої педагогічної діяльності;
- підготовку викладача до творчого розвитку студента ми розглядаємо як складову його загальнопедагогічної підготовки, якій інваріантно притаманні такі специфічні функції: когнітивна,

діагностична, процесуальна. Когнітивна функція підготовки полягає у поглибленні теоретичного і практичного психолого-педагогічного базису викладача з проблем педагогіки і психології творчості; формування педагогічного мислення і стилю спілкування майбутнього викладача на етапі навчання у магістратурі, як творчих процесів. Діагностична функція підготовки спрямована на оволодіння викладачем методами оцінювання рівнів творчого розвитку особистості і творчих можливостей студентського колективу з метою врахування їх в організації навчально-виховного процесу, пізнання і усвідомлення викладачем власного рівня творчої педагогічної діяльності. Процесуальна функція підготовки полягає у формуванні умінь викладача вищої школи щодо організації навчально-виховного процесу з урахуванням психолого-педагогічних чинників, які впливають на ефективність творчого розвитку студентів;

- теоретико-методологічною основою підготовки викладача до творчого розвитку студента є розроблена модель педагогічної творчості викладача вищої школи. З позицій системного підходу означена модель складається з трьох взаємопов'язаних компонентів: когнітивного, діагностичного, процесуального, які відображають відповідні функції підготовки. Водночас теоретична модель педагогічної творчості викладача вищої школи визначає мету і зміст підготовки до творчого розвитку особистості студента. Основними критеріями ефективності функціонування моделі є позитивна динаміка рівня творчого розвитку особистості студента та підвищення рівня творчої педагогічної діяльності самого викладача. Для реалізації теоретичної моделі педагогічної творчості у процесі психолого-педагогічної підготовки викладача необхідно розкрити значення змісту кожного компонента моделі та змістоутворювальних його частин;
- підготовку викладача вищої школи до творчого розвитку фахівця доцільно здійснювати під час магістерської програми та в системі післядипломної освіти, безпосередньо в процесі проведення науково-практичних семінарів і конференцій. Особливого значення така підготовка набуває на етапі навчання у магістратурі при формуванні професійно-педагогічної компетентності магістранта;

- наукове обґрунтування змісту підготовки викладача до педагогічної творчості включає такі етапи: теоретико-методологічне обґрунтування основних дефініцій процесу творчого розвитку особистості і творчої педагогічної діяльності викладача; розробку методичного забезпечення і технологій для викладача з творчого розвитку студента та введення їх у зміст підготовки; методик оцінювання рівня творчого розвитку студента, творчих можливостей студентського колективу, рівня творчої педагогічної діяльності викладача; виявлення організаційно-методичних умов розвитку творчої педагогічної діяльності викладача; розробку психолого-педагогічних і методичних засад діяльності викладача з творчого розвитку особистості студента у навчально-виховному процесі;
- логіка структури змісту підготовки викладача до творчого розвитку особистості студента відповідає логіці його наукового обґрунтування. У структурі змісту такої підготовки викладача можна виділити такі компоненти: за видом організації руху змісту – аудиторний і позааудиторний; за компонентним складом змісту – теоретичний, емпіричний, практичний; за способом навчально-пізнавальної діяльності – репродуктивний і пошуково-дослідницький.

МЕТОДОЛОГІЯ ТВОРЧОГО РОЗВИТКУ ФАХІВЦІВ

У розділі здійснено обґрунтування системи творчих якостей особистості як основи її творчого розвитку; подано структурно-компонентний метод оцінювання рівня творчого розвитку особистості; технологію вивчення рівня творчого розвитку студента і творчих можливостей студентської групи.

2.1. Обґрунтування системи творчих якостей особистості як основи її творчого розвитку

Однією з головних умов розв'язання проблеми підготовки викладача до творчого розвитку особистості студента у навчально-виховному процесі вищого навчального закладу є теоретико-методологічне обґрунтування моделі творчої особистості. Без чіткого усвідомлення того, що ми розуміємо під творчою особистістю, яка її структура, неможливо вирішувати проблеми, пов'язані з її творчим розвитком. В.В. Зеньковський підкреслював, що поняття особистості є основним і центральним у педагогіці.³¹⁵ В.В. Андрієвська зазначає, що вчитель не тільки повинен розрізняти характерологічні особливості окремих учнів, їх здібності, особливості поведінки, а й розуміти і фіксувати ті зміни, що відбуваються, виявляти їх причини.³¹⁶

Розуміючи всю складність вирішення такої проблеми, спираючись на сучасну науку про творчість, ми поставили за мету адаптувати сучасні підходи до визначення творчої особистості та її структури у моделі творчої особистості студента і структурі його творчих можливостей. Означена структура повинна відображати творчі якості особистості, що мають провідне значення для творчої діяльності людини, на розвиток яких в традиційному навчально-виховному процесі звертається недостатня увага.

³¹⁵ Таинственнее, чем мир... / [сост., авт. введения и комментариев В.М. Кларин, В.М. Петров]. – М.: Знание, 1991. – 80 с. – С. 62.

³¹⁶ Андрієвська В.В. Психологія творчої праці вчителя / Творчість учителя іноземної мови / [за ред. М.Я. Дем'яненка]. – К.: Рад. школа, 1978. – С. 27 – 36.

У психології і педагогії існують різноманітні погляди і концепції особистості, але базисні принципи, як видно з попереднього аналізу, вихідні положення всіх дослідників – єдині. Як відмічає Є.В. Шорохова, психологів у вивченні особистості об'єднує детерміністський підхід, реалізація принципу історизму і розвитку, розуміння особистості в її єдності з діяльністю.³¹⁷ Можна виділити такі підходи до визначення самої особистості: розуміння особистості як унікальної системи «особистісних смислів», тобто мотивів і потреб; розуміння особистості як системи відносно стійких характеристик індивідуальності, які вона проявляє зовні; розуміння особистості як суб'єкта діяльності – системи планів, ставлень, спрямованості, цінностей, які регулюють поведінку людини. Щодо структури особистості, то К.К. Платонов обґрунтував концепцію динамічної функціональної структури особистості.³¹⁸ А.Г. Ковальов вважає, що з психічних процесів на фоні станів утворюються властивості особистості, які в процесі діяльності певним чином взаємопов'язані і утворюють такі складні структури, як спрямованість, здібності і характер.³¹⁹ Невід'ємним компонентом особистості, за В.С. Мерліним є властивості, кожна з яких одночасно є відображенням здібності, характеру, спрямованості. Таким чином, структура особистості за В.С. Мерліним постає як взаємний зв'язок і організація властивостей особистості.³²⁰ Враховуючи, що діяльність виступає як форма зв'язку суб'єкту з об'єктивним світом, а тому включає в себе всі вияви особистості, В.Ф. Моргун при розробці структури особистості спирається на категорію діяльності.³²¹ Він схематично зображає структуру особистості у вигляді пучка променів: просторово-часової орієнтації особистості (минуле, теперішнє, майбутнє), рівнів засвоєння особистістю діяльності (навчання, відтворення, учіння, творчість), змістовної

³¹⁷ Шорохова Е.В. Психологический аспект проблемы личности / Е.В. Шорохова // Теоретические проблемы психологии личности. – М., 1974. – С. 31 – 33. – С. 18.

³¹⁸ Платонов К.К. Проблемы способностей / К.К. Платонов. – М.: Наука, 1972. – 312 с. – С. 75.

³¹⁹ Ковалев А.Г. Психология личности / А.Г. Ковалев. – М.: Просвещение, 1970. – 391 с.

³²⁰ Мерлин В.С. Проблемы экспериментальной психологии личности / В.С. Мерлин. – Пермь, 1970. – С. 55.

³²¹ Психолого-педагогическая диагностика личности будущего учителя в системе профессиональной ориентации. Методические рекомендации для учителей школы, преподавателей педагогических институтов и педагогических факультетов университетов / [сост. В.Ф. Моргун]. – К.: РУМК, 1990. – 64 с. – С. 8–9.

спрямованості особистості (праця, спілкування, гра, самодіяльність), потребнісно-вольових та естетичних переживань особистості (позитивних, негативних, амбівалентних), форм реалізації особистістю діяльності (розумової, мовної, перцептивної, моторної).

Аналізуючи різні підходи до визначення структури особистості, Е.В. Шорохова відмічає, що рівень конкретних психолого-педагогічних досліджень не дозволяє дати логічно чітку і фактично обґрунтовану характеристику структури особистості.³²² Підкреслимо, що з феноменологічної точки зору психологи виділяють серед основних груп складних психічних властивостей – властивості характерологічні і здібності. Вважається, що в структурі особистості немає незалежних одна від одної ізольованих сфер. Саме тому, виокремлюючи в кожному виді діяльності аспект здібностей і аспект характеру, ми повинні враховувати їх взаємозалежність і взаємозумовленість. На відміну від структури здібностей, не існує генерального чинника, на основі якого виявляються основні кореляції всіма властивостями характеру.³²³ Багато з особистісних вимірювань ортогональні стосовно одне одного і незалежні. Тому важливою дослідницькою задачею є виділення не всіх можливих варіантів зв'язку між властивостями, а головних, на основі яких здійснюється взаємодія зі здібностями в кожному конкретному виді діяльності. Так наприклад, за схемою Мейлі особистість може вивчатися за допомогою змінних особистості, первинних змінних, змінних поведінки і конструкцій. Під «змінними особистості» Мейлі розуміє головні, базисні властивості особистості, які можуть проявлятися в різних формах поведінки. Ці властивості ніколи не проявляються в чистому вигляді, а завжди у взаємозв'язку з іншими. До «первинних змінних» відносяться конструкційні особливості. Мейлі вказує, що сфера первинних змінних взагалі не досліджена через комплексність людської поведінки. Крім того, іноді неможливо відокремити частку природженого і частку набутого. Саме тому в переважній кількості зарубіжних експериментальних праць, як зауважують В.М. Блейхер і Л.Ф. Бурлачук, дослідники віддають перевагу оперуванню так званими «змінними поведінки» в трьох формах прояву: «тип», «особистісне вимірювання», «визначаль-

³²² Шорохова Е.В. Психологический аспект проблемы личности / Е.В. Шорохова // Теоретические проблемы психологии личности. – М., 1974. – С. 31 – 33.

³²³ Блейхер В.М. Психологическая диагностика интеллекта и личности / В.М. Блейхер, Л.Ф. Бурлачук. – К.: Вища школа, 1978. – 142 с. – С. 82.

на перемінна або фактор».³²⁴ У поняття типу, як правило, включається певна сукупність характерних рис особистості. «Ахіллесовою п'ятою» всіх типологій є існування «проміжних» типів, число яких більше, ніж «чистих». Розв'язання цих проблем ускладнюється відсутністю детально розробленої загальної теорії особистості. Мейлі відрізняє фактори від особистісних вимірювань та вводить поняття «конструкції», тобто теорії, з якої виводиться уявлення про структуру особистості, взаємозалежність її рис, методи її дослідження. В.С. Мерлін підкреслює, що методи кореляції емпіричного набору індивідуальних якостей не можуть бути достатніми для психологічного розкриття особистості, оскільки виокремлення саме цих якостей потребує обґрунтування, яке не може випливати із самих якостей.³²⁵ Крім того, розгляд структури особистості через установлення ймовірних зв'язків між її якостями передбачає, що дослідник одержує дані про досліджувані якості в певний момент, поза їх розвитком. Таким чином, *процес розвитку, який формує нові якості особистості, послаблює й підсилює якості особистості, які вона вже має, залишається поза увагою*. За таких умов динаміка зміни структури особистості не може бути використана для внесення коректив у її формування. Для вивчення процесу формування особистості використовують проєктивні методи, які включають в себе експозицію стимулів для вираження особистого судження тим, хто випробовується. Проєктивні методи передбачають, що індивід організує дії, виходячи із своїх власних перцепцій: почуттів, емоцій, всіх інших елементів своєї особистості, а тому можна зробити висновок про основні риси його особистості.³²⁶ Основний принцип проєктивного підходу – використання неоднозначного стимулювання – створює умови для складної аналітико-синтетичної діяльності особистості. Людина виділяє ознаки, які розглядаються нею як істотні, відкидає неістотні, порівнює, робить найбільш ймовірні припущення, вибирає найбільш вірогідну гіпотезу. Така складна діяльність пронизана особистісним смислом та спрямована на вирішення проблеми, тобто усунення невизначеності. Очевидно, що з усіх можливих виходів із ситуації, людина вибирає той, який

³²⁴ Там само. – С. 83.

³²⁵ Мерлін В.С. Проблемы экспериментальной психологии личности / В.С. Мерлин. – Пермь, 1970. – С. 55 – 56.

³²⁶ Блейхер В.М. Психологическая диагностика интеллекта и личности / В.М. Блейхер, Л.Ф. Бурлачук. – К.: Вища школа, 1978. – 142 с. – С. 110.

є в її досвіді, закріплений через дії і переживання, тобто, «проекує» притаманний їй спосіб на розв'язання проблеми. С.Л. Рубінштейн зауважував, що зовнішні причини діють крізь внутрішні умови, які самі формуються в результаті зовнішніх впливів.³²⁷ Проекція, яка обумовлена активністю особистості, її сприйняттям, — це не просто механічний процес накладання суб'єктивного у процесі формування дії, або проекція у власному значенні цього слова, а органічно вплетений у дію фактор, який визначає ефект будь-якого зовнішнього впливу.

Отже, проєктивні методики є прийомами опосередкованого вивчення особистості, які базуються на створенні сприятливих умов, специфічної, пластичної стимулюючої ситуації для прояву тенденцій, установок, емоційних станів та інших особливостей особистості.

Саме тому при вивченні і розвитку творчих якостей особистості у навчально-виховному процесі такого значення набуває створення сприятливих психолого-педагогічних умов, творчої атмосфери, застосування методів і прийомів стимулювання творчої активності студента. Дуже важливо при цьому, щоб студент ставився з довірою до викладача, бачив у ньому свого наставника і порадирика. Ми підкреслюємо, що цілком погоджуємось із тими дослідниками, які вважають, що психолого-педагогічна наука і практика, вирішуючи проблеми, пов'язані з розвитком особистості, її талантів і обдарованості, повинна розвиватися саме як проєктивна наука, а проєктивні методи можуть використовуватися не тільки для вивчення особистості, а й для її розвитку у навчально-виховному процесі. Наприклад, до групи проєктивних методів належить метод «незакінчених речень». В експериментально-психологічній лабораторії В.М. Бехтерева метод незакінчених речень використовувався для дослідження уяви. У педагогічній психології для визначення типу особистості використовується варіант методу незакінчених речень Майерсона.³²⁸ Цей метод знайшов широке використання у навчально-виховному процесі для розвитку творчих можливостей учнів.

Аналіз психолого-педагогічних досліджень інтелекту привів нас до висновку, що ситуація з визначенням творчої особистості, тлумаченням її творчих можливостей подібна до ситуації з визначенням інтелекту, до-

³²⁷ Рубінштейн С.Л. Бытие и сознание / С.Л. Рубинштейн. — М.: Изд. Акад. наук СССР, 1957. — С. 226.

³²⁸ Блейхер В.М. Психологическая диагностика интеллекта и личности / В.М. Блейхер, Л.Ф. Бурлачук. — К.: Вища школа, 1978. — 142 с. — С. 135 — 136.

слідженням його природи. Основні підходи до визначення такої складної якості, як інтелект не є взаємовиключними. Кожна концепція виходить із певної ознаки інтелекту, яка інтерпретується як найбільш суттєва. Але в жодному з визначень не вичерпується сутність такого складного явища як інтелект. Загальноприйнятого визначення інтелекту, яке б задовольнило більшість дослідників, немає, але це не знімає психолого-педагогічну задачу щодо його дослідження і вимірювання вже сьогодні. Б. Бітінас правильно зауважував, що заперечення принципової можливості виміру здібностей означало б визнання непізнаності певного класу явищ. Учений уважав, що непотрібно заперечувати можливість виміру на тій основі, що методи збору інформації недосконалі, бо у свій час відстань вимірювалася кроками, а час — за сонцем.³²⁹

Підходи до вирішення проблеми щодо визначення структури творчої особистості виражаються двома, діаметрально протилежними, напрямками: монофакторна теорія, яка визнає існування певних творчих здібностей і мультифакторна, яка розглядає творчу особистість як таку, що характеризується сукупністю незалежних окремих якостей, набір яких і визначає неповторну індивідуальність особистості і вищий ступінь її творчих досягнень. Ми вважаємо, що творчі можливості особистості проявляються в її творчій діяльності і відображають здатність особистості до нестандартних розв'язків стандартних завдань. За таких умов творчі можливості являють собою сукупність творчих якостей особистості, деякі з яких (творчі уміння, індивідуальні психічні процеси) мають подвійну природу: з одного боку — вони вроджені, а з іншого — визначаються умовами розвитку, навчання і виховання. Саме в цьому, на наш погляд, полягає складність у розробці моделі творчої особистості, яка повинна відображати як природжене, так і надбане у структурі творчої особистості. Виділити такі компоненти, на наш погляд, принципово неможливо, оскільки будь-яке дослідження творчої особистості відбувається тоді, коли на вроджену основу накладається надбане, зумовлене умовами життєдіяльності й розвитку. Ця проблема подібна до проблеми про місце природного й надбаного в структурі інтелекту. Зазначимо, що багато зарубіжних учених приходять до висновку про те, що здібності більш детерміновані наслідуванням, ніж впливом середовища. С.Л. Рубінштейн, не погоджуючись з цією думкою,

³²⁹ Бітінас Б. Многомерный анализ в педагогике и педагогической психологии / Б. Битинас. — Вильнюс, 1971. — С. 95.

підкреслює, що при цьому дослідники не враховують, що наслідування є однією з умов розвитку людини, але вважати здібності прямою безпосередньою функцією наслідування не правомірно. Підтримуючи думку С.Л. Рубінштейна, вважаємо, що це зауваження повною мірою стосується і творчих можливостей людини. Творчі можливості, як і здібності, не представлені у готовому вигляді, а формуються і розвиваються у процесі діяльності на основі задатків і вроджених анатомо-фізіологічних особливостей. Згідно з поглядами С.Л. Рубінштейна, ми розрізняємо вроджені і наслідувані задатки.³³⁰ Вроджені задатки можуть бути обумовлені як наслідуванням, так і умовами ембріонального розвитку; наслідувані включають ті, що передаються індивіду від його предків. Крім того, розвиток різних здібностей людини здійснюється у процесі створення і освоєння нею продуктів історичного розвитку людської діяльності, але розвиток здібностей не є їх засвоєнням як готових продуктів; здібності розвиваються у людини в процесі її взаємодії з речами і предметами, продуктами історичного розвитку.³³¹ Автори монографії з теорії та практики особистісно орієнтованої психології Дж. Фейдимен і Р. Фрейгер теж підкреслюють, що крім вродженого біологічного патерну росту і розвитку, кожний індивідуум має тенденції до психологічного розвитку.³³² Ми вважаємо, що наслідуване і надбане в конкретних якостях особистості не можна розкладати і роз'єднувати, а механічне перенесення положення про вродженість задатків на здібності означав би фатальну обмеженість розвитку особистості. Водночас не можна не брати до уваги праці психологів, психо-фізіологів, генетиків останніх років, які переконливо довели певний вплив наслідування на деякі особливості нервової системи, що без сумніву мають важливе значення для формування здібностей. Щодо вимірювання природжених творчих можливостей, то відомий спеціаліст у галузі тестів Кронбах прямо вказує на те, що тести вимірюють актуальний рівень можливостей, а не можливості природжені.³³³ Варто підкреслити, що особливе місце

³³⁰ Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – [2-е изд.]. – М.: Учпедгиздат, 1946. – С. 641.

³³¹ Рубинштейн С.Л. Проблема способностей и вопросы психологической теории / С.Л. Рубинштейн // Вопросы психологии, 1960. – № 3. – С. 8.

³³² Фэйдимэн Джеймс. Теория и практика личностно-ориентированной психологии / Фэйдимэн Джеймс, Фрейгер Роберт. – М.: ВИНТИ, 1996. – 430 с. – С. 8.

³³³ Блейхер В.М. Психологическая диагностика интеллекта и личности / В.М. Блейхер, Л.Ф. Бурлачук. – К.: Вища школа, 1978. – 142 с. – С.42.

у творчому процесі посідають уява, мрія, фантазія, натхнення. Останнє – це стан вишого, максимально інтенсивного оформлення задуму та ідеї, що становлять новизну в науці, мистецтві чи техніці. В акті натхнення творець цілковито знаходиться під владою інтуїції, творить, не контролюючи себе, не поправляючи і не аналізуючи. Це своєрідний стан духовного сп'яніння. Доробки, підчистки робляться пізніше, «на тверезу голову». Також зауважимо, що натхнення, «осіяння» не виникають самі по собі, нізвідки. Вони не приходять до бездіяльного, бо є результатом глибоко повсякденного внутрішнього пошуку, боротьби, роздумів, які можуть і не фіксуватися свідомістю.

В останні роки окремі психологи, що вивчають творчий процес, визначаючи діалектичний взаємозв'язок свідомого і несвідомого, при характеристиці розумової діяльності людини надають перевагу останньому. Так, на думку американського вченого, філософа і психолога Бакмістара Фуллара, 99,9999% нашої розумової діяльності визначаються підсвідомістю, в той час, як свідомо діяльність представлена лише 0,0001%.

Доведено, що ліва півкуля головного мозку людини «відповідає» за використання знакової інформації – читання, рахунок, мову. Права ж півкуля, навпаки, більше оперує образами, ніж знаками. Обидві півкулі функціонують у тісному взаємозв'язку, але залежно від конкретних умов може встановлюватися відносно домінування ліво- чи правопівкульного мислення.

При народженні мозок кожної здорової людини потенційно здатний до розвитку обох типів мислення. Проте реалізувати ці біологічні потенції можна лише в реальному соціальному середовищі у процесі спілкування й навчання. Соціальне середовище у різних народів і етносів формувалося по-різному, залежить від конкретних історичних і географічних умов розвитку. У цивілізованих суспільствах, які розвивалися відповідно до науково-технічного прогресу і тих змін, що відбувалися у світі, переважного поширення отримали стандарти лівопівкульної стратегії мислення. У соціумах, які були традиційно орієнтовані на встановлення гармонійних стосунків людини з існуючим світом і з самим собою, на вдосконалення психічних механізмів адаптації, переважного поширення отримала правопівкульна стратегія мислення. Такі особливості закріплювалися за допомогою соціального наслідування.³³⁴

³³⁴ Лобас В. Деякі аспекти психології науково-технічної творчості / В. Лобас // Вісник ТДТУ. – 1996. – №1. – С. 127-128. – (Філософія).

Як відзначають психологи, дискримінація правопівкульної стратегії мислення в навчальному процесі веде до невиправданого діагнозу розумової відсталості.³³⁵

Відомо, що всі здорові діти народжуються творчо обдарованими, а з віком ця обдарованість спадає. Причину цього явища досліджує відомий вчений-невролог, академік Е. Бадалян. Науковець розробляє нову теорію еволюції мозку.³³⁶ На його думку, розвиток мозку відбувається дискретно – стрибками, перервно. Одні функції згасають, на зміну їм з'являються інші. На кожному етапі можуть «вириватися» вперед ті чи інші функції, кожна з яких має чітко визначений час початку і завершення своєї еволюції.

Виключне значення для творчого розвитку особистості має творче сприймання інформації. Психологічні аспекти цієї проблеми досліджує Т.М. Третяк.³³⁷ Дослідниця зазначає, що у процесі сприймання, на відміну від відчуття, відображення предметів і явищ здійснюється в цілому, у взаємозв'язку їх структурних і функціональних властивостей. У процесі сприймання відображаються не лише певні дискретні прояви об'єкта (стосовно того чи іншого аналізатора), і цілісна конструкція у всьому багатстві її зафіксованих, відтворених і проінтегрованих характеристик.

Більш нове відображення об'єктів навколишнього світу дозволяє відтворити більш адекватну задачну ситуацію, а отже успішніше орієнтуватися у дійсності, пристосовуватися до неї і здійснювати її адекватну трансформацію. Завдяки сприйманню людина отримує вихідну інформацію для успішної взаємодії із середовищем, у якому перебуває.

Будучи джерелом знань про об'єктивну реальність, на думку Д.Г. Елькіна, сприймання є живим спогляданням предметів і явищ цієї реальності. Важливим концептуальним положенням, сформульованим Д.Г. Елькіним є те, що сприймання людини реалізується в процесі її діяльності. Саме в умовах праці та інших видах діяльності здійснюється відображення людиною різних предметів та явищ. В процесі діяльності

³³⁵ Лобас В. Деякі аспекти психології науково-технічної творчості / В. Лобас // Вісник ТДТУ. – 1996. – №1. – С. 128.

³³⁶ Там само. – С. 129.

³³⁷ Третяк Т.М. Концепція творчого сприймання / Т.М. Третяк // Актуальні проблеми психології: Проблеми психології творчості: Зб.наук.праць / За ред. В.О. Моляко. – Т.12. – Вип.5. – Ч.1. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2008. – С. 7 – 14.

людини сприймання формується, адже є необхідною умовою адекватного орієнтування в навколишньому світі. В той же час, домінуючим критерієм адекватності сприймання є саме практика, діяльність людини. Саме на практиці перевіряється, наскільки правильним, істинним є відображення в процесі сприймання явищ об'єктивної реальності.

Як самостійна діяльність, сприймання проявляється в спостереженні, тобто планомірному, більш чи менш тривалому сприйманні, здійснюваному з метою прослідкувати перебіг якогось явища чи ті зміни, що відбуваються в об'єктах сприймання. Успішність спостереження визначається рівнем конкретизації задачі, що поставлена перед ним. При цьому важливою є постановка часткових задач, а також спеціальна підготовка – попереднє ознайомлення з інформацією, що стосується об'єкта спостереження, попередня розробка плану і способів спостереження.³³⁸

При цьому важливу допомогу можуть надати ескізні зображення предметів, їх моделювання. Адже певні особливості об'єктів можуть бути виявлені лише за умови взаємодії з ними (наприклад, вага, твердість та ін.). Необхідність зобразити предмет примушує зосередитись на більш вузькій ділянці предмета, а отже краще розгледіти його особливості, максимально адекватно його відобразити на рисунку чи ескізі.

Запорукою успішного спостереження є його планомірність і систематичність. Всебічне вивчення об'єкта завжди здійснюється за чітким планом, з розглядом частин предмета в певній послідовності. Тільки так організоване спостереження забезпечить системне сприймання об'єкта.³³⁹ При цьому важливим є також ставлення самого спостерігача до процесу і результату спостереження, що обумовлюється мотивацією людини, її інтересами, поглядами, переконаннями. Якщо людині відомо, в чому полягає значущість даного спостереження, важливість отримуваних результатів, то вона з великою відповідальністю і зібраністю поставиться до самого процесу сприймання, що забезпечить його результативність, якісний аналіз підсумкової інформації розвиватиме здатність людини до тривалого стійкого спостереження.

³³⁸ Третяк Т.М. Концепція творчого сприймання / Т.М. Третяк // Актуальні проблеми психології: Проблеми психології творчості: Зб.наук.праць / За ред. В.О. Моляко. – Т.12. – Вип.5. – Ч.1. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2008. – С. 7 – 14.

³³⁹ Там само.

Такі тривалі систематичні вправи щодо спостереження сприяють розвиткові спостережливості – вміння помічати характерні, але малопомітні і, на перший погляд, не досить суттєві особливості об'єкта. Вона значною мірою залежить від допитливості людини, її життєвого досвіду, знань, що дозволяє швидко визначати своєрідність тих чи інших предметів чи явищ. Ця психологічна властивість людини не є чимось вродженим, вона може бути значно розвинута в процесі відповідних вправ, спрямованих на спостереження: співвіднесення певних об'єктів, їх властивостей; встановлення їх взаємозв'язків і взаємодії між собою; швидко помічати якомога більше особливостей предмета чи явища; помічати найменші зміни в них; вчитися виокремлювати найважливіше, найсуттєвіше в тому, що спостерігається. При цьому потрібна така організація сприймання, яка б у найбільшій мірі забезпечила його успішність.³⁴⁰

Ми будемо виходити з того, що рівень творчого розвитку особистості студента визначається рівнем розвитку його творчих можливостей. Творчі можливості студента відображають творчу сутність його особистості і проявляються у творчій навчальній діяльності, взаємодії з іншими. Творчі можливості студента в результаті навчання розвиваються й змінюються залежно від умов організації навчально-виховного процесу, активності й інтересів самого студента. У процесі дослідження ми дійшли висновку, що кожен прояв творчих можливостей студента у навчальній діяльності визначається: природженими задатками його особистості, особливостями його нейрофізіологічної сфери; індивідуальними особливостями психічних процесів; творчими вміннями, які пов'язані з природженими задатками, навичками досвіду, набутою організацією сенсорних і моторних полів мозку; спрямованістю особистості на творчу діяльність; характерологічними якостями.

Творчі можливості особистості проявляються у творчій діяльності і взаємодії, визначають її успішність та пов'язані з усіма структурними елементами особистості. Тому для творчого розвитку особистості важливого значення набуває вивчення неінтелектуальних чинників, до яких належать спрямованість на творчу діяльність і характерологічні особливості особистості. Для підтвердження цієї думки можна навес-

³⁴⁰ Третьак Т.М. Концепція творчого сприймання / Т.М. Третьак // Актуальні проблеми психології: Проблеми психології творчості: Зб.наук.праць / За ред. В.О. Моляко. – Т.12. – Вип.5. – Ч.1. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2008. – С. 7 – 14.

ти слова С.Л. Рубінштейна про те, що продуктивність діяльності залежить від особливостей особистості, її емоційної сфери, темпераменту, емоційної чутливості, тону, темпу діяльності.³⁴¹ К.К. Платонов теж вважав, що до сфери здібностей необхідно додати неінтелектуальні чинники, які одержують статус здібності у конкретному виді діяльності. Розроблена вченим структура особистості включає крім характеристик психіки, ще й досвід і спрямованість особистості, яка відображає потреби, переконання, світогляд, ідеали, інтереси і бажання.³⁴² Вплив неінтелектуальних чинників на рівень інтелектуальних і творчих досягнень в основному досліджувався на матеріалі вивчення спеціальних здібностей – музичних та математичних.³⁴³

Ми погоджуємось із дослідниками, які наголошують, що не можна розглядати всі психічні якості як здібності, оскільки в кінцевому результаті втратимо їхню функціональну своєрідність.³⁴⁴ Вони підкреслюють, що здібності відображають психічні процеси особистості, але це відображення значною мірою коректується мотивами, інтересами, потребами особистості і її характерологічними особливостями. Саме тому при дослідженні процесу творчого розвитку особистості необхідно враховувати не тільки творчі уміння і особливості психічних процесів, а й спрямованість особистості на творчу діяльність, її характерологічні особливості, які без сумніву виявляються у кожному акті творчості і впливають на її результат. Крім того, доведена необхідність вивчення соціальних чинників, що суттєво впливають на рівень розвитку особистості не тільки у різних культурах, а й в умовах однієї культури. У цьому контексті заслуговують на увагу дослідження, які показують різницю в інтелекті, що зумовлена місцем проживання (місто-село), дослідження залежності рівня інтелекту дітей від професії та роду занять батьків, експериментальні дослідження залежності інтелекту від рівня освіти.³⁴⁵

За таких умов при дослідженні творчих можливостей студента ми будемо виходити з того, що їх структура складна і зумовлюється специ-

³⁴¹ Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – М.: Учпедгиздат, 1940. – С. 537.

³⁴² Платонов К.К. Проблемы способностей / К.К. Платонов. – М.: Наука, 1972. – 312 с.

³⁴³ Крутецкий В.А. Психология математических способностей школьников / В.А. Крутецкий. – М.: Просвещение, 1968. – 432 с.

³⁴⁴ Блейхер В.М. Психологическая диагностика интеллекта и личности / В.М. Блейхер, Л.Ф. Бурлачук. – К.: Вища школа, 1978. – 142 с. – С. 45.

³⁴⁵ Там само.

фікою творчого процесу. При цьому ми будемо спиратися на відносну самостійність і специфічність творчих можливостей відносно інших якостей особистості, положення про формування творчої особистості та розвиток її творчих можливостей у творчій діяльності, активну функцію творчих можливостей, їх динамічність.

Попередній аналіз психолого-педагогічної літератури також дозволяє нам зробити таке припущення, що творчі можливості – це відносно самостійна, динамічна система творчих якостей особистості, пов'язана з її інтелектом, умовами розвитку, яка формується, розвивається, виявляється у творчій діяльності, і забезпечує розвивальну продуктивну взаємодію особистості з оточуючою дійсністю.

На основі таких концептуальних положень ми визначаємо творчу особистість як креативну особистість, яка внаслідок впливу зовнішніх чинників набула необхідні в актуалізації своїх творчих можливостей додаткових якостей, що сприяють досягненню творчих результатів в одному чи декількох видах творчої діяльності (див. рис. 2.1). Так, наприклад, працелюбність не є креативною рисою особистості, але для

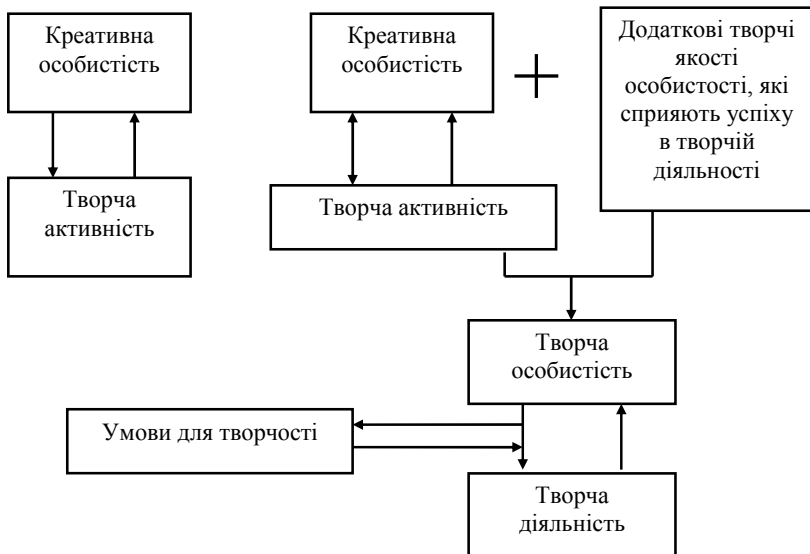

Рис. 2.1. Відмінності у визначенні креативної та творчої особистості

творчої діяльності вона має велике значення. Це стосується і комунікативних здібностей людини та її здібностей до самоуправління.

Щодо терміну «креативогенні риси», який часто вживається дослідниками, то ми вважаємо, що його треба застосовувати власне для характеристики креативності особистості, тобто її внутрішніх передумов до творчості. Ми будемо використовувати один термін «творча особистість», а в її моделі виділяти внутрішні передумови для творчості (тобто «креативне ядро» – вроджене) та надбане (додаткові мотиви, характерологічні особливості, творчі уміння та індивідуальні особливості психічних процесів), що формується і розвивається в процесі навчання та життєдіяльності людини.

Таким чином, процес творчого розвитку повинен обов'язково забезпечувати і подальший розвиток внутрішніх передумов до творчості як основи становлення творчої особистості індивіда. Теоретичну модель творчої особистості подано на рисунку 2.2.

Теоретична модель творчої особистості відображає внутрішні передумови до творчості; особистісні утворення, які необхідні для творчої діяльності і формуються із зовні; а також те, що творча особистість розвивається і формується у творчій діяльності і спілкуванні при забезпеченні відповідних умов. Крім того, процес творчого розвитку осо-

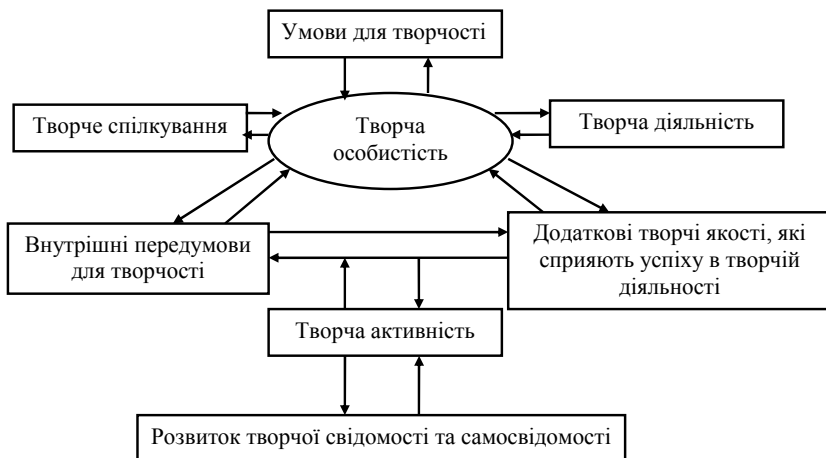

Рис. 2.2. Теоретична модель творчої особистості

бистості сприяє розвитку її творчої свідомості і самосвідомості, які визначають її соціальнотворчу діяльність.

Отже, підготовка викладача до творчого розвитку особистості студента повинна бути спрямована на забезпечення подальшого розвитку внутрішніх передумов до творчості і тих додаткових творчих якостей його особистості, які сприяють успішній творчій діяльності та життєдіяльності людини.

Спрямованість на творчість, характерологічні особливості студентів, їх творчі уміння викладач може спостерігати у процесі їх навчання. Індивідуальні особливості психічних процесів викладачеві «побачити» і адекватно оцінити складніше. Проте останні потребують детального вивчення викладача і, бажано, психологів, бо гальмування розвитку психічних процесів рано чи пізно призводить до спаду успішності у подальшій професійній діяльності.

Для підготовки викладача до творчого розвитку особистості студента необхідно конкретизувати творчі якості особистості, сукупність яких визначає його творчі можливості, і на розвиток яких потрібно звертати особливу увагу у навчально-виховному процесі вищого навчального закладу.

Узагальнюючи сучасні дослідження психологів і педагогів, і, перш за все, праці В.І. Андрєєва, Н.В. Кичук, О.Н. Лука, В.О. Моляко, Н.Т. Петровича, Я.О. Пономарьова, М.М. Поташника, ми виділяємо творчі якості особистості, які сприяють успіху людини у творчій діяльності і характеризують спрямованість особистості на творчу діяльність, її характерологічні особливості, творчі уміння, індивідуальні особливості психічних процесів.

Кожна людина – це неповторна індивідуальність і тому вона характеризується своїм унікальним набором творчих якостей, рівнем їх розвинутості, який і буде визначати рівень творчих досягнень і можливостей конкретної людини. У людини творчі якості, звісно, виявляються нерівномірно, на різних рівнях розвинутості, деяких і зовсім немає. Для стимулювання розвитку в навчально-виховному процесі недостатніх особистісних утворень, які сприяють успішній творчій діяльності, потрібно, перш за все, їх визначити та вивчити.

Провідною якістю, яка впливає на творчий розвиток особистості студента, є адекватне уявлення про себе, свої можливості. Навіть обдарована людина, яка не вірить у свої сили, може не реалізувати своїх

здібностей і відійти у розряд неуспішних.³⁴⁶ У зв'язку з цим викладач повинен допомогти студентам у розвитку адекватного позитивного уявлення про свої можливості. Велике значення при цьому має доброзичливе ставлення до думок студентів, заохочення їх до творчої діяльності. У. Глассер підкреслював, що своєчасна та адекватна підтримка дорослими з раннього дитинства — запорука формування у дитини адекватної Я-концепції,³⁴⁷ а американські педагоги і психологи вважають, що розвиток позитивної Я-концепції є важливою умовою повної реалізації потенційних творчих можливостей особистості.³⁴⁸ О.Н. Лук підкреслював, що є три вороги творчості: жах, висока самокритичність, лень.³⁴⁹

Структурно Я-концепція розглядається як сукупність настанов, спрямованих на самого себе і конкретизується через: образ — множини Я (уявлення індивіда про себе), самооцінку, потенціальну реакцію поведінки. Зауважимо, що багато вчених при визначенні Я-концепції виділяють її структурну одиницю — самооцінку. Р. Берне підкреслює, що самооцінка відображає ступінь розвитку у індивіда почуття самоповаги і позитивного ставлення до того, що входить у сферу його «Я». С. Куперсміт називає ставлення індивіда до себе, його особистісні судження про себе, які виражаються у його установах — самооцінкою.³⁵⁰ М. Розенберг теж вважає, що Я-концепція виражає уявлення про свої характеристики і здібності.³⁵¹ М.О. Бердяєв зазначав, що в «Я» входить акт пізнання і предмет пізнання.³⁵² Ми в своєму дослідженні будемо виходити із необхідності формування у студентів магістратури позитивного уявлення про себе, бажання пізнати себе. При цьому ми будемо спиратися на думку В.О. Сухомлинського про те, що одна з найважли-

³⁴⁶ Одаренные дети / [общ. ред. Г.В. Бурменской и В.М. Слущкого; предисл. В.М. Слущкого]. — М.: Прогресс, 1991. — 376 с. — С. 273.

³⁴⁷ Глассер У. Школы без неудачников / У. Глассер; общ. ред. и пред. В.Я. Пилиповского. — М.: Прогресс, 1991. — 184 с.

³⁴⁸ Одаренные дети / [общ. ред. Г.В. Бурменской и В.М. Слущкого; предисл. В.М. Слущкого]. — М.: Прогресс, 1991. — 376 с. — С. 273.

³⁴⁹ Лук А.Н. Психология творчества / А.Н. Лук. — М.: Наука, 1978. — 127 с. — С. 71.

³⁵⁰ Coopersmith S. The Antecedents of Self Esteem / S. Coopersmith. — San Francisco: Freeman, 1967. — 223 p.

³⁵¹ Rosenberg M. Society and the Adolescent Self-image / M. Rosenberg. — Princeton: University Press, 1965. — 287 p.

³⁵² Бердяев Н.А. Самосознание: Опыт философской автобиографии / Н.А. Бердяев. — М.: Мысль, 1990. — 220 с. — С. 297.

вищих виховних задач полягає в тому, щоб у процесі оволодіння знаннями кожна дитина переживала людську гідність, почуття гордості.³⁵³

Ситуація недостатньої спрямованості навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі на творчий розвиток студентів пов'язана з недоліками традиційної системи навчання і виховання, нехтуванням особистісним творчим розвитком майбутнього фахівця, не підготовленістю викладачів до творчого розвитку особистості студентів у навчально-виховному процесі вищого навчального закладу. До речі, організація навчання студентів, яка не враховує запити його індивідуальності, вступає у протиріччя з сучасними вимогами до праці, з індивідуальним і творчим характером діяльності фахівця будь-якого фаху. Викладачі вводять студента у світ людських професійних відносин, у світ майбутньої професійної діяльності, закладають основи його творчої самореалізації у професії. Саме тому викладач, розвиваючи творчі якості студента, повинен проектувати їх на всю систему його подальшої життєтворчості та професійної діяльності. В.О. Сухомлинський підкреслював, що розумове виховання повинно орієнтувати людину на життя в усій його складності, в усьому багатстві.³⁵⁴

Теоретичний аналіз наукових досліджень у галузі психології і педагогіки творчості, стану розв'язання проблеми на практиці, а також положення про те, що творчі можливості особистості реалізуються не тільки в предметній діяльності, а й в самому процесі життя, самореалізації як засобу самоствердження, самовираження і саморозвитку, дозволили нам обґрунтувати систему творчих якостей особистості, яка відображає її спрямованість на творчу діяльність, характерологічні особливості, творчі уміння та індивідуальні особливості психічних процесів, що сприяють успіху в творчій діяльності і забезпечують здатність людини до діяльності як творчо-активного суб'єкта в оточуючому середовищі, зокрема професійному. За таких умов, враховуючи необхідність вирішення проблеми творчого розвитку студента у навчально-виховному процесі вищого навчального закладу, підготовки майбутнього фахівця до прояву творчості у різних професійних і життєвих ситуаціях, а також необхідності надання викладачеві орієнтирів у роботі з творчого

³⁵³ Сухомлинский В.А. Избранные педагогические сочинения: в 3-х т. Т.1. / В.А. Сухомлинский / [сост. О.С. Богданова, В.З. Смаль]. – М.: Педагогика, 1979. – 560 с. – С. 164.

³⁵⁴ В.А. Сухомлинский об умственном воспитании / Сост. и авт. вступ. ст. М.И. Мухин. – К.: Рад. школа, 1983. – 224 с. – С. 3.

розвитку студентів, ми виділяємо такі творчі якості, сукупність яких відображає творчі можливості, що забезпечують людині успіх у творчій діяльності:

1. *Підсистема спрямованості*: позитивне уявлення про себе, бажання пізнати себе; творчий інтерес, допитливість; потяг до пошуку нової інформації, фактів.

2. *Підсистема характерологічних особливостей особистості*: сміливість; готовність до ризику; самостійність; ініціативність; упевненість у своїх силах та здібностях; цілеспрямованість; наполегливість; уміння довести почату справу до кінця; працелюбність; емоційна активність.

3. *Підсистема творчих умінь*: проблемне бачення; здатність до висунення гіпотез, оригінальних ідей; здатність до дослідницької діяльності; розвинена уява, фантазія; здатність до виявлення протиріч; здатність до подолання інерції мислення; уміння аналізувати, інтегрувати та синтезувати інформацію; здатність до міжособистісного спілкування.

4. *Підсистема індивідуальних особливостей психічних процесів*: альтернативність мислення; дивергентність мислення; точність мислення; готовність пам'яті; асоціативність пам'яті; цілістність, синтетичність, свіжість, самостійність сприйняття; пошуково-перетворюючий стиль мислення.

Підкреслимо, що формування та розвиток творчої особистості людини починається з перших днів її життя. М. Монтень писав, що він бажає, щоб вихователь з самого початку урахував душевні нахили довіреної йому дитини, надавав їй можливість вільно їх виявляти, пропонувати, а не змушувати, вказувати шлях і дозволяти піти своїм.³⁵⁵ В.О. Сухомлинський вважав, що хоча навчання дітей відбувається у колективі, але кожний свій крок на шляху пізнання діти роблять самостійно; розумова праця – це глибоко індивідуальний процес, який залежить не тільки від здібностей, але і від характеру дитини і від таких інших умов, які не завжди помітні.³⁵⁶ Ми виходимо з того, що якщо дитина фізично і психічно здорова, і її розвитку приділяється належна увага, то її творчі можливості можуть розвиватися досить активно упродовж життя. Великого значення

³⁵⁵ Монтень М. Опыты. Избранные произведения в 3-х томах / Монтень М.: [пер.с англ.]. – М.: Голос, 1992. – Т. 1. – С. 165.

³⁵⁶ Сухомлинский В.А. Избранные педагогические сочинения: в 3-х т. Т.1. / В.А. Сухомлинский / [сост. О.С. Богданова, В.З. Смаль]. – М.: Педагогика, 1979. – 560 с. – С. 164.

для формування творчої особистості дитини мають умови розвитку саме у ранньому дитинстві, тому організація творчого виховного процесу у дошкільних установах потребує ретельного наукового і практичного дослідження. Ця проблема не є предметом нашої монографії, але ми згодні з тими науковцями, які підкреслюють, що прогалини у розвитку саме у дошкільному віці безпосередньо впливають на ефективність подальшого творчого розвитку людини.

Торкаючись питання творчої особистості та її розвитку, не можна уникнути проблеми творчості як варіанту виявлення позитивних девіацій поведінки. Люди, яких можна віднести до творчих особистостей, генія, героя, лідера, обранця народу є прикладом позитивних девіацій у поведінці, культурно схвалюваних відхилень. Прагнення до інтелектуальної незалежності, характерне для творчих особистостей, часто супроводжується самовпевненістю, схильністю давати високу оцінку власним здібностям і досягненням. Творча сміливість як риса творчого Я, може бути відсутньою у реального Я творця у повсякденному житті.³⁵⁷

Творча особистість характеризується не просто високим рівнем креативності, але й особливою життєвою позицією людини, її ставленням до світу, до сенсу власної діяльності. Важливе значення має духовне багатство внутрішнього світу особистості, її постійна спрямованість на творчу діяльність у зовнішньому світі.

Вплив зовнішніх умов у поєднанні з груповим впливом сприяє появі великої кількості індивідів, які мають надмотивацію в різних галузях діяльності. Багато соціологів вважають, що інтенсивна мотивація часто слугує компенсацією за втрату чи переживання, перенесені в дитинстві чи юності. Відомо, наприклад, що агресивність часто виникає через надмірну суворість батьків. Почуття ненадійності, замкненості, обурення чи ворожнечі можуть знайти вихід в інтенсивних умовах, спрямованих на особисті досягнення.

Творчість як створення нових по задуму культурних чи матеріальних цінностей є найвищою формою активності і самостійної діяльності людини і суспільства. Межі творчості охоплюють дії від нестандартного рішення простої задачі до повної реалізації унікальних потенцій індивіда у визначеній галузі.

³⁵⁷ Снимщикова Э.В. Творчество как вариант проявления позитивных девиаций поведения / Э.В. Снимщикова // Общество: политика, экономика, право, 2009. – № 1 – 2. – С. 113 – 119.

Творчість, творчий потенціал і креативність залишаються досить складними, неоднозначними поняттями. Творчість може розглядатись дwoяко – як компонент якоїсь діяльності і як самостійна діяльність.³⁵⁸ Існує думка, що в будь-якій діяльності наявний елемент творчості, тобто момент нового, оригінального підходу до її виконання. У цьому випадку як творчий елемент може виступати будь-який етап діяльності – від постановки проблеми до пошуку нового, оптимального, можливо, раніше невідомого рішення, яке набирає статусу діяльності і є складною багаторівневою системою. У цій системі виділяють специфічні мотиви, цілі, способи дії, фіксуються особливості їх динаміки.

Творча активність виникає в умовах вирішення творчих задач, а тому кожна людина, що вирішує таку задачу в певний момент часу може відчувати себе творцем. Тим не менше диференціально-психологічний аналіз поведінки людини в різноманітних життєвих ситуаціях показує, що існує такий тип особистості, який використовує оригінальні способи вирішення будь-яких життєвих задач, – це тип творчої особистості. Основною особливістю творчої особистості є її креативність.

Креативність як інтегративна якість психіки людини забезпечує творчу активність особистості, дозволяючи задовольняти потребу в дослідницькій активності. Креативна особистість відрізняється від інших людей цілою низкою особливостей:³⁵⁹

- когнітивних (висока чутливість до субсенсорних подразників; чутливість до незвичайного, унікального, одиничного; здатність сприймати явища у визначеній системі, комплексно; пам'ять на рідкі події; розвиток уяви і фантазії; розвинене дивергентне мислення як стратегія узагальнення безліч рішень однієї задачі та ін.);
- емоційних (висока емоційна збудливість, подолання стану тривожності, наявність стеничних емоцій);
- мотиваційних (потреба в розумінні, дослідженні, самовираженні і самоствердженні, потреба в автономії і незалежності);
- комунікативних (ініціативність, схильність до лідерства, спонтанність).

³⁵⁸ Там само.

³⁵⁹ Снимщикова Э.В. Творчество как вариант проявления позитивных девиаций поведения / Э.В. Снимщикова // Общество: политика, экономика, право, 2009. – № 1 – 2. – С. 113 – 119.

Творчість як один із видів діяльності і креативність як стійка сукупність рис, сприяючи пошуку нового, оригінального, нетипового, забезпечують прогрес суспільного розвитку. На рівні суспільних інтересів креативність дійсно розглядається як евристичний спосіб життєдіяльності, але на рівні соціальної групи поведінка творчої особистості може бути оцінена як вид діяльності, не узгоджений з нормами і приписами, прийнятими в певному співтоваристві людей. Творчість може розглядатись як форма поведінки, що не узгоджена з прийнятими нормами, але при цьому не порушує правові і моральні приписи групи.³⁶⁰ Таким чином, творчість і креативність можна розглядати як позитивні девіації поведінки.

Сама творчість – не тільки як поняття, а й як об'єктивний феномен – досить багатозначна. Не всі її прояви можуть бути оцінені як позитивні з точки зору інтересів і потреб суспільства, системи його норм і цінностей.³⁶¹

Сьогодні поняття творчості може бути доволі повно і адекватно описано на основі ідеї смислового простору, опорними точками якого є родинні, генетично пов'язанні з ним, категорії і поняття, що належать до різних галузей філософського і наукового знання. Такими є, насамперед, свобода і необхідність, відмінність і тотожність, диференціація і інтеграція, протиріччя і гармонія, хаос і порядок, інформація і новизна, потреба і мотивація, цінність і благо та ін.

Творча особистість – це особистість усебічно активна, самостійна, здатна до саморозвитку і самореалізації у визначених видах діяльності.

Творчу особистість можна розглядати з двох точок зору.

З одного – креативність як творча якість тією чи іншою мірою властива кожній нормальній людині. Вона так само невід'ємна, як здатність мислити, говорити і відчувати. Більше того, реалізація творчого потенціалу незалежно від його масштабів робить людину психічно нормальною. Позбавити людину такої можливості означає викликати у неї невротичні стани. Деякі психоневрологи вбачають сутність психотерапії у лікуванні неврозів у пробудженні творчих прагнень людини.

Погляд на креативність як універсальну рису особистості людини передбачає певне розуміння творчості. Творчість розглядається як процес

³⁶⁰ Снимщикова Э.В. Творчество как вариант проявления позитивных девиаций поведения / Э.В. Снимщикова // Общество: политика, экономика, право, 2009. – № 1-2. – С. 113 – 119.

³⁶¹ Там само.

створення чогось нового, причому процес незапрограмований, непередбачуваний, раптовий. При цьому не береться до уваги цінність результату творчого акту і його новизна для великої групи людей, для суспільства чи людства. Головне, щоб результат був новим і значущим для самого творця. Самостійне, оригінальне вирішення студентом завдання буде творчим актом, а самого його слід оцінювати як творчу особистість.

Відповідно до другої точки зору, не кожному людину варто вважати творчою особистістю, або творцем. Подібна позиція пов'язана з іншим розумінням природи творчості, відповідно до якого крім незапрограмованого процесу створення нового, приймається до уваги цінність нового результату. Результат творчості повинен бути загальнозначущим, хоча масштаб його новизни може бути різним.

Наголосимо, що найважливішою рисою творця є сильна і стійка потреба у творчості. Творча особистість не може жити без творчості, вбачаючи в ній головну мету і основний сенс свого життя. Вона характеризується не просто високим рівнем креативності, але й особливо життєвою позицією людини з її ставленням до світу, до сенсу власної діяльності. Така особистість постійно переживає незадоволеність, напругу, неясну тривогу, виявляючи в реальній дійсності (зовнішній і внутрішній) відсутність ясності, простоти, впорядкованості, завершеності і гармонії.³⁶² Вона подібна барометру, чуйно реагує на протиріччя, дискомфорт, дисгармонію. За допомогою творчої фантазії творець усуває у своїй свідомості (і в несвідомому) ту дисгармонію, з якою він зустрічається в реальності. Він створює новий світ, в якому відчуває себе комфортно і радісно. Ось чому сам процес творчості та її продукти приносять творцеві насолоду і вимагають постійного поновлення процесу творчості. Реальні протиріччя, дискомфорт і дисгармонія ніби самі знаходять творчу особистість. Це пояснює, чому творчі люди постійно живуть у двох режимах: напруги і релаксації (катарсису), тривоги і заспокоєння, незадоволеності і радості. Такий постійно відтворювальний стан подвійності є одним із проявів нейротизму як особистісної риси творчих особистостей.

Творчими особистостями не народжуються. Креативність, яка багато в чому носить вроджений характер, виступає ядром творчої осо-

³⁶² Снимщикова Э.В. Творчество как вариант проявления позитивных девиаций поведения / Э.В. Снимщикова // Общество: политика, экономика, право, 2009. – № 1 – 2. – С. 113 – 119.

бистості, але сама творча особистість є продуктом соціального, культурного розвитку, впливу соціального середовища, освіти.

Творчість усе більше набуває елітарного характеру. Рівень сили творчої потреби і енергії, необхідний для професійної творчості, у більшості сфер людської діяльності такий, що за межами професійної творчості залишається більшість людей.³⁶³

У процесі саморозвитку особистості акцент необхідно робити, насамперед, на вихованні творчого ставлення до справи, умінні вирішувати принципово нові завдання, справлятися з важкими кризовими ситуаціями. Один із проявів складності і суперечливості сучасного світу – це лавиноподібне наростання інформації («інформаційний вибух») і неможливість управлятися з нею традиційними методами. Особистість не може адаптуватися до сучасного світу без розвитку власної креативності. Тому цілком справедливою є думка про те, що позитивні девіації сприяють більш ефективній адаптації в умовах швидкозмінного світу.

2.2. Структурно-компонентний метод оцінювання рівня творчого розвитку особистості

В основу структурно-компонентного методу оцінювання рівня творчого розвитку особистості ми поклали припущення про те, що рівень творчого розвитку особистості визначається актуальним рівнем розвитку його творчих можливостей. Обґрунтована система творчих якостей особистості, яка відображає його спрямованість на творчу діяльність, характерологічні особливості, творчі уміння та індивідуальні особливості психічних процесів, покладена в основу структури творчих можливостей майбутнього фахівця та є змістовою основою розробленого нами структурно-компонентного методу оцінювання рівня творчого розвитку особистості.

Для оцінювання прояву показників творчих можливостей студентів, ми вводимо три рівні: високий, середній та низький.

Під високим рівнем ми розуміємо постійний прояв цього показника у навчальній діяльності студента. Середній рівень характеризує ситуативний вияв цієї якості: вона проявляється приблизно в половині педагогічних ситуацій. Відсутність чи мінімальний прояв показника в

³⁶³ Там само.

навчальній діяльності студента характеризується низьким рівнем. Розкриємо зміст творчих якостей та критеріїв їх оцінювання.

Розглянемо спрямованість на творчу діяльність та критерії оцінювання рівня їх розвитку.

Позитивне уявлення про себе, бажання пізнати себе — це відносно стійка, значною мірою усвідомлена система уявлень про себе самого, на основі якої він будує свою взаємодію з іншими людьми і стосунки. Критерії оцінки: сформована самосвідомість, самооцінка і рівень домагань відповідають одне одному, реальна оцінка себе, своїх можливостей, якостей і місця серед інших людей — високий рівень. Розходження більш-менш виражені; реальна оцінка, але з тенденцією завищеної або заниженої — середній рівень. Великі розходження; занижена або завишена оцінка самого себе — низький рівень.

Творчий інтерес, допитливість — це форма прояву пізнавальної потреби, яка забезпечує спрямованість особистості на творчість. Критерії оцінки: нестимульована зовні зацікавленість оточуваним середовищем, різними явищами, зацікавленість новими формами діяльності, розв'язком нестандартних проблем — високий рівень. Ситуативний прояв зацікавленості, зумовлений стимулюванням зовні; зацікавленість має тенденцію бути недовгочасною — середній рівень. Відсутність зацікавленості, або виникнення її тільки при активній допомозі з боку дорослого — низький рівень.

Потяг до пошуку нової інформації, фактів — це потреба у відшукуванні нових фактів, задоволення інформаційного голоду. Критерії оцінки: самостійний пошук нової інформації з метою саморозвитку — високий рівень. Потяг до пошуку нової інформації, який потребує початкового зовнішнього стимулювання і який свідомо не проектується на навчальну діяльність — середній рівень. Низький рівень — відсутність потягу до пошуку нової інформації; потяг до пошуку нової інформації слабо виражений; потяг до відшукання нових фактів виникає при активній допомозі іншого.

Розглянемо сутність характерологічних особливостей особистості та критерії оцінювання їх розвитку.

Сміливість — це риса, яка дозволяє не відступати перед небезпекою. Критерії оцінки: постійний прояв рішучих дій, спрямованих на подолання труднощів — високий рівень. Ситуативний прояв самостійних рішучих дій, труднощі викликають у особистості потребу долати

їх із сторонньою допомогою – середній рівень. Не проявляє рішучих дій з подолання труднощів або проявляє слабо, в складних ситуаціях губиться, не може зібратися навіть з допомогою (може впасти в емоційну паніку) – низький рівень.

Готовність до ризику – це установка на дії в умовах невизначеності їх результатів і можливих небезпечних наслідків. Критерії оцінки: схильність братися за роботу, результати якої невизначені; впевненість, готовність до сміливих дій без страху поразки – високий рівень. Обережність перед прийняттям рішення; стан впевненості в оточенні інших – середній рівень. Відмова від роботи, яка вимагає ризику; відсутність упевненості в успіху, жах перед поразкою навіть в присутності того, хто може допомогти – низький рівень.

Самостійність – це незалежність в оцінках, судженнях, діях. Критерії оцінки: постійний прояв риси, відстоювання своєї думки, рішучість у судженнях і діях, здійснення дій без сторонньої допомоги – високий рівень. Коливання, сумніви, відстоювання своєї думки при сторонній допомозі, рішучі дії при підтримці однодумців – середній рівень. Орієнтація на оточуючих; безпосередня участь інших в діяльності студента – низький рівень.

Ініціативність – це випереджальний зовнішній вплив, реагування на події конкретними пропозиціями і діями. Критерії оцінки: прояв ініціативи за власним бажанням; потяг до нових форм діяльності, завзятість – високий рівень. Ситуативний прояв ініціативи – середній рівень. Відсутність ініціативи, орієнтація на рішення інших; відсутність завзятості та інтересу до нових форм діяльності – низький рівень.

Упевненість у своїх силах та здібностях – це оцінка своїх сил і здібностей як достатніх для виконання того чи іншого завдання. Критерії оцінки: відсутність сумнівів в оцінці власних сил і здібностей; адекватна оцінка сил і здібностей, надія тільки на себе – високий рівень. Сумніви у правильності своїх дій; адекватне оцінювання себе, але без постійної впевненості в своїх силах – середній рівень. Невпевненість, обережність, заниження своїх можливостей, що приводить до негативних результатів в діяльності – низький рівень.

Цілеспрямованість – це наявність суб'єктивної системи цілепокладання, потреба в усвідомленні цілей діяльності. Критерії оцінки: постійний прояв і прогнозування кінцевого результату своєї діяльності, прагнення до досягнення мети навіть через упертість. Присутність

проміжних цілей – високий рівень. Ситуативний прояв, прогнозування діяльності без досягнення і постановки проміжних цілей – середній рівень. Відсутність прогнозування діяльності, викладач ставить мету і слідкує за її досягненням – низький рівень.

Наполегливість – це спрямованість на неухильне, всупереч труднощам і перешкодам досягання і реалізацію мети. Критерії оцінки: здатність не відступати перед труднощами при досягненні мети – високий рівень. Спроба долати перешкоди, відмова від роботи лише після кількох невдач; словесну підтримку надає інший – середній рівень. Відмова від роботи при найменшій перешкоді; безпосереднє втручання інших веде до досягнення мети (словесна і практична допомога) – низький рівень.

Вміння довести почату справу до кінця – це потреба у завершеності дій, орієнтація на отримання результату. Критерії оцінки: послідовність у виконанні і завершенні будь-якого завдання, вміння займатися тим і доводити до кінця не тільки те, що подобається – високий рівень. До кінця доводяться лише ті справи, які цікавлять, при виконанні інших викладач намічає необхідні дії на шляху досягнення поставленої мети – середній рівень. Починає багато справ, але майже жодну не доводить до кінця; при відсутності інтересу до діла працює виключно під наглядом іншого, зокрема викладача – низький рівень.

Працелюбність – це риса характеру, яка полягає у позитивному ставленні особистості до процесу трудової діяльності. Критерії оцінки: праця із задоволенням, не уникає трудових завдань; відповідальне і самостійне відношення до праці – високий рівень. Бажання працювати виникає ситуативно; словесна вказівка дорослого – середній рівень. Уникає праці, властива лінь; необхідний постійний контроль з боку іншого за трудовою діяльністю – низький рівень.

Емоційна активність – це емоційне задоволення від процесу творчості. Критерії оцінки: вираз емоційної зацікавленості творчою діяльністю, постійний прояв задоволення творчим процесом – високий рівень; емоції проявляються не завжди, задоволення творчою діяльністю залежить від ситуації – середній рівень. Емоції майже не проявляються; байдужість до цікавої інформації і діяльності, неадекватна емоційна реакція на деякі дії – низький рівень.

Розглянемо зміст творчих умінь і критеріїв оцінювання їх розвитку.

Проблемне бачення – це вміння усвідомити і побачити проблему, Критерії оцінки: здатність до висування та усвідомлення проблеми,

розв'язок якої веде до вирішення протиріччя – високий рівень. Самостійне усвідомлення лише деяких аспектів проблеми, формулювання проблеми за допомогою викладача – середній рівень. Усвідомлення аспектів проблемної ситуації при поясненні викладачем, формулювання проблеми разом з іншими – низький рівень.

Здатність до висування гіпотез, оригінальних ідей – це здатність конструювати систему умовиводів, за допомогою яких на підставі фактів робиться висновок про об'єкти, явища, їх розвиток. Критерії оцінки: вміння вийти за межі певних правил, змінити кут погляду на проблему, абстрагуватися від задачі; висунути (як правило, суб'єктивно) нові ідеї – високий рівень. Слабка система умовиводів, не всі мають практичне підкріплення, генерується значно обмежена кількість гіпотез; рідко висуваються суб'єктивно нові, оригінальні ідеї середній рівень. Труднощі в аналізі причинно-наслідкового взаємозв'язку, суперечливі умовиводи, низька здібність до висування суб'єктивно нових ідей або їх відсутність – низький рівень.

Здатність до дослідницької діяльності – це здатність до знаходження нового засобами наукових досліджень. Критерії оцінки: використання під час пошуку фактів, нової інформації найпростіших наукових методів дослідницької діяльності, вміння аналізувати літературу з конкретної проблеми; навчальну проблему – високий рівень. Існує інтерес до дослідницької діяльності, але вона здійснюється під керівництвом викладача чи іншої особи – середній рівень. Наукові засоби майже не використовуються; відсутній потяг до дослідження проблем на науковому рівні – низький рівень.

Уміння аналізувати, інтегрувати та синтезувати інформацію – це уміння розділяти ціле на частини; поєднувати частини в єдине ціле; знаходити логічні взаємозв'язки між окремими частинами цілого, Критерії оцінки: бачення складових частин будь-чого, уміння порівнювати предмети, поняття, усвідомлювати інформацію, виділяють головне, робити висновки – високий рівень. Допущення помилок при поділі цілого на частини; самостійне усвідомлення інформації, головне змішується з другорядним – середній рівень. Відсутність самостійної здатності до аналізу; невміння виділити головне, робити грамотні висновки; робота на репродуктивному рівні – низький рівень.

Розвинуте уявлення, фантазія – це пізнавальний процес, який виражається у побудові образів. Критерії оцінки: розвинена фантазія, яка

дає можливість створювати багато образів та ідей, відтворювати пропущені ланки та факти в логічному ланцюгу; бурний прояв фантазії в оповіданнях, малюнках – високий рівень. Образи та ідеї більше пов'язані з первинними даними, більш однотипні; фантазія та уявлення не виходить за рамки реального – середній рівень. Фантазія носить переважно репродуктивний характер, образи будуються тільки на основі конкретного матеріалу, по аналогії з чимось – низький рівень.

Здатність до виявлення протиріч – це здатність бачити діалектичні протиріччя. Критерії оцінки: володіння операціями по самостійному знаходженню нового, виключаючого старе, несумісного з цим новим – високий рівень. Знаходження протиріччя шляхом багаторазового порівняння при сторонній допомозі – середній рівень. Знаходження протиріч тільки під керівництвом викладача чи іншої особи – низький рівень.

Здатність до подолання інерції мислення – це можливість суб'єкта змінювати сплановану програму дій в умовах, які об'єктивно вимагають від нього перебудови. Критерії оцінки: вільне подолання стереотипів мислення, аналіз можливостей розв'язання задачі з різних сторін, врахування об'єктивних умов – високий рівень. Утруднення при виході за межі умовності, але при сторонній допомозі швидке переключення від однієї програми дій на іншу – середній рівень. Утруднення при виході за межі стереотипів навіть при сторонній допомозі – низький рівень.

Здатність до міжособистісного спілкування – це здатність вступати в контакт з людьми, результатом якого є взаємні зміни поведінки, діяльності, відносин, установок. Критерії оцінки: при необхідності активно орієнтується на роботу в колективі, може організувати співробітництво – високий рівень. Тісні контакти з 3-4 особами, з іншими спілкується вибірково – середній рівень. Має тісні стосунки лише з 1 особою, не виражена потреба в спілкуванні, можлива конфліктність стосунків; ізольованість від колективу – низький рівень.

Розглянемо зміст психічних процесів та критеріїв оцінювання рівня їх розвитку.

Альтернативність мислення – це властивість мислення індивіда розв'язувати ситуацію вибору, аналізуючи різні думки, представити розв'язок у діаметральному ракурсі. Критерії оцінки: нетрадиційне використання традиційних підходів при вирішенні творчих і навчальних завдань (завжди – високий рівень, залежно від ситуації – середній, інколи – низький).

Дивергентність мислення — це мислення, яке характеризується швидкістю, гнучкістю та оригінальністю, тобто якостями, які дозволяють виявити розбіжності і сформулювати проблему. Критерії оцінки: прояв при вирішенні навчальних проблем швидкості, гнучкості та оригінальності мислення.

Точність мислення — це фіксація на розв'язуванні проблеми, утримання її змісту, здібність мислення знаходити найбільш відповідний розв'язок. Критерії оцінки: адекватність висновків умовам проблемної ситуації.

Готовність пам'яті — це здібність зафіксувати інформацію, зберегти її й відтворити негайно або з часом при необхідності, Критерії оцінки: потрібна інформація впізнається і відтворюється відразу, або з часом, самостійно або з допомогою залежно від рівня прояву якості.

Асоціативність пам'яті — це встановлення зв'язків між віддаленими поняттями, явищами, об'єктами, теоріями на основі згаданого образу або ситуації. Критерії оцінки: при розв'язуванні творчих і навчальних задач встановлюються зв'язки між віддаленими поняттями, явищами, об'єктами на основі згаданого образу або ситуації.

Цілісність, синтетичність, свіжість і самостійність сприйняття — це здібність сприймати дійсність у цілому, не поділяючи її на дрібні, відносно незалежні частини, і незалежність їх відтворення; незалежність сприйняття установок і суджень інших. Критерії оцінки: сприймання проблемної ситуації в цілому, самостійне конструювання розв'язку проблеми з окремих відносно незалежних частин.

Пошуково-перетворюючий стиль мислення — це стиль мислення, який передбачає побудову власного дослідницького проекту і новоутворень у пізнавальній діяльності. Критерії оцінки: при розв'язуванні навчальних проблем проявляється пошукова активність, схильність до експерименту.

Структурно-компонентний метод (СКМ) психолого-педагогічної оцінки творчих можливостей студентів передбачає такі етапи:

1. Вивчення особливостей спрямованості і характерологічних особливостей особистості студента.
2. Вивчення творчих умінь студента.
3. Вивчення індивідуальних особливостей психічних процесів студента, які сприяють успішній творчій діяльності.
4. Аналіз розвитку творчих можливостей студента.

5. Побудова профілю творчої особистості студента, його аналіз на предмет подальшого творчого розвитку.

Ми визначаємо такі *етапи підготовки викладача до застосування структурно-компонентного методу* оцінювання творчих можливостей студентів: змістовий (знання творчих якостей, їх характеристик, критеріїв оцінювання), організаційний (вибір експертів, підготовка необхідної документації, створення умов), процесуальний (проведення оцінювання), аналітичний (обробка результатів, визначення творчого профілю окремого студента та студентського колективу), прогностичний (визначення стратегії взаємодії з кожним студентом і студентським колективом, прогноз наслідків взаємодії). Розкриємо зміст визначених станів.

На першому-другому етапах СКМ проводиться оцінювання рівня розвинутої творчих можливостей студента: особливостей його спрямованості, характерологічних особливостей, творчих умінь, індивідуальних особливостей психічних процесів. Розроблена нами методика розрахована на дослідження творчих можливостей людей різного віку. Дослідження творчих можливостей студентів проводиться методом незалежних характеристик. При цьому ми спиралися на твердження Г. Айзенка, доведене експериментально, що оцінка якостей особистості незалежними компетентними особами практично збігається з оцінкою, проведеною за психологічними тестами.³⁶⁴ До експертних оцінок залучаються викладач і персонал вищого навчального закладу, керівники підрозділів. Перед проведенням дослідження з експертами проводиться психолого-педагогічний семінар, на якому детально розкриваються основні теоретичні та технологічні аспекти проведення оцінювання. Після цього визначається термін додаткового спостереження за студентами (1-3 місяці).

При дослідженні рівня творчих можливостей студентів доцільно залучати і їх самих, використовуючи при цьому як одну з експертних оцінок – самооцінку студента. На першому етапі можна, навіть, обмежитися лише самооцінкою з метою подальшого залучення найкращих студентів до дослідження.

При дослідженні індивідуальних особливостей психічних процесів розподіл студентів за рівнями розвинутої можна доповнити психологічними зрізами. При цьому викладачеві необхідно ознайомитися з методиками дослідження особливостей психічних процесів, які забезпечують успіх у творчій діяльності. Важливе значення для творчості має розвиток

³⁶⁴ Айзенк Г.Ю. Проверьте свои способности / Г.Ю. Айзенк. – М.: Просвещение, 1989. – 92 с.

дивергентного мислення. Зазначимо, що деякі автори під дивергентним мисленням розуміють відкрите, конструктивне мислення з орієнтацією на узагальнення явищ, які не зв'язані між собою очевидними зв'язками; мислення, яке має властивість виходити за межі однієї категорії і бачити в об'єктах багатогранність функцій і значущості.³⁶⁵ Такі характеристики, як швидкість, гнучкість, оригінальність мислення креативів, вони розглядають окремо. Інші дослідники вважають розвиток дивергентного мислення як основну передумову розвитку творчих можливостей, визначають його як таке мислення, яке характеризується чотирма основними якостями: швидкістю, гнучкістю, оригінальністю та точністю.³⁶⁶ Під швидкістю мислення розуміють здібність людини виказати максимальну кількість ідей, підходів до вирішення проблем, причому якість цих ідей не має значення. Гнучкість – це здібність генерувати різноманітні ідеї і швидко переходити від однієї проблеми, засобу діяльності до інших. Здібність породжувати нові нестандартні ідеї називається оригінальністю. Вона проявляється, як правило, у відповідях, які не збігаються з загальноприйнятими. Оригінальність характеризується незвичайністю, дотепністю, самостійністю та унікальністю винаходу. Точність або закінченість – це здатність вдосконалювати або надавати завершеного вигляду продукту власної діяльності. Існує визначення дивергентного мислення як такого, що виходить із однієї точки і «розширюється» в багатьох напрямках.³⁶⁷ При використанні терміну «дивергентне мислення» ми будемо виходити з того, що в перекладі з англійської мови слово «*дивергентність*» означає *виявлення розбіжностей*. Ми будемо вважати, що дивергентне мислення – це такий тип мислення, який характеризується швидкістю, гнучкістю та оригінальністю, тобто саме тими якостями, які дозволяють виявити протиріччя (розбіжність) і сформулювати проблему. Саме дивергентність мислення і його точність значною мірою забезпечують успіх студента у самостійному процесі творчості. Підкреслимо, що творчі вміння, «творчі» психічні процеси неможливо виміряти звичайним способом – шляхом співставлення індивідуального результату з відповідною віковою нормою. Саме тому, спочатку на заході, а потім і у нас,

³⁶⁵ Козленко В.Н. Проблема креативности личности / В.Н. Козленко // Психология творчества / [под ред. Я.А. Пономарева]. – М.: Наука, 1990. – С. 134.

³⁶⁶ Одаренные дети / [общ. ред. Г.В. Бурменской и В.М. Слущкого; предисл. В.М. Слущкого]. – М.: Прогресс, 1991. – 376 с. – С. 276.

³⁶⁷ Гильбух Ю.З. Темперамент і пізнавальні здібності школяра. (Діагностика, педагогіка) / Ю.З. Гильбух. – К.: РОВО «Укрвузполіграф», 1992. – 216 с.

почали створювати спеціальні «творчі» тести. В американській психології використовуються тести Д. Гілфорда, який вважав, що всі інтелектуальні здібності по суті є творчими (особливо «дивергентне мислення», «оцінювальне мислення», від якого залежить «чуттєвість до проблем»). Також використовується тест уяви Е.П. Торренса.³⁶⁸ Останній складається з 5 розділів: вдосконалення предметів, використання предметів в іншій якості, незвичайне використання знайомих предметів, геометричні фігури, «спитай – угадай». При обробці результатів оцінюється швидкість, гнучкість, оригінальність, адекватність. Використовуються для вивчення «творчих психічних процесів» тест віддалених асоціацій С.А. Медника та тести Гетцелса і Джексона, Воллака і Когана.³⁶⁹ Серед російських психологів свою діагностику творчих здібностей запропонував О.Н. Лук.³⁷⁰ Це 16 завдань, які оцінюються (як у Е.П. Торренса) за критеріями: легкість, гнучкість, оригінальність. Крім того заслуговують на увагу методика вивчення творчого мислення А.З. Рахімова,³⁷¹ методика виявлення творчих особливостей візуального мислення М.О. Холодної,³⁷² методики В.В. Рибалка,³⁷³ Ю.З. Гільбуха³⁷⁴ та інших.

³⁶⁸ Трик Х.Е. Основные направления экспериментального изучения творчества / Х.Е. Трик // Хрестоматия по общей психологии. Психология мышления / [под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер, В.В. Петухова]. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1981. – С. 298 – 304.

³⁶⁹ Галкина Т.В. Диагностика и развитие креативности / Т.В. Галкина, Л.Г. Алексеева // Развитие и диагностика способностей; отв. ред. И. Дружинин, В.Д. Шадриков. – М.: Наука, 1991. – С. 171.

³⁷⁰ Лук А.Н. Психология творчества / А.Н. Лук. – М.: Наука, 1978. – 127 с. – С.65 – 66.

³⁷¹ Рахимов А.З. Формирование творческого мышления школьнике в процессе учебной деятельности / А.З. Рахимов. – Уфа: БГПИ, 1988. – 163 с. – С. 157.

³⁷² Холодная М.А. Исследование визуального мышления / М.А. Холодная // Старовойтенко Е.Б., Холодная М.А. Методические рекомендации и учебные задания по теме «Мышление» практикума по общей и инженерной психологии для студентов отделения психологии философского факультета. – Киев: КРУ, 1988. – 42 с. – С. 26 – 29.

³⁷³ Розвиток творчої особистості в умовах екологічної кризи: науково-програмно-методичний посібник для директорів шкіл та позашкільних закладів, методистів, вчителів, керівників гуртків і факультативів та шкільних психологів. В двох частинах: Частина І. Результати експериментальних і науково-практичних досліджень / [за наук. ред. О.В. Киричука і В.В. Рибалки]. – Київ: Інститут психології АПН України, Міністерство у справах захисту населення від наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, Міністерство освіти України, 1993. – 124 с. – С.73.

³⁷⁴ Гільбух Ю.З. Розумове обдарована дитина. Психологія, діагностика, педагогіка / Ю.З. Гільбух. – К.: РОВО «Укрвзполіграф», 1992. – 84 с.; Гільбух Ю.З. Темперамент і пізнавальні здібності школяра. (Діагностика, педагогіка) / Ю.З. Гільбух. – К.: РОВО «Укрвзполіграф», 1992. – 216 с.

*При підготовці викладачів до вивчення індивідуальних особливостей психічних процесів, які мають провідне значення для творчості, ми брали до уваги такі методики, які зручно використовувати у навчально-виховному процесі вищого навчального закладу. Так, для вивчення *готовності пам'яті*: порівняння результатів мимовільного і немимовільного запам'ятовування слів; методики «оперативна пам'ять»; «пам'ять на числа»; тест Мейлі «Геометричні фігури». Для вивчення *асоціативності пам'яті*: методика парних асоціацій. Для вивчення *цілісності, синтетичності, свіжості, самостійності сприйняття*: методика сприймання багатозначних, зашумлених малюнків; складання оповідання по малюнку; дослідження кількості об'єктів, які можуть одночасно сприйматися; складання розрізаних малюнків. Для вивчення *дивергентності мислення* лабіринти Векслера; знаходження відмінностей між словами; розробка креслень, різних конструкцій; парадоксальні питання. Для вивчення *точності мислення*: методика «Третій зайвий», логічні ланцюжки, за Г. Айзенком, розкриття закономірностей; доведення теорем; знаходження і формулювання теорем; знаходження протилежностей. Для вивчення *пошуково-перетворюючого стилю мислення*: методики «закономірності числового ряду», виділення суттєвих ознак; знаходження спільного і відмінного між двома предметами; класифікація малюнків традиційних предметів; виключення зайвого слова; задачі на кмітливість. Для вивчення *альтернативності мислення*: методика «нетрадиційне використання традиційних предметів»; використання одного предмета у багатьох випадках; визначення значення багатозначних слів. Зауважимо, що ці методики легко вписуються у зміст навчального матеріалу багатьох гуманітарних предметів у вищій школі.*

Структурно-компонентний метод передбачає оцінювання творчих можливостей студентів як по всіх вищезазначених показниках, так і окремих напрямках їх творчого розвитку (спрямованості, характерологічних особливостей, творчих умінь, індивідуальних особливостей психічних процесів).

Відтак підготовка викладачів до застосування структурно-компонентного методу дозволяє їм, виходячи з реалій практичної діяльності, використовувати методику як у повному обсязі, так і за окремими напрямками.

2.3. Технологія вивчення рівнів творчого розвитку студента і творчих можливостей студентської групи

Кількість незалежних експертів для вивчення рівня творчого розвитку студентів визначається за формулою необхідного і достатнього числа експертів:³⁷⁵

$N = \varphi \cdot d^2 / \Delta Q^2 (1 - \bar{\gamma}\epsilon)$, де: d – розмах індивідуальних експертних оцінок, тобто інтервал значень від мінімальної до максимальної оцінки, одержаної в групі експертів $d = q_{\max} - q_{\min}$. ΔQ – установлене експертною групою значення абсолютної похибки індивідуальної експертної оцінки; $\bar{\gamma}\epsilon$ установлена експертною групою довірча ймовірність; φ – коефіцієнт, що залежить від довірчої ймовірності. Якщо $\bar{\gamma}\epsilon [0,5; 0,99]$, то $\varphi \in [0,12; 0,04]$. Чисельність незалежних експертів із зростанням довірчої ймовірності швидко росте. Для мети нашого дослідження довірчу ймовірність можна визначати рівною 0,8; при цьому $\varphi = 0,08$. Обчислення чисельності експертів, що нас цікавить, зводиться до знаходження розмаху індивідуальних експертних оцінок d і установлення абсолютної похибки ΔQ . Оскільки оцінка нами проводиться за трьома рівнями: високий, середній, низький, то при абсолютній похибці в один бал, одержуємо, що необхідна кількість експертів дорівнює 3. Підкреслимо, що рівень творчого розвитку студента ми будемо вивчати через рівень сформованості його творчих можливостей.

Для оцінювання рівня творчого розвитку студента заповнюється індивідуальна картка, у якій подані показники творчих можливостей (1 колонка), думка незалежних експертів або самооцінка і психологів про рівень їх прояву (2-10 колонки), а також підсумкова оцінка по кожному з показників (11 колонка) (див. таблицю 2.1). Високий, середній та низький рівень розвитку тієї чи іншої творчої якості студента позначаємо літерами В, С, Н. Після визначення незалежних характеристик виводиться підсумкова оцінка, яка характеризує рівень прояву кожної якості.

При проведенні досліджень ми враховували, як одну з експертних оцінок, самооцінку студентів.

Звернемося тут до результатів дослідження І.С. Загурської, яка у ході експерименту встановила тенденції, що підтверджують провідну роль рефлексії здібностей у розвитку самооцінки творчих мож-

³⁷⁵ Черепанов В.С. Экспертные оценки в педагогических исследованиях / В.С. Черепанов. – М.: Педагогика, 1989. – С.110.

Таблиця 2.1

**Індивідуальна картка для вивчення рівня сформованості
творчих можливостей студента**

Показники, що характеризують творчі можливості студента	Рівень прояву показників									Підсумкова
	Експерт 1			Експерт 2			Експерт 3			
	В	С	Н	В	С	Н	В	С	Н	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Позитивне уявлення про себе, бажання пізнати себе	+				+			+		С
Творчий інтерес, допитливість		+			+			+		С
Потяг до пошуку нової інформації, фактів		+				+			+	Н
Сміливість		+				+			+	Н
Самостійність	+				+		+			В
Готовність до ризику		+			+				+	С
Ініціативність	+				+		+			В
Упевненість у своїх силах і здібностях	+			+			+			В
Цілеспрямованість	+			+			+			В
Наполегливість	+				+			+		С
Працелюбність		+			+			+		С
Уміння довести почату справу до кінця		+				+			+	Н
Емоційна активність		+			+				+	С
Проблемне бачення	+			+				+		В
Здатність до висування гіпотез, оригінальних ідей	+			+					+	С
Здатність до дослідницької діяльності	+				+			+		С
Розвинена уява, фантазія	+			+			+			В

Продовження табл. 2.1.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Здатність до виявлення протиріч	+				+			+		С
Здатність до подолання інерції мислення		+			+				+	Н
Уміння аналізувати, інтегрувати та синтезувати інформацію		+			+				+	Н
Здатність до міжособистісного спілкування			+			+			+	Н
Готовність пам'яті	+				+			+		С
Асоціативність пам'яті		+			+			+		С
Цілісність, синтетичність, свіжість, самостійність сприйняття	+			+			+			В
Дивергентність мислення	+				+			+		С
Точність мислення	+			+					+	С
Пошуково-перетворюючий стиль мислення			+		+			+		С
Альтернативність мислення	+			+			+			В

ливостей студентів, що є важливою умовою їх успішної адаптації до навчання.³⁷⁶ Так, учений встановила, що на розвиток самооцінки творчих можливостей впливає атрибуція успішності – диспозиційна характеристика, що формується в навчальній діяльності. Атрибуція відносно старанності зумовлює спрямованість студентів на розвиток здібностей у репродуктивних видах діяльності, що відображається у таких формах самооцінки здібностей до навчання, як: самооцінка старанності, самооцінка вміння відтворювати зразок, некритично-

³⁷⁶ Загурська І.С. Особливості рефлексії здібностей та самооцінки творчих здібностей при переході від розвивальної до традиційної системи навчання / І.С. Загурська // Актуальні проблеми психології: Проблеми психології творчості: Збірник наукових праць / За ред. В.О. Моляко. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – С.73 – 74.

наслідувальна самооцінка власних здібностей. Також, атрибуція відносно здібностей стимулює розвиток творчих можливостей, що відображається у наступних формах самооцінки: ретроспективна, проєктивна, результативно-актуальна та результативно-проєктивна самооцінка творчих можливостей та здібностей до навчання. Студенти з високим рівнем диференційованості самооцінки краще адаптуються до навчання. Диференційованість самооцінки лежить в основі суб'єктно-ціннісного рівня самооцінки творчих можливостей, який характеризується взаємодією соціального (представленість у просторі самооцінки референтних осіб, усвідомлені критерії визнання, ціннісна підтримка, ціннісний обмін, конструктивне сприймання критики, соціальна активність, соціальне співробітництво), діяльнісного (високий рівень рефлексії здібностей), розвивального (інтелектуальна активність, диференційованість ціннісних конструктів, усвідомлення можливостей розвитку власних здібностей, наявність суб'єктних цінностей), творчого (варіативність, альтернативність у розвитку здібностей, уникання конкуренції, можливість переносу) та ціннісно-регулюючого (суб'єктна активність у саморозвитку творчих здібностей) компонентів.³⁷⁷ Труднощі в розвитку самооцінки творчих можливостей зумовлюються знеціненням одного з двох базових компонентів її структури: соціального чи діяльнісного. За таких умов самооцінка втрачає диференційованість, а відтак – процес адаптації стає менш успішним. Зниження ролі соціального співробітництва в розвитку здібностей та їх самооцінки призводить до пошуків компенсації невдалої адаптації. Компенсаторна самооцінка вибудовується на засадах нетривкої ситуативної підтримки, на тимчасовій симпатії чи антипатії, а не на основі успіхів у діяльності. Знецінення діяльнісних характеристик самооцінки (розвиток рефлексії здібностей на основі усвідомлених умінь, дій та операцій) пов'язане із зменшенням кількості референтних осіб, які поцінують творчі досягнення студентів. Отже, високий розвивально-творчий потенціал діяльності забезпечує розвиток творчих можливостей, і, відповідно, їх самооцінки. З іншого боку, стимулювання розвитку рефлексії та самооцінки

³⁷⁷ Загурська І.С. Особливості рефлексії здібностей та самооцінки творчих здібностей при переході від розвивальної до традиційної системи навчання / І.С. Загурська // Актуальні проблеми психології: Проблеми психології творчості: Збірник наукових праць / За ред. В.О. Моляко. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – С.73 – 74.

може сприяти розвитку творчих здібностей. Умовою саморозвитку творчих можливостей є суб'єктно-ціннісний рівень самооцінки.³⁷⁸

Вивчення самооцінки студентів можна робити при безпосередніх бесідах з ними, за допомогою анкет або творчих завдань. Відповіді на анкети аналізуються, оцінюються по трьох рівнях та заносяться в картку, як одна з експертних оцінок. При вивченні творчих умінь і індивідуальних особливостей психічних процесів доцільно використовувати відповідні психологічні методики.

Кількісно рівень творчого розвитку студента визначається коефіцієнтами розвитку його творчих можливостей, які дозволяють зокрема аналізувати ступінь розвинутості мотивів, характерологічних особливостей, творчих умінь і індивідуальних особливостей психічних процесів.

Введемо такі позначення:

m – кількість показників, які мають високий рівень прояву;

p – кількість показників, які мають середній рівень прояву;

n – кількість показників, які мають низький рівень прояву;

Q – загальна кількість показників.

Тоді: $Q = m + p + n$

Виходячи з визначення високого, середнього та низького рівнів прояву показників можна вивести коефіцієнт рівня сформованості творчих можливостей студента: $K_{\text{ТМУ}} = (m + 1/2 p) / Q$

Якщо $K_{\text{ТМУ}}$ знаходиться між 0 та 0,33, то рівень сформованості творчих можливостей вважаємо *низьким*. Якщо $K_{\text{ТМУ}}$ знаходиться між 0,33 та 0,66, то рівень сформованості творчих можливостей вважаємо *середнім*. Якщо $K_{\text{ТМУ}}$ знаходиться між 0,66 та 1, то рівень сформованості творчих можливостей вважаємо *високим*.

На основі визначення коефіцієнтів сформованості мотивів, характерологічних особливостей, творчих умінь, розвитку індивідуальних особливостей психічних процесів, загального коефіцієнта рівня розвитку творчих можливостей студента проводиться аналіз творчого розвитку особистості студента та будується профіль його творчої особистості.

Зауважимо, що ряд дослідників під профілем творчої особистості розуміють класифікацію якостей і здібностей особистості, пов'язану з

³⁷⁸ Загурська І.С. Особливості рефлексії здібностей та самооцінки творчих здібностей при переході від розвивальної до традиційної системи навчання / І.С. Загурська // Актуальні проблеми психології: Проблеми психології творчості: Збірник наукових праць / За ред. В.О. Моляко. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – С.73 – 74.

конкретним видом творчої діяльності (наприклад, науково-технічною, художньою, музичною, управлінською тощо). Так, наприклад, В.В. Рибалко розробив структуру і профіль творчої особистості, яка виявляє здібності до науково-технічної творчості.³⁷⁹ Уведений нами профіль творчої особистості є графічним відображенням творчих якостей, які впливають на успішність творчої діяльності, і створюють передумови *для будь-якого виду творчості*. Крім того, мета його введення пов'язана з необхідністю педагогічного управління процесом творчого розвитку особистості студента у навчально-виховному процесі вищого навчального закладу, можливістю вносити корективи у творчу навчальну діяльність студента з метою подальшого творчого розвитку його особистості. Приклад профілю творчої особистості студента подано на рисунку 2.3. Літерами М(1), Х(2), ТУ(3), П(4), У(5) позначено відповідно мотиви, характерологічні особливості, творчі уміння, індивідуальні особливості психічних процесів, які сприяють успішній творчій діяльності, та успішність студента, що виражається коефіцієнтом відповідно до сучасних підходів до оцінювання за кредитно-модульною системою. По вертикалі, ліворуч, відкладаються числові значення коефіцієнтів розвитку мотивів, характерологічних особливостей, творчих умінь і індивідуальних особливостей психічних процесів, успішності студента.

Експериментальне дослідження профілів творчої особистості дозволяє виділити такі закономірності:

- особливості мотивації і характерологічні особливості мають вищий рівень розвитку, ніж творчі уміння і психічні процеси;
- особливості мотивації, характерологічні особливості, творчі уміння і психічні процеси знаходяться на одному рівні розвитку (високий, середній, низький);
- розвиток творчих умінь і психічних процесів перевищує розвиток особливостей мотивації і характерологічних особливостей;
- розвиток творчих умінь, психічних процесів, особливостей мотивації перевищує розвиток характерологічних особливостей;

³⁷⁹ Розвиток творчої особистості в умовах екологічної кризи: науково-програмно-методичний посібник для директорів шкіл та позашкільних закладів, методистів, вчителів, керівників гуртків і факультативів та шкільних психологів. В двох частинах: Частина I. Результати експериментальних і науково-практичних досліджень / [за наук. ред. О.В. Киричука і В.В. Рибалки]. – Київ: Інститут психології АПН України, Міністерство у справах захисту населення від наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, Міністерство освіти України, 1993. – 124 с. – С. 57.

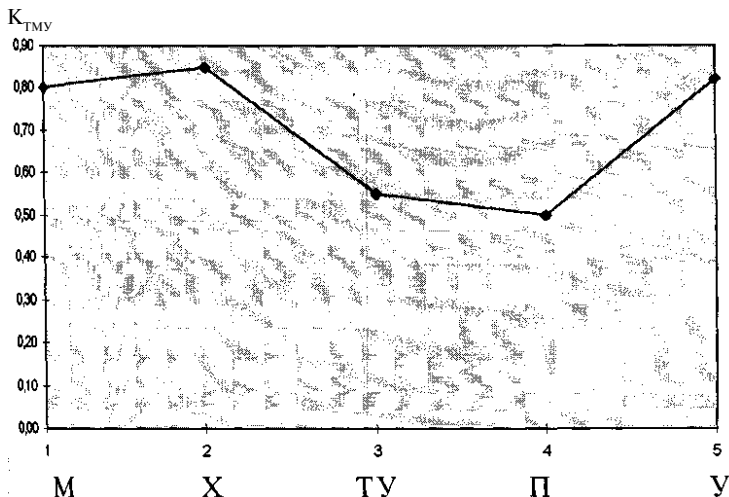

Рис. 2.3. Мотиваційно-характерологічний профіль творчої особистості

- розвиток творчих умінь, психічних процесів, характерологічних особливостей перевищує розвиток особливостей мотивації.

На основі виявлених закономірностей можна виділити такі основні профілі творчої особистості:

- мотиваційно-характерологічний (МХ) – профіль творчої особистості, у якій особливості мотивації і характерологічні особливості мають вищий рівень розвитку, ніж творчі вміння і психічні процеси;
- рівномірнорозвинутий (Р) – профіль творчої особистості, у якій особливості мотивації, характерологічні особливості, творчі вміння, психічні процеси знаходяться на одному рівні розвитку (високий, або середній, або низький);
- евристичний (Е) – профіль творчої особистості, у якій розвиток творчих умінь і психічних процесів перевищує розвиток особливостей мотивації і характерологічних особливостей;
- евристично-мотиваційний (ЕМ) – профіль творчої особистості, у якій розвиток творчих умінь, психічних процесів і особливостей мотивації перевищує розвиток характерологічних особливостей;
- евристично-характерологічний (ЕХ) – профіль творчої особистості, у якій розвиток творчих умінь, психічних процесів і харак-

терологічних особливостей перевищує розвиток особливостей мотивації.

Отже, *при підготовці викладача до застосування структурно-компонентного методу* оцінювання творчих можливостей студента необхідно звернути увагу на те, що у викладача з'являється можливість:

- педагогічного управління творчим розвитком студента;
- обґрунтованого комплектування наукових студентських груп;
- індивідуалізації навчання;
- створення сприятливих умов для розвитку творчих можливостей студентів на заняттях та у позааудиторній діяльності;
- підвищення ефективності педагогічної взаємодії з студентом у процесі навчання.

Знання творчих можливостей кожного студента дає викладачеві змогу проаналізувати творчі можливості студентського колективу, групи і виробити стратегію взаємодії з студентами, спрямовану на розвиток їх творчих та інноваційних можливостей.

На початку підготовки викладачів до оволодіння технологією вивчення творчих можливостей студентського колективу наголошуємо, що дослідження творчих можливостей студентського колективу доцільно починати на початку навчального року і проводити за такими етапами:

- дослідження творчих можливостей окремих студентів: визначення коефіцієнтів розвитку творчих мотивів, характерологічних особливостей, творчих умінь і психічних процесів; визначення середнього балу успішності кожного студента (за попередній семестр);
- побудова розгорнутого «творчого» портрету кожного студента;
- побудова профілю творчих можливостей групи;
- аналіз особливостей творчих якостей студентів даної групи;
- розробка стратегії щодо оптимальної організації навчально-виховного процесу, спрямованого на творчий розвиток студентів.

Зазначимо, що можна аналізувати не тільки міру розвинутості мотивів, характерологічних особливостей, творчих умінь, психічних процесів, які сприяють творчому розвитку особистості студента, а й проаналізувати окремі його якості, з метою посилення їх розвитку у навчально-виховному процесі.

Таким чином обґрунтовано визначаються пріоритетні напрями у роботі з творчого розвитку студентів у навчально-виховному процесі вищої школи.

Крім того, такий підхід дозволяє викладачеві здійснити індивідуальний і диференційований підхід до навчання, планувати навчально-виховний процес так, щоб він максимально сприяв творчому розвитку особистості студента.

Вивчаючи з студентами різних груп за змістом один і той же навчальний матеріал викладач може добирати форми, методи, прийоми організації творчої навчальної діяльності саме так, щоб сприяти розвитку, тих творчих якостей студентів, які недостатньо розвинуті. Таким чином, реалізується принцип оптимізації процесу навчання з метою творчого розвитку студентів. Аналіз «творчого портрету» групи і профілів творчої особистості студентів цієї групи стає основою в організації оптимальної творчої взаємодії в системі «викладач-студент». *Оптимальною творчою педагогічною діяльністю викладача* будемо вважати таку, яка забезпечує позитивну динаміку творчого розвитку студентів у конкретних умовах педагогічної праці, тобто забезпечує реалізацію принципу оптимальності: досягнення найкращого результату в конкретних умовах педагогічної праці. Також зауважимо, що до таких досліджень доцільно залучати самих студентів, особливо на етапі їх навчання в магістратурі, оскільки така практична діяльність сприятиме формуванню їх професійно-педагогічної ідентичності.

Останнім часом у багатьох країнах світу інтенсивно розвиваються інноваційні освітні технології, які відповідають новій моделі освіти. За домінанту інноваційно-організованого освітнього процесу у такій моделі приймається розвиток креативної особистості в найширшому розумінні, включаючи її когнітивну, емоційно-вольову, мотиваційну, ціннісну складові.

Процес розвитку креативності – це довготривалий, безперервний процес, важливим етапом якого є період здобуття освіти.

Звична репродуктивна модель продовжує транслювати знання, формувати репродуктивні вміння і навички та контролювати їх оволодіння. Безсумнівно, ми отримуємо визначений відсоток креативних людей, у долі яких щасливо зійшлися моменти, сприятливі для розвитку їх творчих здібностей. Зійшлися скоріше випадково, ніж закономірно, і їх креативність в межах традиційної освітньої парадигми – скоріше виключення, ніж правило.³⁸⁰

³⁸⁰ Конова Е.В. Новости образования в мире / Е.В. Конова // Вестник высшей школы. – 2011. – №2 (март). – С. 65 – 67.

Продуктивним рішенням є орієнтація на креативний підхід освіти, який в ідеалі повинен діагностувати, підтримувати та розвивати творчий потенціал кожної особистості.

Представлена проблема актуальна практично для всіх освітніх систем світу. Досить жорстку оцінку дає американській системі освіти Т. Пітерс: «Для нашої школи характерно погано приховані прагнення придушити креативність. Вона навчає тому, «що є», і зовсім не вміє навчати тому, «що може бути». Невідповідність сучасному життю – ось в чому головна причина теперішньої кризи школи». Відомий ірландський політик Майкл Д. Хіггінс, очолював у свій час Міністерство культури, вважає, що «коріння креативного суспільства потрібно шукати в загальній освіті. Теперішнє покоління молодих людей – це великою мірою покоління вузьких спеціалістів, ніж творців майбутнього. Необхідно так змінити методи навчання, щоб студенти прагнули не лише «знати як» («know how»), але й «знати, чому і навіщо» («know why»)».

Уряд Великобританії ставить перед своєю системою освіти «амбіційну, проте здійсниму задачу перетворення країни в світовий центр креативності». Головна мета освітньої системи країни – це сприяння у побудові конкурентоспроможної економіки і відкритого суспільства через забезпечення можливостей для формування індивідуального освітнього маршруту, розкриття творчого потенціалу особистості з метою найповнішої самореалізації, досягнення найвищої якості освітніх стандартів і рівня професійної підготовки. Державою підтримуються заклади, які усвідомлюють значущість та переваги креативного підходу, необхідність розвитку уяви, цілеспрямованості, індивідуальності тих, хто навчається. При цьому креативність і результати навчання не протиставляються, а розглядаються як дві рівнозначні результативності процесу – креативність сприймається як шлях до досягнення чергового ступеня у здобутті знань. Дана позиція досить близька поглядам А. Маслоу, який акцентував увагу на самому процесі творчості, самій креативній установці, безпосередньо на креативній особистості.

У різних регіонах Великобританії існують проекти, які фінансуються урядом і знаходяться під патронатом Національного консультативного комітету з креативної освіти. Значна частина таких проектів пов'язана з удосконаленням педагогічної освіти та залучення учителів до уведення креативного підходу в педагогічну практику. У програми можуть включатися модулі з креативної освіти; курси з креативності;

блок, пов'язаний із вивченням креативності та її розвитку у процесі навчання. Так, наприклад, такий блок включений в аспірантські програми підготовки Університету Дарема.³⁸¹

В інших європейських країнах також є продуктивний досвід, пов'язаний із розвитком креативності тих, хто навчається, і з організацією особливого освітнього середовища, що сприяє комфортному перебуванню у навчальному закладі і розкриттю індивідуальності кожного учня (студента). Прикладом може слугувати французька школа Рош (Ecole de Roches) – унікальний заклад, створений два століття тому. По інший бік Атлантики, в США, де традиційно економічний перфекціонізм є могутнім двигуном розвитку країни, дуже чітко усвідомлюється завдання щодо реалізації креативного потенціалу суспільства з метою збереження і укріплення керівних позицій у глобальному просторі. Одним з основних завдань освітньої системи країни є підготовка дітей до життя у XXI ст., до того, щоб вони спромоглися контролювати сили глобалізації, стрімко прогресуючий розвиток нових технологій, демографічні та соціальні зсуви, які стали реальністю сьогодення. У США існує власне бачення стратегії розвитку креативності в освіті. Ключовим напрямом у цій стратегії є розширення викладання мистецтв і гуманітарних наук на всіх освітніх рівнях.

Важливим чинником формування освітньої стратегії є національні та культурні традиції. Звернемось до досвіду розвитку креативності молоді в країні, яка, в умовах глобалізації освіти та наступу західних цінностей, успішно зберігає традиційну для неї освітню парадигму і, водночас, протягом декількох десятиліть утримує лідируючі позиції у галузі високих технологій. Мова йде про Японію. Ш. Тацуно у книзі з символічною назвою «Створено в Японії: від імператорів до інноваторів світового класу» зазначає, що на відміну від винахідницької, генеруючої нові ідеї творчості американців, японці акцентують увагу на покращенні, переробці, максимально ефективному використанні того, що вже є. Однак при цьому японці можуть досягти найвищого рівня креативності та винахідництва, зберігаючи приналежність до своєї традиційної культури. Стратегія креативності в освіті, таким чином, заснована на культивуванні того стилю пізнання, який склався у Японії протягом тисячоліть і для якого характерні включення у пізнавальну

³⁸¹ Конова Е.В. Новости образования в мире / Е.В. Конова // Вестник высшей школы. – 2011. – №2 (март). – С. 65 – 67.

діяльність, споглядальність, використання інтуїції, образне мислення, емпіричний досвід. Ще одна особливість японської освіти, що сприяє безперервному творчому розвитку особистості, – це культ навчання, який зберігається все життя і виражається в інтенсивних програмах освіти, у навчанні вдома та в повсякденному житті.³⁸²

В умовах суворої регламентації освітнього процесу, характерної для японської системи освіти, контролю міністерства за утриманням освіти, усталеними формами й методами навчання, незначна кількість навчальних закладів країни мають навчальні плани, розроблені цілеспрямовано для розвитку креативності тих, хто навчається. Стосовно шкіл, то це здебільшого освітні заклади, прикріплені до університетів, в яких проводяться дослідження креативного розвитку (Університет Шіцуока працює з двома початковими та з трьома середніми школами). Більш ширше освітні програми з розвитку креативності представлені на рівні середньої та вищої освіти, зокрема педагогічної. Більш, ніж у п'ятдесяти технологічних школах постійно організовуються творчі курси та конкурси з винахідництва в галузі робототехніки, використання сонячної енергії, комп'ютерного програмування тощо. В університетах Тойо, Мусаші і Шіцуока освітні програми підготовки вчителів розширені за рахунок включення у них спеціальних курсів, присвячених теорії креативності та методиці її розвитку. В цілому ж у Японії співіснують два підходи до креативної освіти: один з них орієнтований на північноамериканську наукову школу креативності та сфокусований на стимулюванні здібності до винахідництва та відкриття, інший базується на традиційній для Японії філософії пізнання.

Таким чином, всі провідні країни світу шукають технології та засоби розвитку креативної особистості, оскільки людський інтелект і здатність до створення інноваційних продуктів все більше визначають сталий розвиток кожної країни.

Висновки до другого розділу

Методологія творчого розвитку фахівців включає обґрунтовану систему творчих якостей особистості, яка становить основу її творчого розвитку; розроблений структурно-компонентний метод оцінювання

³⁸² Конова Е.В. Новости образования в мире / Е.В. Конова // Вестник высшей школы. – 2011. – №2 (март). – С. 65 – 67.

рівня творчого розвитку особистості; технологію вивчення рівнів творчого розвитку студента і творчих можливостей студентської групи. Розробка і обґрунтування методології творчого розвитку фахівців дозволили зробити такі висновки:

- у розробленій теоретичній моделі творчої особистості доцільно виділити внутрішні передумови до творчості («креативне ядро» – природжене) та надбане (додаткові мотиви, характерологічні особливості, творчі уміння та індивідуальні особливості психічних процесів), що формується і розвивається в процесі навчання та життєдіяльності людини. Оскільки вроджене і надбане в особистості людини у педагогічному процесі відокремити майже неможливо, то для дослідження процесу творчого розвитку особистості студента нами вводиться поняття творчих можливостей особистості. Виходячи із концепцій визначення здібностей Б.Г. Ананьева, В.Д. Шадрикова і професійних здібностей Б.О. Федоришина, творчі можливості розглядаються як такі, що відображають індивідуальні особливості розвитку і прояву творчих якостей особистості і зумовлюють її здатність до творчості. Водночас підкреслюється, що творчі можливості – це відносно самостійна, динамічна система творчих якостей особистості, пов'язана з її інтелектом, умовами розвитку, яка формується, розвивається, проявляється в творчій діяльності, і забезпечує розвивальну взаємодію особистості з оточуючою дійсністю. Виходячи з цього, рівень творчого розвитку особистості студента визначається актуальним рівнем розвитку його творчих можливостей;
- у процесі дослідження ми дійшли висновку, що кожен прояв творчих можливостей студента в навчальній діяльності визначається вродженими задатками, особливостями нейрофізіологічної сфери; індивідуальними особливостями психічних процесів; творчими уміннями, які пов'язані з природженими задатками, набутих досвідом, організацією сенсорних і моторних полів мозку; спрямованістю на творчу діяльність; характерологічними особливостями;
- на підставі аналізу відомих досліджень у галузі психології і педагогіки творчості, стану розв'язання проблеми у практиці, а також виходячи з того, що творчі можливості особистості реалізуються не тільки в предметній діяльності, а й в самому процесі життя,

самореалізації як засобі самоствердження через самовираження і саморозвиток, нами обґрунтована система творчих якостей особистості, яка відображає її спрямованість на творчу діяльність, характерологічні особливості, творчі уміння та індивідуальні особливості психічних процесів. У розділі викладено характеристику означених якостей і критерії їх оцінювання;

- виділені творчі якості особистості студента було покладено в основу структури його творчих можливостей та розробленого структурно-компонентного методу оцінювання рівня творчого розвитку особистості студента і творчих можливостей студентської групи. Оцінювання проводилося методом незалежних характеристик, кількісно рівень творчого розвитку студента визначався коефіцієнтами розвитку його творчих можливостей. Аналіз закономірностей розвитку мотивів, характерологічних якостей, творчих умінь, психічних процесів дозволив теоретично обґрунтувати і розробити профілі творчої особистості. У розділі подана їх класифікація (мотиваційно-характерологічний; рівномірно-розвинутий; евристичний; евристично-мотиваційний; евристично-характерологічний) і розкрито їх зміст;
- знання творчих можливостей кожного студента дає змогу проаналізувати творчі можливості студентської групи і виробити оптимальну стратегію взаємодії викладача з конкретною групою. Оптимальною творчою педагогічною діяльністю викладача будемо вважати таку, яка забезпечує позитивну динаміку творчого розвитку студентів у конкретних умовах педагогічної праці, тобто забезпечує реалізацію принципу оптимальності;
- визначено етапи підготовки викладача до застосування структурно-компонентного методу оцінювання рівня творчого розвитку студентів: змістовий (знання творчих якостей, їх характеристик, критеріїв оцінювання), організаційний (вибір експертів, підготовка необхідної документації, створення умов), процесуальний (проведення оцінювання), аналітичний (обробка результатів, визначення творчого профілю студентської групи), прогностичний (визначення стратегії взаємодії з студентським колективом, прогноз наслідків взаємодії).

ТВОРЧИЙ РОЗВИТОК МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ВИЩОЇ ШКОЛИ

У розділі розглядаються ознаки творчої педагогічної діяльності викладача вищої школи; зміст підготовки майбутніх викладачів вищої школи до творчої педагогічної діяльності; психолого-педагогічні умови творчого розвитку магістрантів; форми, методи та прийоми стимулювання творчої активності магістрантів; інтерактивні технології навчання у творчому розвитку майбутніх магістрів.

3.1. Ознаки творчої педагогічної діяльності викладача вищої школи

Педагогічна освіта посідає особливе місце у системі вищої освіти кожної країни. Особливість полягає в тому, що педагогічна освіта безпосередньо пов'язана з економічним, соціальним і політичним станом суспільства, забезпечує рівень освіченості населення, визначає ефективність професійної діяльності фахівців як по вертикалі, так і по горизонталі їхніх функціональних обов'язків, супроводжує становлення, розвиток і розквіт (або занедбаність) нації. Педагогічна освіта за своєю сутністю звернена до проблем людини, забезпечує засвоєння нею певного соціального досвіду. Отже, саме педагогічна освіта стоїть «біля колиски, де народжується нація». Якість підготовки вчителя, викладача значною мірою визначається структурою педагогічних освітніх установ. Організаційні механізми і структури професійної підготовки педагогів є різними у різних країнах. В Україні простежується тенденція до консолідації програм професійної підготовки вчителів у вищих педагогічних навчальних закладах на засадах гуманістичної парадигми та філософії дитиноцентризму.³⁸³ В Україні практично всіх учителів сьогодні готують в університетах. Хоча збереглися й навчальні заклади іншого рівня, педагогічні коледжі, для підготовки вчителів початкових класів, виховате-

³⁸³ Кремень В.Г. Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум / В.Г. Кремень. – К.: Грамота, 2007. – 576 с.

лів дошкільних установ тощо. Практично всі програми удосконалення вчителів дають можливість розвитку кар'єри і підвищення індивідуальних заробітків. Упроваджується дистанційне навчання, яке передбачає широкі можливості вчителів щодо підвищення кваліфікації. Переважна частина науковців і практиків в Україні вважають, що, інтегруючись у світовий освітній простір, не слід ігнорувати, а тим більше відкидати, національні традиції та вітчизняні досягнення в галузі педагогічної освіти, які витримали перевірку віковим досвідом.³⁸⁴ Значних наукових успіхів досягнуто в Україні у справі дослідження проблем дошкільної, шкільної освіти, проблем підготовки вчителя. Водночас, така важлива проблема, як *професійно-педагогічна освіта викладачів вищих навчальних закладів* сьогодні в Україні не достатньо досліджується, хоча саме ця категорія педагогів (академічних вчителів)³⁸⁵ повинна забезпечити і якість вищої освіти, і вдумливе виконання вимог Болонського процесу, значною мірою сприяти розробці Національної системи кваліфікацій.

Варто наголосити, що в умовах, коли обсяг знань, необхідний сучасному спеціалісту, постійно зростає і, водночас, зростає темп їх старіння, викладач вищого навчального закладу є не просто носієм наукової інформації, а організатором пізнавальної діяльності студентів, їх самостійної роботи та наукової творчості, людиною, яка демонструє сама і привчає студентів до навчання упродовж життя. У зв'язку з цим в системі вищої освіти виникає нагальна потреба в організації неперервної професійно-педагогічної освіти викладачів вищої школи. Стан вирішення цієї проблеми в Україні на рівні підготовки бакалаврів та магістрів нами детально проаналізовано у попередніх роботах.³⁸⁶ Ми хочемо зосередити увагу на найважливіших напрямках її розв'язання.

На нашу думку, проблема підвищення ефективності педагогічної діяльності викладача вищої школи повинна вирішуватися в контексті *удо-*

³⁸⁴ Професійна освіта: ціннісні орієнтації сучасності: [зб. наук. пр. / заг. ред. Зазюн І.А.; Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих АПН України]. – К. – Харків: НТУ «ХПІ», 2009. – 472 с.

³⁸⁵ Nauczyciel Akademicki w refleksji nad własną praktyką edukacyjną / pod redakcją: Alicji Anny Kotusiewicz, Genowefy Koc-Seniuch. – Warszawa. – Wydawnictwo «Zak». 2008. – 305 s.

³⁸⁶ Сисоєва С.О. Формування психолого-педагогічної компетентності студентів вищих навчальних закладів непедагогічного профілю / Проблеми освіти у Польщі та в Україні в контексті процесів глобалізації та євроінтеграції: зб. матеріалів Міжн. науково-практичної конференції. – 22-24 квітня, 2009 року. Київ – Житомир / за ред. В. Кременя, Т. Левовицького, С. Сисоєвої. – К.: КІМ, 2009. – 800 с. – С. 192 – 202.

сконалення його науково-предметної та психолого-педагогічної компетентності. Правомірність такого висновку базується на тому, що:

- провідним видом професійної діяльності педагога у вищому навчальному закладі є викладання;
- здатність до педагогічної діяльності не є вродженою якістю людини, а тому її треба формувати й розвивати;
- існує взаємозалежність між рівнем сформованості професійно-значущих для педагогічної діяльності якостей викладача та успішністю викладання та комунікації з студентами;
- педагогічна діяльність висуває специфічні вимоги до викладача і тим самим спонукає його до розвитку професійно-значущих особистісних якостей. І навпаки, індивідуальні якості, що реалізуються у професійній діяльності педагога, впливають на її успішність, а тому набувають для викладача нового особистісного смислу;
- професійну придатність викладача потрібно розглядати через наявність у нього відповідної фундаментальної науково-предметної підготовки та сформованості ціннісних орієнтацій і мотивації на педагогічну діяльність.

Необхідність створення у кожному вищому навчальному закладі цілісної системи неперервної професійно-педагогічної освіти викладачів вищої школи зумовлюється тим, що:

1. *Викладачі*, як професіонали у своїй галузі науки, що проектується на предмет викладання, *повинні постійно оновлювати і удосконалювати свої наукові знання*, і разом з тим підвищувати рівень своєї педагогічної компетентності через упровадження інновацій у галузі психології, педагогіки та методики викладання. Оновлення знань і вмій у певній галузі науки і практики відповідно до міжнародного рівня, ознайомлення з досягненнями науки і практики в конкретній сфері, з новаторськими методиками навчання в умовах конкретної спеціальності потребує особливих форм консультування і управління знаннями дорослих людей у процесі навчання. Питання щодо змісту програм навчання повинно розглядатися за результатами оцінювання потреб самих викладачів, визначення прогалин та утруднень в їх фундаментальній і психолого-педагогічній підготовці.

2. *Студентський контингент у сучасній вищій школі значно змінився* за останнє десятиліття. Тому викладачі повинні усвідомлювати,

що традиційні підходи до навчання можуть виявитися неефективними в роботі з сучасним контингентом студентів.

3. *Зниження виховного потенціалу вищої школи* значною мірою визначається невідповідністю педагогів вищої школи до роботи в нових умовах. Викладачі психологічно і професійно не готові здійснювати виховну роботу із студентами в сучасній ситуації розвитку суспільства.

4. *Використання новітніх технологічних засобів у навчальному процесі*, таких як телекомунікаційні і комп'ютерні технології, змінили навчально-інформаційне середовище практично всіх вищих навчальних закладів. Організація дистанційного навчання потребує спеціальної методичної підготовки викладачів, підвищення рівня їх інформаційної культури, підготовки викладачів нового типу – викладачів-тьюторів.

Підготовка викладачів вищої школи повинна базуватися на андрагогічній моделі навчання, яка забезпечувала б реалізацію модульної технології підготовки, можливість рефлексії власного досвіду, динамічність, індивідуальність і варіативність у здобутті необхідних знань. До того ж андрагогічна модель готує викладачів вищої школи (які по суті самі є педагогами-андрагогами) до її застосування у професійній діяльності. Така підготовка набуває значної ефективності й зручності для викладачів, якщо здійснюється заочно-дистанційною формою навчання, при чому «очність» використовується для обміну досвідом між категоріями викладачів з однаковим фахом, а «дистанційність» для набуття методичних знань щодо подальшої організації цієї форми навчання із студентами. У моделі педагогічної освіти викладачів вищої школи, на нашу думку, не потрібно виділяти інваріантні та варіативні навчальні модулі, оскільки вимога гнучкості такої моделі повинна забезпечувати відбір модулів навчання самим викладачем залежно від вихідного рівня його потреб (що можна зробити через анкетування, тестування, інтерв'ювання тощо).

Навчальні модулі повинні надавати можливість:

1. *Поповнювати знання у науковій галузі, яка відображається предметом викладання.* Тут хотілося би відзначити, що саме ці знання викладача, насамперед, забезпечують фундаментальність і якість підготовки у вищій школі. Тоді як психолого-педагогічні знання виступають інструментарієм для забезпечення ефективності навчання. І для окремих викладачів, від природи здатних до передачі знань іншим, високоякісне знання предмета викладання може бути і необхідною, і достатньою умовою ефективності навчання студентів.

2. *Поповнювати знання з педагогіки і психології*, сучасних освітніх інновацій, педагогічних технологій навчання.

3. *Підвищувати методологічну культуру* викладача, формувати і розвивати методичні знання щодо сучасних форм організації навчального процесу у вищій школі, зокрема дистанційної.

4. *Підвищувати рівень інформаційної культури*, розвивати практичні навички роботи з комп'ютером, мережними технологіями, Інтернет. Процес використання сучасних інформаційних технологій у педагогічній науці і практиці є однією з характерних ознак освіти інформаційного суспільства, якісних змін освітнього та навчально-інформаційного простору. Сучасні інформаційні технології привели до відкритості системи освіти завдяки постійним змінам та відкритості самих інформаційних потоків. У результаті цих процесів викладачі мають можливість доступу до невичерпаних інформаційно-методичних ресурсів, які є сьогодні новим методичним інструментарієм у професійній діяльності педагога вищої школи та його взаємодії із студентами. Викладачі вищих шкіл самостійно створюють різні програми і їх навчально-методичний супровід, шукають необхідну інформацію, оволодівають методами аналітико-синтетичної переробки та конструювання текстів (навчальні, наукові). Тому необхідно упорядкувати розрізнені, несистематизовані знання, пов'язані з феноменом інформаційної культури, формуванням цілісного уявлення про інформаційну картину світу. На нашу думку, приведення відповідності кваліфікації викладачів до вимог щодо застосування сучасних інформаційних технологій в навчальному процесі є однією з ключових проблем інформатизації вищої освіти. Необхідно відзначити, що студенти, іноді, перевершують своїх викладачів у галузі застосування інформаційних технологій, але, на наш погляд, така ситуація є скоріше природною для сучасного етапу розвитку освіти, ніж катастрофічною. Особистісно орієнтована парадигма навчального процесу, спрямована на спільну демократичну взаємодію викладачів і студентів, дає змогу педагогам вчитися іноді й у студентів, вибудовуючи партнерські відносини.

5. *Розвивати професійно-значущі якості викладача як педагога*. Кожен викладач повинен опанувати засоби самодіагностики і найбільш важливі для рефлексії уміння, практичні методи професійно-творчого саморозвитку і в результаті розробити індивідуальну траєкторію зміни власного стилю педагогічної діяльності відповідно до своїх

психофізичних можливостей, здібностей, цінностей, вимог інноваційного середовища вищого навчального закладу.

6. *Розвивати комунікаційні вміння, здатність до спілкування.* У процесі підготовки викладачів вищої школи винятково важливого значення набуває характер педагогічної взаємодії, який значною мірою визначається ефективністю педагогічного спілкування.

Дослідження в галузі педагогічної психології показують, що часто труднощі у навчанні зумовлені не стільки недоліками наукової і методичної підготовки викладачів, скільки деформацією сфери професійно-педагогічного спілкування. Педагогічне спілкування – специфічна форма спілкування, що має свої особливості, і, водночас, підкоряється загальним психологічним законам, властивим спілкуванню як формі взаємодії з іншими людьми. Спілкування у процесі навчання у вищому навчальному закладі виступає в трьох аспектах, як-то: засіб вирішення навчальних завдань; система соціально-психологічного забезпечення навчально-виховного процесу; спосіб організації взаємодії викладачів і студентів; процес виховання особи і розвитку її творчої індивідуальності. Система педагогічного спілкування у вищому навчальному закладі у системі «викладач – студент» *істотно відрізняється від шкільної самим фактом причетності як викладача, так і студента до спільної професії, а це значною мірою сприяє зняттю вікового бар'єру, формуванню партнерських відносин на засадах взаємоповаги та гідності.* Для розвитку комунікативних здібностей педагогу вищої школи потрібні як знання із психології, педагогіки, так і постійне вивчення соціологічних даних, що стосуються особливостей соціалізації і ціннісних орієнтацій сучасної молоді.

7. *Підготувати викладача вищої школи до інноваційної діяльності.* Важливого значення набуває ознайомлення викладача вищої школи з основами інновацій у вищій освіті; проблемами інноваційного менеджменту; напрямками інноваційної діяльності викладача в системі інноваційного розвитку вищого навчального закладу; професійно-педагогічною підготовкою викладача вищої школи в умовах інноваційних процесів; проблемами особистісно-професійного саморозвитку педагога як умови його здатності до інновацій; реалізації інновацій в освіті на основі інноваційного проектування педагогічної діяльності.

8. *Ознайомлюватися із сучасною нормативно-правовою базою вищої освіти,* документами Європейського Союзу в галузі створення

єдиного європейського простору вищої освіти, іншими документами світових організацій щодо розвитку вищої освіти та організації навчального процесу.

Креативно орієнтований педагог вищої школи відчуває гостру суперечність між вимогами й уміннями, що закріпилися в процесі його фахової підготовки і діяльності, та сучасними вимогами до організації навчально-виховного процесу у вищій школі. Якісна підготовка Академічного Вчителя, здатного до забезпечення високої професійності й освіченості фахівців з вищою освітою є найактуальнішою проблемою сьогодення, яку має вирішити кожна держава.

Дослідження показують, що студент, який має високі показники творчого мислення, буде мати й високі показники творчих умінь і творчої активності. Творчість має безпосередній вплив на розвиток професійної компетентності фахівців педагогічного профілю.

Саме тому розвиток творчості є необхідним складником у підготовці майбутніх фахівців педагогічного профілю. Для розвитку здатності до творчості вищим навчальним закладам необхідно вводити в процес навчання майбутніх фахівців програми з розвитку творчих компонентів структури особистості, таких як: творче мислення, творча активність, творчі можливості, що, у свою чергу, здійснює позитивний вплив на розвиток всіх компонентів професійної компетентності студентів.³⁸⁷

Великого значення для розробки і реалізації таких програм мають доробки психологічної науки. Проте до теперішнього часу не визначено єдиного психологічного критерію творчої діяльності. Один з найбільш поширених критеріїв пов'язує творчу діяльність з появою психічних новоутворень: тим загальним, що властиво всім продуктивним процесам (перцептивних образів – за В.П. Зінченко, знань – за В.В. Давидовим, цілей і мотивів – за О.М. Леонтьєвим і О.К. Тихоновим, способів дій – за Я.О. Пономарьовим, пізнавальної мотивації – за О.М. Матюшкіним). Інші дослідники розглядають творчість як особистісний інтегративний показник, виділяючи при цьому різні ознаки: емоції як основу для породження нових ідей (В.Д. Шадриков); інтелектуальну активність, пов'язану з виходом за межі заданого (Д.Б. Богоявленська); естетичне ставлення до світу (О.О. Мелік-Пашаєв) та ін.

³⁸⁷ Денисова А.А. Творчество как фактор формирования профессиональной компетентности будущих специалистов педагогического профиля / А.А. Денисова // Вестник ТГПУ. – 2009. – Выпуск 11(89). – С. 34.

Та все ж значущим є те, що психологічна наука довела фундаментальне значення діяльнісного підходу до формування творчості (Д.Б. Богоявленська, А.В. Брушлінський, Л.С. Виготський, В.В. Давидов, О.В. Запорожець, О.М. Леонт'єв, М.М. Подд'яков, Я.О. Пономар'єв, В.А. Роменець, С.Л. Рубінштейн та ін.). І.М. Біла, аналізуючи цей аспект, пише, що, розробляючи проблематику творчості у межах діяльнісного підходу, О.М. Леонт'єв вважав власне творчістю знаходження адекватного принципу або способу вирішення проблеми, завдання.³⁸⁸ Згідно положення Т.В. Кудрявцева, творчість є взаємодією суб'єкта з об'єктом, яка виступає у вигляді суперечності. О.К. Тихомиров, розглядаючи творчість з позицій психологічної теорії неалгоритмічних процесів, стверджує, що творчість лише частково піддається формалізації й відрізняється низкою ознак: вона охоплює не тільки правила та операції її реалізації, а й своєрідні структурні одиниці (потреби, мотиви, установки, цілі та ін.); нові структурні утворення з'являються у процесі вирішення проблеми; між ними формуються нові зв'язки.

Ми вже зазначали, що творчість розглядається вченими як людська діяльність вищого рівня у процесі пізнання і перетворення оточуючого природного і соціального світу, в результаті чого змінюється й сама людина (форми і способи її мислення, особистісні якості): вона стає творчою особистістю. З іншого боку, І.П. Калошина характеризує творчість як діяльність, що спрямована на вирішення завдань, для яких характерна відсутність в предметній галузі або тільки у суб'єкта не тільки способу розв'язання, але, головне, предметно-специфічних знань, необхідних для розробки проблеми, — постулатів, аксіом, теорем, законів тощо.³⁸⁹

В.О. Моляко вважає, що складна взаємодія процесуального і особистісного у творчості базується на стратегіальній організації процесу творчої діяльності.³⁹⁰ Основою її виступає психічна система регулювання творчої поведінки та розумової діяльності, яка і породжує своєрідні

³⁸⁸ Денисова А.А. Творчество как фактор формирования профессиональной компетентности будущих специалистов педагогического профиля / А.А. Денисова // Вестник ТГПУ. — 2009. — Выпуск 11(89). — С. 34.

³⁸⁹ Біла І.М. Психологічна характеристика творчої діяльності в сучасних умовах / І.М. Біла // Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Проблеми сучасної психології. — 2010. — Випуск 7. — С. 64 — 75.

³⁹⁰ Моляко В.А. Психология творческой деятельности / В.А. Моляко. — К.: Знание, 1978. — 48 с.

особистісні новоутворення у вигляді програм діяльності, що містять логічні складові, інтуїтивні компоненти, прояви ситуативного передбачення тощо. Специфічний сенс цих утворень полягає у готовності людини до творчої діяльності, у наявності в суб'єкта комплексу вмінь, здібностей щодо здійснення творчої діяльності взагалі або певних її видів (наука, техніка, мистецтво, виробництво, політика і под.).

На основі цих теоретичних позицій творчу педагогічну діяльність викладача вищої школи ми визначаємо як педагогічну діяльність, якій притаманні властивості творчого процесу. На відміну від особистісного підходу при вивченні творчого розвитку особистості, *при дослідженні творчості викладача визнається пріоритет діяльнісного підходу*: творча професійна діяльність викладача розглядається як провідний чинник, що впливає на творчий розвиток студентів і забезпечує його ефективність. Одночасно саме в процесі творчої професійної діяльності розкриваються творчі можливості викладача, відбувається їх реалізація та розвиток: «бо тільки вдосконалюючи інших, ми завжди вдосконалюємо себе!»³⁹¹

За таких умов виникає необхідність підготовки майбутнього викладача вищої школи до усвідомлення рівня власної творчої педагогічної діяльності, формування у нього потреби впроваджувати освітні інновації з урахуванням власної творчої індивідуальності.

Ми будемо виходити з того, що творчий викладач – це творча особистість із високим ступенем розвинутості мотивів, характерологічних особливостей і творчих умінь, що сприяють успішній творчій педагогічній діяльності. Творчий викладач внаслідок спеціальної професійно-педагогічної підготовки і постійного самовдосконалення, набуває знань, умінь і навичок педагогічної праці, оволодіває уміннями з творчого розвитку особистості студента у навчально-виховному процесі вищого навчального закладу. За таких умов ми будемо вважати викладача здатним до педагогічної творчості, оскільки здатність викладача до педагогічної творчості характеризується високим рівнем педагогічної креативності (термін за В.О. Лісовською), відповідністю сучасним вимогам до викладацької діяльності, високим рівнем володіння предметом, який викладається, а також набутими психолого-педагогічними знаннями, уміннями та навичками, які забезпечують його ефективну педагогічну взаємодію з студентами з їх творчого роз-

³⁹¹ Гімн Київського університету імені Бориса Грінченка. – Режим доступу: <http://kubg.edu.ua/prouniversitet/vizytivka/simvolika.html>

вितку у навчально-виховному процесі. Необхідно зазначити, що вже на етапі відбору до магістратури треба враховувати рівень педагогічної креативності студентів, оскільки це значною мірою впливає на подальший їх творчий розвиток і на здатність до творчого розвитку інших, а педагогічна креативність викладача розвивається впродовж всієї його професійної кар'єри і є вирішальним чинником його просування до вершин педагогічної майстерності.

На основі теоретичного аналізу і власних досліджень можна виділити такі *ознаки педагогічної креативності* викладача вищої школи:

- високий рівень соціальної і моральної свідомості;
- пошуково-перетворюючий стиль мислення;
- розвинені інтелектуально-логічні здібності (вміння аналізувати, обґрунтовувати, пояснювати, виділяти головне тощо);
- проблемне бачення;
- творча фантазія, розвинуте уявлення;
- специфічні особистісні якості (здатність до позитивної комунікації у системі «людина – людина», безкорисність, сміливість, готовність до розумного ризику в професійній діяльності, цілеспрямованість, допитливість, самостійність, наполегливість, ентузіазм тощо);
- специфічні мотиви (бажання реалізувати своє «Я», бажання бути визнаним, творчий інтерес, захопленість творчим процесом, своєю працею, прагнення досягти найбільшої результативності в конкретних умовах своєї педагогічної праці тощо);
- комунікативні здібності;
- здатність до самоуправління;
- високий рівень загальної, професійної та корпоративної культури.

Наведений перелік ознак можна використовувати для проведення оцінювання і самооцінювання педагогічної креативності майбутніми викладачами і викладачами, які працюють, і розробки на цій основі програми самовдосконалення.

Творча педагогічна діяльність викладача має індивідуальні особливості, а тому кожен викладач потребує особливого підходу. При цьому спрямованість педагогічної діяльності на творчий розвиток студентів є необхідною умовою творчого розвитку самого викладача.

Науковий аналіз праць І.М. Гуткіної і І.П. Івановської, Н.В. Кичук, І.Г. Каневської, Є.С. Левчук, В.О. Лісовської, М.Ф. Ломанової,

Н.В. Нестерової і В.П. Свердлової, М.М. Поташника, В.В. Сагарди, П.І. Шевченко і власні дослідження дозволяють виділити такі критерії творчої педагогічної діяльності викладача вищої школи, які за своєю сутністю є індивідуально-творчими та характеризують творчу педагогічну діяльність викладача як творчий процес:

- розробка принципово нових підходів до навчання, виховання і розвитку студентів;
- професійна й особистісна спрямованість на інноваційну діяльність;
- модернізація змісту, форм, методів та засобів навчально-виховного процесу відповідно до освітніх та суспільних змін з метою творчого розвитку студентів, їх талантів та обдарованості;
- комплексне і варіативне використання у професійній діяльності всієї сукупності теоретичних знань, практичних умінь і навичок;
- уміння побачити нову проблему у зовнішньо знайомій ситуації, знаходження варіативних засобів її вирішення;
- застосування науково-доказового вибору дій у конкретній педагогічній ситуації;
- проведення систематичного самоаналізу власної професійної діяльності, науково-дослідної роботи, діяльності з творчого узагальнення власного досвіду і досвіду своїх колег;
- володіння формами і методами управління творчою навчальною діяльністю з метою розвитку творчих можливостей студентів;
- реалізація на практиці принципів педагогіки співробітництва і партнерства;
- прояв гнучкості при виборі оптимального управлінського рішення в нестандартних (особливо конфліктних) ситуаціях;
- оригінальне конструювання навчально-виховного процесу.

У психолого-педагогічній літературі не повною мірою досліджено проблему визначення рівня творчої діяльності викладача вищого навчального закладу. Як правило, визначають рівень творчої діяльності вчителя залежно від того чи іншого конкретного напрямку його педагогічної діяльності. Так, наприклад, І.П. Раченко окреслює рівні творчої педагогічної діяльності вчителя через його вміння науково організувати свою працю: рівні професійного становлення; стихійного самовдосконалення; планомірної раціоналізації; оптимізації процесу і результату праці.³⁹²

³⁹² Раченко І.П. Принципы научной организации педагогического труда / И.П. Раченко. – К.: Рад. шк., 1989. – 190 с. – С.176.

М.М. Поташник визначає рівні творчої діяльності вчителя з огляду його підготовки до уроку чи позаурочного заходу: знаходження оптимального варіанту уроку чи позаурочного заходу за допомогою методичних рекомендацій або тих, що вже має учитель; конструювання оптимального варіанта уроку чи позаурочного заходу на рівні раціоналізації існуючих варіантів; конструювання оптимального варіанта уроку на принципово новому, новаторському вирішенні.³⁹³ В.О. Кан-Калик і М.Д. Нікандров визначають творчі рівні діяльності педагога щодо його вміння керувати засвоєнням знань через взаємодію з учнівським колективом: елементарна взаємодія з класом (учитель діє за шаблоном, «методичкою», досвідом інших вчителів); оптимізація діяльності учнів на уроці, починаючи з його планування; евристичний рівень – педагог використовує творчі можливості «живого» спілкування з учнями; повна самостійність в діяльності вчителя.³⁹⁴ В.І. Загвязинський виділяє проміжні етапи просування студента вищого педагогічного навчального закладу до вершин педагогічної творчості, а саме: інтуїтивний, репродуктивний, репродуктивно-творчий, творчий.³⁹⁵ Л.К. Маркова виокремлює критерії та етапи формування професіоналізму педагога. До етапів вона відносить такі: адаптації, самоактуалізації, вільного володіння професією на рівні майстерності.³⁹⁶ Н.М. Бружукова вбачає п'ять рівнів сформованості педагогічної творчості залежно від наявності та розвитку таких критеріїв професійної діяльності у студентів вищих педагогічних навчальних закладів: дійова активність мотивів самоудосконалення; ступінь сформованості педагогічного ідеалу; рівень самооцінки власних творчих здібностей; систематичність роботи над самоудосконаленням своєї педагогічної творчості; володіння методами педагогічного управління.³⁹⁷ С.Б. Єлканов визначає рівні готовності майбутніх вчителів до професійної діяльності: репродук-

³⁹³ Поташник М.М. Педагогическое творчество: проблемы развития и опыт: пособие для учителя / М.М. Поташник. – К.: Рад. шк., 1983. – 187 с. – С.26.

³⁹⁴ Кан-Калик В.А. Педагогическое творчество / В.А. Кан-Калик, Н.Д. Никандров. – М.: Педагогика, 1990. – 144 с. – С. 36.

³⁹⁵ Загвязинский В.И. Педагогическое творчество учителя / В.И. Загвязинский. – М.: Педагогика, 1987. – 159 с. – С. 136 – 140.

³⁹⁶ Маркова А.К. Формирование мотивации учения: кн. для учителя / А.К. Маркова, Т.А. Матис, А.Б. Орлов. – М.: Просвещение, 1990. – 192 с. – С. 55.

³⁹⁷ Бружукова Н.М. Система подготовки будущих учителей начальных классов к педагогическому творчеству: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Бружукова Н.М. – Грозный, 1993. – 185 с. – С. 160 – 162.

тивний, адаптивний, моделюючий, творчий.³⁹⁸ Т.Ф. Кузіна виділяє етапи формування педагогічної майстерності: репродуктивний, пошуковий, творчо-новаторський.³⁹⁹ Зауважимо, що деякі дослідники не вважають репродуктивний рівень діяльності вчителя творчим. Так, наприклад, О.Є. Карпова, розглядаючи підготовку вчителя до професійної діяльності, виокремлює такі типи вчителів: нормативно-репродуктивний, конструктивно-творчий, адаптивно-перетворювальний.⁴⁰⁰ Причому перший тип не вважається творчим. На нашу думку, всі ці типи вчителів є творчими, але вони характеризуються якісно різним рівнем творчої діяльності. Крім того, ми погоджуємося з думкою І.Г. Каневської, яка, розглядаючи співвідношення репродуктивних і творчих аспектів пізнавальної і науково-практичної діяльності, робить обґрунтований висновок, що репродуктивна діяльність є необхідною складовою будь-якого виду творчості, а не її антиподом.⁴⁰¹ Ю.К. Бабанський так писав про репродукцію в роботі вчителя: сам вибір і само співвідношення вибору до реальних умов і можливостей робить його творчим актом, а умови та можливості його застосування в процесі уроку об'єктивно ставлять учителя перед прийняттям нестандартного рішення.⁴⁰²

Ми вважаємо, що для визначення рівнів творчої педагогічної діяльності викладача вищої школи доцільно розглядати різні напрями його діяльності, тому що творчість викладача, як і вчителя середньої школи, у різних видах професійно-педагогічної діяльності проявляється по-різному. Практика показує, що викладач, який блискуче володіє формами і методами організації творчої діяльності студентів, може мати ускладнення при організації позааудиторної роботи з студентами. Є і протилежні приклади. З. Петрасинський зазначає, що жодна дюжина не

³⁹⁸ Елканов С.Б. Основы профессионального самовоспитания будущего учителя: для пед. ин-тов / С.Б. Елканов. — М.: Просвещение, 1989. — 189 с. — С. 132.

³⁹⁹ Кузіна Т.Ф. Педагогическое мастерство коллектива / Т.Ф. Кузіна // Советская педагогика. — 1990. — № 6. — С. 54–59.

⁴⁰⁰ Карпова Е.Е. Категория качества в теории и практике подготовки учителя к профессиональной деятельности: автореф. дис. на здобуття ступеня доктора пед. наук: спец.13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Е.Е. Карпова. — М., 1994. — 32 с.

⁴⁰¹ Каневская И.Г. Формирование творческих способностей студентов в процессе трудового и эстетического воспитания: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. филос. наук: спец. 09.00.02 «Діалектика і методологія пізнання» / И.Г. Каневская. — М., 1989. — 21 с.

⁴⁰² Бабанский Ю.К. Система способов оптимизации обучения / Ю.К. Бабанский // Вopr. психологии, 1982. — № 5. — С. 20.

може застосувати творчий підхід до розв'язання всіх проблем.⁴⁰³ Отже, творчість у різних видах професійної діяльності викладача об'єктивно проявляється нерівномірно.

Ми вводимо чотири рівні творчої педагогічної діяльності викладача вищого навчального закладу:

- 1 рівень – репродуктивний;
- 2 рівень – раціоналізаторський;
- 3 рівень – конструкторський;
- 4 рівень – інноваційний.

Репродуктивний рівень передбачає діяльність викладача на основі відомих методик, рекомендацій, досвіду; відбір навчально-методичних матеріалів, які відповідають конкретним умовам праці, рівню творчого розвитку студентів. *Раціоналізаторський рівень* передбачає внесення викладачем коректив у свою роботу, удосконалення, модернізацію існуючих рекомендацій, методик, досвіду відповідно до сучасних освітніх завдань; аналіз власного досвіду, конкретних умов своєї педагогічної діяльності, рівня творчого розвитку студентів. *Конструкторському рівню* відповідає діяльність викладача з конструювання власного варіанту вирішення педагогічної проблеми на основі набутого досвіду, самоаналізу своєї діяльності і знань рівня творчого розвитку студентської групи. *Інноваційний рівень* передбачає, що викладач розв'язує педагогічні проблеми на принципово нових засадах, які відрізняються оригінальністю, високою результативністю, якістю.

Самооцінка викладачем рівня власної творчої педагогічної діяльності дає можливість зробити висновок про загальний творчий рівень його педагогічної праці. Для самооцінювання власної творчої педагогічної діяльності викладач може використовувати: технологічні карти самостереження власної діяльності на занятті; пам'ятки, які містять основні напрями самовивчення творчих аспектів діяльності; анкети для самоопитування; анкети для самооцінювання; пам'ятки для самоаналізу і самовивчення досвіду; комп'ютерні програми з узагальнення та аналізу досвіду своєї роботи, визначення рівня власної творчої діяльності.

Важливе значення для підвищення рівня творчої діяльності викладача вищої школи має реалізація ним здібностей і творчих мож-

⁴⁰³ Петрасинский З. Познай себе / З. Петрасинский; [пер. з польськ. ВЛ. Романця]. – К.: Рад. шк., 1988. – С. 67.

ливостей у найважливішій сфері життєдіяльності – трудовій (у навчально-виховному процесі вищої школи), що позитивно сприяє самоутвердженню викладача, розвитку почуття самоповаги. За таких умов, особливого значення набуває не тільки адекватне самооцінювання творчої педагогічної діяльності викладачем, а й уміння керівників дати викладачу відповідну позитивну оцінку.

Також потрібно звернути увагу на проблему, яку підіймає Н.В. Павлик.⁴⁰⁴ На основі теоретичного дослідження проблеми психологічної готовності до педагогічної творчості дослідником було встановлено, що характер педагога є потенційною передумовою його особистісного розвитку, який може бути як конструктивним, так і деструктивним. Конструктивний особистісний розвиток викладача спрямований на гармонійне формування власної особистості й проявляється у самовихованні позитивних характерологічних рис на основі засвоєння вищих духовно-моральних цінностей. Деструктивний (як правило, невротичний) особистісний розвиток спрямований у бік набуття особистісних дисгармоній і супроводжується формуванням невротичного характеру, який виступає як сукупність стійких невротичних тенденцій і є альтернативою характерологічної культури особистості.

При невротичних характерах особистість виявляється не цільною і однорідною, а надламаною, деформованою (перекрученою) і часто настільки «затягнутою» хворобою, що важко сказати, де закінчується сама особистість і починаються власне невротичні симптоми.

Історія конфлікту, що приводить до неврозу, і значення невротичних симптомів залишаються неусвідомленими (що й обумовлює сприйняття їх як безглузвих і чужорідних, а також унеможливорює їхню вольову регуляцію).

Аналіз психолого-педагогічних джерел показав, що *між типом характеру і стилем педагогічної діяльності існує прямий зв'язок*. Н.В. Павлик зазначає, що характер є потенційною передумовою особистісного розвитку та стилю педагогічної діяльності.⁴⁰⁵ Невротичний

⁴⁰⁴ Павлик Н.В. Психодіагностика професійно-значущих характерологічних якостей особистості до творчої педагогічної діяльності / Н. В. Павлик // Актуальні проблеми психології [Текст]: [зб. наук. пр.] / Ін-т психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – Житомир: ЖДУ, 2009. – Т. 12 : Проблеми психології творчості, вип. 7 / [за заг. ред. : В.О. Моляко]. – 2009. – 343 с. – С. 209 – 216.

⁴⁰⁵ Там само.

характер спотворює педагогічний вплив, значно знижуючи ефективність та ступінь креативності педагогічної діяльності, оскільки невротичність викладача сприяє порушенню стосунків із студентами.

Такі якості викладача як безвідповідальність, неповага до людей, егоїзм, зовнішній локус контролю, ворожість, недовіра, впертість тощо є невротичними рисами характеру, які спотворюють особистість викладача, педагога, стиль його професійної діяльності й сприяють виникненню психологічних та професійних проблем.

Якщо педагог має вади емоційно-вольових рис характеру (відсутність самоконтролю, емоційну нестійкість, виражену психічну напругу (тривожність, фрустрацію), неорганізованість, імпульсивність, некеровану агресивність, непослідовність у діях, то маємо справу з людиною, схильною до імпульсивного невротичного характеру, який також знижує ефективність педагогічної діяльності. Таким чином, треба брати до уваги, що чинником зниження ефективності навчального процесу внаслідок порушення стосунків між студентом та викладачем є наявність невротичних рис у викладача, які загострюють міжособистісні конфлікти і підсвідомо викликають невротичний розвиток особистості студента.

Напротивагу невротичним якостям, актуалізація викладачем вищих цінностей і набуття відповідних конструктивних характерологічних рис сприяє його психологічній готовності до творчої педагогічної діяльності.

3.2. Зміст підготовки майбутніх викладачів вищої школи до творчої педагогічної діяльності

Готовність викладача вищої школи будь-якого профілю до навчально-виховної діяльності, педагогічного спілкування і самовдосконалення включає такі основні складові: фахово-методичну, психолого-педагогічну, світоглядно-культурологічну. Останні дві потребують особливої уваги, оскільки до сьогодні залишається традиція підготовки майбутніх викладачів як викладачів тільки конкретного циклу навчальних фахових дисциплін. Саме тому провідною метою педагогічної освіти на етапі магістратури повинна бути підготовка магістранта як викладача вищої школи, який має не тільки ґрунтовну фахову підготовку, а й необхідні творчі і професійні якості, що дозволяють йому у процесі викладацької діяльності створювати умови для

творчого розвитку особистості студента. Крім того, майбутній викладач вищої школи вже на етапі підготовки повинен усвідомити, що творчий розвиток особистості можливо здійснювати тільки гуманістичними засобами, використовуючи з цією метою зміст навчального предмету і можливості власної особистості.

Ми виходимо з того, що підготовка майбутнього викладача до творчого розвитку особистості студента набуває ефективності і сприяє творчому саморозвитку самого викладача, якщо вона здійснюється за такими напрямками:

- поглиблення теоретичних та практичних психолого-педагогічних знань майбутнього викладача з проблем психології і педагогіки творчості;
- оволодіння методами оцінювання рівня творчого розвитку особистості та творчих можливостей студентської групи;
- оволодіння технологією організації творчої навчальної діяльності;
- формування педагогічного мислення і стилю спілкування як творчих процесів;
- формування умінь сприймати педагогічну проблему цілісно із діалектично, здійснювати системно-комплексний підхід до її реалізації;
- пізнання викладачем творчих можливостей власної особистості, виділення позитивних і негативних професійно-значущих якостей;
- формування умінь планувати та реалізувати свою діяльність з самовиховання та самовдосконалення;
- оволодіння методами вивчення і впровадження в практику роботи педагогічного досвіду з урахуванням своєї творчої індивідуальності;
- формування діалектичного підходу до процесу управління творчою навчальною діяльністю;
- активна дослідницька діяльність;
- розвиток інформаційної культури.

Спираючись на думку про необхідність розвитку педагогіки як проєктивної науки (О.Я. Савченко),⁴⁰⁶ на експериментальні дослідження про наявність безпосереднього зв'язку між творчими можливостями педагога і розвитком творчих можливостей його учнів (М.Д. Левітов, В.М. Теплов, О.М. Матюшкін) зазначимо, що загальнопедагогічна під-

⁴⁰⁶ Савченко О.Я. Грані дидактичної системи В.О.Сухомлинського / О.Я. Савченко // Початкова школа. – 1993. – № 10. – С.16.

готовка майбутніх викладачів в умовах магістратури повинна передбачати навчальні курси, спрямовані на оволодіння студентами технологіями активного перетворення педагогічної дійсності; розвиток творчих можливостей студента у навчально-виховному процесі.

З метою підготовки майбутніх викладачів до творчого розвитку студентів у системі професійно-педагогічної підготовки на етапі магістратури доцільно запровадити курс «Педагогіка творчості».

Педагогіка творчості займає особливе місце серед різних видів творчості, оскільки саме вона визначає вектори динамічного розвитку всіх творчих процесів людства. Метою і результатом педагогіки творчості є творчий розвиток людини, який передбачає розвиток вродженої креативності й поступове формування інтегральної якості особистості – здатності до творчості, – що об'єднує спрямованість й мотиви, творчі уміння й психічні процеси, характерологічні якості особистості, які забезпечують людині успіх у творчості, піднімають її діяльність до творчого рівня.

Навчальна програма з дисципліни «Педагогіка творчості» була розроблена на основі освітньо-професійної програми підготовки магістрів відповідно до навчального плану спеціальності «Педагогіка вищої школи».

Програма була розроблена з урахуванням рекомендацій МОН України (лист № 1/9-736 від 06.12.2007 р.) «Про Перелік напрямів (спеціальностей) та їх поєднання з додатковими спеціальностями і спеціалізаціями для підготовки педагогічних працівників за освітньо-кваліфікаційними рівнями бакалавра, спеціаліста, магістра».

Згідно з навчальним планом дисципліна «Педагогіка творчості» за обсягом складає три залікових кредити (108 годин) та об'єднує всі види навчальної діяльності студента: аудиторні заняття (32 години), самостійна робота (40 годин), індивідуальна робота (4 години), консультації (8 годин), контрольні заходи (модульний контроль, підсумковий модульний контроль). Вивчення навчальної дисципліни завершується підсумковим модульним контролем у формі захисту творчої роботи або екзамену.

Навчальну програму було розроблено *відповідно до вимог кредитно-модульної системи організації навчання*. Програма складається із 3-х *змістових модулів*.

Кожний змістовий модуль містить основні поняття модуля, а також за кожною темою, опис повного циклу підготовки з теми за зміс-

том, організаційними формами навчання, видами контролю і тими компетенціями, професійними функціями й творчими якостями, розвитку яких сприяє вивчення кожної теми і сформованість яких визначає результат навчання. *Структура опису кожної теми така:* назва теми, зміст лекцій, зміст семінарських занять, зміст самостійної роботи, зміст індивідуальної роботи, питання або завдання для модульного контролю, список літератури до теми (основний і додатковий).

Програма визначає обсяги знань, якими повинен опанувати магістрант відповідно до вимог освітньо-кваліфікаційної характеристики, алгоритм вивчення навчального матеріалу дисципліни «Педагогіка творчості», необхідне методичне забезпечення, складові та технологію оцінювання навчальних досягнень магістрантів.

Навчальна дисципліна «Педагогіка творчості» є теоретичною і світоглядною основою професійної підготовки магістрантів до майбутньої творчої професійно-педагогічної діяльності, творчого розвитку особистості студента.

Провідна *мета курсу «Педагогіка творчості»* – забезпечити поглиблену теоретичну та практичну підготовку щодо розуміння законів та закономірностей педагогіки творчості як галузі педагогічного знання про творчий розвиток особистості, створення сприятливих умов для її творчої самореалізації та творчого самовираження, розкриття творчого потенціалу як окремої людини у всі сензитивні періоди її життя, так і творчих колективів.

Завданнями вивчення дисципліни є:

- опанування магістрантами знаннями про основні напрями досліджень проблеми творчості, предмет, завдання та науковий тезаурус педагогіки творчості; психологічні дослідження творчості та їх значення для педагогіки творчості; творчі якості особистості та критерії їх оцінювання; технології вивчення рівня творчого розвитку особистості; педагогічні технології творчого розвитку особистості; педагогічне управління творчою діяльністю;
- розвиток інтелекту, творчих якостей магістрантів, здатності до науково-дослідницької та інноваційної діяльності;
- формування у магістрантів наукового світогляду та методологічної культури;
- поглиблення знань щодо особистісно орієнтованої парадигми освіти.

Місце курсу в професійній підготовці майбутнього викладача вищої школи полягає у тому, що зміст навчальної дисципліни «Педагогіка творчості» враховує, що студенти протягом навчання в університеті прослухали теоретичні курси з загальної педагогіки та психології. Навчальна дисципліна «Педагогіка творчості» є логічним продовженням професійно-педагогічної підготовки студентів і спрямована на розвиток їх професійно-значущих творчих якостей як майбутніх викладачів вищої школи, здатності до творчої та інноваційної діяльності.

Магістрант у результаті вивчення навчальної дисципліни «Педагогіка творчості» повинен:

- засвоїти науковий тезаурус педагогіки творчості;
- оволодіти знаннями щодо основних напрямів досліджень проблеми творчості;
- усвідомити значення психологічних досліджень творчості для педагогіки творчості;
- засвоїти поняття про творчі якості та критерії їх оцінювання;
- уміти використовувати технології вивчення рівня творчого розвитку особистості;
- володіти педагогічними технологіями творчого розвитку особистості;
- усвідомити різницю між поняттями творчої та інноваційної діяльності;
- оволодіти навичками педагогічного управління творчою діяльністю;
- розширити свій науковий світогляд;
- підвищити рівень методологічної культури;
- на основі самопізнання сформувати власну траєкторію творчого розвитку;
- удосконалити вміння й навички самостійної навчальної роботи, пошуку, відбору, опрацювання й аналізу наукової інформації та методичних джерел.

Зміст самостійної роботи з курсу «Педагогіка творчості» спрямований на поглиблення теоретичних знань та формування наукового світогляду; розвиток методологічної культури; самостійного і творчого мислення; професійно-значущих і творчих якостей; здатності до інноваційної діяльності; вмінь щодо пошуку, відбору, обробки та аналізу наукової інформації та методичних джерел; здатності до навчання упродовж життя. Все це має сприяти професійному становленню

й професійно-творчому розвитку майбутніх викладачів вищої школи, підготовці їх до інноваційної професійно-педагогічної діяльності.

Від магістрантів *вимагається*:

1. Ведення тематичного словника.
2. Опрацювання наукових джерел із кожної теми за формою, яка обирається самостійно (конспект, тези, план, таблиця, схема, висновки тощо), з визначенням особистого ставлення до змісту роботи (за бажанням).
3. Доповнення списку рекомендованих джерел до кожної теми науковими працями, які студент підібрав самостійно і які відображають напрями його магістерської праці або наукових уподобань.
4. Порівняння викладу (або змісту) матеріалу з певного питання в різних джерелах.
5. Формувати й висловлювати своє міркування щодо питань проблемного характеру відповідно до кожної теми, що сприяє усвідомленню актуальних проблем вищої освіти й пошуку засобів їх вирішення; загострювати увагу на суперечностях, які виникають відповідно до конкретних умов педагогічного процесу та життєвих ситуацій.
6. Виконання завдань на розвиток рефлексивних умінь, аналіз і самооцінку власної професійно-педагогічної діяльності; оцінювання професійно-значущих рис своєї особистості.

Наприкінці вивчення курсу важливо проаналізувати оцінку магістрантами якості засвоєння навчального матеріалу в цілому та за окремими темами. Доцільно проаналізувати зміни у науковому світогляді кожного студента та сформованості його методологічної культури.

Зміст теоретичного компонента підготовки з педагогіки творчості студенти засвоюють на лекціях і поглиблюють на семінарських заняттях. На лекціях розкриваються загальнотеоретичні питання, фундаментальні ідеї та концепції педагогіки творчості, закономірності формування творчої особистості, їх вияв у педагогічному процесі вищої школи, організаційно-методичні умови розвитку творчої педагогічної діяльності викладача, психолого-педагогічні та методичні засади діяльності викладача з творчого розвитку особистості студента у навчально-виховному середовищі вищого навчального закладу. На семінарських заняттях здійснюється конкретизація загальнотеоретичних положень, поглиблення їх розуміння на основі використання різноманітної психолого-педагогічної літератури.

На практичних заняттях реалізуються практичний та емпіричний компоненти змісту підготовки викладача до творчого розвитку студента: здійснюється застосування теоретичних положень педагогіки творчості на практиці, спочатку шляхом оволодіння необхідними вміннями, їх закріпленням у процесі тренувальних вправ, далі – шляхом цілеспрямованого вивчення студентами практичного досвіду, безпосереднім спостереженням і аналізом педагогічних явищ, моделюванням педагогічних ситуацій, апробацією теоретичних положень у безпосередній педагогічній взаємодії. На цих заняттях майбутні викладачі набувають таких умінь: проводити оцінювання рівня творчого розвитку особистості та рівня розвитку творчих можливостей студентської групи; організації творчої навчальної діяльності, планування та організації колективної творчої діяльності, створення творчих ситуацій, використання евристичних методів; аналізувати творчий досвід своїх колег; оцінювання та самооцінювання рівня творчої педагогічної діяльності; організації самовдосконалення, створення власної творчої лабораторії.

Особливого значення для становлення творчої особистості магістранта як майбутнього викладача вищої школи набуває така форма аудиторної та позааудиторної роботи *як навчально-дослідні роботи*, які виконуються протягом навчального року та захищаються на підсумковому занятті. Основні етапи виконання навчально-дослідної роботи такі: вибір та обґрунтування теми дослідження; визначення об'єкта, предмета, мети, завдань дослідження; визначення експериментальної бази дослідження; вивчення наукової літератури з проблеми дослідження; проведення дослідження; аналіз одержаних результатів; оформлення роботи; інформування кафедри про наслідки експерименту; захист роботи. Тематика навчально-дослідних робіт, як правило, відповідає інтересам як студентів, так і вищого навчального закладу. Роботи проводяться творчими групами, до складу яких включається 3-4 студенти (за бажанням). Протягом усього навчального року студентам надаються індивідуальні (по групах) консультації. Позитивними наслідками проведення такої роботи є значне зацікавлення проблемами творчого та інноваційного розвитку особистості, оволодіння методологічним інструментарієм дослідження інноваційних і творчих процесів, оволодіння навичками роботи у творчих групах.

Складовою частиною організації вивчення курсу «Педагогіка творчості» є загально-факультетські і загально-університетські науково-практичні конференції з проблем педагогіки творчості.

Результативність вивчення курсу «Педагогіка творчості» можна визначити за інтегральними оцінками, які є середніми від результатів модульних контрольних робіт, екзаменів, участі у конференціях; виконання навчально-дослідних і творчих робіт.

Важливого значення для мотивації вивчення курсу «Педагогіка творчості» також має творче співробітництво викладача і магістранта, врахування особливостей творчої діяльності студентів. Особлива ознака творчої діяльності студентів – суб'єктивна новизна продукту діяльності. За своїм об'єктивним значенням «відкриття» студента може бути і новим, незвичайним, але, водночас, має виконуватись за вказівкою викладача, за його задумом, з його допомогою, а тому не бути індивідуальною, об'єктивною творчістю в повному розумінні цього поняття. При цьому студент може запропонувати таке розв'язання, яке вже відоме, використовувалося на практиці, але студент додумався до нього самостійно, не копіюючи відоме. У цьому випадку ми маємо справу з творчим процесом, заснованим на здогадці, інтуїції і самостійному мисленні студента. Важливим у такому випадку є сам психологічний механізм діяльності, в якій формується вміння розв'язувати нешаблонні (нестандартні) задачі та виконувати практичні завдання.⁴⁰⁷

Теоретичний аналіз проблеми творчого розвитку особистості, теоретико-методологічне обґрунтування основних дефініцій педагогіки творчості дозволяють сформулювати основні принципи педагогіки творчості, реалізація яких у процесі суб'єкт–суб'єктної взаємодії у системі «викладач – студент» сприяє творчому розвитку особистості студента та підвищенню рівня творчої педагогічної діяльності викладача. До таких принципів можна віднести такі: діагностики, оптимальності, взаємозалежності, фасилітації, креативності, доповнення, варіативності, самоорганізації. Розкриємо їх зміст.

Принцип діагностики передбачає побудову і корекцію навчально-виховного процесу на основі психолого-педагогічних діагностичних досліджень, а саме: оцінювання рівнів творчого розвитку студентів і студентських груп, з якими викладач вступає у взаємодію.

Принцип оптимальності передбачає відбір викладачем таких дидактичних засобів, які відповідають рівню творчого розвитку більшості студентів, ураховують рівень творчого розвитку меншості, а тому сприяють

⁴⁰⁷ Чуба О.Є. Формування креативності студентів як психолого-педагогічна проблема / О.Є. Чуба // Актуальні проблеми психології: [зб. наук. пр.]. – Вінниця. – С. 320 – 321.

розвитку творчих можливостей всіх. Оптимальною творчою педагогічною взаємодією викладача і студента вважаємо таку, яка забезпечує не тільки успішне засвоєння знань, умінь, навичок, а й позитивну динаміку творчого розвитку студентів у конкретних умовах педагогічної праці.

Принцип взаємозалежності відображає взаємозумовленість творчого особистісного розвитку суб'єктів взаємодії в системі «викладач – студент»; відбиває взаємозалежність і взаємозумовленість творчої праці викладача і творчої навчальної діяльності студентів. Додержання принципу взаємозалежності вимагає дослідження й визначення рівня творчої педагогічної діяльності викладача і співвіднесення його з рівнем творчого розвитку студентської групи, з якою викладач вступає у взаємодію.

Принцип фасилітації передбачає розуміння творчого розвитку особистості у навчально-виховному процесі як процесу полегшення, сприяння творчій навчальній діяльності студента, стимулювання його творчої активності. Принцип фасилітації вимагає створення на заняттях і у позааудиторній діяльності студентів творчої атмосфери (співдружності, співтворчості, співробітництва), яка б сприяла розвитку мотивів творчої діяльності, надихала студентів на творчість.

Принцип креативності відображає необхідність збагачення змісту навчального матеріалу з метою посилення його орієнтації на творчий розвиток особистості студента. При плануванні та організації взаємодії викладача і студента у процесі навчання зміст навчального матеріалу повинен максимально використовуватися для розвитку мотивів, характерологічних особливостей, творчих умінь і психічних процесів, які мають провідне значення для творчої діяльності і, перш за все, забезпечувати розвиток дивергентного мислення, уміння генерувати нові ідеї, знаходити нетрадиційні, інноваційні шляхи розв'язку проблемних завдань. Реалізації принципу в практичній діяльності сприяє аналіз змісту навчального матеріалу з метою його креативного збагачення, застосування навчальних і навчально-творчих задач, методів і прийомів стимулювання творчої активності студентів, використання завдань психологічної діагностики для розвитку творчих якостей особистості.

Принцип доповнення передбачає посилення розвитку творчих можливостей студентів за рахунок реалізації додаткового змісту в організаційних формах навчально-пізнавальної діяльності в аудиторний та позааудиторний час. У практичній діяльності реалізація принципу означає введення по можливості у навчальний план таких додаткових

курсів за вибором студентів, які б компенсували прогалини у розвитку творчих умінь і психічних процесів, що сприяють успішній творчій діяльності людини і на розвиток яких об'єктивно не вистачає часу в процесі виконання нормативного компонента навчального плану.

Принцип варіативності відображає необхідність подолання одноманітності у формах і методах навчання. Різноманітність — одна із умов життя. Для забезпечення ефективності взаємодії у системі «викладач — студент» принцип варіативності має регулятивне значення, визначає мету та стратегію проектування педагогічної взаємодії.

Принцип самоорганізації відображає особливості управління процесом творчого розвитку особистості, що зумовлені особливостями управління нелінійними системами (Е.Н. Князева)⁴⁰⁸ і орієнтують викладача на стимулювання внутрішнього саморуку студента, на узгодження педагогічного впливу на розвиток студента з власними тенденціями його розвитку, а також на необхідність «збуджувати» і ініціювати творчу активність студентів. При цьому управління повинно бути «непомітним», мінімальним за своїм зовнішнім впливом і здійснюватися опосередкованими методами. В цьому випадку можна говорити не про управління, а про процеси самоуправління. Ідея самоорганізації все більше розглядається як найважливіша основа методологічних і філософських принципів нової парадигми мислення. Психолого-педагогічна наука переконливо довела, що навчити, виховати, розвинути людину без її зацікавленості, прагнення до самовдосконалення неможливо. Саме перед викладачем постає завдання викликати у студентів потребу у самодетермінації, прагнення самовиховуватися, саморозвиватися, бажання вчитися. В.О. Сухомлинський писав, що розум, здібний до успішного оволодіння знаннями, кмітливість — це властивість, яка раз і назавжди дана природою, вона змінюється від характеру навчання, процесу розумової праці.⁴⁰⁹

Зробимо узагальнення щодо змісту підготовки майбутніх викладачів вищої школи до творчої педагогічної діяльності.

Головне завдання змісту сучасної освіти полягає в його спрямованості на оволодіння фахівцями методологією творчого перетворення

⁴⁰⁸ Князева Е.Н. Синергетический стиль мышления/ Е.Н. Князева. — Сб.: Культура и развитие научного знания. — М.: ИФ РАН, 1991. — С. 43.

⁴⁰⁹ В.А. Сухомлинский об умственном воспитании / Сост. и авт. вступ. ст. М.И. Мухин. — К.: Рад. школа, 1983. — 224 с. — С. 179.

світу. На думку А. Маслоу, навчання не можна звести лише до придбання умінь і навичок, воно є засобом для досягнення свого вищого призначення, самоактуалізації та самовираження у творчості. Дослідники творчості вважають, що пряме навчання творчості не можливе, а можливе лише створення умов, стимулюючих творчу діяльність. Творчий характер навчання багато в чому визначається способом отримання знання: знання, творчовідтворене; знання, перевідкрите самою людиною; знання, що залишилось для неї формальним, чужим, стороннім.⁴¹⁰

Завдання навчання полягає в знаходженні такого навчального матеріалу, який залучав би студента до конкретної діяльності, що має для нього важливе значення. Саме тому слід знайти типові види діяльності, результати яких по-справжньому цікавлять студентів, і які неможливо виконувати механічно. Дж. Дьюї писав, що студент по-справжньому навчається тільки тоді, коли усвідомлює роль досліджуваних істин в отриманні результатів важливої для нього діяльності.

У Стародавній Індії процес передачі особистих творчих якостей педагога не зводили до передачі інформації учню. Творчість пов'язувалася з особливим станом індивідуальної свідомості. Для цього стану свідомості характерна невимовність думки у вербальній формі. Як тільки думка знаходить словесну форму, вона стає фіксованою, стабільною, виходить за межі індивідуальності, соціалізується, тим самим встановлюється межа індивідуальної творчості, у ході якої тільки й можливе досягнення нового сенсу і знання.

Пізнання у Східній культурі розглядається як отримання нового знання при творчому акті інтуїції. Навчання спрямовується на творчу передачу якостей вчителя учню. Саме це – творча особистість викладача – і було тим вмістом, яке передавалося від покоління до покоління. Розуміння творчості в Східній культурі особливо пов'язане з інтуїцією, яка ірраціональна за своєю суттю. Яким же чином можливо навчити інтуїції, а значить і творчості, і чи можливо це взагалі? На Сході вважається, що інтуїтивні здібності можна розвинути.⁴¹¹

⁴¹⁰ Гордашников В.А., Осин А.Я. Образование и здоровье студентов медицинского колледжа: монография / В.А.Гордашников, А.Я.Осин. М., 2009 [Электронный источник]. – Режим доступа: <http://www.rae.ru/monographs/77> (дата обращения 13.09.11).

⁴¹¹ Гордашников В.А., Осин А.Я. Образование и здоровье студентов медицинского колледжа: монография / В.А.Гордашников, А.Я.Осин. М., 2009 [Электронный источник]. – Режим доступа: <http://www.rae.ru/monographs/77> (дата обращения 13.09.11).

Творчою є будь-яка діяльність, в якій здійснюється пошук проблем, рішень; творчою також є діяльність, яка виводить суб'єкт за рамки існуючих парадигм. Перетворенню діяльності в творчу сприяє формування у суб'єкта умінь і навичок творчого характеру. Такими творчими уміннями і навичками можуть вважатися уміння і навички аналізу, порівняння, оцінки та самооцінки, творчого пошуку і критичного сприйняття. Творчості навчити важко, але викладач може сприяти цілеспрямованому формуванню і розвитку умінь і навичок, що відкривають шлях до творчості.

Варто зазначити, що формуванню творчого потенціалу сприяє відповідна організація навчального процесу: проблемне навчання; вміння налагоджувати міждисциплінарні зв'язки; виховання творчого ставлення до вивчення дисциплін; вміння виділяти головне та критично осмислювати навчальний матеріал; розвиток у студентів здібностей, умінь і навичок аналізу, синтезу, узагальнення, класифікації; вміння оцінювати практичні ситуації. Формування інтересу у студентів до майбутньої професійної діяльності найбільш ефективно відбувається у процесі їх науково-дослідної роботи, яка розширює їх кругозір і науковий рівень, підвищує якість підготовки фахівців. Отже, найважливішою умовою розвитку творчості студента є спільна з викладачем дослідницька діяльність. Саме тому у період навчання кожен повинен отримати уміння і навички наукової роботи, самостійної праці над науковою темою.

О.М. Матюшкін вказує на три основні протиріччя, що гальмують творчий розвиток студента: 1) протиріччя між тим, що знає й уміє студент, і тим, на що він здатний в процесі розв'язання творчих завдань; студенту необхідна актуалізація досвіду переконструювання знань, мобілізація творчих умінь і допомога з боку педагога, щоб навчальна проблема була вирішена; 2) протиріччя між предметним навчанням і необхідністю системного застосування наукового знання за умов рішення творчого завдання; 3) протиріччя, що виникає при організації колективної навчальної діяльності, коли необхідним є реалізація групових інтересів та індивідуальних інтересів особистості кожного студента. Такі єдині педагогічні вимоги, зокрема й творчі завдання, не можуть бути виконані усіма студентами з одним і тим же результатом.⁴¹²

⁴¹² Гордашников В.А., Осин А.Я. Образование и здоровье студентов медицинского колледжа: монография / В.А.Гордашников, А.Я.Осин. М., 2009 [Электронный источник]. – Режим доступа: <http://www.rae.ru/monographs/77> (дата обращения 13.09.11).

Нормативність вимог і творчість в освіті ілюструють єдність протилежностей, в якій нормативні знання слугують основою для творчого процесу. Саме тому зміст освіти має поєднувати знання і елементи творчості.

3.3. Психолого-педагогічні умови творчого розвитку магістрантів

Організуючи творчу діяльність студентів викладачу необхідно пам'ятати, що на етапі досягнення творчого задуму особистість позбувається тривалого стану психічної напруги – стану перманентного когнітивного дисонансу, який слугував привідним механізмом її творчої активності. У процесі творчої праці особистість йшла від стану психічного дискомфорту до стану психічного комфорту, тобто до заміни болісного самопочуття внаслідок когнітивного дисонансу яскраво вираженим, емоційним почуттям радості у стані консонансу. Наші спостереження за студентами різних вищих навчальних закладів підтвердили, що успіх творчої діяльності забезпечується за умов наявності здібностей, таланту і необхідних знань, відповідного рівня освіти, самоорганізації, цілеспрямованості діяльності, працездатності і здатності до концентрації зусиль на продукті творчого задуму, толерантності та волі у подоланні труднощів та різних перешкод.

Креативність як ядро творчої особистості, синтез розумових здібностей і мотиваційної структури особистості виявляється у продовженні розумової діяльності за межами того, що вимагається, за межами розв'язання задачі, яка ставиться перед людиною. Провідну роль у детермінації творчої поведінки відіграють мотивація, цінності, особистісні риси, до яких відносять: когнітивну обдарованість, чутливість до проблем, незалежність у невизначених і складних ситуаціях.

Підкреслимо, що основою креативності вчені вважають творче мислення. У психології розвитку існують три підходи до проблеми розвитку творчого мислення: 1) генетичний, що відводить основну роль спадковості; 2) середовищний, представники якого вважають вирішальним чинником розвитку зовнішні умови; 3) генотип – взаємодія із середовищем, прихильники якого виділяють різні типи адаптації індивіда до середовища залежно від спадкових рис. Переважна більшість учених дотримується третього підходу, за яким розвиток креативності відбувається

ся за таким механізмом: на основі загальної обдарованості під впливом мікросередовища (навчального процесу у навчальних закладах) і спадковості формується система мотивів і особистісних властивостей (нон-конформізм, незалежність, мотивація самоактуалізації), які зумовлюють перетворення загальної обдарованості в актуальну креативність.

Психологи вважають, що необхідним для розвитку творчого мислення є:

- відсутність регламентації активності, а точніше – відсутність зразка регламентованої поведінки;
- наявність позитивного зразка творчої поведінки;
- створення умов для наслідування творчої поведінки.

Психологи й педагоги, які працюють над дослідженням спеціального, цілеспрямованого розвитку креативності, виокремлюють такі основні умови, що впливають на формування творчого мислення:

- індивідуалізація освіти;
- дослідницьке навчання;
- проблемний підхід у навчанні.

Реалізація індивідуального й диференційованого підходу, організація дослідницького навчання вимагають єдності зусиль педагогів та психологів у розвитку творчих здібностей студентів. В індивідуалізації навчання, у використанні дослідницького підходу та вирішення проблемних ситуацій, в організації самостійної творчої роботи існують нерозкриті можливості для творчого розвитку студентів, їх творчого мислення. Для цього організація навчального процесу у вищих навчальних закладах має забезпечувати дотримання певних умов, а саме:

- урівноваження завдань дивергентного і конвергентного типу, тобто завдання конвергентного типу мають бути врівноважені завданнями дивергентного типу, а на деяких заняттях завдання дивергентного типу мають домінувати;
- домінування у використанні навчального матеріалу його розвивальних можливостей, а не інформаційної насиченості;
- поєднання розвитку продуктивного мислення з навичками його практичного застосування;
- домінування власної дослідницької практики над репродуктивним засвоєнням знань;
- орієнтація на інтелектуальну ініціативу, тобто прояв студентами самостійності під час розв'язування різноманітних навчальних

і дослідницьких завдань, прагнення знайти оригінальний, альтернативний шлях розв'язування, розглянути проблему на більш глибокому рівні або в іншому аспекті;

- неприйняття конформізму, виключення всіх моментів, що вимагають конформістських рішень;
- формування критичного мислення і лояльності в оцінці ідей;
- прагнення до максимально глибокого дослідження проблеми;
- висока самостійність навчальної діяльності, самостійний пошук нових знань, дослідження проблем;
- індивідуалізація – створення умов для повноцінного прояву і розвитку специфічних особистісних рис суб'єктів освітнього процесу.

Дотримання таких умов значною мірою сприяє формуванню творчого мислення студентів, розвитку їхньої креативності.

Створення сприятливих умов для творчої навчальної діяльності студентів, їх самореалізації у навчально-виховному процесі є найважливішою складовою професійно-педагогічної діяльності викладача вищої школи.

Ми визначаємо такі психолого-педагогічні умови, що сприяють творчій діяльності та творчому розвитку студентів, їх самореалізації у навчально-виховному процесі вищої школи:

- забезпечення реалізації студентами своїх творчих можливостей в навчально-виховному процесі: на заняттях і у позааудиторній діяльності (в гуртках, наукових товариствах, індивідуальних консультаціях з предметів, конкурсах, змаганнях тощо), що приводить до самоутвердження студента, розвитку почуття самоповаги;
- сприяння самовизначенню кожного студента в усіх сферах внутрішнього життя вищу через індивідуальний вибір;
- залучення студентів до різних видів громадської діяльності;
- створення творчої атмосфери, здорового морально-психологічного клімату в студентському колективі через утвердження принципів партнерства та співробітництва;
- демократичний стиль спілкування викладачів із студентами, свобода творчих дискусій, обміну думками;
- розвиток у вищому навчальному закладі корпоративної культури;
- забезпечення вільного часу студентів через інтенсифікацію навчально-виховного процесу з метою створення умов для самореалізації студентів під час дозвілля;

- сприяння підвищенню загального культурного рівня студентів;
- своєчасна доброзичлива оцінка творчої навчальної діяльності студентів, позитивних зрушень у їх розвитку;
- уміння викладачів помічати й цінувати неповторну творчу індивідуальність кожного студента;
- забезпечення матеріально-технічної бази навчально-виховного процесу;
- забезпечення соціального захисту студентів.

Головною умовою створення сприятливих умов для творчого розвитку студентів є забезпечення студентам можливості реалізації своїх творчих якостей у навчально-виховному процесі, як на заняттях, так і в позааудиторній діяльності. Саме цій умові по суті підпорядковані всі інші.

Значимо, що будь-яка діяльність людини, результатом якої є не відтворення вражень або дій, що були в її досвіді, а створення нових образів або дій, розглядається як творча діяльність.

Можна виділити такі основні типи творчої діяльності:⁴¹³

- науково-логічний;
- техніко-конструктивний;
- образно-художній;
- вербально-поетичний;
- музично-руховий;
- практико-технологічний;
- ситуативний (спонтанний, розсудливий).

Авторитарна система навчання не сприяє розвитку творчої підструктури особистості. В.О. Моляко зазначає, що вербальне, залоговане навчання, яке притаманне для неї, ігнорує розвиток сенсорного досвіду людини, творчої уяви, здатності до цілісного пізнання навколишнього світу, формує однобічне, догматичне, ортодоксальне мислення (схеми, штампи), яке не здатне творчо сприймати, оцінювати і усвідомлювати живу, динамічну і рухливу реальність.

Зневажливе ставлення до внутрішнього світу студента, нехтування його творчим потенціалом призводить до виховання бездумних людей. У навчальному процесі необхідно врахувати і подалі збагачувати індивідуальні можливості, потреби та інтереси студентів, їх досвід; ви-

⁴¹³ Моляко В. А. Проблемы психологии творчества и разработка подхода к изучению одаренности / В.А. Моляко // Вопросы психологи. 1994. — № 5. — С. 86 — 95.

користувати засоби, що сприяють активізації резервних можливостей особистості, повнішому розкриттю її творчого потенціалу, формуванню прагнення до самовдосконалення і саморозвитку. З огляду на це важливим є розвиток не лише суб'єктних якостей особистості, а й її здатності до самоорганізації власної діяльності. Проте розвиткові означених якостей здебільшого приділяється недостатня увага викладачів, які сприймають студентів переважно як об'єкти впливу: самостійно визначають цілі діяльності, пропонують завдання для вирішення, оцінюють результати.

Навчально-творчу діяльність В.І. Андреев визначає як один із видів навчальної діяльності, що спрямована на розв'язання навчально-творчих завдань, здійснюється переважно в умовах опосередкованого чи перспективного управління, результат якої має суб'єктивну новизну, значення і прогресивність для розвитку особистості, і, особливо, її творчих здібностей.⁴¹⁴ Погоджуючись із цим означенням в цілому, ми вважаємо, що творчу діяльність студентів на заняттях краще називати творчою навчальною діяльністю, підкреслюючи тим самим домінують саме творчої діяльності, результат якої в процесі навчання може мати як об'єктивну, так і суб'єктивну новизну і оригінальність. Крім того, творча навчальна діяльність не може зводитися тільки до розв'язання навчально-творчих задач. Так, наприклад, А.З. Рахимов виділяє певні види творчої навчальної діяльності, а саме:⁴¹⁵ перетворення, а також перенесення суб'єктивно відомих знань у нову ситуацію (наприклад, пошук нового способу розв'язку шляхом перетворення і порівняння задачі); комбінування, а також варіювання відомими прийомами (засобами) для розв'язування спеціальних задач; вивчення, пізнання, а також використання нової структури, нової функції відомого об'єкту в інших умовах; проблемні ситуації; розробка та обґрунтування засобів розв'язку проблемних задач; перевірка і включення результатів розв'язку проблемних завдань у загальну систему знань, (наприклад, порівняння результатів експерименту з результатами інших методів, підтвердження чи відхилення зроблених припущень); врахування та розв'язування альтернативних підходів до вирішення проблеми з ме-

⁴¹⁴ Андреев В.И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности / В.И. Андреев. - Казань: Изд-во Казанского университета, 1988. — 228 с. — С. 51.

⁴¹⁵ Рахимов А.З. Формирование творческого мышления школьнике в процессе учебной деятельности / А.З. Рахимов. — Уфа: БГПИ, 1988. — 163 с.

тою вибору кращого варіанту; обґрунтування і захист результату, власної думки та точки зору стосовно інших думок.

Наслідки навчальної діяльності проявляються в оволодінні студентами конкретними знаннями, уміннями й навичками, а також у розвитку їх творчих можливостей. Оскільки останнє залишається поза увагою викладачів, ми виділяємо в навчальній діяльності *стандартну* та *творчу* навчальну діяльність. Під стандартною навчальною діяльністю розуміємо таку, наслідками якої є оволодіння студентами знаннями, уміннями і навичками з різних навчальних предметів, формування у них у процесі навчання мотивів, характерологічних якостей, творчих умінь, які сприяють успішній творчій діяльності. Під творчою навчальною діяльністю ми розуміємо таку, яка сприяє подальшому розвитку у студентів внутрішніх передумов до творчості, тобто креативного ядра особистості, яке власне забезпечує саму потенційну здатність людини до творчості та рівень подальших творчих досягнень. Зауважимо, що такий розподіл навчальної діяльності є умовним. Доцільність його зумовлюється необхідністю привернути увагу викладачів до планування та застосування таких форм і методів організації навчання, які ефективно сприяють творчому розвитку студентів.

Важливим аспектом змісту творчої діяльності, на думку І.М. Білої, є розробка суб'єктом на усвідомленому чи неусвідомленому рівнях нових для себе знань як орієнтовної основи для наступного пошуку способу розв'язання задачі. Такий критерій творчої діяльності вводиться на основі теорії поетапного формування розумових дій П.Я. Гальперіна.

На думку І.М. Білої, змістом творчої діяльності, процесуальними рисами творчості є:⁴¹⁶

- самостійне здійснення ближнього і дальнього, внутрішньо-системного та міжсистемного переносу знань, умінь в нову ситуацію;
- бачення нової проблеми в традиційній ситуації;
- бачення структури об'єкта;
- бачення нової функції об'єкта на відміну від традиційної;
- врахування альтернатив при розв'язанні проблеми;
- комбінування та перетворення раніше відомих способів діяльності у розв'язанні нової проблеми;

⁴¹⁶ Біла І.М. Психологічна характеристика творчої діяльності в сучасних умовах / І.М. Біла // Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Проблеми сучасної психології. – 2010. – Випуск 7. – С. 64 – 75.

- відкидання всього відомого та створення принципово нового підходу (способу, пояснення).

Варто підкреслити, що процесуальні риси творчої діяльності проявляються не одночасно при розв'язанні кожної проблеми, а у різних поєднаннях та з різною виразністю.

Саме тому ми вважаємо, що творча навчальна діяльність студентів повинна систематично плануватися і бути цілеспрямованою.

Для планування творчої навчальної діяльності студентів за змістом необхідно зауважити, що творчість студентів на заняттях можлива тоді (як і творчість взагалі), коли їх діяльність буде спрямована на вирішення деякого протиріччя або проблеми. Ситуація, яка потребує вирішення деякого протиріччя або проблеми, називається творчою ситуацією.⁴¹⁷ Творча ситуація стимулює пошукову діяльність студентів, розвиває їх творчі можливості, але не завжди приводить до оволодіння новими знаннями, вміннями й навичками. У цьому полягає її відмінність від проблемної ситуації. Для розвитку творчих можливостей студентів необхідно запланувати і реалізувати на занятті творчу ситуацію, яка органічно пов'язана із змістом навчального матеріалу конкретного предмету і сприятиме досягненню навчальної мети, яку поставив перед собою викладач. *Творчі ситуації* можна створити в процесі: розв'язання творчих задач; вирішення навчальних проблем; дискусій; критичного аналізу прочитаного; виконання різноманітних творчих завдань; навчальної експериментальної і дослідницької діяльності; ігрових ситуацій.

Ефективність створення сприятливих умов для творчого розвитку студентів у процесі навчання значною мірою залежить від урахування *основних закономірностей і етапів творчого процесу*. Так, наприклад, для художньої творчості виділяють такі етапи: задум і втілення задуму в продуманий план; втілення плану в матеріальну форму. Для науково-технічної творчості французький математик Ж. Адамар виділив такі етапи: підготовка, інкубація, осяяння, перевірка (доробка); американський психолог Дж. Россмен: усвідомлення проблеми, її аналіз, вивчення доступної інформації, формулювання висунутих раніше розв'язків, критичний аналіз цих розв'язків, народження нової ідеї, її експериментальна перевірка.

⁴¹⁷ Андреев В. И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности / В. И. Андреев. — Казань: Изд-во Казанского университета, 1988. — 228 с. — С. 37.

На думку Л.Б. Ермолаєвої-Томіної, творчий процес має три найважливіші фази: пускову (спонукальну і підготовчу), пошукову і виконавчу. Кожна з них має свою специфіку за умовами виникнення, за процесом, за кінцевим продуктом. Кожна фаза має свої показники творчості.⁴¹⁸

Перша фаза – пускова: характеризується інтелектуальною ініціативою або умінням самостійно бачити і ставити проблеми. У цій фазі, яка називається ще й підготовчою, виявляється індивідуальна готовність до творчості, розвиненість пізнавальних процесів, емоційна і раціональна здібність до контакту зі світом, потреба в напруженій діяльності. Всі вимоги даної фази є програмою розвитку творчих здібностей, цільовою матрицею цього процесу. Початковим стимулом до побудови програми є внутрішні і зовнішні чинники, залежно від яких протікає підготовчий процес, продуктом якого є народження ідеї, задуму.

Перша фаза є найскладнішою, оскільки пусковим механізмом для неї завжди є або бачення нового, або уявне відкриття нового, необхідного, такого, що вимагає перетворення, творчого пошуку.

Іншим зовнішнім стимулом до творчості є поставлене перед людиною конкретне пошукове завдання. Наприклад – знайти спосіб вирішення якої-небудь технічної суперечності, конкретної технічної задачі.

Третім стимулом є внутрішньо детермінована потреба людини в творчій діяльності, яка визначається спеціальними здібностями до творчого виду діяльності, потребою в напруженій розумовій роботі, творчою свідомістю.⁴¹⁹

Друга фаза – пошукова, починається з гострого бажання втілити задумане, протікає в пошуку засобів для його здійснення і закінчується їх знаходженням, ухваленням рішення щодо конкретних способів втілення. Ця фаза охоплює роботу, як свідомості, так і підсвідомості. Продуктом пошукової фази є конкретне втілення задуму, ідеї.

Третя фаза – виконавча, полягає в реалізації задуманого в діях, контролі за проміжними результатами і корекції способів виконання, критичній оцінці продукту. Виконавча фаза інакше називається «авторегуальною».⁴²⁰ Саме в процесі виконавської фази відбува-

⁴¹⁸ Ермолаєва-Томина Л.Б. Психология художественного творчества: учебное пособие для вузов / Л.Б. Ермолаєва-Томина. – Г.: Академический Прозкт, 2003. – 304 с.

⁴¹⁹ Там само.

⁴²⁰ Ермолаєва-Томина Л.Б. Психология художественного творчества: учебное пособие для вузов / Л.Б. Ермолаєва-Томина. – Г.: Академический Прозкт, 2003. – 304 с.

ється формування основних компонентів творчості на рівні не тільки підсвідомості, але й свідомості. Суть цієї фази – втілення знайденого рішення в конкретний продукт творчості.

Фази (етапи) творчого процесу відображають структурно-рівневу природу механізму творчості. Американський філософ Джон Дюї розрізняв такі етапи в науково-технічній творчості: усвідомлення проблеми, її аналіз, висування ідеї, її перевірка і вибір. У книзі П.К. Енгельмера «Теорія творчості» читаємо: «Перший акт дає задум, другий – план, третій – вчинок».⁴²¹ З. Петрасинський виділяє фази творчого підходу до вирішення проблеми, які базуються на методі спіральних розв'язків і включають стадії інкубації та інсайту.⁴²²

Для ефективної реалізації творчої ситуації у навчально-виховному процесі значний інтерес має класифікація етапів творчого процесу, яку дає О.Н. Лук:⁴²³

- накопичення знань і навичок, які необхідні для чіткого усвідомлення і формулювання завдання (чітко сформульоване завдання – половина розв'язку);
- зосередження зусиль і пошук додаткової інформації;
- відхід від проблеми, переключення на інші види занять (інкубація) у тому разі, коли завдання не вдається розв'язати;
- осяяння (інсайт). Інсайт – це не завжди унікальна ідея, це логічний розрив, стрибок у мисленні, одержання результату, який не впливає однозначно з вихідних даних. У будь-якому акті творчості є такий розрив, хоча він може бути мікроскопічних розмірів. Чим більше обдарована людина, тим цей стрибок буде більше;
- верифікація або перевірка.

Як зауважує К.К. Платонов, творчість завжди пов'язана з ієрархією емоцій від інтересу до осяяння.⁴²⁴ Зазначимо, що такий розгляд етапів творчого процесу відображає його структуру лише схематично. Жор-

⁴²¹ Энгельмейер П.К. Теория творчества. - Спб., 1910. – С. 43. Энгельмейер П.К. Творческая личность и среда в области технических изобретений. – М.: Образование. – 1911. – С. 102 – 103.

⁴²² Петрасинский З. Познай себе / З. Петрасинский; [пер. з польськ. ВЛ. Романця]. – К.: Рад. шк., 1988. – С. 67.

⁴²³ Лук А.Н. Психология творчества / А.Н. Лук. – М.: Наука, 1978. – 127 с.

⁴²⁴ Платонов К.К. Краткий словарь системы психологических понятий: учебное пособие для учебных заведений профтехобразования / К.К. Платонов. – [2-е изд. перераб. и доп.]. – М.: Высш. школа, 1984. – 174 с. – С. 147.

сткої почергової зміни етапів не існує. Було б помилкою вважати, що кожний наступний етап починається лише після закінчення попереднього. Кожен із етапів – необхідний і цілісний компонент творчого процесу. Водночас етапи накладаються один на одний. Наприклад, на стадії доробки можуть бути внесені корективи в початковий задум.

Коли розглядається творчість ученого, то дослідники вдаються до більш складного розподілу творчого процесу на етапи. Наприклад, канадієць Г. Сельє ділить процес наукової творчості на сім етапів, дуже схожих до стадій процесу розмноження:⁴²⁵ любов або бажання (перша умова наукового відкриття – жива зацікавленість, ентузіазм, потяг до пізнання, до істини); запліднення (яким би великим не був творчий потенціал ученого, його розум залишається стерильним, якщо він не заплідниться знанням конкретних фактів, здобутих у результаті навчання та спостереження); вагітність (протягом цього періоду вчений виношує ідею, спочатку він може навіть не усвідомлювати її); перейми перед пологами (коли ідея дозріла, вчений відчуває дискомфорт, це своєрідне «почуття наближення розв’язку» знайоме лише справжнім творцям); пологи (народження нової ідеї не тільки не завдає болю, а й завжди приносить задоволення); огляд (новонароджене немовля відразу оглядається, щоб упевнитися в його життєздатності і відсутності аномалій; це справедливо стосується і новонародженої ідеї, вона має бути логічно та експериментально перевірена); життя (після того, як нова ідея випробувана й доведена її життєздатність, вона починає самостійно існувати і може бути використана).

Аналіз основних закономірностей і етапів творчого процесу дозволив ученим зробити висновок, що творчі акти винахідників, вирішення проблем ученими, творча навчальна діяльність учнів та студентів (як і навчальна науково-дослідницька діяльність) мають однакову психологічну структуру: пошуки і комбінації різних елементів, відбір найбільше значущих варіантів, який має на меті досягнення нової якості. Так, наприклад, В.С. Шубінський алгоритмізував технологію творчого процесу таким чином: зав’язка – розвиток – інкубація – кульмінація – розв’язка.⁴²⁶ Різниця полягає у відмінності первинного матеріалу

⁴²⁵ Сельє Г. От мечты к открытию: как стать ученым / Г. Сельє / [под ред. М.Н. Кондрашовой и И.С. Хорола]. – М.: Просвещение, 1987. – 372 с.

⁴²⁶ Шубинский В.С. Педагогика творчества учащихся / В.С. Шубинский. – М.: Изд-во «Знание». – 1988. – № 8. – С. 42 – 60.

і у засобах кодування інформації. Пітер Хейн – фізик-теоретик, поет і архітектор, який багато працював разом із Н. Бором та А. Ейнштейном, зауважував, що творчий процес у науці і техніці – тієї ж самої природи, що й у тих видах діяльності, які називають мистецтвом.⁴²⁷ Крім того потрібно звернути увагу на те, що при розгляді творчого процесу підкреслюється, що підґрунтям будь-якої творчості є конкретні знання, уміння і навички. Це положення має суттєве значення для проблеми творчого розвитку особистості у навчально-виховному процесі: зміст навчання повинен якісно засвоюватися.

Сукупність усіх фаз (етапів), в результаті реалізації яких створюється творчий продукт, визначається як цикл творчого процесу і може розглядатися як технологія творчості. Повна циклічність усіх фаз творчого циклу, властива науковій творчості, винахідництву тощо.

Наголосимо, що творчий процес відрізняється від процесу інтелектуального.

Прояв інтелекту можливо фіксувати за:⁴²⁸

- розумінням і структуризацією початкової інформації;
- постановкою задачі;
- пошуком і конструюванням рішень;
- прогнозуванням рішень (розробкою задумів рішення), гіпотез.

Творчий процес відрізняється від інтелектуального тим, що свідомість пасивна і лише сприймає творчий продукт. Несвідоме активно породжує творчий продукт і представляє його свідомості. Це положення має важливе значення для організації творчої діяльності.

Ми вважаємо, що творча навчальна діяльність студентів повинна плануватися з урахуванням окремих етапів творчого процесу: основним етапам творчого процесу відповідають різні складові кінцевого продукту творчої діяльності студентів, що забезпечує можливість педагогічного управління та самоуправління цим процесом. Нами розроблено психолого-педагогічну структуру творчої навчальної діяльності студентів, яка враховує закономірності творчого процесу. Така структура може бути представлена через такі основні етапи:

⁴²⁷ Гончаренко Н.В. Гений в искусстве и науке / Н.В. Гончаренко. – М.: Искусство, 1991. – 432 с. – С. 218.

⁴²⁸ Моляко В.А. Проблемы психологии творчества и разработка подхода к изучению одаренности / В.А. Моляко // Вопросы психологии. – 1994. – № 5. – С. 86 – 95.

1. Бажання, жива зацікавленість, ентузіазм, потяг до формулювання проблеми, психологічна готовність до її вирішення.

2. Наявність знань, умінь та навичок, необхідних для чіткого усвідомлення і формулювання творчого завдання.

3. Зосереджування зусиль та пошуки додаткової інформації для розв'язування завдання.

На цьому етапі завдання може бути або вирішено, або ні. Якщо завдання не вирішується відбувається перехід до наступних етапів.

4. Інкубація. Уявний відхід від вирішення проблеми, переключення на інші види діяльності.

5. Евріка, осяяння або інсайт. Це не завжди розв'язок, це може бути першим кроком до розв'язання завдання, за яким будуть необхідні інші.

6. Перевірка.

При плануванні творчої навчальної діяльності студентів викладач враховує рівень розвитку студентів і прогнозує вихід із творчих ситуацій різних груп студентів. Це надає йому можливість планувати творчі ситуації в три або шість етапів, передбачати надання допомоги студентам під час їх творчої навчальної діяльності, переносити процес розв'язання завдання на наступне заняття або додому з метою забезпечення четвертого етапу – інкубації.

На думку західних дослідників, для результативної організації будь-якої творчої навчальної діяльності необхідно виконати дві умови: провести психолого-педагогічну діагностику рівня творчого розвитку тих, хто навчається, і досконало визначити зміст предмету та мету діяльності викладача на занятті.⁴²⁹ Погоджуючись із цим, ми вважаємо, що ці умови потрібно доповнити такою: ефективність організації творчої навчальної діяльності студентів залежить від уміння врахувати викладачем закономірностей протікання та етапи творчого процесу.

Перенесення акценту з репродуктивного викладання і учіння на продуктивне, в тому числі з використанням дослідницьких методів, є основною стратегією і тактикою розвитку творчого мислення. Водночас ефективність цього процесу залежить від міри інтеграції знань і типів діяльності на рівні суміжних предметів. Інтеграція у цьому контексті розуміється як у широкому, так і вузькому аспектах. У першому випадку мова йде про інтеграцію педагогіки, психології і фахових дисциплін, і про інтеграцію

⁴²⁹ Одаренные дети / [общ. ред. Г.В. Бурменской и В.М. Слущкого; предисл. В.М. Слущкого]. – М.: Прогресс, 1991. – 376 с. – С. 242.

структурних компонентів педагогічної науки: теорії навчання, теорії виховання і освітнього менеджменту. У другому випадку йдеться про інтеграцію узагальнених знань (репродуктивних, продуктивних, креативних) на рівні суміжних дисциплін. У цьому випадку інтеграція нами розглядається на внутрішньопредметному, міжпредметному і транспредметному рівнях. При цьому узагальнені знання класифікуються нами на фундаментальні, прикладні та практичні. Зазначимо, що фундаментальні знання, як правило, залишаються на рівні теорії і не переводяться у практичну площину, так само як і практика не спирається на базові теорії і ідеї. Ця проблема, на наш погляд, може бути вирішена засобами фундаменталізації і інтеграції компонентів університетського курикулума.

З цією метою можна спиратися на такі закономірності інтеграції знань:

- Чим вищий рівень узагальнення знань, тим глибший процес міжпредметних і міжгалузевих (у контексті наукових знань) зв'язків.
- Повнота і цілісність інтеграції знань забезпечує рівновагу між фундаментальними, прикладними і практичними знаннями.
- Системне формування (інтегративний підхід) репродуктивних, продуктивних і креативних знань забезпечує розвиток творчого мислення студентів.
- Інтеграція знань буде ефективною, якщо будуть враховуватися відповідні педагогічні і психологічні основи навчання й розвитку людини.
- Не тільки узагальнені знання, але й базові вміння забезпечують повноту і цілісність процесу інтеграції відповідних компонентів університетського курикулума.
- Фундаменталізація і інтеграція набувають повноти і цілісності тільки тоді, коли рівень формування знань, умінь і навичок студентів співвідноситься із кінцевими результатами (стандартами).
- Інтеграція набуває повноти і цілісності тільки тоді, коли формування узагальнених знань і узагальнених способів діяльності співвідноситься з теорією цілепокладання (таксономією).
- Процес перетворення репродуктивних знань у продуктивні набуває повноти і цілісності тільки тоді, коли інтеграція створює необхідні передумови для розвитку творчого мислення студентів.

Вказані закономірності дозволяють визначити вихідні основи фундаменталізації і інтеграції компонентів університетського курикулума, у тому числі на рівні творчого розвитку студентів.

Отже, фундаменталізація університетського курикулуму будується на процесах інтеграції, універсалізації і професіоналізації основ навчальних дисциплін, а також на цілісності фундаментальних, прикладних і практичних знань.

Цілісність і глибина вченими розглядаються на кількох рівнях:⁴³⁰

- рівень кореляції;
- рівень концентрації;
- рівень синтетизації;
- рівень універсалізації.

Особлива увага повинна приділятися організації творчої навчальної діяльності і розвитку творчого мислення. Творчість є прерогатива вільної, здатної до саморозвитку особистості. Творчість – це спосіб «особистісного» існування, в протиположності до безособистісного діяння, яке в своєму достатньо «очищеному» вигляді існує як абстракція, протиставлена особистісній сутності. В будь-якому розумовому акті існує творча складова, пов'язана з генерацією гіпотез, і виконавча складова, яка стосується їх реалізації і перевірки. Поділ розумової діяльності на творчу і репродуктивну досить виправданий і здійснюється на основі як об'єктивних, так і суб'єктивних (психологічних) критеріїв.

Основними засобами творчого розвитку студентів є: зміст, форми і методи навчання.

Ми дійшли висновку, що закономірності творчого процесу висувають певні вимоги до викладання і змісту навчального предмету, до організації творчої навчальної діяльності. Вимоги до викладання навчального предмета, які забезпечують підвищення результативності розвитку творчих можливостей студентів, можна сформулювати таким чином:

- програма з предмету повинна враховувати детальне і поглиблене вивчення найбільш важливих вузлових проблем, ідей і тем, які сприяють розвитку пошуково-перетворюючого стилю мислення;
- викладання навчального предмету повинно забезпечувати якісне засвоєння базових знань, умінь і навичок;
- викладання навчального предмету повинно передбачати розвиток дивергентного мислення і навичок його практичного засто-

⁴³⁰ Аджлони Махмуд. Педагогические основы развития творческого мышления студентов: автореф. дис. на соискание уч. степени док. пед. наук: спец. 13.00.01 «Общая педагогика» / Аджлони Махмуд. – Кишинэу, 1999. – 23 с.

сування, що дозволяє переосмислити одержані знання та генерувати нові ідеї;

- викладання навчального предмету має забезпечувати студентами можливість одержувати нову інформацію, прищеплювати їм потяг до самостійного набуття знань;
- матеріально-технічне забезпечення навчального процесу повинно забезпечувати вільне використання студентами відповідних літературних, наукових, навчальних та інформаційно-технологічних джерел;
- заохочення в процесі викладання предмету ініціативи та самостійності у навчанні та розвитку;
- надання особливої уваги розвитку у студентів вищих процесів мислення, здатності до творчості, інноваційної та виконавської діяльності;
- сприяння в процесі викладання предмету вихованню відповідальності, розвитку свідомості та самосвідомості студентів, розумінню ними своїх зв'язків з іншими людьми, природою, культурою тощо.

Сформулюємо вимоги до змісту навчального предмету.

Зміст навчального матеріалу повинен:

- виходити за межі загальноприйнятих програм, відрізнятися більшим рівнем узагальненості;
- враховувати інтереси студентів, стиль і темп засвоєння ними знань;
- залишати студентами можливість більш глибокого проникнення у сутність тієї чи іншої вивченої теми.

Щодо вимог до організації творчої навчальної діяльності, то до них відносимо:

- ефективне використання навчального часу для формування професійної компетентності студентів;
- розвиток мислення студента та оволодіння ним навичками дослідницької діяльності;
- привласнення студентом нових ідей і результатів, узагальнень (як об'єктивно нових, так і суб'єктивно нових);
- створення умов для прояву індивідуальних досягнень у когнітивній сфері;
- створення студентами власного досвіду діяльності і апробація його на практиці.

У психолого-педагогічній літературі формуються різні вимоги до авторських програм і методик навчання. Ми дійшли висновку, що авторська програма навчального предмету, спрямована на розвиток творчих можливостей студентів, повинна передбачати:

- ознайомлення з додатковим матеріалом, який не внесено до державного стандарту;
- заохочення до глибокого засвоєння теми, яка зацікавила;
- організацію навчального процесу з урахуванням рівня творчого розвитку студентів;
- включення у навчально-виховний процес видів діяльності, які потребують абстрактних понять і процесів мислення вищого рівня;
- гнучкість у використанні засобів, часу, ресурсів, які використовуються у навчальному процесі;
- навчальний час на розвиток самостійності, активності та цілеспрямованості в процесі розв'язування творчих завдань;
- надання можливості студентам для демонстрації відповідальності, своїх організаторських здібностей;
- розвиток дивергентного мислення;
- розвиток емпатії;
- створення сприятливих умов для розширення бази знань і розвитку мовних здібностей.

Підкреслимо, що творча діяльність є вищим проявом активності й потребує мобілізації емоційно-чуттєвої, розумової та діяльнісної сфер особистості, а тому важливого значення набуває формування позиції студента як суб'єкта навчально-творчої діяльності.⁴³¹ Студент має навчитися пізнавати, творити і діяти, що сприятиме самореалізації його особистості, розкриттю його талантів і здібностей, а отже – реалізації вищих потреб індивіда в повазі, самовираженні, пізнанні, дозволить жити в злагоді з самим собою, сприймати себе, свою діяльність та її результат як цінність. Крім того, в сучасних умовах, коли єдиним способом співіснування стає діалог, необхідним є формування діалогічного суб'єкта, виховання особистості, здатної жити разом, співіснувати – розуміти й поважати один одного, історію, традиції, духовні цінності

⁴³¹ Івашенко Н.А. Педагогічні умови організації навчально-творчої діяльності учнів старших класів / Н.А. Івашенко, Є.І. Коваленко // Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки. – 2012. – №1. – С.77 – 80.

свого та інших народів, що передбачає ціннісне ставлення до іншого, його прийняття і розуміння, а також здатність до діалогу.⁴³²

В останні роки з'явилось чимало спеціальних методів організації творчої навчальної діяльності студентів, які поєднують гру, емоційне захоплення, дослідницьку діяльність, дискусії — тобто елементи, від яких залежить активність, самостійність людини, розвиток її фантазії, уявлення, творчого мислення. Серед таких методів вагомого значення набувають евристичні методи розв'язування творчих завдань.

На відміну від прийомів алгоритмічного типу евристичні прийоми орієнтуються не на формально-логічний, а на змістовий аналіз проблем. Евристичні прийоми стимулюють включення у процес вирішення проблеми наочно-образного мислення, що дозволяє використати його переваги перед словесно-логічним, можливість цілісного, синтетичного сприйняття ситуації. Таким чином, при застосуванні евристичних методів полегшується протікання притаманних для дивергентного мислення інтуїтивних процесів.

Аналіз психолого-педагогічної літератури показує, що системне вивчення евристичних прийомів розпочато відносно недавно, але окремі їх види, особливо ті, що стосуються розв'язування математичних задач, були досліджені раніше. Так, наприклад, книга Д. Поя «Як розв'язувати задачі?». У ній всі прийоми розв'язування математичних задач зведені у таблицю, і автор рекомендує, насамперед, добре зрозуміти умову задачі, зробити креслення, записати умову, розбити розв'язок задачі на окремі етапи. Д. Поя пропонує загальний метод, надає загальні вказівки щодо розв'язування задачі, а не описує конкретні прийоми знаходження відповіді.⁴³³ Треба зауважити, що А.В. Брушлинський досить різко критикував Д. Поя за його евристичний метод, оскільки вважав, що такої науки як евристика не існує.⁴³⁴ Водночас відома думка Г.С. Костюка та його учнів про діяльність як процес екстраполяції на творчу діяльність,

⁴³² Шамова Т.И. Управление образовательным процессом в адаптивной школе / Т.И. Шамова, Т.М. Давыденко. — М.: Центр «Педагогический поиск», 2001. — 384 с. — С. 58.

⁴³³ Андреев В.И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности / В.И. Андреев. — Казань: Изд-во Казанского университета, 1988. — 228 с. — С. 177.

⁴³⁴ Брушлинский А.В. К психологии творческого процесса. Психология мышления вместо так называемой эвристики / А.В. Брушлинский // Человек, творчество, наука: философские проблемы: Труды Московской конференции молодых ученых. — М.: Наука, 1967. — С. 30.

що постає як процес розв'язування творчих задач.⁴³⁵ Варто також підкреслити, що Л.С. Виготським обґрунтована необхідність виокремлення у психологічному дослідженні одиниці як структури меншого обсягу, що зберігає водночас усі основні риси цілого. Таке виокремлення творчої задачі як кванта, одиниці творчої діяльності надає можливість дослідити творчість, що поглинає всі особистісні сили людини, всю її діяльність і, з огляду на це, важко піддається науково-психологічному дослідженню.⁴³⁶

Нами адаптовано евристичні правила застосування методу колективного пошуку оригінальних ідей для викладачів і студентів вищих навчальних закладів.

Евристичні правила застосування методу колективного пошуку оригінальних ідей для викладачів: 1. Студенти діляться на малі групи по 5-7 осіб: а) групи по висуванню ідей; б) групи критичного аналізу запропонованих ідей; в) групи захисту критикованих ідей; г) групи кінцевої оцінки запропонованих ідей. Не виключається можливість, що всі студенти виконують усі наведені функції щодо розв'язування творчого завдання. 2. Викладач повинен прагнути до доброзичливого, демократичного стилю спілкування; необхідно надавати всім студентам рівну можливість висловлювати будь-які ідеї, міркувати вголос; при необхідності потрібно «підкинути» слушну репліку, факт. 3. На перших етапах (на етапі висування ідей) жоден студент не має права критикувати пропозиції, висунуті ідеї, висловлювати іронічні зауваження; викладач забороняє будь-яку критику. 4. Викладач повинен постійно заохочувати і спрямовувати хід дискусії, залучати до процесу розв'язування творчого завдання всіх студентів-учасників дискусії. 5. У процесі висування ідей викладач має заохочувати студентів до пошуку аналогій, об'єднання або, навпаки, роз'єднання окремих елементів, інтенсифікації або, навпаки, уповільнення процесів пошуку нових функцій об'єкту тощо. 6. На етапі критики будь-яка форма захисту висунутих ідей заборонена. Автор ідеї повинен сам проаналізувати її недоліки. 7. На заключному етапі дискусії критика знову заборонена, висловлюються лише пропо-

⁴³⁵ Костюк Г.С. Избранные психологические труды / Г.С. Костюк. – М., «Политиздат», 1988. – 245 с.

⁴³⁶ Кравчина Т.В. Природа творчості та психологічні аспекти творчої особистості / Т.В. Кравчина // Наукові записки. – 2012. – Випуск 20. – С.141. – (Серія «Психологія і педагогіка»).

зиції щодо конкретизації розвитку оригінальних ідей, їх практичного застосування. 8. Викладач підводить загальні підсумки висунутих ідей, узагальнює критичні зауваження.

Евристичні правила застосування методу колективного пошуку оригінальних ідей *для студентів*. 1. Обговорення проблеми необхідно починати з різноманітних підходів, бажано неодноразово переформулювати проблему. 2. Висунуті ідеї потрібно цілеспрямовано фіксувати: записувати у зошит, на дошці чи за допомогою диктофону. 3. На етапі висунування ідей забороняється робити будь-які зауваження, критикувати. 4. Треба бути доброзичливими один до одного, не забувати, що почуття гумору і позитивні емоції стимулюють фантазію, уяву, творче мислення. 5. У процесі генерування ідей необхідно використовувати аналогії, робити спроби по об'єднанню або, навпаки, роз'єднанню елементів, інтенсифікації або уповільненню процесу пошуку нових функцій об'єкту тощо. 6. На етапі критики будь-яка форма захисту висунутих ідей заборонена. Автор поданої ідеї повинен сам висловити думку про її недоліки. 7. На заключному етапі дискусії критика знову заборонена, висловлюються лише пропозиції щодо конкретизації розвитку оригінальних ідей, їх практичного застосування. 8. Студенти допомагають викладачу підводити загальні підсумки висунутих ідей, робити узагальнення критичних зауважень.

Теорія і практика педагогіки творчості показує, що при плануванні сприятливих умов для творчого розвитку студентів у навчально-виховному процесі слід брати до уваги такі чинники:

- *Необхідність оптимального (кількісного і якісного) складу творчих груп.* Студентів, у яких рівномірно розвинуті всі якості, що сприяють успішній творчій діяльності, майже немає. Тому у групі для розв'язування творчих завдань треба підбирати студентів таким чином, щоб за рівнем розвитку своїх творчих якостей вони доповнювали один одного. Це можливо тільки на основі оцінювання (діагностики) рівня сформованості творчих якостей студентів. Якщо творча група студентів формується навмання, то вона втрачає в ефективності розвитку кожного її члена. Крім того, при організації творчої навчальної діяльності студентів необхідно додержуватися й оптимального кількісного складу груп. Безперечно, що обдаровані студенти відіграють значну роль у розвитку своїх товаришів, існує і зворотний зв'язок.

- *Шкідливість ранньої спеціалізації.* Статистика показує, що творче довголіття зберігають учені, які за тих чи інших обставин уникали занадто ранньої спеціалізації і в молоді роки займалися проблемами з різних галузей науки.⁴³⁷
- *Необхідність опосередкованого педагогічного управління* творчою діяльністю студентів, прийняття викладачем на себе функції «внутрішнього критика». Творча навчальна діяльність студентів завжди опосередкована творчою педагогічною діяльністю викладача. У свою чергу творчість викладача обумовлюється творчою навчальною діяльністю студентів. Для того, щоб продукт студентської творчості набув статусу витвору мистецтва або вважався технічною новацією, щоб акт творчості відбувся у повному соціальному значенні цього слова, викладач повинен узяти на себе функцію «внутрішнього критика». Викладач, маючи досвід, знання, художні смаки, не лише відхиляє невдале, а й обирає серед багатьох варіантів той, що має технічну або художню цінність. При цьому викладач повинен дотримуватися однієї умови: сприймати твір таким, який він є, не додавати ані рядка до вірша, ані штриха до малюнка, ані рисочки до креслення тощо. Викладач може лише відзначати, що один твір – талановитий, заслуговує на увагу, а інший – ще недосконалий з тих чи інших причин. Тільки в такому разі участь викладача у студентській творчості матиме позитивний вплив на розвиток студента.
- *Негативний вплив суперництва і конкуренції.* Ми додержуємося точки зору Д.Б. Богоявленської, яка вважає, що не можна ні в якому разі порівнювати і протиставляти за ознакою «талановитості» роботи однолітків. Суперництво і конкуренція всередині студентського колективу неприпустимі, бо вони одразу зміщують мотиви діяльності, а отже змінюють і характер діяльності: замість творчості задля спілкування, вираження почуттів, ставлень починається вигадництво задля першості.

Створення сприятливих умов для творчого розвитку студентів значною мірою визначається змістом навчального матеріалу, використанням у навчально-виховному процесі активних форм і методів навчання, які сприяють розвитку дивергентного мислення, проблемного бачення, фантазії і уяви. На відміну від традиційних форм і методів

⁴³⁷ Загвязинский В.И. Педагогическое творчество учителя / В.И. Загвязинский. – М.: Педагогика, 1987. – 159 с. – С. 130.

навчання, які ефективно сприяють розвитку лівопівкульних логічних операцій мислення, активні форми і методи, як відмічає Р.М. Грановська, спрямовані на психологічне розкріпачення правопівкульних процесів несвідомої обробки інформації, розвиток інтуїції, стимулювання осяяння, натхнення.⁴³⁸ Ефективність застосування активних форм і методів навчання значною мірою визначається рівнем творчої активності студентів у навчально-виховному процесі. Саме тому вирішальне значення має застосування викладачем методів і прийомів стимулювання творчої активності студентів.

3.4. Форми, методи та прийоми стимулювання творчої активності магістрантів

Ми виходимо з того, що функція творчого розвитку студента не повинна розглядатися як незалежна компонента процесу навчання. Процес навчання повинен будуватися як за формою, так і за змістом (при викладанні всіх навчальних предметів), виходячи із необхідності її реалізації. Творчий потенціал викладача у педагогічній взаємодії з студентами спрямовується на їх творчий розвиток. При цьому великого значення набуває підготовка викладача до використання методів та прийомів стимулювання творчої активності студентів на заняттях.

Під *стимулюванням творчої активності* студентів у процесі навчання ми будемо розуміти таку діяльність викладача, яка спрямована на формування мотивів творчої діяльності і підвищення наявного рівня творчої активності на конкретному занятті до необхідного і достатнього рівня, тобто такого, який забезпечує реалізацію запланованої викладачем мети та конкретних творчих завдань. При цьому вважаємо, що творча активність студентів полягає у здатності змінювати навколишню дійсність відповідно до власних потреб, інтересів, мети навчального процесу та виявляється в енергійній, інтенсивній діяльності, яка спрямована на засвоєння і творче застосування знань, умінь і навичок.

Основними *критеріями прояву творчої активності* студента на занятті будемо вважати:

- уміння сформулювати проблему або побачити суть поставленого творчого завдання;

⁴³⁸ Грановская Р.М. Элементы практической психологии / Р.М. Грановская. — [2-е изд.]. — Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1988. — 560 с.

- виділити у завданні головне і найсуттєве;
- самостійно розв'язати завдання і надати розв'язку завершеного вигляду;
- уміння вийти за межі завдання;
- перетворити завдання на стимул.

Існують різні погляди на стимулювання творчої активності особистості. Ю.П. Саламатов дає такі рекомендації по стимулюванню творчої активності учнів у процесі технічної творчості: звертати увагу на універсальність прийому, за допомогою якого можна отримати розв'язок; не обмежувати учнів в оволодінні прийомами розв'язку, головне – уміння знаходити проблему і формулювати задачу; основною «продукцією» уроків творчості вважати нові ідеї; вчити накопичувати і переробляти інформацію; виховувати творчі якості особистості, серед яких найважливіша – сміливість думок – це здатність протистояти інерції мислення (інерція мислення – внутрішня «цензура» існує в трьох формах: інерція термінів, інерція образів, інерція вузької спеціальності). Ю.П. Саламатов пропонує також прийоми розвитку творчої уяви: збільшення – зменшення; прискорення – уповільнення; динамізація – статика; універсалізація – обмеження (дія розповсюджується на більший клас явищ, чим фактично обмежується); дроблення – поєднання; квантування – безперервність; зміна властивостей – інверсія (функція, властивість чи об'єкт змінюється на протилежний). Автор наголошує на необхідність читання фантастики для розвитку творчої уяви.⁴³⁹

Також потрібно звернути увагу на те, що свідомість є головним регулятором психічних процесів. Для управління процесом творчості дуже важливо «підключити підсвідомість», тобто знати специфіку і механізми її діяльності на кожній з фаз творчості. Які ж особливості роботи підсвідомості?⁴⁴⁰

Перша особливість роботи підсвідомості – активний пошук нових форм виразу, подачі матеріалу, за допомогою яких можна передати ідею. Друга особливість роботи підсвідомості – це абсолютна сміливість у поєднанні несумісних елементів, усіх інших творчих операцій з матеріалом, що не властиво свідомості, яка оперує, як правило, стереотипами.

⁴³⁹ Саламатов Ю.П. Как стать изобретателем: 50 часов творчества: книга для учителя / Ю.П. Саламатов. – М.: Просвещение, 1990. – 240 с. – С. 104 – 107.

⁴⁴⁰ Ермолаева-Томина Л.Б. Психология художественного творчества: учебное пособие для вузов / Л.Б. Ермолаева-Томина. – Г.: Академический Прозект, 2003. – 304 с.

Третя особливість роботи підсвідомості – можливість урівнювання по силі і значущості всіх відображених об'єктів. Таке урівнювання допомагає зруйнувати стереотипи свідомості.

Ми виділяємо такі основні умови ефективного застосування методів і прийомів стимулювання творчої активності студентів на занятті:

психологічні:

- створення відповідної творчої атмосфери на занятті; доброзичливість викладача, відсутність категоричних оцінок і критики на адресу студента, що сприяє прояву його творчої активності;
- створення умов для конструктивного спілкування студентів незалежно від рівня їх творчого розвитку;
- забезпечення студентам можливості активно ставити запитання, висувати оригінальні ідеї, гіпотези;
- використання особистого прикладу творчого підходу до вирішення проблем;

педагогічні:

- забезпечення студентів необхідним дидактичним і роздатковим матеріалом, який сприяє розвитку творчого інтересу;
- забезпечення умов для вправ і практичного застосування набутих знань, умінь та навичок;
- дотримання позиції консультанта, помічника студента, залишаючи за собою функцію загального контролю;
- заохочення студентів до самостійної розбудови творчого процесу.

Методи активізації інтелектуальної та творчої діяльності учнів, студентів, дорослих розглядалися в працях таких авторів, як: Г.С. Альтшуллер, А.В. Антонов, Г.Я. Буш, В.О. Моляко, А.І. Половинкін, П.А. Просецький, В.В. Рибалко, В.А. Семиченко, А.Ф. Єсаулов та інших. На основі аналізу наукових праць вищезазначених учених, існуючих методів і прийомів стимулювання творчої активності тих, хто навчається, досвіду їх застосування у практичній діяльності викладачів вищої школи ми виділяємо такі найважливіші *методи і прийоми стимулювання творчої активності студентів*:

- стимулювання зацікавленості, творчого інтересу;
- використання цікавих аналогій;
- створення ситуацій емоційного переживання;
- використання розвивальних ігор професійного спрямування;
- використання методу відкриття;

- створення ситуацій з можливістю вибору;
- використання запитань, що стимулюють процеси мислення вищого рівня;
- підвищення стимулюючого впливу змісту навчального матеріалу.

Стимулювання зацікавленості, творчого інтересу студентів відбувається, коли у навчально-виховний процес вводяться цікаві приклади, досліді, парадоксальні факти. В.О. Сухомлинський зауважував, що мислення починається зі здивування.⁴⁴¹

Цікаві аналогії стимулюють інтерес до самостійного навчання, творчого пошуку. *Прийом емоційного переживання*, який полягає у створенні ефекту здивування, захоплення, недовіри, сприяє виникненню емоційних переживань від незвичайності наведеного факту, парадоксальності досліді, грандіозності і несподіваності цифрових даних. Обов'язковою умовою його використання є переконливість прикладів.

Розвивальні ігри професійного спрямування використовуються для розвитку творчого мислення, самостійності, здатності до інноваційної професійної діяльності. Розвивальні ігри розглядаються як ігри, які моделюють сам творчий процес, і в процесі яких створюються сприятливі умови для творчого розвитку студентів. Розвивальні ігри сприяють розвитку різних інтелектуальних якостей, а саме: уваги, пам'яті, особливо зорової; уміння знаходити закономірності, класифікувати та систематизувати матеріал; здатності до комбінування; уміння знаходити помилки й недоліки; просторового уявлення; здатності передбачати наслідки власних дій тощо. Головна особливість розвивальних ігор полягає у тому, що при їх застосуванні один із основних принципів навчання — від простого до складного — об'єднується з головними принципами організації творчої діяльності. За таких умов студент наближається до оптимальної реалізації своїх можливостей. У процесі професійної підготовки важливого значення набувають розвивальні ігри професійного спрямування — ділові ігри та ігри, що моделюють майбутню професійну діяльність студента. Необхідно також зазначити, що ділові розвивальні ігри дозволяють моделювати різні складні й конфліктні ситуації, з якими студент може стикатися в житті. Гра завжди націлена на вироблення стратегії поведінки, сприяє формуванню інтуїції, умінь вільно орієнтуватися та діяти в складній ситуації, допома-

⁴⁴¹ В.А. Сухомлинский об умственном воспитании / Сост. и авт. вступ. ст. М.И. Мухин. — К.: Рад. школа, 1983. — 224 с. — С. 178.

гає передбачати вірогідні наслідки тих чи інших рішень, аргументувати свій вибір.

Отже, в процесі ділової гри створюються сприятливі умови для творчого застосування теоретичних знань у практичній діяльності. Можна представити різні варіанти навчальних ділових ігор, зокрема:

- відтворення історичної події в обличчях;
- розв'язання конфліктної ситуації у ході дискусії;
- гра-імпровізація на задану тему.

Ми виділяємо такі *вимоги до розвивальних ігор професійного спрямування*, які застосовуються у навчально-виховному процесі: зміст кожної гри обумовлюється змістом навчального матеріалу; кожна гра містить у собі завдання різної складності, які студенти розв'язують за допомогою різноманітного розвивального і дидактичного матеріалу; з метою розвитку інформаційної культури студента та використаних різних засобів передачі інформації зміст гри пропонується студентам у вигляді письмової чи усної інструкції, креслення, моделі, за допомогою сучасних інформаційних технологій; завдання гри розташовуються у порядку зростання складності; завдання гри забезпечують студентам можливість їх переформулювання, а також додержання індивідуального темпу їх виконання; завдання гри допускають можливість їх виконання на наступному занятті, вдома; завдання гри забезпечують можливість практичної перевірки їх розв'язків; зміст гри повинен надавати студентам можливість складати нові варіанти завдань; забезпечувати можливість кожному студенту піднятися до оптимального рівня свого розвитку.

Метод відкриття передбачає створення в процесі навчання ситуації проведення наукового експерименту, науково-дослідної роботи. Він стимулює активну дослідницьку діяльність студентів, підвищує їх зацікавленість у навчальному матеріалі, сприяє активності при його засвоєнні, стимулює інтелектуальну діяльність, закріплює впевненість у своїх можливостях, виховує незалежність поглядів.

Нами розроблені та апробовані *вимоги до викладачів вищої школи* щодо застосування ними методу відкриття з метою розвитку у студентів дослідницьких інтересів, а саме: допомагати студентам діяти незалежно, не давати прямих інструкцій; не робити швидких припущень, на основі детального спостереження та оцінки визначати сильні та слабкі сторони студентів; не покладатися на те, що студенти вже ма-

ють певні базові знання та навички; не стримувати ініціативи студентів і не робити за них те, що вони можуть зробити, або навчитися робити, самостійно; не поспішати з винесенням суджень; навчити студентів простежувати міжпредметні зв'язки; розвивати у студентів навички самостійного вирішення проблем, дослідження та аналізу ситуацій.

У процесі дослідження ми дійшли висновку, що викладач сприяє розвитку у студентів *дослідницьких умінь*, якщо він допомагає їм визначити мету діяльності, одержати необхідну інформацію, знайти необхідні ресурси діяльності, провести аналіз і оцінку роботи.

Отже, управління викладачем дослідницькою діяльністю студентів повинно бути таким, як творчою діяльністю, тобто опосередкованим чи перспективним, з максимальною опорою на принципи самоуправління.

Ситуації з можливістю вибору полягають у тому, що на заняттях створюються творчі ситуації, які спонукають студентів до вибору, стимулюють активність і самостійність у навчанні. Вони можуть бути трьох рівнів. Найнижчий – це вибір з двох, далі – створення викладачем різних ситуацій з можливістю вибору і третій рівень – це створення таких умов, коли студенти самостійно перевіряють свій власний вибір, а викладач виконує роль помічника.

Запитання, що стимулюють процеси мислення вищого рівня мають важливе значення для творчого розвитку особистості. Запитання, які ставить викладач студентам, можуть бути вузькими, відкритими і такими, що стимулюють процеси мислення вищого рівня. Вузьке запитання – це запитання, яке передбачає тільки однозначну відповідь. Запитанням відкритого типу називається таке запитання, яке передбачає детальну відповідь з переліком якостей чи рис предмету або явища по суті питання. Запитання можуть бути і такими, коли студент повинен застосовувати набуті знання, а також дати волю фантазії та уявленню. Такі запитання сприяють усвідомленню складності оточуваної дійсності, можливості існування кількох варіантів відповідей, а тому стимулюють процеси мислення вищого рівня.

Основним джерелом інтересу до творчої навчальної діяльності є, насамперед, її зміст. Тому *підвищення стимулюючого впливу змісту навчального матеріалу* має важливе значення для творчого розвитку студентів. Сам метод, як відомо, виступає рушієм змісту навчального матеріалу. Для того, щоб зміст здійснював ефективний стимулюючий

вплив на творчий розвиток студентів, він повинен не тільки відповідати вимогам, сформульованим у принципах навчання (науковість, зв'язок із життям, систематичність і послідовність тощо), а й функціонувати за допомогою таких методів, що спрямовані на створення на занятті творчих ситуацій, ситуацій новизни, актуальності, наближення до майбутньої професійної діяльності, досягнень сучасної науки і практики, мистецтва і літератури тощо.

Підкреслимо, що спрямованість навчально-виховного процесу на творчий розвиток студентів передбачає активізацію у процесі навчання всіх видів мислення та їх удосконалення.

На основі основних порад (заповідей) О.Н. Лука ми розробили *правила для викладачів*, додержання яких сприяє стимулюванню творчої активності студентів:

- не погоджуйтесь із відповіддю студента, якщо він просто констатує факти, вимагайте доказів;
- ніколи не розв'язуйте дискусію студентів найлегшим способом, тобто повідомивши їм вірну відповідь чи вірний спосіб розв'язку;
- уважно вислуховуйте студентів, ловіть кожний вислів чи думку, щоб не пропустити можливість розкрити для них нове;
- постійно пам'ятайте — навчання повинно спиратися на інтереси, мотиви і бажання;
- прищеплюйте студентам смак до нестандартних розв'язків;
- ніколи не кажіть студентам, що у вас немає часу на обговорення їх ідей;
- не скупіться на добре слово, доброзичливу посмішку, дружнє захоплення;
- пам'ятайте, що в процесі навчання не може бути постійної методики чи усталеної назавжди програми;
- повторюйте ці поради кожний вечір, поки вони не стануть частиною Вас самих.

Значні можливості для вдосконалення підготовки майбутнього фахівця криються в організації самостійної роботи студентів, спрямованої на розвиток ініціативи, формування власних поглядів, переконання, виховання почуття відповідальності. Можна виявити такі ефективні прийоми активізації творчої діяльності студентів у процесі самостійної роботи. Перш за все, це різноманітні завдання для встановлення зворотного зв'язку, основним призначенням яких є перевірка, закріплення й

застосування засвоєних студентами теоретичних знань. До форм такої роботи ми відносимо: понятійний диктант, складання розгорнутого конспекту лекції, аргументований аналіз конкретних педагогічних ситуацій, педагогічних явищ чи процесів, проблемно-пошукові завдання, завдання тестового характеру, творчі завдання та проекти. Для студентів із високим рівнем пізнавальної активності продуктивними є завдання, що стосуються створення блок-схем основного змісту тієї чи іншої теми, виявлення системних зв'язків у змісті навчальних курсів. Результати такої роботи, як правило, обговорюються й коректуються на семінарських заняттях та індивідуальних консультаціях. За таких умов метою будь-якої творчої навчальної діяльності студентів повинно бути пробудження активних дослідницьких інтересів. Глибока зацікавленість творчим процесом сприяють розширенню знань, інтересів та форм пізнання, стимулюють до пошуку нових фактів, додаткової інформації.

Плідним й ефективним видом самостійної роботи, спрямованої на активізацію мислення студентів у навчальному процесі, є науководослідна діяльність, оскільки вона змушує студентів по-іншому поглянути на сутність і зміст навчання у вищій школі.

При підготовці викладачів до творчого розвитку студентів особливого значення набуває їх підготовка до використання активних форм організації творчої навчальної діяльності таких, як творчі задачі.

В.І. Андреев визначає навчально-творчу задачу як таку форму організації змісту навчального матеріалу, за допомогою якої викладач створює творчу ситуацію, прямо чи опосередковано задає мету, умови та вимоги до навчальної творчої діяльності, в процесі якої студенти активно оволодівають знаннями та навичками, розвивають свої творчі здібності.⁴⁴² При цьому підкреслюється, що відмінність між навчальними і навчально-творчими задачами полягає у тому, що останні виступають як специфічна форма організації змісту навчального матеріалу, котра дозволяє крім оволодіння певними знаннями розвивати особистісні якості студентів, інтуїтивне мислення. Погоджуючись у цілому з цим означенням навчально-творчої задачі, ми дійшли висновку, що навчальні та навчально-творчі задачі мають істотну різницю. Навчальна задача як форма організації змісту навчального матеріалу передбачає діяльність студента після того, як сформульовані мета та умова задачі.

⁴⁴² Андреев В.И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности / В.И. Андреев. – Казань: Изд-во Казанского университета, 1988. – 228 с. – С.41.

Навчально-творча задача передбачає діяльність студента в два етапи: формулювання проблеми та її розв'язок. Тому навчально-творча задача задається, як правило, метою діяльності і вимогами до неї. Спільне для навчальних та навчально-творчих задач полягає в тому, що при їх розв'язуванні залежно від рівня творчого розвитку студентів можуть створюватись як репродуктивні, так і власне творчі ситуації, а тому навчальні задачі теж можуть бути спрямовані на творчий розвиток студентів; обидва типи задач передбачають оволодіння певними знаннями, вміннями, навичками; їх розв'язування передбачає стадію інсайту (процес розв'язування протікає як творчий). Зауважимо, що одна й та сама задача може стимулювати розвиток творчих можливостей одних студентів і гальмувати розвиток інших. Ми пропонуємо таку *класифікацію навчальних і навчально-творчих задач*, яку можна використовувати при організації творчої навчальної діяльності студентів.

1. *Задачі на виявлення протиріччя, проблемне бачення*: навчальні задачі — задачі прихованого питання, задачі на конструювання задачних ситуацій, задачі на викриття уявних протиріч; навчально-творчі задачі — задачі-головоломки, задачі-проблеми, парадокси, антиномії, задачі на формулювання проблем.

2. *Задачі з відсутністю повної інформації*: навчально-творчі задачі — задачі на уточнення мети, умови, вимог та обмежень; з недостатньою вихідною інформацією, з надмірною інформацією, з вихідною інформацією, яка містить протиріччя; задачі, в яких практично відсутня вихідна інформація, а сформульована мета діяльності.

3. *Задачі на прогнозування*: навчально-творчі задачі — задачі на прогресивні екстраполяції, на регресивні екстраполяції, на безпосереднє висування гіпотези, оригінальної ідеї.

4. *Задачі на оптимізацію*: навчальні задачі — задачі на вибір оптимального розв'язку; на оптимізацію процесу, функціонування об'єкту; задачі на оптимізацію витрат, засобів діяльності.

5. *Задачі на рецензування*: навчальні задачі — задачі на критичний аналіз прочитаного; на виявлення помилок; на перевірку результату; на оцінку процесу і результату діяльності.

6. *Задачі на розробку алгоритмічних і евристичних розпоряджень*: навчальні задачі — задачі на розробку алгоритму та його виконання; навчально-творчі задачі — задачі на виявлення найбільш ефективних евристик; задачі на розробку евристичних розпоряджень, правил.

7. *Логічні задачі*: навчальні задачі – задачі на описування явищ, процесів, на визначення понять, доведення; навчально-творчі задачі – аналітично-синтетичні задачі на встановлення причинно-наслідкових зв'язків.

8. *Задачі на складання протилежних задач*: навчальні задачі – задачі на пошук засобу розв'язку, котрий є протилежним найбільш очевидному; задачі, які потребують засобу розв'язку від кінця до початку.

9. *Дослідницькі задачі*: навчально-творчі задачі – експериментальні задачі; задачі на моделювання, формалізацію, застосування математичних методів, на застосування принципів системності, доповнення, історизму тощо; графічні задачі.

10. *Задачі на винахідливість*: навчально-творчі задачі – задачі на пошук нового конструкторського вирішення; на винахід нових конструкцій нових засобів діяльності; нових речовин.

11. *Задачі на управління*: навчально-творчі задачі – задачі на розробку мети, стратегії діяльності; на планування, організацію діяльності; на нормування часу діяльності; на оцінку результатів.

12. *Задачі на комунікативність*: навчальні задачі – задачі на розподіл обов'язків у процесі колективної діяльності за зразком; задачі на спілкування; навчально-творчі задачі – задачі на розподіл обов'язків у процесі колективної творчої діяльності; задачі на пошук засобів співробітництва.

13. *Задачі на розвиток фантазії та уявлення*: навчально-творчі задачі – просторові задачі; задачі та завдання на описання явищ, їх наслідків і передумов.

14. *Естетичні задачі*: навчальні задачі – задачі на формування поглядів, смаків, естетичних критеріїв, оцінки поезії, музичних творів та інше; навчально-творчі задачі – написання віршів, творів, пісень, музичних творів; малювання та ліплення по пам'яті або за образним сприйманням.

Аналіз різних типів навчальних і навчально-творчих задач показує, що різні задачі сприяють розвитку тих чи інших якостей особистості, які забезпечують успіх людині у творчій діяльності. У таблиці 3.1 наведені результати такого аналізу.

Підкреслимо, що принципове значення у творчому процесі має так званий непрямий (або побічний) продукт творчої діяльності, який не відповідає безпосередній усвідомленій меті і є здебільшого неусвідом-

Таблиця 3.1

**Використання навчальних і навчально-творчих задач
для творчого розвитку студентів**

Якості особистості, які характеризують її творчі можливості	Типи задач													
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Проблемне бачення	+		+			+			+					
Здатність до висування гіпотез, оригінальних ідей	+	+	+			+	+		+	+	+		+	
Здатність до дослідницької діяльності	+	+	+	+			+		+	+			+	
Розвиток уяви, фантазії			+						+	+			+	
Здатність до виявлення протиріччя	+						+		+		+	+		
Здатність до подолання інерції мислення	+	+	+		+				+	+	+	+	+	+
Уміння аналізувати, інтегрувати та синтезувати інформацію	+	+			+		+		+	+				
Здатність до міжособистісного спілкування												+	+	
Говнність пам'яті	+	+			+	+		+						
Асоціативність пам'яті	+	+	+				+		+	+			+	+
Цілісність, синтетичність, свіжість, самостійність сприйняття	+	+				+			+	+				
Дивергентність мислення	+		+			+			+	+			+	
Альтернативність мислення	+		+	+	+			+	+	+				
Точність мислення				+		+	+	+	+					
Пошуково-перетворюючий стиль мислення	+	+	+	+		+		+	+	+	+	+	+	+

леним. Для пояснення цієї тези можна навести такий приклад. Скажімо, листи паперу, що лежать на столі, здуває вітер. У людини виникає бажання чимось їх придавити (книгою, папкою тощо). Виконавши відповідну дію, людина часто не може відповісти, яким предметом скористалася, де саме поклала його (це і є непрямий продукт). Деякі властивості цього предмета, суттєві з точки зору мети дії (обсяг, маса), людина усвідомлює. Тут ідеться про прямий продукт дії.⁴⁴³

Цікаво, що людина не може безпосередньо використати непрямі продукти в усвідомленій регуляції подальших дій. Безпосередньо цей продукт виступає лише в об'єктивно зафіксованому результаті дії – перетворення об'єкта. Такі неусвідомлені перетворення, неусвідомлений досвід інколи містять шлях до розв'язання творчої задачі.

3.5. Інтерактивні технології навчання у творчому розвитку майбутніх магістрів

Інтерактивне навчання є одним із сучасних напрямів активного соціально-психологічного навчання, яке найбільшою мірою відповідає психологічним особливостям і педагогічним закономірностям навчання дорослої людини.

При активному процесі навчання дорослий є суб'єктом навчальної діяльності, вступає в діалог із викладачем, бере активну участь у пізнавальному процесі, виконуючи при цьому творчі, пошукові, проблемні завдання в парі, групі.

Джерела активності більшість практиків і теоретиків шукають у самій людині, її мотивах і потребах. Інші дослідники шукають джерела активності в природному середовищі, що оточує людину, і розглядають фактори, що стимулюють активність учасників навчального процесу. До таких факторів, зокрема, відносять:

- 1) пізнавальний і професійний інтерес;
- 2) творчий характер навчально-пізнавальної діяльності;
- 3) змагальність;
- 4) ігровий характер проведення занять;
- 5) емоційний вплив вищезгаданих факторів.

⁴⁴³ Кравчина Т.В. Природа творчості та психологічні аспекти творчої особистості / Т.В. Кравчина // Наукові записки. – 2012. – Випуск 20. – С.142. – (Серія «Психологія і педагогіка»).

Джерела активності дорослого пов'язують також із особистістю викладача й засобами його роботи, формами взаємовідносин й взаємодії викладача та студента. При цьому суттєво змінюється роль і місце педагога в освітньому процесі: з транслятора знань і способів діяльності він перетворюється на проектувальника індивідуальної траєкторії інтелектуального і особистісного розвитку тих, кого навчає.

Підкреслимо, що практично всі дослідники проблеми інтерактивного навчання відзначають, що для викладачів будь-якого рівня освіти важливі установки на побудову відкритих, доброзичливих відносин з учасниками навчального процесу, уміння використати для цього спеціальні соціально-психологічні, дидактичні й особистісні засоби.

Інтерактивність навчання для дорослої людини набуває важливого значення, що зумовлено:

- процесами демократизації: для демократичного суспільства характерні договірні відносини між рівноправними суб'єктами, відносини партнерства, що вимагає переходу від переважно регламентуючих, алгоритмізованих, програмованих форм, методів і технологій навчання до розвивальних, проблемних, дослідницьких, пошукових, які забезпечують стійку мотивацію до навчання, умови для творчості та самореалізації в навчанні;
- необхідністю практичного вирішення проблеми активності учасників процесу навчання: провідна роль у вирішенні цієї проблеми, окрім дидактичних засобів навчання, для дорослої людини належить використанню ефективних форм педагогічного спілкування, які спрямовані на створення комфортної, стимулюючої атмосфери, на виявлення поваги до особистості учня-дорослого;
- завданнями, що стоять сьогодні перед сучасною освітою: нова якість сучасної освіти, зорієнтованої на інтелектуальний і творчий розвиток особистості, формування особистості компетентної, здатної до інноваційної діяльності і інноваційного сприймання сучасного світу, визначається не тільки отриманими знаннями, уміннями й навичками, а й здатністю до їх творчого використання, самостійної діяльності, навчання і самовдосконалення упродовж життя.

Серед найважливіших компетенцій сучасного фахівця визначають:⁴⁴⁴

⁴⁴⁴ Сисоєва С.О. Інтерактивні технології навчання дорослих: навчально-методичний посібник / С.О. Сисоєва; НАПН України, Ін-т педагогічної освіти і освіти дорослих. – К.: ВД «ЕКМО», 2011. – 320 с. – С. 35 – 36.

- уміння діяти в межах погоджених цілей і завдань;
- уміння погоджувати свої дії з діями партнера (враховувати думку іншого);
- уміння жити разом: кооперуватися, йти на компроміс;
- уміння самостійно розвиватися, якщо здібності не відповідають сучасним вимогам.

Формування й розвиток таких компетенцій забезпечує інтерактивне навчання.

Сьогодні існують різні визначення інтерактивності як за своїм методологічним змістом, так і в контексті інформаційно-технологічного забезпечення інтерактивності (наприклад, визначення інтерактивності для дистанційного навчання). Поняття «інтера́кція» (від англ. *interaction* – взаємодія) виникло вперше у соціології й соціальній психології. Для теорії символічного інтера́кціонізму (засновник – американський філософ Дж. Мід) характерним є розгляд розвитку й життєдіяльності особистості, творення людиною свого «Я» у ситуаціях спілкування та взаємодії з іншими людьми. У психології інтера́кція – це здатність взаємодіяти або перебувати в режимі бесіди, діалогу з чим-небудь (наприклад, з комп'ютером, навчальним засобом тощо) або ким-небудь (людиною), а соціальна інтера́кція – процес, при якому індивіди під час комунікації, яка відбувається у групі, своєю поведінкою впливають на інших індивідів, викликаючи відповідні реакції. Психологами підкреслюється, що більшість ефективних змін в установках, мотивації і поведінці людей легше здійснюються у групі. В останнє десятиліття з'явилися інтерактивні опитування, програми на телебаченні й радіо, які спрямовані на організацію «живого» спілкування, вільного обміну думками з глядачами й слухачами.

Поняття «інтера́ктивність», «інтера́ктивне навчання», «інтера́ктивні методи й методики навчання», «інтера́ктивні технології» все більше з'являються в статтях і наукових працях з педагогіки, у розділах навчальних посібників, що описують процес навчання як спілкування, кооперацію, інтеграцію співробітництва рівноправних учасників.

Термін «інтера́ктивне навчання» використовується також при дослідженні проблем застосування сучасних інформаційних технологій у навчанні, дистанційної форми освіти, з використанням ресурсів Інтернету, а також електронних підручників, довідників тощо. Сучасні комп'ютерні телекомунікації дозволяють учасникам вступати в «жи-

вий» (інтерактивний) діалог (письмовий або усний) із реальним партнером, а також уможливають активний обмін повідомленнями між користувачем та інформаційною системою в режимі реального часу. Комп'ютерні навчальні програми за допомогою інтерактивних засобів і пристроїв забезпечують неперервну діалогову взаємодію користувача з комп'ютером, дозволяють користувачам управляти процесом навчання, регулювати швидкість вивчення матеріалу, повертатися на початкові етапи.

На сучасному етапі розвитку педагогічної теорії поняття «інтерактивне навчання» здебільшого розглядається як навчання, побудоване на взаємодії учня з навчальним оточенням, навчальним середовищем; навчання, що ґрунтується на психології людських взаємин і взаємодій; навчання, сутність якого полягає в організації спільного процесу пізнання, коли знання здобуваються в спільній діяльності через діалог, полілог учнів між собою й викладачем.

Інтерактивне навчання дорослих визначаємо як такий спосіб організації їх навчально-пізнавальної діяльності, що здійснюється з урахуванням інтересів і запитів, життєвого і професійного досвіду учня-дорослого у формах партнерської взаємодії всіх суб'єктів навчального процесу. Інтерактивне навчання дорослих спрямоване на забезпечення спільного процесу пізнання, отримання знань, умінь, навичок, здобуття необхідних компетенцій у спільній діяльності через діалог, полілог учнів-дорослих між собою й викладачем, а також через пряму взаємодію з навчальним оточенням або навчальним середовищем, що забезпечує високий рівень мотивації до навчання і моделює реальність, у якій учасники знаходять для себе галузь застосування набутого досвіду.

Відтак при інтерактивному навчанні всі учасники навчального процесу взаємодіють між собою, обмінюються інформацією, спільно вирішують проблеми, моделюють ситуації, оцінюють дії колег і свою власну поведінку, занурюються в реальну атмосферу ділового співробітництва з розв'язання низки проблем відповідно до їх інтересів, потреб і запитів. При цьому відбувається постійна зміна видів навчальної діяльності: ігри, дискусії, робота в малих групах, невеликий теоретичний блок (міні-лекція).

До основних принципів інтерактивного навчання відносять:

- принцип діалогічної взаємодії,
- принцип кооперації й співробітництва,

- принцип активно-рольової (ігрової) і тренінгової організації навчання.

При інтерактивному навчанні педагог-андрагог виконує функції помічника, консультанта, фасілітатора. Центральне місце в його діяльності посідає не окремий дорослий як індивід, а група взаємодіючих дорослих-учнів, які стимулюють і активізують один одного. При застосуванні інтерактивних технологій сильніше за все діє на інтелектуальну активність дух змагання, суперництва, коли люди колективно шукають істину. Крім того, діє також такий психологічний феномен, як зараження (не імітація, а саме зараження), і будь-яка висловлена сусідом думка здатна мимоволі викликати власну, аналогічну або близьку до висловленого чи, навпаки, зовсім протилежну. Найбільше повно ці ефекти виявляються в ігрових та тренінгових технологіях навчання.

Виділимо позитивні результати інтерактивного навчання дорослих.⁴⁴⁵

1. Інтерактивні методи навчання дозволяють інтенсифікувати процес розуміння, засвоєння й творчого застосування знань при вирішенні практичних завдань. Ефективність забезпечується за рахунок більш активного включення дорослих у процес не тільки одержання, але й безпосереднього використання інтегрованого комплексу знань. Якщо форми й методи інтерактивного навчання застосовуються регулярно, то у дорослих формуються продуктивні підходи до оволодіння інформацією, зникає страх висловити неправильне припущення і встановлюються довірливі відносини з викладачем.

2. Інтерактивне навчання підвищує мотивацію й залученість дорослих учнів до вирішення навчальних проблем, що дає емоційний поштовх до наступної пошукової активності суб'єктів навчання, спонукує їх до конкретних дій. Інтерактивне навчання формує здатність мислити неординарно.

3. Інтерактивне навчання дає досвід встановлення контакту, взаємозалежних ціннісно-змістовних відносин зі світом (культурою, природою), людьми й самим собою – досвід діалогічної пізнавальної діяльності, соціально-моральних комунікативних відносин і самопізнання.

⁴⁴⁵ Сисоєва С.О. Інтерактивні технології навчання дорослих: навчально-методичний посібник / С.О. Сисоєва; НАПН України, Ін-т педагогічної освіти і освіти дорослих. – К.: ВД «ЕКМО», 2011. – 320 с. – С. 38 – 39.

4. Інтерактивна діяльність забезпечує не тільки приріст знань, умінь, навичок, способів діяльності й комунікації, але й є необхідною умовою для становлення й удосконалювання професійної компетентності (компетентність – доведена готовність до дії) через включення учасників освітнього процесу в осмислене переживання індивідуальної й колективної діяльності для нагромадження досвіду, усвідомлення й прийняття цінностей.

5. Оскільки інтерактивне навчання припускає можливість комунікації з викладачем і партнерами по навчанню, співробітництво в процесі пізнавальної й творчої діяльності, то система контролю за засвоєнням знань і способами пізнавальної діяльності, уміннями застосовувати отримані знання, в різних ситуаціях може будуватися на основі оперативного зворотного зв'язку, що робить контроль знань, умінь, навичок перманентним, більш гнучким і гуманним.

6. Одне з призначень інтерактивного навчання – змінювати не тільки досвід і установки учасників, але й навколишню дійсність, тому що частіше інтерактивні методи навчання є імітацією інтерактивних видів діяльності, які мають місце в суспільній і державній практиці демократичного суспільства.

Дидактична особливість інтерактивного навчання дорослих полягає в тому, що в процесі його реалізації часто спостерігається порушення звичної логіки навчального процесу: не від засвоєння теорії до практики, а від формування нового досвіду до його теоретичного осмислення через застосування.

Як відомо, форма організації навчання – це зовнішній прояв узгодженої діяльності вчителя й учня (учня-дорослого), що здійснюється у встановленому порядку, з визначеною періодичністю в просторі й часі. Метод навчання, як правило, визначають як форму функціонування змісту навчального матеріалу, як спосіб досягнення мети навчання.

До форм і методів інтерактивного навчання можуть бути віднесені: евристична бесіда, презентації, дискусії, «мозкова атака», метод «круглого столу», метод «ділової гри», конкурси практичних робіт з їхнім обговоренням, рольові ігри, навчальні тренінги, колективні вирішення творчих завдань, кейс-метод, практичні групові й індивідуальні вправи, моделювання певного виду діяльності або ситуацій, проектування й написання бізнес-планів, різних програм, обговорення відеозаписів, включаючи запис власних дій тощо.

Зарубіжні дослідники часто відносять вищевказані методи до «активних форм семінару», відзначаючи, що кожна з цих форм має специфічні функції, свою методику підготовки, організації й проведення.

Для опису технологічних кроків також використовують термін «методика» в значенні «сукупність методів, прийомів практичного виконання чого-небудь». Термін «методики інтерактивного навчання» найчастіше зустрічається в закордонних джерелах.

Технологія навчання включає сукупність форм, методів, прийомів, методик, засобів, що дозволяють гарантовано досягти запланованого результату. Отже, у цьому контексті форми й методи, методики й засоби, прийоми навчання є тими структурними елементами, з яких конструюється технологія навчання відповідно до цілей та запланованих (бажаних) результатів навчального процесу. Саме тому провідна функція в проектуванні технології навчання належить викладачеві, який відповідно до визначеної мети навчального процесу, запитів та можливостей тих, хто навчається, добирає зміст, форми й методи навчання, їх послідовність, час та етапи застосування таким чином, щоб досягти запланованого гарантованого позитивного результату.

В освітній практиці застосовуються різні форми й методи інтерактивного навчання, створюються оригінальні техніки ведення дискусій, навчальних ігор, адаптуються розробки закордонних колег в галузі інтерактивного навчання, оскільки всім вже зрозуміло, що інтерактивне навчання одночасно забезпечує реалізацію навчально-пізнавальних, комунікативно-розвивальних та соціально-орієнтаційних завдань навчання.

Інтерактивні технології навчання дорослих визначаємо як такі, що забезпечують включення дорослих у процес навчання за рахунок добору й використання сукупності інтерактивних форм, методів, прийомів, методик, засобів навчання, що дозволяють гарантовано досягти запланованого результату, забезпечити зворотній зв'язок, право вибору, двоспрямованість спілкування, оптимальне врахування життєвого й професійного досвіду тих, хто навчається. Отже, інтерактивні технології навчання дорослих конструюються педагогом-андрагогом із сукупності тих інтерактивних форм і методів, засобів навчання, які найкращим чином забезпечують ефективне функціонування змісту навчання, відповідають інтересам і запитам на знання й час навчання дорослого учня. Технологічні засоби навчання дорослих повинні бути виключно

інтерактивними, оскільки «інтерактивність» зменшує час навчання дорослої людини, а він, як правило, у дорослих учнів обмежений.

Отже, інтерактивні технології навчання мають великий освітній і розвивальний потенціал, забезпечують максимальну активність слухачів у навчальному процесі, оптимальний час навчання і його результативність.

Дистанційна форма навчання набуває все більшої популярності для навчання дорослих. Аналіз публікацій, присвячених інтерактивності сучасних інформаційних технологій показує, що дане поняття є предметом дискусій, особливо серед педагогів дистанційної форми навчання. Під інтерактивністю при цьому розуміють: звичайний доступ того, хто навчається, до сторінки тексту через веб-інтерфейс і отримання з неї певного навчального матеріалу; динамічну взаємодію того, хто навчається, і навчальної системи; як така, що характеризує модальність відповідей, як функція, що залежить від відповіді тих, хто навчається, їх змістовності та від якості забезпечення зворотнього зв'язку. Для системи дистанційного навчання існує також поняття соціальної інтерактивності як індивідуальної спроби змінити або підвищити якість навчальної взаємодії на основі інтерпретації людської мови, створення відчуття комфорту і розвитку практики управління класом (Карсон і Репмен). Також існує думка, що про інтерактивність можна говорити лише в тому випадку, коли дистанційна програма стимулює міжособистісну взаємодію за такими ознаками:

- негайність відповіді;
- непослідовний доступ до інформації;
- адаптація;
- зворотний зв'язок;
- право вибору;
- двонаправленість спілкування.

Динамічна природа інтерактивності підкреслюється зарубіжними вченими Д. Мерилл, Н. Лі, Д. Джонсом, Н. Веллером. Ними висувається вимога щодо взаємної адаптивності одного до іншого, наприклад, того, хто навчається, і технології навчання.

Спільною думкою всіх авторів, які визначають поняття інтерактивності для систем дистанційного навчання є те, що інтерактивність — одна з життєво важливих характеристик при проектуванні і створенні дистанційних курсів.

Узагальнюючи вищенаведене, можна сказати, що інтерактивність у системах дистанційного навчання – це спеціально організована педагогічна взаємодія між тими, хто навчається, та навчальними ресурсами або між тими, хто навчається, поміж собою. Така педагогічна взаємодія в комп'ютерному розвивальному середовищі дає можливість роботи з навчальними матеріалами і можливість спілкування з усіма учасниками навчального процесу на основі використання сучасних інформаційних технологій. Вона дозволяє зменшити відчуття ізоляції й анонімності, що виникають у процесі дистанційного навчання, які часто призводять до незадоволення, неякісного виконання завдань у режимі дистанційного навчання і, навіть, відмови від навчання за дистанційною формою.

Класифікація інтерактивності за типами для системи дистанційного навчання дуже широка. Виділяють чотири основні типи інтерактивності відповідно до класифікації за ознакою: визначення відправника і одержувача повідомлення в процесі навчальної взаємодії.⁴⁴⁶

- той, хто навчається, – той, хто навчається;
- той, хто навчається, – викладач;
- той, хто навчається, – навчальний матеріал;
- той, хто навчається, – засоби управління мультимедійними презентаціями.

Трапляються й інші типи (які додаються до класифікації) інтерактивності: «той, хто навчається, – навчання» – взаємодія між тим, хто навчається, і змістом та традиційними педагогічними методами (опитування, зворотний зв'язок) (Карсон і Репмен). Щодо освіти дорослих, то найбільш привабливими є п'ять рівнів інтерактивності, які визначаються зарубіжними вченими, відповідно до використання засобів навчання – специфічних телеко-мунікаційних засобів, як-то: електронна пошта або асинхронний зв'язок; віддалений доступ; «мозковий штурм» у реальному масштабі часу; текстове співробітництво в реальному масштабі часу; мультимедіа в реальному масштабі часу та (або) гіпермедіа-співробітництво (Бонк та Рейнолдс).

Плідним також, на нашу думку, для навчання дорослих є виділення типів інтерактивності, які «базуються на діяльності», а саме: критичне

⁴⁴⁶ Сисоєва С.О. Інтерактивні технології навчання дорослих: навчально-методичний посібник / С.О. Сисоєва; НАПН України, Ін-т педагогічної освіти і освіти дорослих. – К.: ВД «ЕКМО», 2011. – 320 с. – С. 43 – 44.

мислення; творче мислення; інформаційний пошук; спільне використання інформації; спільне вирішення проблеми.

Варто підкреслити роль викладача для реалізації інтерактивності в системі дистанційного навчання дорослих, необхідності розширення його основних функцій до таких, як-то: викладач-помічник, викладач-товариш по навчанню, викладач-підтримка і викладач-організатор.

Інтерактивність у системі дистанційного навчання, як правило, розглядається з двох точок зору – технічної і педагогічної. Технічний рівень інтерактивності визначається відбором засобів взаємодії між тим, хто навчається, та викладачем; тим, хто навчається, і товаришами по навчанню; тим, хто навчається, та навчальними ресурсами. Педагогічний зміст інтерактивної компоненти визначає метод оцінювання знань, а також можливості щодо педагогічного впливу системи дистанційного навчання.

Отже, розробка інтерактивних засобів для дистанційного навчання дорослих повинна забезпечувати два аспекти: взаємодію з навчальними ресурсами та міжособистісну взаємодію.

Дамо відповідь на питання: як із інтерактивних складових розробити необхідну інтерактивну технологію.

Перш за все, підкреслимо, що інтерактивна технологія навчання повинна забезпечити не просто механічну зміну одного методу іншим, а надати алгоритм логічного переходу за допомогою активних методів від одного етапу освітнього процесу до іншого з метою забезпечення його цілісності і якості. Отже, інтерактивна технологія навчання спрямована на цілеспрямоване і планомірне використання активних методів навчання і забезпечує їх гармонійне вбудовування в навчальний процес.

Інтерактивна технологія навчання дорослих – це керована відкрита система взаємопов'язаних цілеспрямованих дій, які здійснюються всіма учасниками освітнього процесу для досягнення запланованого результату навчання в оптимальні терміни, з урахуванням попереднього професійного і життєвого досвіду дорослого учня та на основі використання активних форм і методів навчання.

Розкриваючи сутність цього визначення можна сказати, що в інтерактивній технології навчання дорослих є:⁴⁴⁷

⁴⁴⁷ Сисоєва С.О. Інтерактивні технології навчання дорослих: навчально-методичний посібник / С.О. Сисоєва; НАПН України, Ін-т педагогічної освіти і освіти дорослих. – К.: ВД «ЕКМО», 2011. – 320 с. – С. 279 – 280.

- чітко визначені результати навчання (конкретні знання, уміння, навички, якості і ціннісні орієнтації особистості);
- учасники (елементи) технологічного ланцюжка (педагог, учні, активні форми, методи навчання, джерела та засоби навчання);
- закріплені функції кожного елемента;
- план послідовного включення елементів у технологічний процес (план навчального процесу);
- керівник процесом навчання (педагог з урахуванням потреб і запитів дорослих учнів).

Ці складові формують систему, метою якої є набуття дорослим учнем бажаних компетенцій.

Розробка інтерактивної технології навчання дорослих відбувається за такими етапами:

1. Підготовчий етап: планування і прогнозування результатів.

На цьому етапі педагогу-андрагогу необхідно:

- Отримати інформацію про цілі, очікування щодо навчання, потреби, досвід і навчальні можливості дорослих учнів, з якими буде працювати педагог-андрагог, а також про термін навчання.
- Чітко визначити результати навчання (конкретні знання, уміння, навички, якості особистості – просування у компетентності).
- Визначити необхідний обсяг, зміст і послідовність викладу навчального матеріалу; розподілити навчальний матеріал у навчальні модулі.
- Визначити і сформулювати результати навчання для кожного навчального модуля у вигляді сформованих компетенцій.
- Відповідно до змісту навчального матеріалу, досвіду учнів і термінів навчання здійснити відбір активних форм, методів, методик і прийомів навчання для кожного навчального модуля таким чином, щоб вони забезпечували розвиток відповідних компетенцій.

2. Етап реалізації: організація функціонування технологічного ланцюжка.

На цьому етапі послідовно здійснюється запланована кількість занять за такою структурою:

- Повідомлення теми (навчальної проблеми). Теми і проблеми, які дорослі вважають для себе актуальними, як правило, виходять за межі одного предмета. Для вирішення реальної проблемної задачі часто необхідно залучати уміння, поняття, знання явищ, які від-

носяться до різних навчальних дисциплін. Саме тому навчання дорослих часто не вписується в рамки одного предмета, що потребує від педагога-андрагога відповідної широти наукового і практичного знання. Крім того, при постановці навчальної проблеми необхідно враховувати попередню підготовку і досвід дорослих учнів (можливо різний для різних учнів), знати прогалини в їх знаннях. Найбільший ефект при навчанні дорослих учнів дає розгляд навчальних проблем (відповідно до теми заняття), які виникають з досвіду і потреб самих учнів.

- Повідомлення необхідних знань, формування умінь на репродуктивному рівні. Особливість навчання дорослих полягає в тому, що в групах присутні учні різного віку, які мають різні пізнавальні можливості і рівень підготовленості до сприймання нового матеріалу. Тому на цьому етапі необхідно передбачити дидактичну завантаженість всіх учнів за рахунок: організації діяльності в цілому і по елементах (це можна зробити паралельно з повідомленням знань за принципом «демонстрація, пояснення»); організації відпрацювання умінь в спрощених умовах; організації самостійної практики з постійним зворотнім зв'язком і позитивною оцінкою педагога.
- Перехід до пошукової, продуктивної навчальної діяльності. На цьому етапі відповідно до мети заняття та його змісту педагогом застосовуються активні форми і методи навчання: аналіз різних проблемних ситуацій, вирішення конкретних задач у малих групах, імітаційне моделювання, ділові ігри, дискусії тощо. На цьому етапі важливого значення набуває організація аналізу діяльності учня викладачем та групою, а також самоаналіз учнем власної навчальної діяльності. Процедура аналізу і самоаналізу повинна бути спрямована на оцінювання набутих дорослими учнями компетенцій (запланованих як результат навчання в даному навчальному модулі).
- Внесення коректив у подальший процес навчання (технологічний ланцюжок). На цьому етапі проводиться аналіз відхилень якості отриманих дорослим учнем компетенцій від бажаного рівня, вносяться корективи в процес навчання.

Отже, функціонування технологічного ланцюжка відбувається в такий спосіб. У відповідності з планом (технологічною картою) ке-

рівник (педагог) «включає» у запланований час певні елементи (себе, учнів, засоби навчання тощо), які починають здійснювати певні дії відповідно до своїх функцій. Виконання цих дій, а також перехід від однієї операції (етапу заняття) до іншої координується і контролюється керівником. Керівник відправляє, отримує і обробляє інформацію, що дозволяє йому протягом всього освітнього процесу знати, що відбувається на кожному етапі технологічного ланцюжка і мати можливість при необхідності своєчасно вносити корективи. Кожна дія окремого елемента спрямована на отримання запланованого результату, що у своїй сукупності формують кінцевий результат освітнього процесу.

З отриманими результатами учні переходять до наступного заняття, на якому їх компетентність знову починає «наростати» в процесі включення у технологію. Підкреслимо, що при організації навчання на основі технології кожний учасник виконує певні функції, оскільки в технологічному ланцюжку немає, і не може бути зайвих елементів. У технології кожний елемент важливий, всі його дії підпорядковані меті і спрямовані на досягнення запланованого результату. Ще раз відзначимо, що крім активних учасників (педагог, учні) у технологічному ланцюжку задіяні «пасивні» елементи (прийоми, методи, джерела і засоби навчання), які також виконують свої функції. Системна організація взаємодії всіх елементів освітнього процесу в межах технології гарантує з високою вірогідністю досягнення поставлених цілей навчання.

3. Етап підведення підсумків навчання: аналіз досягнення цілей навчання.

Найголовнішим на цьому етапі для дорослого учня є аналіз рівня актуальності отриманих ним знань та вмінь ефективно використовувати отримані знання в своєму житті та професійній діяльності.

Порівняння сильних та слабких сторін пасивних та активних методів подано в таблиці 3.2. Активні методи посідають проміжне місце між пасивними та інтерактивними методами. Інтерактивні методи дозволяють задіяти не тільки свідомість людини, але і її почуття, емоції, волюві якості, тобто включити в процес навчання «цілісну структуру особистості людини». Результати дослідження впливу інтерактивних методик на рівень засвоєння навчального матеріалу, проведеного Національним тренінговим центром США (штат Меріленд) ще у 80-ті роки ХХ століття, довели, що інтерактивні методики навчання, а саме: робота в дискусійних групах, практика через дію, навчання інших

Таблиця 3.2

Сильні та слабкі сторони пасивних та активних методів навчання

Критерії порівняння	Пасивні методи	Активні методи
Обсяг інформації	Невеликий обсяг інформації, потребують значного часу	За короткий проміжок часу можна засвоїти великий обсяг інформації
Глибина вивчення змісту	Як правило, орієнтовані на рівень знання та розуміння	Дорослі засвоюють усі рівні пізнання (знання, розуміння, застосування, аналіз, синтез, оцінка)
Відсоток змісту навчання, який ефективно засвоюється	Як правило, невисокий	Як правило, високий
Контроль за процесом навчання	Викладач добре контролює обсяг і глибину вивчення, час і хід навчання. Результати роботи тих, хто навчається, передбачувані	Викладач меншою мірою контролює обсяг і глибину вивчення, час і хід навчання. Результати роботи тих, хто навчається, менш передбачувані
Роль особистості педагога	Особистісні якості педагога залишаються поза процесом навчання; педагог виступає як «джерело» знань	Педагог розкриває перед учнями-дорослими риси власної особистості, виступає як лідер, організатор партнерської спільної взаємодії щодо отримання знань
Роль учнів-дорослих	Пасивна: учні-дорослі не приймають самостійних рішень щодо організації процесу навчання	Активна: учні-дорослі беруть участь в організації процесу навчання
Джерело мотивації навчання	Як правило, зовнішнє (оцінки, педагог, суспільство)	Як правило, внутрішнє (інтерес самого дорослого)

(тобто безпосереднє застосування отриманих знань), дозволяють дорослій людині засвоїти в середньому відповідно 50% – 75%, а іноді 90% навчального матеріалу, у той час як засвоєння матеріалу через лекціо-монолог складає лише 5%. Отже, інтерактивні форми і методи навчан-

ня мають якби підвищений коефіцієнт корисної дії, тобто значною мірою інтенсифікують навчальний процес.

Кожен дорослий учень включається в навчальний процес з різним ступенем пізнавальної активності. Тому основне завдання застосування інтерактивних технологій у навчанні дорослих полягає в тому, щоб зробити процес навчання максимально активним через підвищення рівня пізнавальної активності дорослих відповідно до рівня поставлених цілей навчання. При активному навчанні дорослий є суб'єктом навчальної взаємодії, вступає в діалог з викладачем, полілог з іншими учасниками навчального процесу, бере активну участь у пізнавальному процесі, виконуючи при цьому творчі, пошукові, проблемні завдання, що відповідають його інтересам і запитам до навчання.

Можна окреслити такі критерії ефективності інтерактивних технологій у навчанні дорослих:⁴⁴⁸

1. Критерій пізнавальної активності – визначає рівень пізнавальної активності учасників навчального процесу.

2. Критерій мотивації – визначає інтерес та зацікавленість до отримання нової інформації, наскільки навчання орієнтоване на запиту та потреби дорослого.

3. Критерій активної інформативності – визначає наскільки навчання сприяє осмисленню нової інформації, орієнтоване на її активне засвоєння, можливість співвіднесення нового знання з відомим, власним досвідом; відстеження власного розуміння.

4. Критерій активізації мислення – визначає наскільки навчання спонукає до роздумів, систематизації, класифікації та узагальнення нової інформації, вироблення власного ставлення до неї і формулювання проблем та запитань для подальшого просування в інформаційному та діяльнісному полі.

5. Критерій співпраці – визначає рівень психологічної комфортності, демократичності і партнерства в процесі навчання, зокрема в системі «викладач-учень», рівень взаємної відповідальності за результати навчання.

6. Критерій результативності – визначає успіхи учнів у навчанні, міцність і глибину засвоєння навчального матеріалу; освоєння необ-

⁴⁴⁸ Сисоєва С.О. Інтерактивні технології навчання дорослих: навчально-методичний посібник / С.О. Сисоєва; НАПН України, Ін-т педагогічної освіти і освіти дорослих. – К.: ВД «ЕКМО», 2011. – 320 с. – С. 277 – 278.

хідних, відповідно до потреб дорослих, професійних та інших умінь і навичок (загальна і професійна компетентність) за умов раціональної витрати часу та зусиль; ступінь задоволення навчанням.

Наведені вище критерії не тільки визначають ефективність застосування інтерактивних технологій навчання дорослих, а й окреслюють нові можливості, пов'язані з підвищенням ефективності навчального процесу за рахунок посилення пізнавального інтересу та міжособистісної взаємодії шляхом зовнішнього діалогу в процесі засвоєння навчального матеріалу. Між викладачем і дорослим учнем, між дорослими учнями в групі неминуче виникають міжособистісні комунікації, і від того, якими вони будуть, значною мірою залежить успішність їх навчальної діяльності. Використання інтерактивних технологій при організації педагогічної взаємодії, як форми функціонування навчального матеріалу, стає потужним чинником підвищення ефективності навчальної діяльності дорослих.

Висновки до третього розділу

Дослідження творчого розвитку майбутніх викладачів вищої школи в умовах магістратури дозволяє зробити такі висновки:

- суттєвим у визначенні поняття «творчий викладач» є положення про те, що здатність викладача до педагогічної творчості характеризується не тільки високим рівнем педагогічної креативності (термін за В.О. Лісовською) і таким, що відповідає сучасним вимогам, рівнем володіння предметом, який викладається, але й набутими психолого-педагогічними знаннями та уміннями, які забезпечують ефективну суб'єкт-суб'єктну взаємодію з студентами з метою їх творчого розвитку у навчально-виховному процесі;
- творчу педагогічну діяльність викладача ми визначаємо як педагогічну діяльність, якій притаманні властивості творчого процесу. На відміну від особистісного підходу вивчення процесу творчого розвитку особистості, при дослідженні творчості викладача визнається пріоритет діяльнісного підходу: творча професійно-педагогічна діяльність викладача розглядається як провідний чинник, що впливає на творчий розвиток студента і забезпечує його ефективність. Одночасно саме в процесі творчої професійно-

педагогічної діяльності розкриваються творчі можливості самого викладача, відбувається їх реалізація та розвиток;

- на основі наукового аналізу дістали подальший розвиток ознаки педагогічної креативності та були розроблені ознаки творчої педагогічної діяльності викладача вищої школи; рівні і критерії, які за своєю суттю є індивідуально творчими і характеризують працю викладача як процес творчий. Теоретично обґрунтовано введення чотирьох рівнів творчої педагогічної діяльності викладача вищої школи: репродуктивного, раціоналізаторського, конструкторського, інноваційного;
- реалізація змісту підготовки майбутніх викладачів до творчого розвитку особистості студента здійснюється під час вивчення навчального курсу з педагогіки творчості на етапі навчання в магістратурі. Провідними організаційними формами навчально-пізнавальної діяльності магістрантів є: аудиторні (лекції, семінари, практичні) і позааудиторні (магістерська робота, уроки творчості, навчально-експериментальні роботи, науково-практичні конференції).

Великого значення для творчого розвитку майбутнього викладача вищої школи в умовах магістратури мають створення психолого-педагогічних умов для творчого розвитку магістрантів, форми, методи і прийоми стимулювання творчої активності студентів, застосування інтерактивних технологій навчання.

ВИСНОВКИ

1. Науковий аналіз сучасних методологічних концепцій загально-педагогічної підготовки викладача вищої школи дає змогу обґрунтувати доцільність розробки теоретичних і методичних основ підготовки викладача вищої школи до творчого розвитку майбутніх фахівців та розглянути його творчу педагогічну діяльність, виявити її сутність та специфічні ознаки, тенденції підготовки майбутніх викладачів до творчої професійно-педагогічної діяльності, визначити теоретичний зміст поняття «творчий розвиток фахівців».

Аналіз психолого-педагогічної літератури показав, що творчість викладача вишого навчального закладу ще не була предметом спеціального дослідження. У працях вітчизняних і зарубіжних учених розглядається лише творчість учителя і учня. Творчість учителя вивчалася як об'єктивна ознака його педагогічної діяльності (В.В. Андрієвська, М.Ф. Ломонова, Л.М. Лузіна, А.І. Піскунов, О.Е. Приходько, В.В. Сагарда та ін.), виділялися основні риси творчого вчителя (В.О. Лісовська, Н.В. Кичук, М.Д. Нікандров, М.М. Поташник та ін.), визначалися умови розвитку його педагогічної творчості (Ю.К. Бабанський, В.І. Загвязинський, Р.Х. Шакуров, та ін.), підвищення рівня творчої діяльності вчителя (Є.С. Левчук, І.Г. Каневська, О.Є. Карпова, А.К. Маркова, І.П. Раченко та ін.). Підготовка вчителя до педагогічної творчості розглядалася в працях І.М. Гуткіної, І.П. Івановської, Н.В. Нестерової, В.П. Свердлової та інших. Діяльності педагога, спрямованій на розвиток творчих можливостей учнів у навчально-виховному процесі, присвятили свої дослідження В.І. Андреев, О.М. Матюшкін, В.О. Моляко, О.Я. Савченко, Т.І. Сущенко та інші.

На основі теоретичного аналізу зроблено висновок, що напрями підготовки вчителя до творчої професійної діяльності включали: виховання творчої особистості майбутнього вчителя, формування його творчого потенціалу; розвиток творчих здібностей учителя; виховання соціальної активності вчителя, його професійно-педагогічної спрямованості мислення; формування педагогічної майстерності вчителя; підготовка його до самостійної та науково-дослідної роботи тощо. Наведені праці мають значну цінність і для викладача вищої школи.

У монографії проаналізовано філософський (М.О. Бердяєв, Г. Гиргинов, С.О. Грузенберг, А.М. Кочергін, Л.Г. Спіркін, В.А. Цапок та ін.),

соціальний (В.І. Журавльов, Л.В. Сохань, В.А. Тихонович, В.І. Шинкарук та ін.) та психолого-педагогічний (Л.С. Виготський, І.Г. Каневська, Н.В. Кичук, В.О. Моляко, К.К. Платонов, Я.О. Пономарьов, С.Л. Рубінштейн та ін.) аспекти визначення поняття «творчість», механізми творчого процесу (А.В. Брушлинський, П.К. Енгельмеєр, Г.Є. Журавльов, Г. Ноєр, В. Калвейт, Х. Клейн та ін.), взаємозв'язок категорій творчості і діяльності (Г.С. Батищев, Д.Б. Богоявленська, Л.С. Виготський, П.Ф. Кравчук, В.С. Швирєв та ін.). На основі аналізу зроблено висновок, що творчість є цілісний процес реалізації та самореалізації особистості. У процесі творчості реалізуються творчі можливості особистості і здійснюється їх розвиток. Особливості процесу творчості полягають у тому, що його перебіг впливає на результат творчості, який виражається не тільки предметно, а й у зміні самого суб'єкта творчості. Показано, що поняття «педагогіка творчості» та «педагогічна творчість» ґрунтуються на визначенні сутності такого феномена як творчість.

Поняття «педагогічна творчість вчителя» в психолого-педагогічній літературі трактується по-різному. Як правило, воно розглядається: з точки зору творчого процесу педагога (Ю.К. Бабанський, В.О. Канкалик, М.Ф. Ломонова, М.Д. Нікандров, О.І. Піскунов, М.М. Поташник, Л.І. Рувинський, Н.Д. Хмель та ін.); як інтегративна якість особистості вчителя (З.С. Левчук, Л.М. Лузіна, В.О. Лісовська та ін.); критерій якісного становлення особистості вчителя (Н.В. Кичук). Виховання і самовиховання творчої особистості як один із напрямів педагогіки творчості розглядає у своїй монографії В.І. Андреев. Неоднозначність визначень педагогічної творчості приводить до різних підходів у вирішенні проблеми підготовки до неї учителів. *Поняття «педагогічна творчість викладача вищої школи» у психолого-педагогічній літературі не розглядається.* Підготовка викладача вищої школи до педагогічної творчості розглядається як така, що забезпечує здатність викладача до творчого розвитку студентів.

2. Я.О. Пономарьов установив зв'язки творчості з психологічними якостями особистості та визначив творчість як «механізм розвитку», як «взаємодію, що веде до розвитку». З цих позицій *педагогічну творчість викладача вищої школи* можна визначити як складову його професійно-педагогічної культури, що віддзеркалює корпоративну культуру вищого навчального закладу та виявляється в особистісно орієнтованій розвивальній взаємодії суб'єктів навчально-виховного процесу (викладача

і студента), спрямованій на їх творчий розвиток. Виділені і обґрунтовані основні ознаки педагогічної творчості викладача вищої школи. При цьому процес творчого розвитку студента у навчально-виховному процесі розглядається як процес фасилітації, тобто як процес, спрямований на створення умов, сприятливих творчій навчальній діяльності студента, прояву його творчої активності.

Підготовку майбутнього викладача вищої школи до творчого розвитку фахівця ми розглядаємо як складову його загально-педагогічної підготовки на етапі магістратури, якій інваріантно притаманні такі специфічні функції: когнітивна, діагностична, процесуальна. Когнітивна функція підготовки полягає в поглибленні теоретичного і практичного психолого-педагогічного базису майбутнього викладача з проблем педагогіки і психології творчості, формування педагогічного мислення і стилю спілкування майбутнього викладача як творчих процесів. Діагностична функція підготовки пов'язана з оволодінням майбутнім викладачем методами оцінювання рівнів творчого розвитку особистості студента і творчих можливостей студентської групи з метою врахування їх в організації навчально-виховного процесу, пізнанням і усвідомленням власного рівня творчої педагогічної діяльності. Процесуальна функція підготовки полягає у формуванні у майбутнього викладача умінь щодо організації навчально-виховного процесу з урахуванням психолого-педагогічних чинників, які впливають на ефективність творчого розвитку студентів.

Теоретико-методологічною основою означеної підготовки майбутнього викладача є розроблена модель педагогічної творчості викладача. З позицій системного підходу означена модель складається з трьох взаємопов'язаних компонентів: когнітивного, діагностичного, процесуального, які відображають відповідні функції підготовки. Водночас модель педагогічної творчості викладача визначає мету і зміст його підготовки до суб'єкт-суб'єктної взаємодії у навчально-виховному процесі. Основними критеріями ефективності функціонування моделі є: позитивна динаміка творчого розвитку особистості студента і підвищення рівня творчої педагогічної діяльності викладача.

Підготовку викладача до педагогічної творчості доцільно здійснювати в системі вишівської та післядипломної освіти. Найбільш ефективно підготовку майбутнього викладача вищої школи до педагогічної творчості (її результат – творчий розвиток суб'єктів педагогічної взаємодії) доцільно здійснювати під час навчання в магістратурі.

Для реалізації моделі педагогічної творчості у процесі психолого-педагогічної підготовки викладача розкривається значення змісту кожного компонента моделі та змістоутворюючих його частин.

3. Визначення змісту підготовки викладача до педагогічної творчості ґрунтується на теоретико-методологічному аналізі дефініцій процесу творчого розвитку особистості. Таке обґрунтування є основою для визначення структури творчих можливостей, розробки методичного забезпечення для підготовки викладача вищої школи до творчого розвитку особистості студента, що складає зміст когнітивного і діагностичного компонентів моделі педагогічної творчості. На основі теоретичного аналізу основних дефініцій процесу творчого розвитку особистості визначені та обґрунтовані поняття «творча особистість», «творчі можливості», «творча активність», «творчий процес», «творча діяльність». Відповідно до розглянутих теорій творчої особистості проаналізовані риси і типи творчої особистості, стадії, які вона проходить у своєму розвитку, методи і прийоми діагностики і розвитку її творчих якостей. На основі узагальнення результатів аналізу наукової літератури зроблено висновок, що визначення творчої особистості і її структури досить варіативне, оскільки творча особистість як феномен є категорією теорії особистості, теорії діяльності, теорії творчості. Виходячи з визначення особистості як системної соціальної якості індивіда, що формується у спільній діяльності та спілкуванні і характеризується його включеністю у суспільні відносини, ми визначили творчу особистість як суб'єкт творчих соціальних відносин та продуктивної творчої діяльності. Ми припустили, що фундаментом творчої особистості є її креативність, детермінантою якої виступає творча активність індивіда у її визначенні як нестимульованої зовні пошукової і перетворюючої діяльності (С. Арієті, Е. Девіс, Ф. Фарлей). Творча діяльність особистості розглядається як творчий процес, у результаті якого «виникає щось таке, що не міститься у вихідних умовах» (Г. Нойнер, В. Калвейт, Х. Клейн). Ми виходили з положення, що творча активність може не набувати характеру творчої діяльності залежно від того, чи притаманні їй властивості творчого процесу. За таких умов поняття творчої активності і творчої діяльності розглядалися як нерівнозначні.

При аналізі процесу формування творчої особистості виділяються внутрішні передумови до творчості («креативне ядро» – вроджене) та надбане (додаткові мотиви, характерологічні особливості, творчі умін-

ня та індивідуальні особливості психічних процесів), що формується і розвивається в процесі навчання та життєдіяльності людини. Оскільки вроджене і надбане в особистості у педагогічному процесі відокремити практично неможливо, то для дослідження процесу творчого розвитку особистості нами вводиться поняття творчих можливостей особистості. Виходячи із концепцій визначення здібностей Б.Г. Ананьєва, В.Д. Шадрикова і професійних здібностей Б.О. Федоришина, творчі можливості розглядаються як такі, що відображають індивідуальні можливості розвитку і прояву творчих якостей особистості і зумовлюють її здатність до творчості. Водночас підкреслюється, що творчі можливості – це відносно самостійна, динамічна система творчих якостей особистості, пов'язана з її інтелектом, умовами розвитку, яка формується, розвивається, проявляється в творчій діяльності, і забезпечує продуктивну взаємодію особистості з оточуючою дійсністю.

Кожний прояв творчих можливостей студента у навчальній діяльності визначається: вродженими задатками, особливостями нейрофізіологічної сфери; індивідуальними особливостями психічних процесів; творчими уміннями, які пов'язані з природженими задатками, набутим досвідом, організацією сенсорних і моторних полів мозку; спрямованістю на творчу діяльність; характерологічними особливостями.

Виходячи з цього, рівень творчого розвитку особистості студента визнається актуальним рівнем розвитку його творчих можливостей.

На основі аналізу відомих досліджень у галузі психології і педагогіки творчості, стану розв'язання проблеми у практиці, а також виходячи з того, що творчі можливості особистості реалізуються не тільки в предметній діяльності, а й в самому процесі життя, самореалізації як засобу самоствердження, самовираження і саморозвитку, нами обґрунтована система творчих якостей особистості, яка відображає її спрямованість на творчу діяльність, характерологічні особливості, творчі уміння та психічні процеси. Подана характеристика означених якостей і критерії їх оцінювання. Виділені творчі якості особистості покладено в основу структури її творчих можливостей.

Логіка структури змісту підготовки викладача вищої школи до творчого розвитку особистості студента відповідає логіці його наукового обґрунтування. У структурі змісту зазначеної підготовки виділяються такі компоненти: за видом організації руху змісту – аудиторний і позааудиторний; за компонентним складом змісту – теоретичний, ем-

піричний, практичний; за способом навчально-пізнавальної діяльності – репродуктивний і пошуково-дослідницький.

4. На основі аналізу специфіки процесу творчого розвитку особистості розглянуті основні дидактичні поняття означеного процесу, доведено, що ефективність підготовки викладача до творчого розвитку особистості зумовлена його підготовкою до реалізації у навчально-виховному процесі принципів педагогічної творчості: діагностики, оптимальності, взаємозалежності, фасилітації, креативності, доповнення, варіативності, самоорганізації. Це вимагає від викладача теоретичних знань і практичних умінь щодо створення сприятливих умов для розвитку творчих можливостей студентів; організації їх творчої навчальної діяльності з урахуванням основних закономірностей і етапів творчого процесу; застосування методів і прийомів стимулювання творчої активності студентів у процесі навчання; врахування і використання можливостей змісту навчального матеріалу; використання додаткових курсів для розвитку специфічних якостей творчої особистості. Виявом ефективності функціонування моделі педагогічної творчості викладача є підвищення рівнів розвитку творчих можливостей студентів та творчої педагогічної діяльності викладача.

Творчому розвитку особистості студента значною мірою сприяє створення умов для реалізації та самореалізації ним творчих можливостей у процесі навчання. У зв'язку з цим постає завдання підготовки викладача до організації творчої навчальної діяльності студентів, планування та реалізації на заняттях творчих ситуацій, органічно пов'язаних зі змістом навчального матеріалу конкретного заняття. З'ясовано, що творчі ситуації можна створювати в процесі розв'язування творчих задач, навчальних проблем, дискусій, критичного аналізу прочитаного, виконання різноманітних творчих завдань, навчальної експериментальної діяльності, розвивальної гри професійного спрямування тощо.

Доведено, що ефективність створення сприятливих умов для розвитку творчих можливостей студентів під час навчання залежить від урахування основних закономірностей і етапів творчого процесу. На основі аналізу виділених у науковій літературі основних етапів творчого процесу визначено психолого-педагогічну структуру творчої навчальної діяльності студента і умови її організації. Виходячи із закономірностей творчого процесу сформульовано вимоги до: вивчення навчального предмета, дотримання яких сприяє розвитку творчих можливостей

студентів; вибору змісту навчального матеріалу; авторських програм вивчення навчального предмета для студентів з високим рівнем творчих можливостей. Проаналізовано основні евристичні методи та інтерактивні технології навчання, які застосовуються для розвитку творчих можливостей студентів у навчально-виховному процесі, та виокремлено етапи підготовки викладача до застосування методу колективного пошуку оригінальних ідей.

Аналіз психолого-педагогічної літератури, спостереження і вивчення педагогічної діяльності викладачів вищої школи, творчої навчальної діяльності студентів дозволили виявити чинники, що впливають на ефективність взаємодії викладача з студентами у процесі навчання: оптимальний (кількісний і якісний) склад творчих груп учнів; шкідливість ранньої спеціалізації; необхідність опосередкованого педагогічного управління творчою навчальною діяльністю; негативний вплив на результати творчої навчальної діяльності суперництва і конкуренції.

Визначено основні умови (психологічні й педагогічні) ефективності застосування методів і прийомів стимулювання творчої активності студентів. На основі аналізу психолого-педагогічної літератури та здобутків педагогічної практики розглянуто такі важливі методи та прийоми стимулювання творчої активності студентів, як: стимулювання зацікавленості, творчого інтересу; використання цікавих аналогій; створення ситуацій емоційного переживання; застосування розвивальних ігор професійного спрямування; метод відкриття; створення ситуацій з можливістю вибору; використання запитань, що стимулюють процеси мислення вищого рівня; підвищення стимулюючого впливу змісту навчального матеріалу. Знайшла подальший розвиток класифікація навчальних і навчально-творчих задач. Підготовка викладача до творчого розвитку студентів пов'язана з його уміннями виявити можливості змісту навчального матеріалу для організації творчої навчальної діяльності студентів.

Теоретично і методично обґрунтовані положення щодо підготовки викладача до творчого розвитку студентів, зокрема в умовах магістратури, були покладені в основу розробки навчально-тематичних планів, програм і навчального посібника, методичних рекомендацій з основ педагогіки творчості для студентів і викладачів вищих навчальних закладів та університетів. Підготовка майбутнього викладача з педагогіки творчості повинна стати невід'ємним компонентом його загальнопедагогічної підготовки в умовах магістратури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Декларація про державний суверенітет України // Наука і суспільство. – 1990. – № 9. – С. 2 – 4.
2. Збірник законодавчих та нормативних актів про освіту. – К., 1994. – Випуск 1. – 336 с.
3. Національна система виховання. – К.: Либідь, 1991. – С. 28.
4. Концепція педагогічної освіти України. – К.: Либідь, 1991. – С. 24.
5. Положення про освітньо-кваліфікаційний рівень (ступеневу освіту) затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 20 січня 1998 року №65, зі змінами, внесеними згідно Постанови КМ №677 від 23.04.99 та №1482 від 13.08.99.
6. Про вищу освіту: Закон України від 17.01.02 №2984-III // ВВР №20. – С. 134.
7. Про затвердження Комплексної програми пошуку навчання і виховання обдарованих дітей та молоді «Творча обдарованість» // Інформаційний збірник Міністерства освіти України, 1992. – № 3. – С. 14 – 22.
8. Про Концепцію загальної середньої освіти (12-річна школа): Постанова Колегії МОН України, Президії АПН України № 12/5-2 від 22.11.01 року.
9. Про проголошення незалежності України: Постанова Верховної Ради України від 24.08.91 N 1427-XII.
10. Україна ХХІ століття. Державна національна програма «Освіта». – К.: Райдуга, 1994. – 61 с.
11. Аджлони Махмуд. Педагогические основы развития творческого мышления студентов: автореф. дис. на соискание уч. степени док. пед. наук: спец. 13.00.01 «Общая педагогика» / Аджлони Махмуд. – Кишинэу, 1999. – 23 с.
12. Абдуллина О.А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования: для пед. спец. высш. учеб. Заведений / О.А. Абдуллина. – [2-е изд. перераб. и доп.]. – М.: Просвещение, 1990. – 141 с. – С.26-32.
13. Азаров Ю.П. Радость учить и учиться: педагогика гармоничного развития / Ю.П. Азаров. – М.: Политиздат, 1989. – 335 с.
14. Айзенк Г.Ю. Проверьте свои способности / Г.Ю. Айзенк. – М.: Просвещение, 1989. – 92 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

15. Актуальні проблеми підготовки педагогічних кадрів до творчої професійної діяльності: тези Всеукраїнської наукової конференції (Київ, 5 – 7 жовтня 1993 р.). – К.: ІСДО, 1993. – 240 с.
16. Актуальні проблеми розвитку творчих можливостей учнів: тези доповідей Всеукраїнської наукової конференції (Київ, 18 – 20 жовтня 1994р.). – К.: ІСДО, 1994. – 228 с.
17. Алексюк А.М. Загальні методи навчання в школі / А.М. Алексюк. – К.: Радянська школа, 1981. – 206 с.
18. Алейников А.Г. Креативная педагогика: время Ч / А.Г. Алейников // Вестник высш. шк. – 1992. – № 1. – С. 35 – 40.
19. Альтшуллер Г.С. Найти идею. Введение в теорию решения изобретательских задач / Г.С. Альтшуллер. – Новосибирск: Наука, 1986. – 220 с.
20. Амонашвили Ш.А. Здравствуйте дети! / Ш.А. Амонашвили. – М.: Просвещение, 1983. – С. 56 – 65.
21. Амонашвили Ш.А. Личностно-гуманная основа педагогического процесса / Ш.А. Амонашвили. – Минск: Университетское, 1990. – 560 с.
22. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекознания / Б.Г. Ананьев. – М.: Наука, 1977. – 380 с.
23. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания: избр. психол. тр. в 2 т. / Б.Г. Ананьев. – М.: Педагогика, 1980. – Т.1. – 232 с.
24. Андреев В.И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности / В.И. Андреев. – Казань: Изд-во Казанского университета, 1988. – 228 с.
25. Андрієвська В.В. Психологія творчої праці вчителя / Творчість учителя іноземної мови / [за ред. М.Я. Дем'яненка]. К.: Рад. школа, 1978. – С.27 – 36.
26. Аникеева А.Н. Психологический климат в коллективе / А.Н. Аникеева. – М.: Просвещение, 1989. – 224 с.
27. Антонов А.В. Психология изобретательского творчества / А.В. Антонов. – К.: Вища школа, 1978. – 176 с.
28. Ануфриев Е.А. Социальный статус и активность личности: личность как объект и субъект социальных отношений / Е.А. Ануфриев. – М.: Изд-во МГУ, 1984. – 287 с.
29. Асмолов А.Г. Личность как предмет психологического исследования / А.Г. Асмолов. – М.: Изд-во Моск. университета, 1984. – 104 с.

30. Асмолов А.Г. Психология личности: Принципы общепсихологического анализа: учебник / А.Г. Асмолов. – М.: Изд-во МГУ, 1990. – 367 с.
31. Афанасьев В.Г. Научное управление обществом / В.Г. Афанасьев. – М.: Политиздат, 1973. – 392 с.
32. Бабанский Ю.К. Система способов оптимизации обучения / Ю.К. Бабанский // Вопр. Психологии. – 1982. – № 5. – С. 20.
33. Бабанский Ю.К. Об управлении процессом воспитательного воздействия / Ю.К. Бабанский // Сов. Педагогика. – 1971. – № 8. – С. 41.
34. Бабанский Ю.К. Об актуальных вопросах методологии дидактики / Ю.К. Бабанский // Сов. Педагогика. – 1978. – № 9. – С. 48.
35. Бабанский Ю.К. Интенсификация процесса обучения / Ю.К. Бабанский. – М.: Знание, 1987. – 80 с.
36. Балл Г.О. Гуманістичні задачі педагогічної діяльності / Г.О. Балл // Педагогіка і психологія. – 1994. – Вип. 2. – С. 3 – 12.
37. Барко В.І. Як визначати творчі здібності дитини? / В.І. Барко, А.М. Тютюнников. – К.: Вид-во «Україна», 1991. – 79 с.
38. Батечко Н.Г. Пріоритетні напрямки вдосконалення магістерської підготовки в контексті Болонської угоди / Н.Г. Батечко // Теорія та методика навчання фундаментальних дисциплін у вищій школі: зб. наук. праць. – Кривий Ріг: Видавничий відділ Н МетАУ, 2005. – С. 31 – 36.
39. Бегей В.М. Демократизація управління загальноосвітньою школою / В.М. Бегей. – Тернопіль: Вид-во «Тернопіль», 1994. – С. 195.
40. Бех І.Д. Особистість: два наукових погляди на виховання та розвиток / І.Д. Бех // Рідна школа. – 2012. – № 8–9. – С. 4.
41. Бекешкина И.Е. Структура личности: Методологический анализ / И.Е. Бекешкина. – К.: Вища школа, 1986. – 129 с.
42. Белоглазов В. Воспитание творчеством / В. Белоглазов. – Благовещенск: Хабар, 1985. – 95 с.
43. Бердяев Н.А. Самосознание: Опыт философской автобиографии / Н.А. Бердяев. – М.: Мысль, 1990. – 220 с.
44. Березняк Е.С. Руководство современной школой / Е.С. Березняк. – М.: Просвещение, 1983. – 207 с.
45. Берне Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Р. Берне. – М.: Прогресс, 1986. – 442 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

46. Бернштейн С.М. О природе научного творчества: по зарубежным материалам / С.М. Бернштейн // *Вопр. Философии.* – 1966. – № 6. – С. 51 – 67.
47. Беспалов П.В. Компьютерная компетентность в контексте личностно ориентированного обучения / П.В. Беспалов // *Педагогика.* – 2003. – №4. – С. 42.
48. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии / В.П. Беспалько. – М.: Педагогика, 1989. – 191 с.
49. Бессонов Б.Н. Человек: пути формирования новой личности / Б.Н. Бессонов. – М.: Мысль, 1988. – 303 с.
50. Біла І.М. Психологічна характеристика творчої діяльності в сучасних умовах / І.М. Біла // *Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Проблеми сучасної психології.* – 2010. – Випуск 7. – С. 64 – 75.
51. Битинас Б. Многомерный анализ в педагогике и педагогической психологии / Б. Битинас. – Вильнюс, 1971. – С. 95.
52. Блейхер В.М. Психологическая диагностика интеллекта и личности / В.М. Блейхер, Л.Ф. Бурлачук. – К.: Вища школа, 1978. – 142 с.
53. Богачек И.А. Управление общеобразовательной подготовкой учащихся в среднем профтехучилище / И.А. Богачек. – М.: Высш. школа, 1990. – 151 с.
54. Богоявленская Д.Б. Интеллектуальная активность как проблема творчества / Д.Б. Богоявленская. – Ростов: Кн. Изд-во, 1983. – С. 23.
55. Богоявленская Д.Б. Пути к творчеству / Д.Б. Богоявленская. – М.: Знание, 1981. – 96 с.
56. Богоявленская Д.Б., К вопросу о личностных аспектах мышления / Д.Б. Богоявленская, М.Р. Гинзбург // *Сов. Педагогика.* – 1977. – № 1. – С. 69 – 77.
57. Бодунов М.В. Структура формально-динамических особенностей активности личности / М.В. Бодунов // *Вопр. Психологии.* – 1977. – № 6. – С. 129 – 134.
58. Бондарь В.И. Управленческая деятельность директора школы: дидактический аспект / В.И. Бондарь. – К.: Рад. шк., 1987. – 160 с.
59. Бондар В.І. Теоретичні основи і технологія педагогічного аналізу: управлінський аспект: навчальний посібник / В.І. Бондар. – К.: Науково-видавничий відділ, 1996. – 67 с.

60. Бондар В.І. Дидактика: ефективні технології навчання студентів / В.І. Бондар. – К.: 1996. – 129 с.
61. Боно Е. Рождение новой идеи / Е. Боно. – М.: Прогрессе, 1976. – 143 с.
62. Боровикова О.Н. Зарубежная школа: авторский поиск. Информационный обзор / Боровикова О.Н., Детникова Н.С., Ришар Е.Н. – М.: НКЦ «Университет», 1993. – 37 с.
63. Босенко В.А. Воспитать воспитателя: Над чем работают и над чем не спорят философы / В.А. Босенко. – К.: Лыбидь, 1990. – 323 с.
64. Бружукова Н.М. Система подготовки будущих учителей начальных классов к педагогическому творчеству: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Бружукова Н.М. – Грозный, 1993. – 185 с.
65. Брушлинский А.В. Творческий процесс как предмет исследования / А.В. Брушлинский // Вопросы философии. – 1965. – № 7. – С. 65.
66. Брушлинский А.В. К психологии творческого процесса. Психология мышления вместо так называемой эвристики / А.В. Брушлинский // Человек, творчество, наука: философские проблемы: Труды Московской конференции молодых ученых. – М.: Наука, 1967. – С. 13 – 40.
67. Буш Г.Я. Диалогика и творчество / Г.Я. Буш. – Рига: Авотс, 1985. – 318 с.
68. Вайнцвайг Поль. Десять заповедей творческой личности / Вайнцвайг Поль; [пер. с польского]. – М.: Прогресс, 1990. – 187 с.
69. Васильев Ю.В. Педагогическое управление в школе: методология, теория, практика / Ю.В. Васильев. – М.: Педагогика, 1990. – 144 с.
70. В.А. Сухомлинский об умственном воспитании / Сост. и авт. вступ. ст. М.И. Мухин. – К.: Рад. школа, 1983. – 224 с.
71. Вейс Т. Как помочь ребенку? / Вейс Т.; [пер. с нем. С. Зубрилова]. – М.: Московский центр вальдорфской педагогики, 1992. – 168 с. – (Опыт лечебной педагогики в Кемпхилл – общинах).
72. Венгер Л.А. О качественном подходе к диагностике умственного развития ребенка / Л.А. Венгер // Вопр. Психологии. – 1974. – № 1. – С. 120.
73. Виноградова В. Проблеми студентської молоді / В. Виноградова // Соціальна психологія. – 2007. – С. 150 – 151. – (Спецвип.).
74. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте: Психологические очерки: кн. для учителя / Л.С. Выготский. – [3-е изд.]. – М.: Просвещение, 1991. – 93 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

75. Выготский Л.С. Собрание сочинений: в 6 т. / Л.С. Выготский. – М.: Педагогика, 1984. – . – Т.6.: Научное наследство / [под ред. Н.Г. Ярошевского]. – 400 с. – (Акад. пед. наук СССР).
76. Выготский Л.С. Собрание сочинений: в 6 т. / Л.С. Выготский. – М.: Педагогика, 1984. – . – Т.4.: Детская психология / [под ред. Д.Б. Эльконина]. – 432 с. – (Акад. пед. наук СССР).
77. Выговская О.И. Творческая педагогическая деятельность в целостном учебно-воспитательном процессе: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Выговская О.И. – К., 1995. – 203 с.
78. Высшее образование: проблемы и перспективы развития: научные материалы вторых Академических чтений / Министерство образования Украины, Международная академия наук высшей школы. – К.: Международная академия наук высшей школы, 1995. – 203 с.
79. Вільський Г. Особливості сучасного етапу розвитку вищої освіти України / Г. Вільський // Вища освіта. – 2009. – №3. – С. 57.
80. Вільш Іоланта. Структура, зміст і функції сталих індивідуальних якостей учня у процесі допрофесійного навчання і виховання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Вільш Іоланта. – К., 1997. – 53 с.
81. Вітвицька С.С. Основи педагогіки вищої школи: методичний посібник для студентів магістратури / С.С. Вітвицька. – Житомир: Житомирський пед. ун-тет, 2003. – С. 232.
82. Вилюнас В.К. Психологические механизмы мотивации человека / В.К. Вилюнас. – М.: Изд-во МГУ, 1990. – 228 с.
83. Волков И.П. Приобщение школьников к творчеству: из опыта работы / И.П. Волков. – М.: Просвещение, 1982. – 144 с.
84. Воловик П.М. Теорія імовірностей і математична статистика в педагогіці / П.М. Воловик. – К.: Рад. школа, 1969. – 222 с.
85. Володько В.М. Індивідуалізація навчання студентів / В.М. Володько, М.М. Солдатенко // Педагогіка і психологія. – 1994. – № 3 (4). – С. 91 – 100.
86. Габай Т.В. Учебная деятельность и ее средства / Т.В. Габай. – М.: МГУ, 1988. – 386 с.
87. Галин А. Личность и творчество: психологические этюды / А. Галин. – Новосибирск: Кн. изд-во, 1989. – 128 с.

88. Галкина Т.В. Диагностика и развитие креативности / Т.В. Галкина, Л.Г. Алексеева // Развитие и диагностика способностей; отв. ред. И. Дружинин, В.Д. Шадриков. – М.: Наука, 1991. – С. 170 – 177.
89. Геллерштейн С.Г. Проблемы тестирования / С.Г. Геллерштейн // Психология труда. Информационный бюллетень Советской психологической ассоциации. – М. – 1969. – Ч. 2, № 3 (18). – С. 3.
90. Гилфорд Дж. Три стороны интеллекта / Гилфорд Дж. // Психология мышления. – М.: Прогресс, 1965. – С. 256 – 280.
91. Гільбух Ю.З. Розумове обдарована дитина. Психологія, діагностика, педагогіка / Ю.З. Гільбух. – К.: РОВО «Укрвуз-поліграф», 1992. – 84 с.
92. Гільбух Ю.З. Темперамент і пізнавальні здібності школяра. (Діагностика, педагогіка) / Ю.З. Гільбух. – К.: РОВО «Укрвуз-поліграф», 1992. – 216 с.
93. Гиргинов Г. Наука и творчество / Г. Гиргинов. – М.: Прогресс, 1979. – С. 65 – 67.
94. Глассер У. Школы без неудачников / У. Глассер; общ. ред. и пред. В.Я. Пилиповского. – М.: Прогресс, 1991. – 184 с.
95. Гончаренко Н.В. Гений в искусстве и науке / Н.В. Гончаренко. – М.: Искусство, 1991. – 432 с.
96. Гончарова Т.Н. Когда учитель – воспитатель душ: кн. для учителя / Т.Н. Гончарова, И.Ф. Гончаров. – М.: Просвещение, 1991. – 174 с.
97. Гончарук М. Психолого-педагогічні аспекти визначення педагогічної творчості учителя / М. Гончарук, С. Комісарова, Т. Яценюк // Освіта регіону. Політологія. Психологія. Комунікації. – 2008. – №1 – 2. – С. 118.
98. Гордашников В.А., Осин А.Я. Образование и здоровье студентов медицинского колледжа: монография / В.А.Гордашников, А.Я. Осин. М., 2009 [Электронный источник]. – Режим доступа: <http://www.rae.ru/monographs/77> (дата обращения 13.09.11).
99. Горностаев П.В. Развивающая педагогика В.П.Вахтерова / П.В. Горностаев // Педагогика. – 2003. – № 4. – С. 75 – 81.
100. Грановская Р.М. Элементы практической психологии / Р.М. Грановская– [2-е изд.]. – Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1988. – 560 с.
101. Грибов Ю.А. Психолого-педагогические условия развития творческого самовыражения учащихся и учителей / Ю.А. Грибов // Вopr. психологии. – 1989. – № 2. – С. 57 – 62.

102. Громов Т.С. Природа художественного творчества: кн. для учителя / Т.С. Громов. – М.: Просвещение, 1986. – 289 с.
103. Гуревич К.М. Профессиональная пригодность и основные свойства нервной системы / К.М. Гуревич. – М., 1970. – 272 с.
104. Давыдов В.В., Психологический словарь / В.В. Давыдов, А.В. Запорожец. – М.: Педагогика, 1983. – С. 178.
105. Даніленко Л.І. Формування та розвиток творчого потенціалу педагогічного колективу / Л.І. Даніленко // Рідна школа. – 1996. – № 10. – С. 28 – 32.
106. Джеймс П. Комер. Обучение детей из бедных слоев национальных меньшинств / Джеймс П. Комер // В мире науки. – 1989. – № 1. – С. 6 – 13.
107. Денисова А.А. Творчество как фактор формирования профессиональной компетентности будущих специалистов педагогического профиля / А.А. Денисова // Вестник ТГПУ. – 2009. – Выпуск 11(89). – С. 32.
108. Деятельность и психические процессы: тезисы докладов у Всесоюзного съезда психологов СССР (Москва, 27 июня – 2 июля 1977 г.). – М.: Академия пед. наук СССР, Академия наук СССР, Общество психологов СССР. – 1977. – С. 49 – 51.
109. Деятельность: теория, методология, проблемы / [сост. И.Т. Касавин]. – М.: Политиздат, 1990. – 366 с.
110. Диалектика и теория творчества / [под ред. С.С. Голбденбрихта, А.М. Коршунова]. – М.: МГУ, 1987. – 200 с.
111. Диалоги продолжаются: Полемиические статьи о возможных последствиях развития современной науки. – М.: Политиздат, 1989. – С. 172 – 190.
112. Дидактичні аспекти альтернативної освіти / [ред. кол. І.Г. Єрмаков (відп. секретар), В.Ф. Паламарчук, Д.І. Румянцева, В.Г. Шевченко]. – К.: Освіта, 1994. – 78 с.
113. Диференційоване навчання у закладах профтехосвіти: науково-методичний збірник / [відп. ред. Н.Г. Ничкало]. – К.: НДІ педагогіки України, 1992. – 174 с.
114. Дмитриев Г.Д. Критический анализ дидактической мысли в США / Г.Д. Дмитриев. – М.: Педагогика, 1987. – 104 с.
115. Дмитрук М.А. Вдохновение по заказу / М.А. Дмитрук. – М.: Знание, 1989. – 48 с.

116. Днепров Э.Д. Новое педагогическое мышление / Э.Д. Днепров. – М.: Просвещение, 1989. – 278 с.
117. Добрович А. Общение: наука и искусство / А. Добрович. – М.: Знание, 1980. – 57 с.
118. Дреб'язко П.Г. Творчі групи вчителів / П.Г. Дреб'язко // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 1. – С. 150 – 154.
119. Дядичкин В.П. Психофизиологические резервы повышения работоспособности / В.П. Дядичкин. – Минск: Высш. школа, 1990. – 119 с.
120. Жариков Е.С. Для тебя и о тебе: кн. для учащихся / Е.С. Жариков, Е.Л. Крутельницкий. – М.: Просвещение, 1991. – 223 с.
121. Железное Е.А. Сущностные силы человека: Философско-мировоззренческий анализ / Е.А. Железное. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1989. – 165 с.
122. Жизнь как творчество: социально-психологический анализ / [В.И. Шинкарук, Л.В. Сохань, Н.А. Шульга и др.]; отв. ред. Л.В. Сохань, В.А. Тихонович. – К.: Наукова думка, 1985. – 302 с.
123. Журавлев В.И. Педагогика в системе наук о человеке / В.И. Журавлев. – М.: Педагогика, 1990. – 166 с.
124. Журавлев В.И. О предпосылках легимизации продуктов педагогического творчества / В.И. Журавлев // Высшее образование: проблемы и перспективы развития. – К., 1995. – С. 146 – 147.
125. Журавлев Г.Е. Обучение творчеству / Г.Е. Журавлев // Число и мысль. – М.: Знание, 1983. – Вып. 6. – С. 173 – 188.
126. Загвязинский В.И. Педагогическое творчество учителя / В.И. Загвязинский. – М.: Педагогика, 1987. – 159 с.
127. Загвязинский В.И. Педагогическое творчество учителя / В.И. Загвязинский // Сов. Педагогика. – 1988. – № 1. – С. 70 – 75.
128. Загурська І.С. Особливості рефлексії здібностей та самооцінки творчих здібностей при переході від розвивальної до традиційної системи навчання / І.С. Загурська // Актуальні проблеми психології: Проблеми психології творчості: Збірник наукових праць / За ред. В.О. Моляко. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – С.73 – 74.
129. Захаров М.Г. Организация труда директора школы / М.Г. Захаров. – М.: Просвещение, 1971. – 176 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

130. Зоц В.Н. Методические рекомендации к организации коллективной творческой деятельности учащихся / В.Н. Зоц, Г.В. Коломиец. – К.: РУМК, 1990. – 27 с.
131. Зязюн І.А. Педагогічна майстерність як мистецька дія / І.А. Зязюн // Рідна школа. – 1995. – № 7 – 8. – С. 31 – 50.
132. Энгельмейер П.К. Теория творчества / П.К. Энгельмейер. – Спб., 1910. – 116 с.
133. Энгельмейер П.К. Творческая личность и среда в области технических изобретений / П.К. Энгельмейер. – М.: Образование. – 1911. – С. 3.
134. Эриксон Э. Детство и общество / Э. Эриксон. – СПб.: Ленато. – 1996. – С. 16 – 17.
135. Эсаулов А.Ф. Активизация учебно-познавательной деятельности студентов / А.Ф. Эсаулов. – М.: Высшая школа, 1982. – 223 с.
136. Єременко О.Р. Проблеми і перспективи магістерської підготовки / О.Р. Єременко // Соціалізація особистості: зб. наук. праць, Том XXI, Педагогічні науки. – К.: Логос, 2003. – С. 92 – 114.
137. Елканов С.Б. Основы профессионального самовоспитания будущего учителя: для пед. ин-тов / С.Б. Елканов. – М.: Просвещение, 1989. – 189 с.
138. Ермолаева-Томина Л.Б. Исследование факторов, детерминирующих индивидуальные различия в проявлении творческой активности / Л.Б. Ермолаева-Томина // Психология творчества. – М.: Наука, 1990. – С.117 –130.
139. Ермолаева-Томина Л.Б. Психология художественного творчества: учебное пособие для вузов / Л.Б. Ермолаева-Томина. – Г.: Академический Прозкт, 2003. – 304 с.
140. Иванкина Л.И. Педагогика творчества / Л.И. Иванкина // Известия Томского политехнического университета. – 2005. – №4. – С. 217 – 220.
141. Іванова Т.В. Професійна культура майбутнього вчителя / Т.В. Іванова // Педагогіка і психологія. – 1995. – № 2. – С. 86 – 93.
142. Іващенко Н.А. Педагогічні умови організації навчально-творчої діяльності учнів старших класів / Н.А. Іващенко, Є.І. Коваленко // Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки. – 2012. – №1. – С. 77 – 80.

143. Игнатуша Н.И. Развитие у учащихся способностей к научно-технической деятельности: методическое пособие для педагогов / Н.И. Игнатуша, В.В. Рибалка. – К.: ИП АПН Украины, МУПК Московского района г. Киева, 1993. – 141 с.
144. Измерение интеллекта детей: пособие для психолога-практика. Ч.1. Человеческий интеллект и его измерение: теория и практика / [под ред. Ю.З. Гильбуха]. – К.: РОВО «Укрвузполиграф», 1992. – 133 с.
145. Калошина И.П. Структура и формирование интеллектуального компонента в творческой деятельности учащихся: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / И.П. Калошина. – М., 1987. – 38 с.
146. Кан-Калик В.А. О профессионально-творческой подготовке учителя / В.А. Кан-Калик // Советская педагогика. – 1976. – № 9. – С. 76 – 84.
147. Кан-Калик В.А. Педагогическое творчество / В.А. Кан-Калик, Н.Д. Никандров. – М.: Педагогика, 1990. – 144 с.
148. Каневская И.Г. Формирование творческих способностей студентов в процессе трудового и эстетического воспитания: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. филос. наук: спец. 09.00.02 «Діалектика і методологія пізнання» / И.Г. Каневская. – М., 1989. – 21 с.
149. Капица П.Л. Некоторые принципы творческого воспитания и образования / П.Л. Капица // Вопросы философии. – 1971. – № 7. – С. 16 – 24.
150. Карлгрен Ф. Антропософский путь познания / Карлгрен Ф.; [пер. с нем. Я.Обухова]. – М.: Центр вальдорфской педогоики при РОУ, 1991. – 160 с.
151. Карлгрен Ф. Воспитание к Свободе / Карлгрен Ф.; [пер. с нем. Я.Обухова]. – М.: Московский Центр вальдорфской педагогики, 1993. – 272 с.
152. Карпова Е.Е. Категория качества в теории и практике подготовки учителя к профессиональной деятельности: автореф. дис. на здобуття ступеня доктора пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Е.Е. Карпова. – М., 1994. – 32 с.
153. Качурин М.Г. Организация исследовательской деятельности учащихся на уроках литературы: кн. для учителя / М.Г. Качурин. – М.: Просвещение, 1988. – 175 с.

154. Кичук Н.В. Формування творчої особистості вчителя / Н.В. Кичук. – К.: Либідь, 1991. – 96 с.
155. Кичук Н.В. От творчества учителя к творчеству ученика / Н.В. Кичук. – Измаил, 1992. – 96 с.
156. Клименко В.В. Психология творчества / В.В. Клименко. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 480 с.
157. Князева Е.Н. Синергетический стиль мышления / Е.Н. Князева. – Сб.: Культура и развитие научного знания. – М.: ИФ РАН, 1991. – С. 43.
158. Кобзарь Б.С. Управление школой продленного дня / Б.С. Кобзарь. – К.: Рад. шк., 1988. – 188 с.
159. Кобзарь Б.С. Обучение студентов диагностике воспитательной работы / Б.С. Кобзарь, Л.М. Макарова // Педагогика. – 1993. – № 5 – 6. – С. 65 – 70.
160. Ковалев А.Г. Психология личности / А.Г. Ковалев. – М.: Просвещение, 1970. – 391 с.
161. Козырева А.Ю. Лекции по педагогике и психологии творчества / А.Ю. Козырева. – Пенза: Научно-методический центр городского отдела народного образования, 1994. – 338 с.
162. Козленке В.Н. Проблема креативности личности / В.Н. Козленке // Психология творчества / [под ред. Я.А. Пономарева]. – М.: Наука, 1990. – С. 131– 148.
163. Комплекс нормативних документів для розроблення складових системи стандартів вищої освіти // За загальною редакцією В.Д.Шинкарука. / [Укладачі: К.М. Левківський, В.Л. Гуло, Л.О. Котоловець, Т.Ю. Морозова, М.О. Присенко, Н.І. Тимошенко. Для упорядкування матеріалів залучались: В.І.Калініченко, А.В. Кошель, В.П. Погребняк, Ю.В. Сухарніков]. – МОН України: Інститут інноваційних технологій і змісту освіти. – Київ, 2007. – 79 с.
164. Конаржевский Ю.А. Пути совершенствования управления школой / Ю.А. Конаржевский, В.С. Баймаковский. – Челябинск: Юж.-Уральск. кн. Изд-во, 1972. – 116 с.
165. Кондратенко А.Е. Труд и талант учителя: кн. для учителя / А.Е. Кондратенко. – М.: Просвещение, 1989. – 208 с.
166. Конова Е.В. Новости образования в мире / Е.В. Конова // Вестник высшей школы. – 2011. – №2 (март). – С. 65 – 67.

167. Контроль за преподаванием учебных предметов: пособие для учителя / [Легкий М.П., Островерхова Н.М., Постовой В.Г., Румянцева Д.И.]; под ред. Д.И. Румянцевой. – К.: Рад. шк., 1988. – 143 с.
168. Корчак Я. Педагогическое наследие / Я. Корчак; [пер. с польск.; сост. К.П. Чулкова]. – М.: Педагогика, 1990. – 269 с.
169. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк; за ред. Л. М. Проколієнко; упорядники В. В. Андрієвська, Г. О. Балл, О. Т. Губко, О. В. Проскура. – К.: Радянська школа, 1989. – 608 с.
170. Костюк Г.С. Избранные психологические труды / Г.С. Костюк. – М., «Политиздат», 1988. – 245 с.
171. Котляр В.Н. Исследования взаимообусловленности педагогического самообразования и практической деятельности учителя: автореф. дисс. на соиск. ученой степени канд. пед. наук. / В.Н. Котляр. – М., 1970. – 24 с.
172. Кочергин А.Н. Моделирование мышления / А.Н. Кочергин. – М.: Изд-во политической литературы, 1969. – С. 184 – 212.
173. Кравчина Т.В. Природа творчості та психологічні аспекти творчої особистості / Т.В. Кравчина // Наукові записки. – 2012. – Випуск 20. – С.139 – 145. – (Серія «Психологія і педагогіка»).
174. Кравчук П.Ф. Формирование творческого потенциала личности в системе высшего образования: автореф. дис. на соиск. ученой степени докт. филос. наук / П.Ф. Кравчук. – М.: Моск. пед. университет, 1992. – 32 с.
175. Краевский В.В. Соотношение педагогической науки и педагогической практики / В.В. Краевский. – М., 1977. – С. 16 – 20.
176. Краних Е.М. Свободные вальдорфские школы / Е.М. Краних; [пер. с нем.]. – М.: Моск. центр вальдорфской педагогики, 1992. – 32 с.
177. Краткий психологический словарь / [под. ред. А.В. Петровского]. – М.: Политиздат, 1985. – 431 с.
178. Краткий педагогический словарь пропагандиста. – М.: Политиздат, 1988. – 368 с.
179. Кремень В.Г. Болонський процес: зближення, а не уніфікація / В.Г. Кремень // Дзеркало тижня. – 2003. – №48(473). – С. 15.
180. Кремень В.Г. Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум / Кремень В.Г. – К.: Грамота, 2007. – 576 с.

181. Кремень В.Г. Синергетика в освіті: контекст людино центризму: монографія / В.Г. Кремень, В.В. Ільїн. — К.: Педагогічна думка, 2012. — 368 с. — С. 238.
182. Крупська Н.К. Чим повинен володіти вчитель, щоб бути хорошим, щоб бути радянським педагогом: пед. твори: в 10 т. / Н.К. Крупська. — К.: Рад. шк., 1961. —Т. 3. — С. 609 — 611.
183. Крутецкий В.А. Психология математических способностей школьников / В.А. Крутецкий. — М.: Просвещение, 1968. — 432 с.
184. Кудрявцев В.Т. Психология развития человека / В.Т. Кудрявцев — Рига: Педагогический центр «Эксперимент», 1999. — 160 с.
185. Кузина Т.Ф. Педагогическое мастерство коллектива / Т.Ф. Кузина // Советская педагогика. — 1990. — № 6. — С. 54 — 59.
186. Кузьмина Н.В. Очерки психологии труда учителя / Н.В. Кузьмина. — Л.: ЛГУ, 1967. — 183 с.
187. Кухарев Н.В. На пути к профессиональному совершенству: книга для учителя / Н.В. Кухарев. — М.: Просвещение, 1990. — 159 с.
188. Лапин Н.И. Краткий словарь по социологии / Н.И. Лапин. — М.: Политиздат, 1989. — С. 144 — 145.
189. Леві В.Л. Нестандартна дитина / В.Л. Леві; [пер. з рос.]. — К.: Рад. шк., 1991. — 256 с.
190. Лысенкова С.Н. Когда легко учиться / С.Н. Лысенкова. — М.: Педагогика, 1985. — 175 с.
191. Левчук З.С. Формирование готовности к профессиональному творчеству у студентов педвуза: автореф. дис. на соиск. ученой степени доктора пед. наук: спец.13.00.01 «Общая педагогика и история педагогики» / З.С. Левчук. — Минск, 1992. — 19 с.
192. Лейтес Н.С. Раннее проявление одаренности / Н.С. Лейтес // Вопр. Психологии. — 1983. — № 4. — С. 27.
193. Лейтуейт Е. Как изобретать? / Лейтуейт Е., Гринг М. — М.: Мир, 1980. — С.110 — 150.
194. Лейтц Г. Психодрама: теория и практика. Классическая психодрама Я.Л. Морено / Лейтц Г.; [пер. с нем.]; общ. ред. и предисл. Е.В. Лопухиной и А.Б. Холмогоровой. — М.: Издательская группа «Прогресс», «Универс», 1994. — 352 с
195. Лернер И.Я. Дидактические основы методов обучения / И.Я. Лернер. — М.: Педагогика, 1981. — 186 с.

196. Леонтьев А.А. Педагогическое общение / А.А. Леонтьев. – М.: Знание. – №1. – 1979. – С. 7. – (Серия «Педагогика и психология»).
197. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / А.Н. Леонтьев. – [2-е изд.]. – М.: Педагогика, 1980. – 382 с.
198. Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения / А.Н. Леонтьев. – М.: Педагогика, 1983. – Т.1. – С. 385.
199. Лисовская В.А. Формирование творческого потенциала личности воспитателя в педвузе: автореф. дис. на соиск. ученой степени канд. пед. наук: спец.13.00.01 «Общая педагогика и история педагогики» / В.А. Лисовская. – К., 1984. – 16 с.
200. Лобас В. Деякі аспекти психології науково-технічної творчості / В. Лобас // Вісник ТДТУ. – 1996. – №1. – С. 127 – 129. – (Філософія).
201. Ломонова Н.Ф. Формирование творческого отношения студентов к обучению: дис. ... канд. пед. наук:13.00.01 / Ломонова Н.Ф. – К., 1992. – 168 с.
202. Лузина Л.М. Формирование творческой индивидуальности учителя в педагогическом вузе / Л.М. Лузина. – Ташкент: ФАН, 1986. – 95 с.
203. Луи де Бройль. По тропам науки / Луи де Бройль. – М.: Наука, 1962. – С. 265.
204. Лук А.Н. Мышление и творчество / А.Н. Лук. – М.: Политиздат, 1976. – 144 с.
205. Лук А.Н. Психология творчества / А.Н. Лук. – М.: Наука, 1978. – 127 с.
206. Лучшие психологические тесты для профотбора и профориентации: описание и руководство к использованию / [под ред. А.Ф. Кудряшова]. – Петрозаводск: Петроком, 1992. – 318 с.
207. Львова Ю.Л. Развивать дар творчества / Ю.Л. Львова. – К.: Рад. школа, 1987. – 133 с.
208. Львова Ю.Л. Творческая лаборатория учителя / Ю.Л. Львова. – М.: Просвещение, 1985. – 158 с.
209. Любарська О.М. Діяльність керівника школи по організації творчого пошуку вчителів: автореф. дис. ... канд. пед. наук / О.М. Любарська. – К., 1994. – 24 с.
210. Лямцев П.П. Формирование человека как личности. Социально-философский аспект / П.П. Лямцев. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1984. – 120 с.

211. Магістратура у Національному аграрному університеті. Частина 1: [навч. посіб.] / [укл. Д.О. Мельничук [та ін.]. – К.: Вид. НАУ. – 2008. – С. 4.
212. Макаренко А.С. Твори: в 7 т. Т. 5. / А.С. Макаренко. – К.: Рад. шк., 1954. – С. 246. – D. 425.
213. Макаренко А.С. Проблемы школьного советского воспитания: лекции: в 7 т. Т.5. / А.С. Макаренко. – М., 1958. – С. 173.
214. Макаренко А.С. Избранные произведения (Педагогическая поэма): в 3-х т. Т.1 / А.С. Макаренко; редкол.: Н. Д. Ярмаченко и др. – К.: Рад. школа, 1985. – 496 с.
215. Макаренко А.С. Избранные произведения (Флаги на башнях): в 3-х т. Т. 2. / А.С. Макаренко; редкол.: Н. Д. Ярмаченко и др. – [изд. 2-е, испр. и доп.]. – К.: Рад. школа, 1985. – 574 с. 184. Макаренко А.С. Избранные произведения (Общие проблемы педагогики): в 3-х т. Т. 3. / А.С. Макаренко; редкол.: Н. Д. Ярмаченко и др. – К.: Рад. школа, 1985. – 592 с.
216. Максименко С.Д. Психологія особистості: [підручник] / С.Д. Максименко, К.С. Максименко, М.В. Папуча. – К.: ТОВ «КММ», 2007. – 296 с.
217. Маркова А.К. Формирование мотивации учения: кн. для учителя / А.К. Маркова, Т.А. Матис, А.Б. Орлов. – М.: Просвещение, 1990. – 192 с.
218. Маркова А.К. Психологические критерии и ступени профессионализма учителя / А.К. Маркова // Педагогика. – 1995. – № 6. – С. 55 – 63.
219. Масанери М. Современная технология и экономическое развитие Японии / Масанери М.; [пер.с англ.]. – М.: Экономика, 1986. – С. 139.
220. Маслоу А. Мотивация и личность / Маслоу А. – [3-е узд.]. – СПб.: Питер, 2003. – 352 с. – (Серия «Мастера психологи»).
221. Матюшкин А.М. Концепция творческой одаренности / А.М. Матюшкин // Вопросы психологии. – 1989. – № 6. – С. 29.
222. Мэй Р. Мужество творить / Мэй Р. – М.: Инициатива, 2001. – 128 с.
223. Мельников В.М. Введение в экспериментальную психологию личности / В.М. Мельников, Л.Т. Ямпольский. – М.: Просвещение, 1985. – 319 с.

224. Менегетти А. Система и личность / А. Менегетти / Пер. с итальянского ННБФ «Онтопсихология». – [изд. 2-е, исправ. и допол.]. – М.: ННБФ «Онтопсихология», 2007. – 352 с. – С. 16.
225. Мерлин В.С. Проблемы экспериментальной психологии личности / В.С. Мерлин. – Пермь, 1970. – С. 55 – 56.
226. Мерлин В.С. Очерк интегрального исследования индивидуальности / В.С. Мерлин. – М.: Педагогика, 1986. – 254 с.
227. Метод научной педагогики Марии Монтессори / [сост. и ред. З.Н. Борисова, Р.А. Семерникрва]. – К.: Ділова Україна, 1993. – 132 с.
228. Мнацаканян Л.И. Личность и оценочные способности старшеклассников: книга для учителя / Л.И. Мнацаканян. – М.: Просвещение, 1991. – 191 с.
229. Многоуровневое педагогическое образование в Волгоградском государственном педагогическом университете. Особенности. Концепция. Модель / [под ред. Н.К. Сергеева]. – Волгоград: Перемена, 1994. – 36 с.
230. Моляко В.О. Актуальні соціально-психологічні аспекти обдарованості / В.О. Моляко // Обдарована дитина. – 1998. – №1. – С. 4 – 5.
231. Моляко В.А. Психология конструкторской деятельности / В.А. Моляко. – М.: Машиностроение, 1983. – 134 с.
232. Моляко В.А. Психология решения школьниками творческих задач / В.А. Моляко. – К.: Радянська школа, 1983. – 96 с.
233. Моляко В.А. Проблема психологического изучения таланта / В.А. Моляко // Психологическая наука: проблемы и перспективы. – Часть III: способности, труд, творчество. – Киев, 1990. – С.73 – 74.
234. Моляко В.А. Проблемы психологии творчества и разработка подхода к изучению одаренности / В.А. Моляко // Вопросы психологии. – 1994. – № 5. – С. 86 – 95.
235. Моляко В.О. Психологічна готовність до творчої праці / В.О. Моляко. – К.Знання, 1989. – 48 с.
236. Монтень М. Опыты. Избранные произведения в 3-х томах / Монтень М.; [пер.с англ.]. – М.: Голос, 1992. – Т. 1. – С. 165.
237. Мороз О.Г. Перші кроки до майстерності / О.Г. Мороз, В.П. Омеляненко. – К.: Товариство «Знання», 1992. – 112 с.
238. Мясищев В.Н. О связи проблем психологии отношения и психологии установки / В.Н. Мясищев // Понятие установки и отноше-

- ния в медицинской психологии. – Тбилиси: Мец. сребра, 1970. – С. 9 – 12.
239. Немов Р.С. Экспериментальная педагогическая психология и психодиагностика / Р.С. Немов. – М.: Просвещение: ВЛАДОС, 1995. – 512 с.
240. Неопубликованная рукопись Выготского. – М.: Вестник МГУ, 1986. – № 1. – С. 29. (Серия 14. – Психология).
241. Никитин Б.П. Мы, наши дети и внуки / Б.П. Никитин, Л.А.Никитина. – [3-е изд.]. – М.: Молодая гвардия, 1989. – С. 255 – 299.
242. Нікітін Б.П. Сходинки до творчості або розвиваючі ігри / Б.П. Нікітін. – К.: Рад. шк., 1991. – С. 5 – 12.
243. Ніколенко Д.Ф. Індивідуально-психологічні особливості особистості / Д.Ф. Ніколенко, Л.М. Проколієнко. – Київ: КДП імені О.М. Горького, 1987 – 42 с.
244. Ніколенко О.С. Творчість. Навчально-тематичний план і програми з розвитку творчих можливостей молодших школярів (1 – 4 класи) для вчителів, керівників загальноосвітніх шкіл, ліцеїв, гімназій, студентів та викладачів педагогічних спеціальностей вищих навчальних закладів / О.С. Ніколенко, Л.А. Онищук, С.О. Сисоєва // Початкова школа. – 1994. – № 6. – С. 41 – 44. – 1995. – № 1. – С. 45 – 47. – 1995. – № 2. – С. 27 – 29. – 1995. – № 7. – С. 38 – 40.
245. Новый тлумачний словник української мови (42000 слів) для студ. вищих та серед, навч. закл. / [уклад. В. Яременко, О. Сліпушко]: в 4 т. – К.: Аконіт, 1999. – Т. 2. – 911 с.
246. Новікова О.В. Українська школа дослідження творчості / О.В. Новікова // Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Проблеми сучасної психології. – 2011. – Випуск 14. – С. 553 – 559.
247. Новое педагогическое мышление / [под ред. А.В. Петровского]. – М.: Педагогика, 1989. – 280 с.
248. Новые исследования в психологии и возрастной физиологии / [отв. ред. В.В. Давыдов]. – М.: Педагогика, 1989. – № 2. – 152 с.
249. Обновление содержания управления школой в условиях демократизации образования: тезисы выступлений на семинарах и конференциях педагогических работников г. Ростова-на-Дону (1989/90 учебный год). – Ростов н/Д. – 1990. – 32 с.

250. Общая психология / [под ред. А.Г. Ковалева]. – М.: Просвещение, 1973. – С. 58.
251. Общая психология: учебн. пособие для пед. ин-тутов / [под ред. А.В. Петровского]. – М.: Просвещение, 1970. – 432 с.
252. Обухова Н.П. Развитие творчества студентов как педагогическая проблема в вузах США: автореф. дис. на соиск. ученой степени канд. пед. наук / Н.П. Обухова. – Казань, 1990. – 17 с.
253. Одаренные дети / [общ. ред. Г.В. Бурменской и В.М. Слущкого; предисл. В.М. Слущкого]. – М.: Прогресс, 1991. – 376 с.
254. Огнев'юк В.О. Філософія освіти в структурі наукових досліджень феномену освіти / В.О. Огнев'юк // Науково-методичний журнал «Шлях освіти». – 2009. – № 4 (54). – С. 2 – 6.
255. Огнев'юк В.О. Homo educatus / В.О. Огнев'юк // Філософія. Політологія / Вісник київського університету імені Тараса Шевченка. – К: 2003. – Вип. 51. – С. 126 –134.
256. Окунев А.А. Спасибо за урок, дети: О развитии творческих способностей учащихся / А.А. Окунев // Книга для учителя: из опыта работы. – М.: Просвещение, 1988. –128 с.
257. Орлов Ю.М. Восхождение к индивидуальности: книга для учителя / Ю.М. Орлов. – М.: Просвещение, 1991. – 287 с.
258. Основы педагогического мастерства: учебн. пособие для пед. спец. высш учебн. заведений / [И.А. Зязюн, И.Ф. Кривonos, Н.Н. Тарасевич и др.]; под ред. И.А. Зязюна. – М.: Просвещение, 1989. – 302 с.
259. Основи педагогічної творчості вчителя: навчально-тематичний план і програма курсу для студентів педагогічних інститутів і університетів / [уклад. Сисоева С.О., Барко В.І., Бушовський І.В. та ін.]; заг. ред. С.О. Сисоевої. – К.: КГПІ імені О.М. Горького. – 1991. – 143 с.
260. Островерхова Н.М. Ефективність управління загально-освітньою школою: соціально-педагогічний аспект: монографія / Н.М. Островерхова, Л.І. Даніленко. – К.: Школяр, 1995. – 302 с.
261. Островський К.С. Підготовка фахівців в Україні: проблеми, перспективи на порозі третього тисячоліття / К.С. Островський. – Хмельницький, 2002. – 346 с.
262. Павлик Н.В. Психодіагностика професійно-значущих характерологічних якостей особистості до творчої педагогічної діяльності / Н. В. Павлик // Актуальні проблеми психології [Текст]: [зб. наук.

- пр.] / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – Житомир: ЖДУ, 2009. – Т. 12: Проблеми психології творчості, вип. 7 / [за заг. ред.: В. О. Моляко]. – 2009. – 343 с. – С. 209 – 216.
263. Падалко Г.М. Методичні засади науково-педагогічного керівництва підготовкою магістерської роботи – Г.М. Падалко // Теорія і методика мистецької освіти: зб. наук. праць. – К.: НПУ, 2003. – Вип. 4. – С. 12 – 17.
264. Паламарчук В.Ф. Логические методы и приемы обучения, условия их эффективного применения: выбор методов обучения в средней школе / Паламарчук В.Ф. / под ред. Ю.К. Бабанского. – М.: Педагогика, 1981. – 87 с.
265. Педагогика / [под ред. Ю.К. Бабанского]. – М.: Просвещение, 1983. – 177 с.
266. Педагогический поиск / [сост. И.Н. Бажанова]. – [2-е изд.]. – М.: Педагогика, 1988. – 472 с.
267. Педагогическая диагностика в школе / [Кочетов А.И., Коломинский Я.Л., Прокопьев И.И. и др.]; под ред. А.И. Кочетова. – Минск: Народная асвета, 1987. – 223 с.
268. Педагогическое творчество: теоретические аспекты: сб. науч. тр. / [редкол.: В.В. Крижко, Г.И. Григоренко, Т.И. Сушенко и др.]. – Запорожье. – 1994. – 82 с.
269. Педагогічні інновації у сучасній школі / [ред. кол. І.Г. Єрмаков (відп. ред.), В.Ф. Паламарчук, Д. І. Румянцева, В.Г. Шевченко]. – К.: «Освіта», 1994. – 88 с.
270. Петрасинский З. Познай себе / З. Петрасинский; [пер. з польськ. ВЛ. Романця]. – К.: Рад. шк., 1988. – С. 67 – 72.
271. Петрович Н.Т. Люди и биты. Информационный взрыв, что он несет / Н.Т. Петрович. – М.: Знание, 1986. – 192 с.
272. Петровский А.В. Личность. Деятельность. Коллектив / А.В. Петровский. – М.: Политиздат, 1982. – 255 с.
273. Петровский А.В. Общая психология / А.В. Петровский. – М.: Просвещение, 1986. – С. 401 – 460.
274. Пехота О.М. Професійна індивідуальність майбутнього вчителя / О.М. Пехота // Педагогіка і психологія. – 1994. – № 4. – С. 106 – 113.
275. Печчеи А. Человеческие качества / А. Печчеи [общ. ред. и вступ. статья Д.М. Гвишиани]. – М.: Прогресс, 1985. – 312 с.

276. Підласний І.П. Як підготувати ефективний урок: книга для вчителя / І.П. Підласний. — К.: Рад. шк., 1989. — С. 90 — 178.
277. Пикельная В.С. Теоретические основы управления: школоведческий аспект / В.С. Пикельная. — М.: Высшая школа, 1990. — 173 с.
278. Пискунов А.И. Педагогическое образование: цель, задачи и содержание / А.И. Пискунов // Педагогика. — 1995. — № 4. — С. 59 — 63.
279. Платонов К.К. Проблемы способностей / К.К. Платонов. — М.: Наука, 1972. — 312 с.
280. Платонов К.К. Краткий словарь системы психологических понятий: учебное пособие для учебных заведений профтехобразования / К.К. Платонов. — [2-е изд. перераб. и доп.]. — М.: Высш. школа, 1984. — 174 с.
281. Познавательные процессы и способности в обучении: учебн. пособие для студентов пед. ин-тов / [под ред. В.Д. Шадрикова]. — М.: Просвещение, 1990. — С. 80 — 100.
282. Половинкин А.И. Основы инженерного творчества / А.И. Половинкин. — М.: Машиностроение, 1988. — 368 с.
283. Поляков С.Д. О новом в воспитании / С.Д. Поляков. — М.: Знание, 1990. — № 2. — С. 17 — 34.
284. Пономарев Я.А. Психология творчества / Я.А. Пономарев. — М.: Наука, 1976. — 294 с.
285. Пономарев Я.А. Психология творчества и педагогика / Я.А. Пономарев. — М.: Педагогика, 1976. — 280 с.
286. Пономарев Я.А. Психика и интуиция / Я.А. Пономарев. — М.: Изво политической литературы, 1967. — 256 с.
287. Посталюк Н.Ю. Творческий стиль деятельности. Педагогический аспект / Н.Ю. Посталюк. — Казань: изд-во Казанск. ун-та, 1989. — С. 49 — 50.
288. Поташник М.М. Педагогическое творчество: проблемы развития и опыт: пособие для учителя / М.М. Поташник. — К.: Рад. шк., 1983. — 187 с.
289. Поташник М.М. В поисках оптимального варианта / М.М. Поташник. — М.: Педагогика, 1988. — 192 с.
290. Приходько О.Е. Развитие творческого потенциала будущего учителя в процессе учебно-игровой деятельности: дис. ... канд. пед. наук / Приходько О.Е. — Харьков, 1994. — 157 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

291. Просецкий П.А. Психология творчества: учебное пособие / П.А. Просецкий, В.А. Семиченко. — М.: Изд-во «Прометей» МГПИ им. В.И. Ленина, 1989. — 83 с.
292. Професійна освіта: ціннісні орієнтації сучасності: [зб. наук. пр. / заг. ред. Зазюн І.А.; Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих АПН України]. — К. — Харків: НТУ «ХПІ», 2009. — 472 с.
293. Психологические вопросы выявления одаренности: в помощь специалисту и лектору / [науч. ред. Т.Н. Третьяк]. — М.: Знание, 1992. — С. 4.
294. Психология творчества / [под ред. Я.А. Пономарева]. — М.: Наука, 1990. — 224 с.
295. Психология педагогического общения: тезисы докладов научно-практической конференции / НИИ общей и пед. психологии АПН СССР, НИИ психологии МНО УССР, Кирг. гос. пед. Институт. — К., 1990. — С. 40 — 41. — С. 38 — 39.
296. Психолого-педагогическая диагностика личности будущего учителя в системе профессиональной ориентации. Методические рекомендации для учителей школы, преподавателей педагогических институтов и педагогических факультетов университетов / [сост. В.Ф. Моргун]. — К.: РУМК, 1990. — 64 с.
297. Пушкин В.Н. Эвристика — наука о творческом мышлении / Пушкин В.Н. — М.: Политиздат, 1967. — 272 с.
298. Радул В. Розвиток та формування якісних характеристик особистості / В. Радул // Щомісячний науково-педагогічний журнал «Рідна школа». — 2012. — № 8 — 9. — С. 11.
299. Радянський енциклопедичний словник. — М.: Советская энциклопедия, 1982. — С. 1322. — Рос. мовою.
300. Развитие и диагностика способностей / [отв. ред. В.Н. Дружинин, В.Д. Шадриков]. — М.: Наука, 1991. — 181 с.
301. Развитие творческой активности школьников / [под ред. А.М. Матюшкина]; науч.-исслед. ин-т общей и педагогической психологии Акад. пед. наук СССР. — М.: Педагогика, 1991. — 155 с.
302. Райгородский Д.Я. (редактор-составитель). Теории личности в западно-европейской и американской психологии. Хрестоматия по психологии личности / Д.Я. Райгородский. — Самара: Издательский Дом «Бахрах», 1996. — 480 с.

303. Рахимов А.З. Формирование творческого мышления школьников в процессе учебной деятельности / А.З. Рахимов. – Уфа: БГПИ, 1988. – 163 с.
304. Раченко И.П. Принципы научной организации педагогического труда / И.П. Раченко. – К.: Рад. шк., 1989. – 190 с.
305. Резерв успеха – творчество / [под ред. Г. Нойнера, В. Калвейта, Х. Клейна]. – М.: Педагогика, 1989. – 120 с.
306. Рейтингова система оцінки успішності студентів: 36. наук. пр. / [ред. кол. В.А. Козаков (відп. ред.) та ін.] – К.: УМКВО, 1992. – 204 с.
307. Рибальченко О.В. Використання гумору як засобу самореалізації творчого потенціалу в підлітковому віці / О.В. Рибальченко // Актуальні проблеми психології: [зб. наук. пр.]. Т. 12. Проблеми психології творчості. Вип. 7 / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України; [редкол.: Моляко В. О., Коваленко А. Б., Мойсеєнко Л. А. та ін.; відп. секр. Н. В. Медведєва]; за ред. В. О. Моляко. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 343 с. – С. 261 – 267.
308. Роджерс Н. Творчество как усиление себя / Н. Роджерс // Вопросы психологии. – 1990. – № 1. – С. 164 – 168.
309. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К. Роджерс. – М., 1994. – 480 с.
310. Розанов В.В. Сумерки просвещения / В.В. Розанов / [сост. В.Н. Щербакон]. – М.: Педагогика, 1990. – С. 23 – 27.
311. Розвиток творчої особистості в умовах екологічної кризи: науково-програмно-методичний посібник для директорів шкіл та поза-шкільних закладів, методистів, вчителів, керівників гуртків і факультативів та шкільних психологів. В двох частинах: Частина I. Результати експериментальних і науково-практичних досліджень / [за наук. ред. О.В. Киричука і В.В. Рибалки]. – Київ: Інститут психології АПН України, Міністерство у справах захисту населення від наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, Міністерство освіти України, 1993. – 124 с.
312. Роменець В.А. Психологія творчості / В.А. Роменець. – К.: Вища школа, 1971. – 242 с.
313. Ротенберг В.С. Мозг. Обучение. Здоровье / В.С. Ротенберг, С.М. Бондаренко. – М., 1989. – 339 с.
314. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание / С.Л. Рубинштейн. – М.: Изд. акад. наук СССР, 1957. – 328 с.

315. Рубинштейн С.Л. Проблема способностей и вопросы психологической теории / С.Л. Рубинштейн // Вопросы психологии. – 1960. – № 3. – С. 3 – 15.
316. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – М.: Учпедиздат, 935. – С. 87.
317. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – М.: Учпедиздат, 940. – С. 537.
318. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – [2-е изд.]. – М.: Учпедиздат, 1946. – С. 347 – 641.
319. Рувинский Л.И. Теория самовоспитания / Л.И. Рувинский. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1973. – 263 с.
320. Рюриков Ю. Самое утреннее из чувств / Ю. Рюриков. – К.: Знание, 1986. – 250 с.
321. Савченко О.Я. Грані дидактичної системи В.О.Сухомлинського / О.Я. Савченко // Початкова школа. – 1993. – № 10. – С.16.
322. Сагарда В.В. Система підготовки педагога в умовах університетської освіти: дис. ... докт. пед. наук:13.00.01/ Сагарда В.В. – К., 1992. – 48 с.
323. Саймон Б. Общество и образование: пер. с англ. / Саймон Б. / [общ. ред. и предисл. В.Я. Пилиповского]. – М.: Прогресс, 1989. – 200 с.
324. Саламатов Ю.П. Как стать изобретателем: 50 часов творчества: книга для учителя / Ю.П. Саламатов. – М.: Просвещение, 1990. – 240 с.
325. Саламатов Ю.П. Изобретателями не рождаются / Ю.П. Саламатов // Народное образование. – 1989. – № 3. – С. 78.
326. Самарин Ю.А. Система и динамика установления деятельности как творчества: вопросы активизации мышления и творческой деятельности учащихся / Ю.А. Самарин. – М., 1964. – С. 45.
327. Сафіулін В.І. У центрі уваги – особистість / В.І. Сафіулін // Рідна школа. – 1996. – № 10. – С. 12 – 13.
328. Селье Г. От мечты к открытию: как стать ученым / Г. Селье / [под ред. М.Н. Кондрашовой и И.С. Хорола]. – М.: Просвещение, 1987. – 372 с.
329. Семиченко В.А. Психология эмоций / В.А. Семиченко. – Луганск: НПФ «Осирис», 1996. – 67 с.

330. Сенашенко В.С. Магістратура: свобода вибору и свобода маневра / В.С. Сеноменко // Высшее образование в России. – №3. – 2000. – С. 26 – 29.
331. Сидоренко Ж.В. Природа творчості та психологічні аспекти творчої особистості / Ж.В. Сидоренко // Наукові конференції ВНТУ ІХ МНПК «Гуманізм та освіта». – Вінниця, 2008. – Режим доступу: // <http://conf.vstu.edu.ua/humed/2008/txt/Sidorenko1.php>
332. Синельников В. Исследование воображения и творчества детей дошкольного возраста в зарубежной психологии / В. Синельников // Дошкольное воспитание. – 1993. – № 10. – С. 69 – 72.
333. Сисоєва С.О. Основи педагогічної творчості вчителя: навчальний посібник / С.О. Сисоєва. – К.: ІСДОУ, 1994. – 112 с.
334. Сисоєва С.О. Підготовка вчителя до формування творчої особистості учня: монографія / С.О. Сисоєва. – К.: Поліграфкнига, 1996. – 406 с.
335. Сисоєва С.О. Педагогічна творчість: монографія / С.О. Сисоєва. – Х. – К.: Книжкове видавн. «Каравела», 1998. – С. 19.
336. Сисоєва С.О. Нариси з історії розвитку педагогічної думки: [навчальний посібник] / С.О. Сисоєва, І.В. Соколова – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 308 с.
337. Сисоєва С.О. Освіта і особистість в умовах постіндустріального світу: монографія. / С.О. Сисоєва – Хмельницький: ХГПА, 2008. – С. 30.
338. Сисоєва С.О. Формування психолого-педагогічної компетентності студентів вищих навчальних закладів непедагогічного профілю / Проблеми освіти у Польщі та в Україні в контексті процесів глобалізації та євроінтеграції: зб. матеріалів Міжн. науково-практичної конференції. – 22-24 квітня, 2009 року. Київ – Житомир / за ред. В. Кременя, Т. Левовицького, С. Сисоєвої. – К.: КІМ, 2009. – 800 с. – С. 192 – 202.
339. Сисоєва С.О. Вища освіта України: реалії сучасного розвитку / С.О. Сисоєва, Н.Г. Батечко / Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Київський університет імені Бориса Грінченка, Національний університет біоресурсів і природокористування України. – К.: ВД ЕКМО, 2011. – 368 с. – С. 235 – 255.
340. Сисоєва С.О. Інтерактивні технології навчання дорослих: навчально-методичний посібник / С.О. Сисоєва; НАПН Украї-

- ни, Ін-т педагогічної освіти і освіти дорослих. – К.: ВД «ЕКМО», 2011. – 320 с.
341. Скотт Дж.Г. Сила Ума. Описание пути к успеху в би знесе / Скотт Дж.Г. – Киев: Внешторгиздат, 1991. – 200 с.
342. Скульский Р.П. Учитесь быть учителем / Р.П. Скульский. – М.: Педагогика, 1986. – 144 с.
343. Скульський Р.П. Підготовка майбутніх вчителів до педагогічної творчості / Р.П. Скульський. – К.: Вища школа, 1992. – 135 с.
344. Словник іншомовних слів. – К., 1985. – С. 252.
345. Смутьсон М.Л. Некоторые методы формирования творческих способностей учащихся / М.Л. Смутьсон // Творчество, творческие способности и творческие методы в педагогической деятельности. – Суми, 1990. – С. 62 – 69.
346. Снимщикова Э.В. Творчество как вариант проявления позитивных девиаций поведения / Э.В. Снимщикова // Общество: политика, экономика, право, 2009. – № 1 – 2. – С. 113 – 119.
347. Соколова В.Н. Отцы и дети в меняющемся мире / В.Н. Соколова, Г.Я. Юзefович. – М.: Просвещение, 1991. – 223 с.
348. Социология / [Осипов Г.В., Коваленко Ю.П., Щипанов Н.И., Яновский Р.Г.]. – М.: Мысль, 1989. – 446 с.
349. Спиркин А.Г. О творческой силе человеческого разума / А.Г. Спиркин / Послесловие // Гиргинов Г. Наука и творчество. – М.: Прогресс, 1979. – С. 332 – 352.
350. Стратегії творчої діяльності: школа В.О. Моляко / [за загальною редакцією В.О. Моляко]. – К.: «Освіта України», 2008. – 702 с.
351. Сунцов Н.С. Управление общеобразовательной школой: вопросы теории и практики / Н.С. Сунцов. – М.: Педагогика, 1982. – 144 с.
352. Сухомлинська О.В. Розвиток особистості і освіта: історичний вимір / О.В. Сухомлинська // Педагогіка і психологія: вісник АПН України. Наук.-теорет. та інформаційний журнал / Академія педагогічних наук України. – Київ, 2008. – № 2. – С. 15
353. Сухомлинский В.А. Наша «скрипка» / В.А. Сухомлинский // Радянська освіта. – 1966, 21 травня.
354. Сухомлинский В.А. Разговор с молодым директором школы / В.А. Сухомлинский. – М.: Просвещение, 1973. – С. 51 – 62.
355. Сухомлинский В.А. Сто советов учителю / В.А. Сухомлинский. – К.: Радянська школа, 1984. – 254 с.

356. Сухомлинский В.А. Избранные педагогические сочинения: в 3-х т. Т.1. / В.А. Сухомлинский / [сост. О.С. Богданова, В.З. Смаль]. – М.: Педагогика, 1979. – 560 с.
357. Сухомлинский В.А. Избранные педагогические сочинения: в 3-х т. Т.2. / В.А. Сухомлинский. – М.: Педагогика, 1980. – 384 с.
358. Сухомлинский В.А. Избранные педагогические сочинения: в 3-х т. Т.3. / В.А. Сухомлинский. – М.: Педагогика, 1981. – 640 с.
359. Таинственнее, чем мир... / [сост., авт. введения и комментариев В.М. Кларин, В.М. Петров]. – М.: Знание, 1991. – 80 с.
360. Талызина Н.Ф. Управление процессом усвоения знаний / Н.Ф. Талызина. – М.: Изд-во МГУ, 1975. – 343 с.
361. Тафель Р.Е. Диагностические методики для выявления (идентификации) творческих личностей в американской психологии / Р.Е. Тафель. – М.: НИИ общей и пед. психологии АПН СССР, 1974.
362. Теплов Б.М. Конспекты и комментарии к книге А. Анастаси / Б.М. Теплов // Проблемы дифференциальной психофизиологии. – М., 1969. – Т. 6. – С. 304 – 339.
363. Третяк Т.М. Концепція творчого сприймання / Т.М. Третяк // Актуальні проблеми психології: Проблеми психології творчості: Зб.наук.праць / За ред. В.О. Моляко. – Т.12. – Вип.5. – Ч.1. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2008. – С. 7 – 14.
364. Трик Х.Е. Основные направления экспериментального изучения творчества / Х.Е. Трик // Хрестоматия по общей психологии. Психология мышления / [под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер, В.В.Петухова]. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1981. – С. 298 – 304.
365. Ухтомский А.А. Письма / А.А. Ухтомский // Новый мир. – 1973. – № 1. – С. 254.
366. Ушинский К.Д. Людина як предмет виховання / К.Д. Ушинський // Вибр. пед. твори: у 2 т. Т.1. – К.: Рад. школа, 1983. – С. 193.
367. Ушинский К.Д. Твори в 6-ти томах / К.Д. Ушинський. – К.: Рад. школа, 1954 – 1955.
368. Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори: В 2-х т. Т.1. / К.Д. Ушинський; [ред. кол.: Б.Н. Столетов (гол.) та ін.]. – К.: Рад. школа, 1983. – 488 с.

369. Федоришин Б.О. Психолого-педагогічні основи професійної орієнтації: дис. ... докт. пед. наук:13.00.04 / Федоришин Б.О. – К., 1996. – 383 с.
370. Феномен інновацій: освіта, суспільство, культура: монографія / за ред. В.Г. Кременя. – К.: Педагогічна думка. – 2008. – 472 с.
371. Фейдимен Джеймс. Теория и практика личностно-ориентированной психологии / Фейдимен Джеймс, Фрейгер Роберт. – М.: ВИНТИ, 1996. – 430 с.
372. Феоктистова О.Л. Цілісний підхід – методологічний принцип виховання творчої особистості / О.Л. Феоктистова // Нові технології виховання: Зб. наук, статей / [відп. ред. С.В. Кириленко]. – К.: ІСДО, 1995. – С. 105 – 114.
373. Филиппов Л.И. Проблема субъекта исторического творчества в философии Ж.-П. Сартра / Л.И. Филиппов // Человек и его бытие как проблема современной философии. – М.: Наука, 1978. – С. 61 – 97.
374. Философский энциклопедический словарь / [редкол. С.С. Аверинцев]. – [2-е изд.]. – М.: Сов. энциклопедия, 1989. – 815 с.
375. Фрейд З. Психология бессознательного: сб. произв. / З. Фрейд / [сост., науч. ред., авт. вступ. ст. М.Г. Ярошевский]. – М.: Просвещение, 1990. – С. 266 – 369.
376. Фридман Л.М., Кулагина И.Ю. Психологический справочник учителя / Л.М. Фридман, И.Ю. Кулагина. – М.: Просвещение, 1991. – 288 с.
377. Фридман Л.М., Изучение личности учащихся и ученических коллективов: книга для учителя / Л.М. Фридман, Т.А. Пушкина, Т.Я. Каплунович. – М.: Просвещение, 1988. – 207 с.
378. Фромм Е. Человек для себя / Фромм Е.; [пер. с англ. и послесл. Л.А. Чернышевой]. – М.: «Коллегиум», 1992. – 253 с.
379. Харламов И.Ф. Основа основ педагогических исследований / И.Ф. Харламов // Советская педагогика. – 1983. – №3. – С. 121.
380. Хмель Н.Д. Теоретические основы профессиональной подготовки учителя: дис. ... докт. пед. наук:13.00.01 / Хмель Н.Д. – Алма-Ата, 1986. – 376 с.
381. Хозяинов Г.И. Педагогическое мастерство преподавателя: методическое пособие / Г.И. Хозяинов. – М.: Высш. школа, 1988. – 168 с.

382. Холодная М.А. Исследование визуального мышления / М.А. Холодная // Старовойтенко Е.Б., Холодная М.А. Методические рекомендации и учебные задания по теме «Мышление» практикума по общей и инженерной психологии для студентов отделения психологии философского факультета. – Киев: КРУ, 1988. – 42 с. – С. 26 – 29.
383. Хомерники О.Г. Развитие школы как инновационный процесс: методическое пособие для руководителей образовательных учреждений / О.Г. Хомерники, М.М. Поташник, А.В. Лоренсов / [под ред. М.М. Поташника]. – М.: Новая школа, 1994. – 64 с.
384. Хроменков Н.А. Образование. Человеческий фактор. Общественный прогресс / Н.А. Хроменков. – М.: Педагогика, 1989. – 192 с.
385. Худоминский П.В. Актуальные теоретические проблемы управления просвещением заведующих рай(гор)оно / П.В. Худоминский. – М.: Педагогика, 1984. – 119 с.
386. Цапок В.А. Творчество: Философский аспект проблемы / В.А. Цапок. – Кишинев, 1989. – 152 с.
387. Циба В.Т. Алгоритм життєвого шляху успішної творчої особистості / В.Т. Циба // Соціальна психологія. – 2005. – № 6. – С. 18 – 30.
388. Цирульников А.М. Анализ функций управления общеобразовательной школой / А.М. Цирульников // Советская педагогика. – 1977. – № 4. – С. 84.
389. Черепанов В.С. Экспертные оценки в педагогических исследованиях / В.С. Черепанов. – М.: Педагогика, 1989. – С. 110.
390. Чуба О.Є. Формування креативності студентів як психолого-педагогічна проблема / О. Є. Чуба // Актуальні проблеми психології: [зб. наук. пр.] / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – Т. 12: Проблеми психології творчості, Вип. 7. – С. 318 – 323.
391. Чудновский В.Е. Одаренность: дар или воспитание / В.Е. Чудновский, В.С. Юркевич. – М.: Знание, 1990. – 80 с.
392. Шакуров Р.Х. Директор школы и педагогический коллектив / Р.Х. Шакуров. – К.: Радянська школа, 1977. – 144 с.
393. Шакуров Р.Х. Творческий рост педагога / Р.Х. Шакуров. – М.: Знание, 1985. – 80 с.

394. Шакуров Р.Х. Социально-психологические основы управления: руководитель и педагогический коллектив / Р.Х. Шакуров. – М.: Просвещение, 1990. – 208 с.
395. Шамова Т.И. Активизация учения школьников / Т.И. Шамова. – М.: Педагогика, 1982. – 209 с.
396. Шамова Т.И. Управление образовательным процессом в адаптивной школе / Т.И. Шамова, Т.М. Давыденко. – М.: Центр «Педагогический поиск», 2001. – 384 с. – С. 58.
397. Шаран Р.В. Проблема стандартизації програм підготовки магістрів інформаційних технологій у вищій школі України [Електронний ресурс] / Р.В. Шаран. – Режим доступу: http://www.intellect-invest.org/rus/pedagog_editions_e_magazine_pedagogical_scienc_autors_sharan_rvl. – Назва з екрану
398. Шаталов В.Ф. Педагогическая проза / В.Ф. Шаталов. – М.: Педагогика, 1980. – 94 с.
399. Шевченко П.И. Подготовка студентов к профессионально-педагогическому творчеству / П.И. Шевченко, Б.Д. Красовский, И.С. Дмитрик. – К.: Наук, думка, 1992. – 148 с.
400. Щербаков А.И. Психологические основы формирования личности советского учителя / А.И. Щербаков. – Л.: Просвещение, 1967. – 266 с.
401. Шорохова Е.В. Психологический аспект проблемы личности / Е.В. Шорохова // Теоретические проблемы психологии личности. – М., 1974. – С. 31 – 33. – С. 18.
402. Шпалинский В.В. Диагностические методы в работе педагога / В.В. Шпалинский, И.В. Распалов. – Донецк: Изд-во ДГУ, 1992. – 107 с.
403. Штерн В. Одаренность детей и подростков / В. Штерн – Киев, 1986. – 65 с.
404. Шубинский В.С. Педагогика творчества учащихся / В.С. Шубинский – М.: Изд-во «Знание». – 1988. – № 8. – С. 42 – 60.
405. Arieti S. Creativity / S. Arieti. – N.Y., 1979.
406. Becker Gr. Some social roots of the mad gemus controversy / Gr. Becker // Knowledge and society: Studies in the socialosy of culture last a bresent. Graenwich. –1981. – Nol 3. – p. 1-34, p. 5.
407. Coopersmith S. The Antecedents of Self Esteem / S. Coopersmith. – San Francisko: Freeman, 1967. – 223 p.

408. Davis G. Creativity is for ever / G. Davis. – N.Y., 1981.
409. Davis R.H. Konstruowanie systemu Kształcenia / R.H. Davis, L.T. Alexander. – Warszawa, 1983.
410. Farley F.H. Basicprocess individual difference / F.H. Farley. – Chicago, 1981.
411. Fromm E. The creative attitude in H. Andercon (Ed.). Creativity and its cultivayion / E. Fromm – New York: Harper and Row, 1959.
412. Lesiak-Laska E.I. Uwarunkowania i efekty innowacji pedagogicznych nauczycieli klas początkowych / E.I. Lesiak-Laska. – Rzeszow, 1992. – 298 с.
413. Milos V. Systemovy pristup k rizinia rozhodovani / V. Milos. – Podn. Organ. – 1971. – №1. – С. 14 – 16.
414. Nauczyciel Akademicki w refleksji nad własna praktyka edukacyjna / [pod redakcja: Alicji Anny Kotusiewicz, Genowefy Koc-Seniuch. – Warszawa. – Wydawnictwo «Zak». 2008. – 305 s.
415. Rogers C.R. Client Centered Fherary / C.R. Rogers. – Boston: Houghton Mifflin, 1955. – 136 p.
416. Rosenberg M. Society and the Addescent Self-image / M. Rosenberg. – Princeton: Jniversity Press, 1965. – 287 p.
417. Torrance E.P. Guiding creative talent / E.P. Torrance. – N.Y., 1962.
418. Wilsz I. Prognozowanie rozwoju parametrow charakteru uczniow w celu optymalnego wyboru przysz lego zawodu / I. Wilsz // Szkoła Zawodowa. – 1987. – nr. 1. – s. 14 – 19.

ДОДАТОК

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА**

**Гуманітарний інститут
Кафедра теорії та історії педагогіки**

ПЕДАГОГІКА ТВОРЧОСТІ

НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА
для спеціальності 8.18010021 Педагогіка вищої школи
(галузь знань: 1801 Специфічні категорії,
освітньо-кваліфікаційний рівень «магістр»,
за вимогами кредитно-модульної системи)

Київ – 2013

УДК 37.013(073)
ББК 74 я73
С 40

*Схвалено науково-методичною комісією з педагогічної освіти
Науково-методичної ради Міністерства освіти і науки України
для використання у навчальному процесі вищих навчальних закладів при
підготовці студентів освітньо-кваліфікаційного рівня магістра
(протокол №6 від 27 грудня 2012 року)*

Розробник: *Сисоєва Світлана Олександрівна*, завідувач науково-дослідної лабораторії освітології Київського університету імені Бориса Грінченка, доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України.

Рецензенти: *Безпалько О.В.*, директор Інституту психології та соціальної педагогіки Київського університету імені Бориса Грінченка, доктор педагогічних наук, професор.

Караман С.О., завідувач кафедри української мови та методики навчання Київського університету імені Бориса Грінченка, доктор педагогічних наук, професор.

С 40 Педагогіка творчості: роб. навч. прогр. для спеціальності 8.18010021 «Педагогіка Вищої школи» (галузь знань: 1801 «Специфічні категорії», освітньо-кваліфікаційний рівень «магістр», за вимогами кредитно-модульної системи) / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Київ. ун-т ім. Б. Грінченка; [розробн. Сисоєва С.О.]. – К.: ВП «ЕДЕЛЬВЕЙС», 2013. – 81 с.

ISBN

Навчальна програма «Педагогіка творчості» розроблена на основі освітньо-професійної програми підготовки магістрів відповідно до навчального плану спеціальності 8.180110021 «Педагогіка вищої школи» денної форми навчання з урахуванням рекомендацій МОН України (лист № 1/9-736 від 06.12.2007 р.) «Про Перелік напрямів (спеціальностей) та їх поєднання з додатковими спеціальностями і спеціалізаціями для підготовки педагогічних працівників за освітньо-кваліфікаційними рівнями бакалавра, спеціаліста, магістра».

Навчальна програма розроблена на засадах компетентнісного підходу до підготовки майбутніх фахівців.

УДК 37.013(073)
ББК 74 я73

ISBN

© С.О. Сисоєва, 2013
© Київський університет імені Бориса Грінченка, 2013

ЗМІСТ

Пояснювальна записка	5
Структура програми навчальної дисципліни	
I. Опис предмета навчальної дисципліни	8
II. Тематичний план навчальної дисципліни	9
III. Програма	10
Змістовий модуль 1. Педагогіка творчості як фундаментальна наука	10
Тема 1. Основні напрями досліджень проблеми творчості.	
Предмет, завдання та науковий тезаурус педагогіки творчості	10
Тема 2. Психологічні дослідження творчості та їх значення для педагогіки творчості	17
Питання до модульного контролю 1	23
Список рекомендованої літератури до змістового модулю 1	25
Компетенції, професійні функції та творчі якості на розвиток яких спрямовано вивчення змістового модулю 1	31
Змістовий модуль 2. Формування та розвиток творчої особистості	36
Тема 3. Творчі якості та критерії їх оцінювання	36
Тема 4. Технології вивчення рівня творчого розвитку особистості	40
Питання до модульного контролю 2	44
Список рекомендованої літератури до змістового модулю 2	45
Компетенції, професійні функції та творчі якості на розвиток яких спрямовано вивчення змістового модулю 2	48
Змістовий модуль 3. Управління творчим розвитком особистості	53
Тема 5. Педагогічні технології творчого розвитку особистості	53
Тема 6. Педагогічне управління творчою та інноваційною діяльністю	57
Питання до модульного контролю 3	62
Список рекомендованої літератури до змістового модулю 3	63
Компетенції, професійні функції та творчі якості на розвиток яких спрямовано вивчення змістового модулю 3	66
IV. Навчально-методична карта дисципліни «Педагогіка творчості»	68
V. Система поточного та підсумкового контролю	70
VI. Контроль за самостійною роботою студентів	73
VII. Контроль за індивідуальною роботою студентів	74
VIII. Підсумковий модульний контроль (питання до екзамену)	75
IX. Список рекомендованої літератури до всього курсу	77
Основна	77
Додаткова	86

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Творчість – одне із найзагадковіших явищ у житті кожної людини і суспільства в цілому. Творчість не тільки забезпечує поступальний рух суспільства вперед, розвиток земної цивілізації. Творчість, що може навіть важливіше, з погляду гуманності буття, маючи могутній психореабілітаційний ефект, охороняє людину-творця від стресів, відгороджує від повсякденності і суєти, дозволяє зануритися в себе, у свою творчість, черпати в ній сили й натхнення для життя і творчих звершень. Природа, немов би розумно подбала про те, щоб люди, здатні до нестандартного сприйняття світу, а тому й до забезпечення своїми інноваційними рішеннями і підходами його (світу) відновлення і перетворення, не були розіп'яті і знищені традиційністю і рутинністю, які завжди чинять опір творчості. Люди, здатні до творчості, легко адаптуються в будь-якому соціальному середовищі, життєвій і професійній ситуаціях. Здатності і можливості до адаптації знаходяться в них самих, у їхньому умінні абстрагуватися від другорядних моментів, виділяти головне й істотне, бачити цікаве й перспективне, вибудовувати можливі варіанти вирішення проблем, практичних шляхів їх розв'язання, зосереджуватися на їхній реалізації. Могутнім творчим потенціалом для людини в сучасному світі, її підтримкою і захистом, засобом адаптації до змін мінливого світу може і повинна стати творча професійна діяльність.

Педагогіка творчості займає особливе місце серед різних видів творчості, оскільки саме вона визначає вектори динамічного розвитку всіх творчих процесів людства. Метою і результатом педагогіки творчості є творчий розвиток людини, який передбачає розвиток креативності кожної людини й поступове формування в неї здатності до творчості – інтегральної якості особистості, що об'єднує спрямованість й мотиви, творчі уміння й психічні процеси, характерологічні якості особистості, які забезпечують людині успіх у творчості і піднімають її діяльність до творчого рівня.

Робоча навчальна програма з дисципліни «Педагогіка творчості» є нормативним документом Київського університету імені Бориса Грінченка, який розроблено на основі освітньо-професійної програми підготовки магістрів відповідно до навчального плану спеціальності 8.180110021 «Педагогіка вищої школи» денної форми навчання.

Програму розроблено з урахуванням рекомендацій МОН України (лист № 1/9-736 від 06.12.2007 р.) «Про Перелік напрямів (спеціальностей) та їх поєднання з додатковими спеціальностями і спеціалізаціями для підготовки педагогічних працівників за освітньо-кваліфікаційними рівнями бакалавра, спеціаліста, магістра».

Згідно з навчальним планом спеціальності 8.180110021 «Педагогічна творчість» загальний обсяг дисципліни складає три залікових кредити (108 годин), що об'єднує всі види навчальної діяльності студента: аудиторні заняття (32 години), самостійна робота (40 годин), індивідуальна робота (4 години), консультації (8 годин), контрольні заходи (модульний контроль, підсумковий модульний контроль). Вивчення навчальної дисципліни завершується підсумковим модульним контролем у формі захисту екзамену.

Робочу навчальну програму укладено згідно з вимогами *кредитно-модульної системи організації навчання*. Програма містить 3 *змістові модулі*.

Кожний змістовий модуль містить основні поняття модуля, а також за кожною темою, яка входить до даного модуля, опис повного циклу підготовки з теми за змістом, організаційними формами навчання, видами контролю, а також тими компетенціями, професійними функціями й творчими якостями, які розвиваються у процесі вивчення кожної теми і сформованість яких визначає результат навчання. *Структура опису кожної теми включає:* назву теми; зміст лекції; зміст семінарських занять з теми; зміст самостійної роботи з теми; зміст індивідуальної роботи з теми; питання або завдання для модульного контролю; список літератури до теми (основний і додатковий).

Програма визначає обсяги знань, які повинен опанувати магістрант відповідно до вимог освітньо-кваліфікаційної характеристики, алгоритм вивчення навчального матеріалу дисципліни «Педагогіка творчості», необхідне методичне забезпечення, складові та технологію оцінювання навчальних досягнень магістрантів.

Навчальна дисципліна «Педагогіка творчості» є теоретичною і світоглядною основою професійної підготовки магістрантів до майбутньої професійно-педагогічної діяльності.

Провідна **мета курсу “Педагогіка творчості”** – забезпечити поглиблену теоретичну та практичну підготовку, щодо розуміння законів та закономірностей педагогіки творчості як галузі педагогічного знання про творчий розвиток особистості, створення сприятливих умов для її творчої самореалізації та творчого самовираження, розкриття творчо-

го потенціалу як окремої людини у всі сензитивні періоди її життя, так і творчих колективів.

Завдання вивчення дисципліни:

- опанування знаннями про основні напрями досліджень проблеми творчості, предмет, завдання та науковий тезаурус педагогіки творчості; психологічні дослідження творчості та їх значення для педагогіки творчості; творчі якості особистості та критерії їх оцінювання; технології вивчення рівня творчого розвитку особистості; педагогічні технології творчого розвитку особистості; педагогічне управління творчою діяльністю.
- розвиток інтелекту, творчих якостей магістрантів, здатності до науково-дослідницької та інноваційної діяльності.
- формування у студентів наукового світогляду та методологічної культури.
- поглиблення знань щодо особистісно орієнтованої парадигми освіти.

Місце курсу в професійній підготовці майбутнього викладача вищої школи. Зміст навчальної дисципліни «Педагогіка творчості» складений з урахуванням того, що студенти протягом навчання в університеті прослухали теоретичні курси з загальної педагогіки та психології. Навчальна дисципліна «Педагогіка творчості» є логічним продовженням професійної підготовки, спрямована на розвиток професійно-значущих творчих якостей майбутнього викладача вищої школи, його здатності до творчої та інноваційної діяльності.

Магістрант в результаті вивчення навчальної дисципліни «Педагогіка творчості» **повинен:**

- засвоїти науковий тезаурус педагогіки творчості;
- оволодіти знаннями щодо основних напрямів досліджень проблеми творчості;
- усвідомити значення психологічних досліджень творчості для педагогіки творчості;
- засвоїти поняття про творчі якості та критерії їх оцінювання;
- розумітися у технологіях вивчення рівня творчого розвитку особистості;
- знати педагогічні технології творчого розвитку особистості;
- усвідомити різницю між поняттями творчої та інноваційної діяльності;
- оволодіти навичками педагогічного управління творчою діяльністю;
- розширити свій науковий світогляд;

- підвищити рівень методологічної культури;
- на основі самопізнання сформувати власну траєкторію творчого розвитку;
- удосконалити уміння й навички самостійної навчальної роботи, пошуку, відбору, опрацювання й аналізу наукової інформації та методичних джерел;

Зміст самостійної роботи з курсу «Педагогіка творчості» спрямований на поглиблення теоретичних знань та формування наукового світогляду, розвиток методологічної культури відповідно до змісту навчальної дисципліни, самостійного і творчого мислення, професійно-значущих і творчих якостей, здатності до інноваційної діяльності, вмінь щодо пошуку, відбору, обробки та аналізу наукової інформації та методичних джерел, навчання упродовж життя. Все це має сприяти професійному становленню й професійно-творчому розвитку та саморозвитку майбутніх викладачів вищої школи, підготовці їх до інноваційної професійно-педагогічної діяльності.

Від магістрантів *вимагається*:

1. Ведення тематичного словника.
2. Опрацювання наукових джерел з кожної теми за формою, яка обирається самостійно (конспект, тези, план, таблиця, схема, висновки тощо), з визначенням особистого ставлення до змісту роботи (за бажанням).
3. Доповнення списку рекомендованих джерел до кожної теми науковими працями, які студент підібрав самостійно і які відображають напрями його магістерської праці або наукових уподобань.
4. Порівняння викладу (або змісту) матеріалу з певного питання в різних джерелах.
5. Формувати й висловлювати своє міркування щодо питань проблемного характеру відповідно до кожної теми, що сприяє усвідомленню актуальних проблем вищої освіти й пошуку засобів їх вирішення, загостренню уваги на суперечностях, які виникають відповідно до конкретних умов педагогічного процесу та життєвих ситуацій.
6. Виконання завдань на розвиток рефлексивних умінь, аналіз і самооцінку власної професійно-педагогічної діяльності, професійно-значущих рис своєї особистості.

Наприкінці вивчення курсу важливо проаналізувати оцінку магістрантами якості його засвоєння в цілому та за окремими темами. Додільно проаналізувати зміни у науковому світогляді кожного студента, у рівні сформованості його методологічної культури.

СТРУКТУРА ПРОГРАМИ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

I. ОПИС ПРЕДМЕТА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Суб'єкти процесу вивчення навчальної дисципліни: магістрант і викладач вищого навчального закладу у їхній розвивальній педагогічній взаємодії.

Курс	Напрямок, спеціальність, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни
<p>Кількість кредитів, відповідних ECTS: 3 кредити</p> <p>Змістові модулі: 3 модулі</p> <p>Загальний обсяг дисципліни (години): 108 годин</p> <p>Тижневих годин: 2 години</p>	<p>Галузь знань: 1801 Специфічні категорії</p> <p>8.18010021 Педагогіка Вищої школи</p> <p>Освітньо-кваліфікаційний рівень «магістр»</p>	<p><i>Нормативна</i></p> <p>Рік підготовки: 2</p> <p>Семестр: 3</p> <p>Аудиторні заняття: 32 годин, з них:</p> <p>Лекції (теоретична підготовка): 12 годин</p> <p>Семінарські заняття: 12 годин</p> <p>Індивідуальна робота: 4 години</p> <p>Модульний контроль: 4 години</p> <p>Самостійна робота: 40 години</p> <p>Підсумковий контроль: 36 годин</p> <p>Вид підсумкового контролю: екзамен</p>

II. ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

№ з/п	Назви теоретичних розділів	Кількість годин							
		Разом	Аудиторних	Лекцій	Семінарських	Індивідуальна робота	Самостійна робота	Модульний контроль	Підсумковий контроль (екзамен)
Змістовий модуль 1. Педагогіка творчості як фундаментальна наука									
1.	Основні напрями досліджень проблеми творчості. Предмет, завдання та науковий тезаурус педагогіки творчості.	9	4	2	2		5		
2.	Психологічні дослідження творчості та їх значення для педагогіки творчості.	9	4	2	2		5		
Разом		19	9	4	4		10	1	
Змістовий модуль 2. Формування та розвиток творчої особистості									
3.	Творчі якості особистості та критерії їх оцінювання.	9	4	2	2		5		
4.	Технології вивчення рівня творчого розвитку особистості.	16	6	2	2	2	10		
Разом		27	12	4	4	2	15	2	
Змістовий модуль 3. Управління творчим розвитком особистості									
5.	Педагогічні технології творчого розвитку особистості.	16	6	2	2	2	10		
6.	Педагогічне управління творчою та інноваційною діяльністю.	9	4	2	2		5		
Разом		62	11	4	4	2	15	1	36
Всього за навчальним планом		108	32	12	12	4	40	4	36

I. ПРОГРАМА

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1 ПЕДАГОГІКА ТВОРЧОСТІ ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНА НАУКА

Основні поняття модуля:

Творчість; педагогіка творчості; педагогічна творчість; психологія творчості; пізнавальні бар'єри; розвивальна взаємодія; механізм розвитку; творча діяльність; інноваційна діяльність; творчі здібності; творче мислення; творчі якості; творча особистість; процес творчості; творчий потенціал; творчі можливості; творчий розвиток; індивідуальна творчість; творча група; продукт творчості; інновація; соціальні механізми творчості.

ТЕМА 1

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕНЬ ПРОБЛЕМИ ТВОРЧОСТІ. ПРЕДМЕТ, ЗАВДАННЯ ТА НАУКОВИЙ ТЕЗАУРУС ПЕДАГОГІКИ ТВОРЧОСТІ

ЛЕКЦІЯ 1.

Дослідження творчості. Предмет, завдання та науковий тезаурус педагогіки творчості

Тенденції історичного розвитку досліджень творчості. Філософські засади творчості. Пізнавальні бар'єри щодо розуміння природи психічного і природи творчості. Природа творчості у світлі системно-структурного підходу. Творчість як розвивальна взаємодія, як механізм розвитку.

Творчість і педагогіка. Педагогіка творчості як фундаментальна наука. Основні напрями дослідження творчої діяльності людини. Предмет і завдання педагогіки творчості. Основні категорії, поняття, терміни та дефініції педагогіки творчості. Закони і закономірності педагогіки творчості. Продукт творчості та інновація. Творча діяльність та інноваційна діяльність. Суб'єкти творчого процесу.

Педагогіка творчості і педагогічна творчість.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ 1.1

Історія розвитку педагогіки творчості

План.

1. Зародження педагогіки творчості: антична педагогіка і педагогіка Середньовіччя.
2. Гуманістична педагогіка Відродження та Просвітництва.
3. Історичні витоки особистісно орієнтованої педагогіки (XVIII – XIX ст.).
4. Педагогічні концепції XX ст.
5. Гуманістичні засади педагогіки В.О. Сухомлинського.
6. В.О. Сухомлинський про педагогічну творчість вчителя.
7. Ідеї В.О. Сухомлинського про формування творчої особистості.
8. Характеристика сучасних досліджень з педагогіки творчості.

Список рекомендованої літератури до семінарського заняття 1.1:

Основна література:

Білецький О. Борис Грінченко // Збір. праць: У 5 т. / О. Білецький. – К.: Наукова думка, 1965. – Т.2. – 671 с.

Брик І. Тарас Шевченко і народна освіта / І. Брик // Народна творчість та етнографія. – 1996. – №4. – С.53–61.

Вашенко Г. Загальні методи навчання: Підручник для педагогів / Г. Вашенко. – К.: Всеукраїнське пед. товариство ім. Г. Вашенка, 1997. – 410 с.

Джуринський А. Н. История зарубежной педагогики: Учебное пособие для вузов / А. Н. Джуринский. – М.: Издат. группа «Форум». – «ИНФРА,М», 1998. – 272 с.

Дистервег Адольф. Избр. пед. сочинения / Сост. В.А. Ротенберг. – М.: Учпедгиз, 1956. – 374 с.

Енциклопедія освіти / Академія педагогічних наук України; гол. ред. В. Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

Іонова О. М. Науково-педагогічні основи навчально-виховного процесу в сучасній школі за ідеями Вальдорфської педагогіки: Автореф. дис... д.п.н: 13.00.01 / Іонова Олена Миколаївна. – К., 2000. – 36 с. / Ін-т педагогіки АПН України.

Калмиков Г. В. Проблеми взаємин між особою і колективом у педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського: Автореф. дис... к.п.н: 13.00.01. / Калмиков Георгій Валентинович. – К., 2000. – 19 с. / Інститут педагогіки АПН України.

Кваша Б. Ф. Воспитательная система В.А. Сухомлинского: Учебное пособие / Б. Ф. Кваша. – К., СПб.: АПН Украины, ПАНИ, 1999 – 233 с. – С.24-37.

Коба Л. Л. Педагогічні погляди М.І. Пирогова / Л. Л. Коба // Початкова школа. – 1996. – №1. – С.24–27.

Коваленко В. О. Вплив ідей Д. Дьюї на українську школу й педагогіку 1920–1930 років / В. О. Коваленко // Шлях освіти. – 1997. – №4. – С.51–55.

Козуля О. Велика просвітителька / О. Козуля // Жінки в історії України. – К., 1993. – С.99–103.

Коменский Я. А., Локк Дж., Руссо Ж.-Ж., Песталоцци И. Г. Педагогическое наследие / Я. А. Коменский, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо, И. Г. Песталоцци; Сост. В. М. Кларин, А. Н. Джуринский. – М.: Педагогика, 1987. – 413 с.

Корчак Я. Избранные педагогические произведения / Пер. с пол. К. Э. Сенкевич. – М.: Педагогика, 1979. – 473 с.

Кремень В. Г. Філософія людноцентризму в освітньому просторі / В. Г. Кремень. – 2-е вид. – К.: Т-во «Знання» України, 2010. – 520 с.

Макаренко А. С. Собр. соч.: В 7 т. / А. С. Макаренко – М.: Изд.во АПН, 1957. – Т.4. – 552 с.; Т.5. – 558 с.

Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості / С. Д. Максименко. – К.: ТОВ “КММ”, 2006. – 240 с.

Марушкевич А. Іван Огієнко про самовдосконалення / А. Марушкевич // Рідна школа. – 1999. – №9. – С.76–77.

Машгалер О. В. Педагогічна і освітня діяльність О.В. Духновича / О. В. Машгалер. – К.: Рад. школа, 1966. – 148 с.

Монтессори М. Значение среды в воспитании / М. Монтессори // Частная школа. – 1995. – №4. – С.122–127.

Нариси історії українського шкільництва (1905-1933): Навч. посібник / О. В. Сухомлинська та ін.; За ред. О. В. Сухомлинської. – К.: Заповіт, 1996. – 304 с.

Науменко Ф. І. Основи педагогіки О. В. Духновича: Лекції з історії педагогіки / Ф. І. Науменко. – Львів, 1964. – 215 с.

Ніколенко Л. Т. Теоретичні засади навчання і виховання молодших школярів у педагогічній спадщині Я.Ф. Чепіги: Автореф. дис... к.п.н: 13.00.01. / Ніколенко Лідія Тимофіївна. – К., 2000. – 15 с.

Педагогічні ідеї Г. С. Сковороди: Зб. статей / За ред. О. Г. Дзевєріна. – К.: Вища школа, 1972. – 246 с.

Погрібний А. Борис Грінченко: Нарис життя і творчості / А. Погрібний. – К.: Дніпро, 1988. – 269 с.

Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – початок XX ст.): Нариси / Відп. ред. М. Д. Ярмаченко. – К.: Рад. школа, 1991. – 381 с.

Русова С. Ф. Дошкільне виховання // Русова С. Ф. Вибрані педагогічні твори. – К.: Освіта, 1996. – 184 с. – С.34–44.

Русова С. Ф. Нова школа // Русова С. Вибрані педагогічні твори. – К.: Освіта, 1996. – С.207–222.

Сисоєва С. О. Основи педагогічної творчості: Підручник / С. О. Сисоєва // К.: Міленіум, 2006. – 346 с.

Сисоєва С. О. Педагогічна творчість: Монографія / С. О. Сисоєва. – Х., К.: Книжкове видавн. «Каравела», 1998. – 150 с.

Сисоєва С. О. Підготовка вчителя до формування творчої особистості учня: Монографія / С. О. Сисоєва. – К.: Поліграфкнига, 1996. – 406 с.

Сисоєва С. О., Соколова І. В. Нариси з історії розвитку педагогічної думки: Навчальний посібник / С. О. Сисоєва, І. В. Соколова. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 308 с.

Сухомлинський В. О. Вибрані твори: У 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К.: Рад. школа, 1986. – Т.1–5.

Українська педагогіка в персоналіях: У 2 кн. Кн. 2: Навч. посібник / За ред. О. В. Сухомлинської. – К.: Либідь, 2005. – 552 с.

Українська педагогіка в персоналіях: У 2 кн. Кн. 1: Навч. посібник / За ред. О. В. Сухомлинської. – К.: Либідь, 2005. – 624 с.

Додаткова література:

Анталогія педагогической мысли Украинской ССР / Сост. Н. П. Калениченко. – М.: Педагогика, 1988. – 640 с.

Гессен С. И. Основы педагогики (Введение в прикладную философию): Учебное пособие для вузов / С. И. Гессен. – М.: «Школа, Пресс», 1995. – 448 с. – С.109–121.

Каптерев П. Ф. Задачи и основы семейного воспитания / П. Ф. Каптерев. // Умом и сердцем: Мысли о воспитании: Сборник / Сост. П. И. Кинахов. – М.: Политиздат, 1986. – С.254–256.

Кримський А. Ю. Твори: У 5 т. / Редкол.: І. К. Білодід (гол.) та ін. – К.: Наукова думка, 1972. – Т.1. – 631 с.

Кучинська І. О. Виховання духовних цінностей дітей і молоді у творчій спадщині Івана Огієнка: Автореф. дис.... к.п.н: 13.00.01./ Кучинська Ірина Олександрівна. – К., 2000. – 20 с. / Інститут педагогіки АПН України.

Морозов А. В., Чернилевский Д. В. Креативная педагогика и психология: Учебное пособие / Под ред. Д. В. Чернилевский. – М.: Академический Проект, 2004. – 2-е изд., испр. и доп. – 560 с.

Огієнко І. І. Наука про рідномовні обов'язки: Рідномовний катехізис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів / І. І. Огієнко. – К.: АТ «Обереги», 1994. – 72 с. – С.23–25.

Пирогов Н. И. Избранные педагогические сочинения / Николай Иванович Пирогов; Сост. В. З. Смирнова. – М.: Акад. пед. наук РСФСР, 1953. – 752 с.

Пікельна В. «Люби ближнього свого...» Філософські, історичні та педагогічні роздуми про гуманізацію освіти / В. Пікельна. // Рідна школа. – 1998. – №2. – С.26–28.

Стельмахович М. Г. Народна педагогіка / М. Г. Стельмахович. – К.: Рад. школа, 1985. – 312 с.

САМОСТІЙНА РОБОТА 1.1

А. Розкрити зміст основних понять теми.

Б. Перевести основну інформацію теми в мову таблиць, схем, графіків (вибір за бажанням).

В. На основі опрацювання наукової літератури виконати такі завдання:

1. Систематизувати основні ідеї В. О. Сухомлинського про педагогіку творчості, її предмет, завдання й значення для розвитку людини.
2. Класифікувати напрями сучасних досліджень педагогічної творчості.
3. Виокремити і систематизувати за напрямами дослідження проблеми творчості у психології, педагогіці, соціології та культурології.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДО ТЕМИ 1:

Основна література:

Білецький О. Борис Грінченко / О. Білецький. // Збір. праць: У 5 т. – К.: Наукова думка, 1965. – Т.2. – 671 с.

Брик І. Тарас Шевченко і народна освіта / І. Брик // Народна творчість та етнографія. – 1996. – №4. – С.53–61.

Ващенко Г. Загальні методи навчання: Підручник для педагогів / Г. Ващенко. – К.: Всеукраїнське пед. товариство ім. Г. Ващенко, 1997. – 410 с.

Джуринский А. Н. История зарубежной педагогики: Учебное пособие для вузов / А. Н. Джуринский. – М.: Издат. группа «Форум». – «ИНФРА,М», 1998. – 272 с.

Дистервег Адольф. Избр. пед. сочинения / Сост. В.А. Ротенберг. – М.: Учпедгиз, 1956. – 374 с.

Енциклопедія освіти / Академія педагогічних наук України; гол. ред. В. Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

Іонова О. М. Науково-педагогічні основи навчально-виховного процесу в сучасній школі за ідеями Вальдорфської педагогіки: Автореф. дис... д.п.н: 13.00.01. / Іонова Олена Миколаївна. – К., 2000. – 36 с. / Ін-т педагогіки АПН України.

Калмиков Г. В. Проблеми взаємин між особою і колективом у педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського: Автореф. дис... к.п.н: 13.00.01. / Калмиков Георгій Валентинович. – К., 2000. – 19 с. / Інститут педагогіки АПН України.

Кваша Б. Ф. Воспитательная система В.А. Сухомлинского: Учебное пособие / Б. Ф. Кваша. – К., СПб.: АПН Украины, ПАНИ, 1999 – 233 с. – С.24-37.

Кичук Н. В. От творчества учителя к творчеству ученика: Пособие для студ. пед. ун-тов / Н. В. Кичук. – Измаил: Измал. пед. Ун-т, 1992. – 95 с.

Кичук Н. В. Формування творчої особистості вчителя / Н. В. Кичук. – К.: Либідь, 1991. – 96 с.

Коба Л. Л. Педагогічні погляди М.І. Пирогова / Л. Л. Коба // Початкова школа. – 1996. – №1. – С.24–27.

Коваленко В. О. Вплив ідей Д. Дьюї на українську школу й педагогіку 1920–1930 років / В. О. Коваленко // Шлях освіти. – 1997. – №4. – С.51-55.

Козуля О. Велика просвітителька / О. Козуля // Жінки в історії України. – К., 1993. – С.99–103.

Коменский Я. А., Локк Дж., Руссо Ж.-Ж., Песталоцци И. Г. Педагогическое наследие / Я.А. Коменский, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо, И.Г. Песталоцци; Сост. В. М. Кларин, А. Н. Джурицкий. – М.: Педагогика, 1987. – 413 с.

Корчак Я. Избранные педагогические произведения / Пер. с пол. К.Э. Сенкевич. – М.: Педагогика, 1979. – 473 с.

Кремень В. Г. Філософія людноцентризму в освітньому просторі / В. Г. Кремень. – 2-е вид. – К.: Т-во «Знання» України, 2010. – 520 с.

Макаренко А. С. Собр. соч.: В 7 т. / А. С. Макаренко. – М.: Изд.во АПН, 1957. – Т.4. – 552 с.; Т.5. – 558 с.

Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості / С. Д. Максименко. – К.: ТОВ «КММ», 2006. – 240 с.

Марушкевич А. Іван Огієнко про самовдосконалення / А. Марушкевич // Рідна школа. – 1999. – №9. – С.76–77.

Машталер О. В. Педагогічна і освітня діяльність О.В. Духновича / О. В. Машталер. – К.: Рад. школа, 1966. – 148 с.

Моляко В. О. Психологічна готовність до творчої праці / В. О. Моляко. – К.: Знання, 1989. – 48 с.

Монтессори М. Значение среды в воспитании / М. Монтессори // Частная школа. – 1995. – №4. – С.122–127.

Нариси історії українського шкільництва (1905-1933): Навч. посібник / О. В. Сухомлинська та ін.; За ред. О.В. Сухомлинської. – К.: Заповіт, 1996. – 304 с.

Науменко Ф. І. Основи педагогіки О.В. Духновича: Лекції з історії педагогіки/ Ф. І. Науменко. – Львів, 1964. – 215 с.

Ніколенко Л. Т. Теоретичні засади навчання і виховання молодших школярів у педагогічній спадщині Я.Ф. Чепіги: Автореф. дис... к.п.н: 13.00.01. / Ніколенко Лідія Тимофіївна. – К., 2000. – 15 с.

Огнев'юк В. О. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку / В. О. Огнев'юк. – К.: Знання України, 2003. – 448 с. – Бібліогр.: с. 437-446.

Педагогічні ідеї Г. С. Сковороди: Зб. статей / За ред. О.Г. Дзевєріна. – К.: Вища школа, 1972. – 246 с.

Погрібний А. Борис Грінченко: Нарис життя і творчості / А. Погрібний. – К.: Дніпро, 1988. – 269 с.

Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – початок XX ст.): Нариси / Відп. ред. М. Д. Ярмаченко. – К.: Рад. школа, 1991. – 381 с.

Русова С. Ф. Дошкільне виховання // Русова С. Ф. Вибрані педагогічні твори. – К.: Освіта, 1996. – 184 с. – С.34–44.

Русова С. Ф. Нова школа // Русова С. Вибрані педагогічні твори. – К.: Освіта, 1996. – С.207–222.

Сисоєва С. О. Основи педагогічної творчості: Підручник / С. О. Сисоєва // К.: Міленіум, 2006. – 346 с.

Сисоєва С. О., Соколова І. В. Нариси з історії розвитку педагогічної думки: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 308 с.

Сухомлинський В. О. Вибрані твори: У 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К.: Рад. школа, 1986. – Т.1–5.

Сухомлинський В. Людина – найвища цінність // Вибрані твори: У 5 т. / В. Сухомлинський. – К.: Рад. шк., 1977. – Т. 5. – С. 446–472.

Сухомлинський В. Людина неповторна // Вибрані твори: У 5 т. / В. Сухомлинський. – К.: Рад. шк., 1977. – Т. 5. – С. 80–86.

Сухомлинський В. Народження громадянина // Вибрані твори: У 5 т. / В. Сухомлинський. – К.: Рад. шк., 1977. – Т. 3. – С. 283–581.

Сухомлинський В. Павлівська середня школа // Вибрані твори: У 5 т. / В. Сухомлинський. – К.: Рад. шк., 1977. – Т. 4. – С. 7–390.

Сухомлинський В. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості // Вибрані твори: У 5 т. / В. Сухомлинський. – К.: Рад. шк., 1976. – Т. 1. – С. 5–206.

Сухомлинський В. Серце відаю дітям // Вибрані твори: У 5 т. / В. Сухомлинський. – К.: Рад. шк., 1977. – Т. 3. – С. 7–280.

Сухомлинський В. Сто порад учителеві // Вибрані твори: У 5 т. / В. Сухомлинський. – К.: Рад. шк., 1976. – Т. 2. – С. 419–654.

Українська педагогіка в персоналіях: У 2 кн. Кн. 2: Навч. посібник / За ред. О. В. Сухомлинської. – К.: Либідь, 2005. – 552 с.

Українська педагогіка в персоналіях: У 2 кн. Кн. 1: Навч. посібник / За ред. О. В. Сухомлинської. – К.: Либідь, 2005. – 624 с.

Додаткова література:

Анталогія педагогической мысли Украинской ССР / Сост. Н. П. Калениченко. – М.: Педагогика, 1988. – 640 с.

Антонень М. Я. Василь Сухомлинський і сучасність: особистісно орієнтована шкільна освіта / М. Я. Антонень // Педагогічна газета. – 2001. – № 44 (листопад). – С. 6.

Антонєць М. Я. Гуманізм педагогічних нововведень В. Сухомлинського: творча спадщина Сухомлинського / М. Я. Антонєць // Початкова школа. – 1997. – № 9. – С. 35–38.

Антонєць М. Я. Світлий храм дитинолюбства: сучасність і перспективність навчально-виховної системи В. Сухомлинського / М. Я. Антонєць // Рідна школа. – 1994. – № 1, 2. – С. 19–23.

Антонєць М. Я. Василь Сухомлинський і гуманістична педагогіка української народної школи / М. Я. Антонєць // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 4. – С. 193–201.

Богуславський М. В. Школа самореалізації особистості у трактуванні В. О. Сухомлинського / М. В. Богуславський // Директор школи. – 1998. – № 26. – С. 3.

Буєва І. І. Гуманізм – основа взаємин у школі В. О. Сухомлинського / І. І. Буєва // Директор школи. – 1998. – № 26. – С. 4, 5.

Валеева Р. А. Корчак і Сухомлинський: як любить ребенка / Р. А. Валеева // Педагогіка. – 1998. – № 6. – С. 48–52.

Волков І. П. Учим творчеству / І. П. Волков. – М.: Педагогіка, 1988. – 96 с.

Волошина В. Я. Гуманістична сутність дидактики В. Сухомлинського / В. Я. Волошина // Педагогіка і психологія. – 1998. – № 3. – С. 14–20.

Гессен С. И. Основы педагогики (Введение в прикладную философию: Учебное пособие для вузов / С. И. Гессен. – М.: «Школа, Пресс», 1995. – 448 с. – С. 109–121.

Євдокієва Т. Чужого навчатися і свого не цуратися...: До гуманістичної педагогіки В. Сухомлинського і Р. Штайнера / Т. Євдокієва // Рідна школа. – 1998. – № 3. – С. 26–28.

Ильин Е. Н. Путь к ученику / Е. Н. Ильин. – М.: Просвещение, 1988. – 224 с.

Каптерев П. Ф. Задачи и основы семейного воспитания // Умом и сердцем: Мысли о воспитании: Сборник / Сост. П.И. Кинахов. – М.: Политиздат, 1986. – С. 254–256.

Красовицький М. В. Сухомлинський і педагогічні концепції заходу / М. В. Красовицький // Шлях освіти. – 1998. – № 2. – С. 21–24.

Кримський А. Ю. Твори: У 5 т. / Редкол.: І.К. Білодід (гол.) та ін. – К.: Наукова думка, 1972. – Т.1. – 631 с.

Кузь В. Школа В. Сухомлинського – школа нового покоління / В. Кузь // Початкова школа. – 2002. – № 9. – С. 28–30.

Кучинська І. О. Виховання духовних цінностей дітей і молоді у творчій спадщині Івана Огієнка: Автореф. дис.... к.п.н: 13.00.01. / Кучинська Ірина Олексіївна – К., 2000. – 20 с. / Інститут педагогіки АПН України.

Мазур П. Сердца, отданные детям: Я. Корчак и В. Сухомлинский / П. Мазур // Начальная школа. – 1978. – № 9. – С. 80–82.

Огієнко І. І. Наука про рідномовні обов'язки: Рідномовний катехізис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів / І. І. Огієнко. – К.: АТ «Обереги», 1994. – 72 с. – С.23–25.

Педагогіка творчості В. Сухомлинського. Програма та методичні рекомендації до спецсемінару / Уклад. Є. І. Коваленко, Ю. Г. Новгородцев. – Ніжин: Вид-во НДПУ ім. М. Гоголя, 2003. – 17 с.

Песталоцци І. Г. Лебединая песня / Я. А. Коменский, Д. Локк, Ж.-Ж. Руссо, И. Г. Песталоцци. Педагогическое наследие. – М.: Педагогика, 1989. – С. 356–391.

Пирогов Н. И. Избранные педагогические сочинения / Николай Иванович Пирогов; Сост. В.З. Смирнова. – М.: Акад. пед. наук РСФСР, 1953. – 752 с.

Пікельна В. «Люби ближнього свого...» Філософські, історичні та педагогічні роздуми про гуманізацію освіти / В. Пікельна // Рідна школа. – 1998. – №2. – С.26–28.

Шеврацька О. В. Сухомлинський та С. Русова про вихователя та вчителя / О. В. Шеврацька // Директор школи. – 2000. – № 12. – С. 11.

Сисоєва С. О. Основи педагогічної творчості: Підручник / С. О. Сисоєва // К.: Міленіум, 2006. – 346 с.

Сисоєва С. О. Педагогічна творчість: Монографія / С. О. Сисоєва. – Х., К.: Книжкове видавн. «Каравела», 1998. – 150 с.

Сисоєва С. О. Підготовка вчителя до формування творчої особистості учня: Монографія / С. О. Сисоєва. – К.: Поліграфкнига, 1996. – 406 с.

Сисоєва С. О., Соколова І. В. Нариси з історії розвитку педагогічної думки: Навчальний посібник / С. О. Сисоєва, І. В. Соколова. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 308 с.

Скрипник М. І. Уроки мислення Джона Дьюї і Василя Сухомлинського / М. І. Скрипник // Педагогіка і психологія. – 1998. – № 3. – С. 71–77.

Стельмахович М. Г. Народна педагогіка / М. Г. Стельмахович. – К.: Рад. школа, 1985. – 312 с.

Тодорцева Ю. В. Педагогіка толерантності: Метод. рек. / Ю. В. Тодорцева – Одеса: СВД Черкасов М. П., 2004. – 89 с.

Хайруліна В. Бачити в учневі особистість: Творча спадщина В. Сухомлинського / В. Хайруліна // Початкова школа. – 1997. – № 9. – С. 40–42.

ТЕМА 2 ПСИХОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТВОРЧОСТІ ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ПЕДАГОГІКИ ТВОРЧОСТІ

ЛЕКЦІЯ 2.

Психологічні дослідження творчості та їх значення для педагогіки творчості

Психологічний механізм творчої пізнавальної діяльності. Психологічні методи дослідження наукової творчості, процесу творчості, творчих здібностей, психологічних якостей творчої особистості, психологічних умов ефективної творчої праці. Творче мислення як центральна психологічна ланка творчої діяльності.

Характеристика процесу творчості. Використання психологічних моделей процесу творчості у педагогіці творчості. Якісті творчої особистості і творчі здібності як педагогічні орієнтири у розвитку особистості. Основні напрями сучасних досліджень психології творчості.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ 2.1 Творчість та інноваційна діяльність

План.

1. Творчість як діяльнісний спосіб життя людини.
2. Мета як форма мобілізації творчого потенціалу людини.
3. Індивідуальний творчий потенціал.
4. Специфіка індивідуальної творчості.
5. Продукт творчої діяльності та інновація.
6. Творча та інноваційна діяльність.
7. Соціальні механізми творчості в організації інноваційної діяльності.
8. Створення умов для діяльності творчих груп.

Список рекомендованої літератури до семінарського заняття 2.1:**Основна література:**

Адлер А. Индивидуальная психология / А. Адлер // История зарубежной психологии (30-60-е гг. XX в.): тексты. М., 1986. – С. 138.

Андреев В. И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности / В. И. Андреев. – Казань: Изд.во Казанского университета, 1988. – 228 с.

Беляев Д. К. Генетика, общество, личность / Д. К. Беляев // Коммунист, 1987. – № 7. – С. 93.

Беляев Д. К. Современная наука и проблемы исследования человека / Д. К. Беляев // Вопросы философии. – 1981. – № 3. – С. 15.

Богоявленская Д. Б. Интеллектуальная активность как проблема творчества / Д. Б. Богоявленская. – Ростов н/Д.: Изд.во Рост.ун.,та, 1983. – 173 с.

Богоявленская Д. Б. Пути к творчеству / Д. Б. Богоявленская. – М.: Знание, 1981. – 96 с.

Брушлинский А. В. К психологии творческого процесса: Психология мышления вместо так называемой эвристики / А. В. Брушлинский // Человек, творчество, наука. – М.: Наука, 1967. – С.13–40.

Брушлинский А. В. Творческий процесс как предмет исследования / А. В. Брушлинский // Вопросы философии. – 1965. – №7. – С.65.

Гельвеций К. А. Об уме // Соч.: В 2-х т. / К. А. Гельвеций. – М., 1973. – Т.1. – С. 455.

Гончаренко Н. В. Гений в искусстве и науке / Н. В. Гончаренко. – М.: Искусство, 1991. – 432 с.

Енциклопедія освіти / Академія педагогічних наук України; гол. ред. В. Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

Кан-Калик В. А., Никандров Н. Д. Педагогическое творчество / В. А. Кан-Калик, Н. Д. Никандров. – М.: Педагогика, 1990. – 144 с.

Клепиков О. І., Кучерявий І. Т. Творчі резерви особи (Курс практичної філософії) / О. І. Клепиков, І. Т. Кучерявий. – К.: Вища шк., 1995. – 164 с.

Кликс Ф. Пробуждающее мышление: У истоков человеческого интеллекта / Ф. Кликс. – М., 1983. – С. 156.

Ковалев А. Г. Психология личности. – 3,е изд., перер. и доп. / А. Г. Ковалев. – М.: Просвещение, 1970. – 391 с.

Козленко В. Н. Проблема креативности личности // Психология творчества: общая, дифференциальная, прикладная / Отв. ред. Я.А. Пономарев. – М.: Наука, 1990. – 224. – С.131–148.

Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Упор. В. В. Андрієвська, Г. О. Балл, О. Т. Губко, О. В. Проскура; під ред. Л. М. Проколієнко. – К.: Радянська школа, 1989. – 608 с.

Кремень В. Г. Філософія людноцентризму в освітньому просторі / В. Г. Кремень. – 2-е вид. – К.: Т-во «Знання» України, 2010. – 520 с.

Лук А. Н. Мышление и творчество / Александр Наумович Лук. – М.: Политиздат, 1976. – 144 с.

Лук А. Н. Психология творчества / Александр Наумович Лук. – М.: Наука, 1978. – 127 с.

Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості / С. Д. Максименко. – К.: ТОВ «КММ», 2006. – 240 с.

Моляко В. О. Психологічна готовність до творчої праці / В. О. Моляко. – К.: Знання, 1989. – 48 с.

Мороз О. Г., Омеляненко В. П. Перші кроки до майстерності / О. Г. Мороз, В. П. Омеляненко. – К.: Товариство «Знання», 1992. – 112 с.

Педагогічна майстерність: Підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Краму-шенко, І. В. Кривонос та ін.; за ред. І. А. Зязюна. – 2, ге вид., допов. і переробл. – К.: Вища шк., 2004. – 422 с.

Пиаже Ж. Психология интеллекта // Избр. Психологические труды / Ж. Пиаже. – М., 1969. – С. 65.

Пономарев Я. А. Психология творчества / Я. А. Пономарев. – М.: Наука, 1976. – 303 с.

Пономарев Я. А. Психология творчества и педагогика / Я. А. Пономарев. – М.: Педагогика, 1976. – 280 с.

Поташник М. М. Педагогическое творчество: проблемы развития и опыт: Пособие для учителя / М. М. Поташник. – К.: Рад. школа, 1988. – 194 с.

Просецкий П. А., Семиченко В.А. Психология творчества: Учебное пособие / П. А. Просецкий, В.А. Семиченко. – М.: Изд,во «Прометей» МГПИ им. В.И. Ленина, 1989. – 83 с.

Роджерс Н. Творчество как усиление себя / Н. Роджерс // Вопросы психологии. – 1990. – №1. – С.164–168.

Сисоєва С. О. Основи педагогічної творчості: Підручник / С. О. Сисоєва // К.: Міленіум, 2006. – 346 с.

Сисоєва С. О. Педагогічна творчість: Монографія / С. О. Сисоєва. – Х.,К.: Книжкове видавн. «Каравела», 1998. – 150 с.

Сисоєва С. О. Підготовка вчителя до формування творчої особистості: Монографія / С. О. Сисоєва. – К.: Поліграфкнига, 1996. – 405 с.

Сисоєва С. О., Поясок Т. Б. Психологія та педагогіка: Підручник для студентів вищих навчальних закладів непедагогічного профілю / С. О. Сисоєва, Т. Б. Поясок. – К.: Міленіум, 2005. – 520 с.

Сухомлинский В. А. Избранные педагогические сочинения. – В 3 т. / В. А. Сухомлинский. – М.: Педагогика, 1981. – Т.3. – 640 с.

Цапок В. А. Творчество: Философский аспект проблемы / Отв. ред. Н. Г. Махай. – Кишинев: Штиинца, 1989. – 152 с. структури особистості учня.

Додаткова література:

Бердяев Н. А. Самопознание / Н. А. Бердяев. – М., 1990. – С. 154-277.

Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте: Психологические очерки: Кн. для учителя. – 3,е изд. / Л. С. Выготский – М.: Просвещение, 1991. – 93 с.

Загвязинский В. И. Педагогическое творчество учителя / В. И. Загвязинский. – М.: Педагогика, 1987. – 160 с.

Камю А. Бунтующий человек / А. Камю. – М., 1990. – С.76.

Кичук Н. В. От творчества учителя к творчеству ученика: Пособие для студ. пед. ун-тов / Н. В. Кичук. – Измаил: Измал. пед. Ун-т, 1992. – 95 с.

Кичук Н. В. Формування творчої особистості вчителя / Н. В. Кичук. – К.: Либідь, 1991. – 96 с.

Максименко С. Д. Рефлексія проблем розвитку в психології / С. Д. Максименко // Психологія і суспільство. – 2001. – №3. – С.4–22.

Планк М. Происхождение и влияние научных идей / М. Планк// Единство физической картины мира. – М., 1966. – С. 183-184.

Сафіулін В. І. У центрі уваги – особистість / В. І. Сафіулін // Рідна школа. – 1996. – №10. – С.12–13.

Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество / П. А. Сорокин. – М., 1992. – С. 400.

Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори. – В 2 т. / Ред. кол.: В. Н. Столетов (гол.) та ін., К.: Рад. школа, 1983. – Т.1. – 488 с.

Фейдимен Джеймс, Фрейгер Роберт. Теория и практика личностно-ориентированной психологии. – М.: ВИНТИ, 1996. – 430 с.

Энгельгардт В. А. Познание явлений жизни / В. А. Энгельгардт. – М., 1984. – С. 295.

САМОСТІЙНА РОБОТА 2.1

А. Розкрити зміст основних понять теми.

Б. Перевести основну інформацію теми в мову таблиць, схем, графіків (вибір за бажанням).

В. На основі опрацювання літератури виконати такі практичні завдання:

Здійснити пошук і відбір методик, за допомогою яких Ви можете проаналізувати власну здатність до:

- самооцінки як механізму самотворення;
- управління емоціями;
- самостійного мислення;
- самостійного прийняття рішення.

Складіть програму самовдосконалення. Висновки обґрунтуйте.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДО ТЕМИ 2:

Основна література:

Адлер А. Индивидуальная психология / А. Адлер // История зарубежной психологии (30-60-е гг. XX в.): тексты. М., 1986. — С. 138.

Андреев В. И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности / В. И. Андреев. — Казань: Изд.во Казанского университета, 1988. — 228 с.

Беляев Д. К. Генетика, общество, личность / Д. К. Беляев // Коммунист, 1987. — № 7. — С.93.

Беляев Д. К. Современная наука и проблемы исследования человека / Д. К. Беляев // Вопросы философии. — 1981. — № 3. — С. 15.

Богоявленская Д. Б. Интеллектуальная активность как проблема творчества / Д. Б. Богоявленская. — Ростов н/Д.: Изд.во Рост.ун.,та, 1983. — 173 с.

Богоявленская Д. Б. Пути к творчеству / Д. Б. Богоявленская. — М.: Знание, 1981. — 96 с.

Брушлинский А. В. Творческий процесс как предмет исследования / А. В. Брушлинский // Вопросы философии. — 1965. — №7. — С.65.

Брушлинский А. В. К психологии творческого процесса: Психология мышления вместо так называемой эвристики / А. В. Брушлинский // Человек, творчество, наука. — М.: Наука, 1967. — С.13–40.

Гельвеций К. А. Об уме / К. А. Гельвеций // Соч.: В 2-х т. — М., 1973. — Т.1. — С. 455.

Гончаренко Н. В. Гений в искусстве и науке / Н. В. Гончаренко. — М.: Искусство, 1991. — 432 с.

Зязюн І. А., Сагач Г. М. Краса педагогічної дії: Навч. посіб. для вчителів, аспірантів, студентів середніх та вищих навч. закладів / І. А. Зязюн, Г. М. Сагач. – К.: Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1997. – 302 с.

Кан-Калик В. А., Никандров Н. Д. Педагогическое творчество / В. А. Кан-Калик, Н. Д. Никандров. – М.: Педагогика, 1990. – 144 с.

Клепіков О. І., Кучерявий І. Т. Творчі резерви особи (Курс практичної філософії) / О. І. Клепіков, І. Т. Кучерявий. – К.: Вища шк., 1995. – 164 с.

Кликс Ф. Пробуждающее мышление: У истоков человеческого интеллекта / Ф. Кликс. – М., 1983. – С. 156.

Ковалев А. Г. Психология личности. – 3-е изд., перер. и доп. / А. Г. Ковалев. – М.: Просвещение, 1970. – 391 с.

Козленко В. Н. Проблема креативности личности / В. Н. Козленко // Психология творчества: общая, дифференциальная, прикладная / Отв. ред. Я. А. Пономарев. – М.: Наука, 1990. – 224. – С. 131–148.

Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Упор. В. В. Андрієвська, Г. О. Балл, О. Т. Губко, О. В. Проскура; під ред. Л. М. Проколієнко. – К.: Радянська школа, 1989. – 608 с.

Кремень В. Г. Філософія людноцентризму в освітньому просторі / В. Г. Кремень. – 2-е вид. – К.: Т-во «Знання» України, 2010. – 520 с.

Лук А. Н. Психология творчества / Александр Наумович Лук. – М.: Наука, 1978. – 127 с.

Лук А. Н. Мышление и творчество / Александр Наумович Лук. – М.: Политиздат, 1976. – 144 с.

Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості / С. Д. Максименко. – К.: ТОВ «КММ», 2006. – 240 с.

Моляко В. О. Психологічна готовність до творчої праці / В. О. Моляко. – К.: Знання, 1989. – 48 с.

Мороз О. Г., Омеляненко В. П. Перші кроки до майстерності / О. Г. Мороз, В. П. Омеляненко. – К.: Товариство «Знання», 1992. – 112 с.

Педагогічна майстерність: Підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Краму-щенко, І. В. Кривонос та ін.; за ред. І. А. Зязюна. – 2, ге вид., допов. і переробл. – К.: Вища шк., 2004. – 422 с.

Пиаже Ж. Психология интеллекта / Ж. Пиаже // Избр. Психологические труды. – М., 1969. – С. 65.

Пономарев Я. А. Психология творчества / Я. А. Пономарев. – М.: Наука, 1976. – 303 с.

Пономарев Я. А. Психология творчества и педагогика / Я. А. Пономарев. – М.: Педагогика, 1976. – 280 с.

Поташник М. М. Педагогическое творчество: проблемы развития и опыт: Пособие для учителя / М. М. Поташник. – К.: Рад. школа, 1988. – 194 с.

Просецкий П. А., Семиченко В. А. Психология творчества: Учебное пособие / П. А. Просецкий, В. А. Семиченко. – М.: Изд-во «Прометей» МГПИ им. В. И. Ленина, 1989. – 83 с.

Роджерс Н. Творчество как усиление себя / Н. Роджерс // Вопросы психологии. – 1990. – №1. – С.164–168.

Сисоєва С. О. Основи педагогічної творчості: Підручник / С. О. Сисоєва // К.: Міленіум, 2006. – 346 с.

Сисоєва С. О. Педагогічна творчість: Монографія / С. О. Сисоєва. – Х., К.: Книжкове видавн. «Каравела», 1998. – 150 с.

Сисоєва С. О. Підготовка вчителя до формування творчої особистості: Монографія / С. О. Сисоєва. – К.: Поліграфкнига, 1996. – 405 с.

Сисоєва С. О., Поясок Т. Б. Психологія та педагогіка: Підручник для студентів вищих навчальних закладів непедагогічного профілю / С. О. Сисоєва, Т. Б. Поясок. – К.: Міленіум, 2005. – 520 с.

Сухомлинский В. А. Избранные педагогические сочинения. – В 3 т. / В. А. Сухомлинский. – М.: Педагогика, 1981. – Т.3. – 640 с.

Цапок В. А. Творчество: Философский аспект проблемы / Отв. ред. Н.Г. Махай. – Кишинев: Штиинца, 1989. – 152 с. структури особистості учня.

Додаткова література:

Бердяев Н. А. Самопознание / Н. А. Бердяев. – М., 1990. – С. 154-277.

Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте: Психологические очерки: Кн. для учителя. – 3-е изд. / Л. С. Выготский – М.: Просвещение, 1991. – 93 с.

Загвязинский В. И. Педагогическое творчество учителя / В. И. Загвязинский. – М.: Педагогика, 1987. – 160 с.

Інноваційна спрямованість змісту і технологій освіти / Біла книга національної освіти України / Т. Ф. Алексєєнко, В. М. Аніщенко, Г. О. Балл [та ін.]; за заг. ред. акад. В. Г. Кременя; НАПН України. – К.: Інформ. системи, 2010. – 342 с. – Бібліогр.: с. 335 – Розділ 1.2 / у співавторстві/- С. 32-38.

Камю А. Бунтующий человек / А. Камю. – М., 1990. – С.76.

Кичук Н. В. От творчества учителя у творчеству ученика: Пособие для студ. пед. ун-тов / Н. В. Кичук. – Измаил: Измал. пед. Ун-т, 1992. – 95 с.

Кичук Н. В. Формування творчої особистості вчителя. / Н. В. Кичук. – К.: Либідь, 1991. – 96 с.

Максименко С. Д. Рефлексія проблем розвитку в психології / С. Д. Максименко // Психологія і суспільство. – 2001. – №3. – С.4–22.

Планк М. Происхождение и влияние научных идей / М. Планк // Единство физической картины мира. – М., 1966. – С. 183-184.

Сафіулін В. І. У центрі уваги – особистість / В. І. Сафіулін // Рідна школа. – 1996. – №10. – С.12–13.

Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество / П. А. Сорокин. – М., 1992. – С. 400.

Фейдимен Джеймс, Фрейгер Роберт. Теория и практика личностно-ориентированной психологии. – М.: ВИНТИ, 1996. – 430 с.

Энгельгардт В. А. Познание явлений жизни / В. А. Энгельгардт. – М., 1984. – С. 295.

ПИТАННЯ ДО МОДУЛЬНОГО КОНТРОЛЮ 1:

1. Тенденції історичного розвитку дослідження творчості.
2. Основні напрями дослідження творчої діяльності людини.
3. Пізнавальні бар'єри у дослідженнях природи творчості.
4. Розкрийте зміст твердження, що творчість є розвивальною взаємодією, механізмом розвитку.
5. Педагогіка творчості як фундаментальна наука.
6. Предмет педагогіки творчості.
7. Завдання педагогіки творчості.
8. Основні категорії, поняття, терміни та дефініції педагогіки творчості.
9. Закони педагогіки творчості.
10. Закономірності педагогіки творчості.
11. Педагогіка творчості і педагогічна творчість.
12. Психологія творчості.
13. Творча діяльність.
14. Інноваційна діяльність.
15. Творчі здібності людини.
16. Творче мислення особистості.
17. Творчі якості особистості.
18. Що таке творча особистість?
19. Охарактеризуйте процес творчості.
20. Творчий потенціал особистості.
21. Індивідуальна творчість.
22. Творча група.
23. Продукт творчості.
24. Розкрийте зміст поняття інновація
25. Соціальні механізми творчості.
26. Природа творчості у світлі системно-структурного підходу.
27. Творчість і педагогіка.
28. Зародження педагогіки творчості: антична педагогіка і

педагогіка Середньовіччя.

29. Гуманістична педагогіка Відродження та Просвітництва.
30. Історичні витоки особистісно-орієнтованої педагогіки (XVIII – XIX ст.).
31. Педагогічні концепції XX ст.
32. Гуманістичні засади педагогіки В.О. Сухомлинського.
33. В.О. Сухомлинський про педагогічну творчість вчителя.
34. Ідеї В.О. Сухомлинського про формування творчої особистості.
35. Характеристика сучасних досліджень з педагогіки творчості.
36. Психологічний механізм творчої пізнавальної діяльності.
37. Психологічні методи дослідження наукової творчості.
38. Психологічні методи дослідження процесу творчості.
39. Творче мислення як центральна психологічна ланка творчої діяльності.
40. Психологічні методи дослідження творчих здібностей.
41. Психологічні методи дослідження психологічних якостей творчої особистості.
42. Психологічні методи дослідження психологічних умов ефективної творчої праці.
43. Характеристика процесу творчості.
44. Використання психологічних моделей процесу творчості у педагогіці.
45. Якісті творчої особистості і творчі здібності як педагогічні орієнтири у розвитку особистості.
46. Основні напрями сучасних досліджень педагогіки творчості.
47. Історико-філософський аспект дослідження проблеми творчості.
48. Творчість як діяльнісний спосіб життя людини.
49. Мета як форма мобілізації творчого потенціалу людини.
50. Індивідуальний творчий потенціал.
51. Інновація як продукт творчої діяльності.
52. Творча та інноваційна діяльність.
53. Специфіка індивідуальної творчості.
54. Соціальні механізми творчості в організації інноваційної діяльності.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДО ЗМІСТОВОГО МОДУЛЯ 1:

Основна література:

- Адлер А.** Индивидуальная психология / А. Адлер // История зарубежной психологии (30-60-е гг. XX в.): тексты. М., 1986. – С. 138.
- Андреев В. И.** Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности / В. И. Андреев. – Казань: Изд.во Казанского университета, 1988. – 228 с.
- Беляев Д. К.** Генетика, общество, личность / Д. К. Беляев // Коммунист, 1987. – № 7. – С.93.
- Беляев Д. К.** Современная наука и проблемы исследования человека / Д. К. Беляев // Вопросы философии. – 1981. – № 3. – С. 15.
- Білецький О.** Борис Грінченко / О. Білецький // Збір. праць: У 5 т. – К.: Наукова думка, 1965. – Т.2. – 671 с.
- Богоявленская Д. Б.** Интеллектуальная активность как проблема творчества / Д. Б. Богоявленская. – Ростов н/Д.: Изд.во Рост.ун.,та, 1983. – 173 с.
- Богоявленская Д. Б.** Пути к творчеству / Д. Б. Богоявленская. – М.: Знание, 1981. – 96 с.
- Брик І.** Тарас Шевченко і народна освіта / І. Брик// Народна творчість та етнографія. – 1996. – №4. – С.53–61.
- Брушлинский А. В.** Творческий процесс как предмет исследования / А. В. Брушлинский // Вопросы философии. – 1965. – №7. – С.65.
- Брушлинский А. В.** К психологии творческого процесса: Психология мышления вместо так называемой эвристики / А. В. Брушлинский // Человек, творчество, наука. – М.: Наука, 1967. – С.13–40.
- Гельвеций К. А.** Об уме / К. А. Гельвеций// Соч.: В 2-х т. – М., 1973. – Т.1. – С. 455.
- Гончаренко Н. В.** Гений в искусстве и науке / Н. В. Гончаренко. – М.: Искусство, 1991. – 432 с.
- Джуринский А. Н.** История зарубежной педагогики: Учебное пособие для вузов / А. Н. Джуринский. – М.: Издат. группа «Форум». – «ИНФРА,М», 1998. – 272 с.
- Дистерверг Адольф.** Избр. пед. сочинения / Сост. В.А. Ротенберг. – М.: Учпедгиз, 1956. – 374 с.
- Енциклопедія освіти** / Академія педагогічних наук України; гол. ред. В. Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
- Зязюн І. А., Сагач Г. М.** Краса педагогічної дії: Навч. посіб. для вчителів, аспірантів, студентів середніх та вищих навч. закладів / І. А. Зязюн, Г. М. Сагач. – К.: Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1997. – 302 с.

Іонова О. М. Науково-педагогічні основи навчально-виховного процесу в сучасній школі за ідеями Вальдорфської педагогіки: Автореф. дис... д.п.н: 13.00.01. / Іонова Олена Миколаївна. – К., 2000. – 36 с. / Ін-т педагогіки АПН України.

Калмиків Г. В. Проблеми взаємин між особою і колективом у педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського: Автореф. дис... к.п.н: 13.00.01. / Калмиків Георгій Валентинович. – К., 2000. – 19 с. / Інститут педагогіки АПН України.

Кан-Калик В. А., Никандров Н. Д. Педагогическое творчество / В. А. Кан-Калик, Н. Д. Никандров. – М.: Педагогика, 1990. – 144 с.

Кваша Б. Ф. Воспитательная система В.А. Сухомлинского: Учебное пособие / Б. Ф. Кваша. – К., СПб.: АПН Украины, ПАНИ, 1999 – 233 с. – С.24-37.

Клепиков О. І., Кучерявий І. Т. Творчі резерви особи (Курс практичної філософії) / О. І. Клепиков, І. Т. Кучерявий. – К.: Вища шк., 1995. – 164 с.

Кликс Ф. Пробуждающее мышление: У истоков человеческого интеллекта / Ф. Кликс. – М., 1983. – С. 156.

Коба Л. Л. Педагогічні погляди М.І. Пирогова / Л. Л. Коба // Початкова школа. – 1996. – №1. – С.24–27.

Ковалев А. Г. Психология личности. – 3,е изд., перер. и доп. / А. Г. Ковалев – М.: Просвещение, 1970. – 391 с.

Коваленко В. О. Вплив ідей Д. Дьюї на українську школу й педагогіку 1920–1930 років / В. О. Коваленко // Шлях освіти. – 1997. – №4. – С.51-55.

Козленко В. Н. Проблема креативности личности // Психология творчества: общая, дифференциальная, прикладная / Отв. ред. Я.А. Пономарев. – М.: Наука, 1990. – 224. – С.131–148.

Козуля О. Велика просвітителька / О. Козуля // Жінки в історії України. – К., 1993. – С.99–103.

Кремень В. Г. Філософія людноцентризму в освітньому просторі / В. Г. Кремень. – 2-е вид. – К.: Т-во «Знання» України, 2010. – 520 с.

Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості / С. Д. Максименко. – К.: ТОВ «КММ», 2006. – 240 с.

Коменский Я. А., Локк Дж., Руссо Ж.-Ж., Песталоцци И. Г. Педагогическое наследие / Я. А. Коменский, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо, И. Г. Песталоцци; Сост. В. М. Кларин, А. Н. Джуринский. – М.: Педагогика, 1987. – 413 с.

Корчак Я. Избранные педагогические произведения / Пер. с пол. К.Э. Сенкевич. – М.: Педагогика, 1979. – 473 с.

Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Упор. В. В. Андрієвська, Г. О. Балл, О. Т. Губко, О. В. Проскура; під ред. Л. М. Проколенко. – К.: Радянська школа, 1989. – 608 с.

Лук А. Н. Мышление и творчество / Александр Наумович Лук. – М.: Политиздат, 1976. – 144 с.

Лук А. Н. Психология творчества / Александр Наумович Лук. – М.: Наука, 1978. – 127 с.

Макаренко А. С. Собр. соч.: В 7 т. / А. С. Макаренко. – М.: Изд.во АПН, 1957. – Т.4. – 552 с.; Т.5. – 558 с.

Марушкевич А. Іван Огієнко про самовдосконалення / А. Марушкевич // Рідна школа. – 1999. – №9. – С.76–77.

Машталер О. В. Педагогічна і освітня діяльність О. В. Духновича / О. В. Машталер. – К.: Рад. школа, 1966. – 148 с.

Моляко В. О. Психологічна готовність до творчої праці / В. О. Моляко. – К.: Знання, 1989. – 48 с.

Монтессори М. Значение среды в воспитании / М. Монтессори // Частная школа. – 1995. – №4. – С.122–127.

Мороз О. Г., Омеляненко В. П. Перші кроки до майстерності / О. Г. Мороз, В. П. Омеляненко. – К.: Товариство «Знання», 1992. – 112 с.

Нариси історії українського шкільництва (1905-1933): Навч. посібник / О. В. Сухомлинська та ін.; За ред. О. В. Сухомлинської. – К.: Заповіт, 1996. – 304 с.

Науменко Ф. І. Основи педагогіки О. В. Духновича: Лекції з історії педагогіки / Ф. І. Науменко. – Львів, 1964. – 215 с.

Ніколенко Л. Т. Теоретичні засади навчання і виховання молодших школярів у педагогічній спадщині Я.Ф. Чепіги: Автореф. дис... к.п.н: 13.00.01. / Ніколенко Лідія Тимофіївна. – К., 2000. – 15 с.

Огнев'юк В. О. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку / В. О. Огнев'юк. – К.: Знання України, 2003. – 448 с. – Бібліогр.: с. 437-446.

Педагогічна майстерність: Підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Краму-щенко, І. В. Кривонос та ін.; за ред. І.А. Зязюна. – 2, ге вид., допов. і переробл. – К.: Вища шк., 2004. – 422 с.

Педагогічні ідеї Г. С. Сковороди: Зб. статей / За ред. О. Г. Дзе-веріна. – К.: Вища школа, 1972. – 246 с.

Пиаже Ж. Психология интеллекта / Ж. Пиаже // Избр. Психо-логические труды. – М., 1969. – С. 65.

Погрібний А. Борис Грінченко: Нарис життя і творчості / А. Погрібний. – К.: Дніпро, 1988. – 269 с.

Пономарев Я. А. Психология творчества / Я. А. Пономарев. – М.: Наука, 1976. – 303 с.

Пономарев Я. А. Психология творчества и педагогика / Я. А. Пономарев. – М.: Педагогика, 1976. – 280 с.

Поташник М. М. Педагогическое творчество: проблемы развития и опыт: Пособие для учителя / М. М. Поташник. – К.: Рад. школа, 1988. – 194 с.

Просецкий П. А., Семиченко В. А. Психология творчества: Учебное пособие / П. А. Просецкий, В. А. Семиченко. – М.: Изд.во «Прометей» МГПИ им. В. И. Ленина, 1989. – 83 с.

Роджерс Н. Творчество как усиление себя / Н. Роджерс // Вопросы психологии. – 1990. – №1. – С.164–168.

Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – початок XX ст.): Нариси / Відп. ред. М. Д. Ярмаченко. – К.: Рад. школа, 1991. – 381 с.

Русова С. Ф. Дошкільне виховання // Русова С. Ф. Вибрані педагогічні твори. – К.: Освіта, 1996. – 184 с. – С.34–44.

Русова С. Ф. Нова школа // Русова С. Вибрані педагогічні твори. – К.: Освіта, 1996. – С.207–222.

Сисоєва С. О. Основи педагогічної творчості: Підручник / С. О. Сисоєва // К.: Міленіум, 2006. – 346 с.

Сисоєва С. О. Педагогічна творчість: Монографія / С. О. Сисоєва. – Х., К.: Книжкове видавн. «Каравела», 1998. – 150 с.

Сисоєва С. О., Соколова І. В. Нариси з історії розвитку педагогічної думки: Навчальний посібник / С. О. Сисоєва, І. В. Соколова. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 308 с.

Сисоєва С. О. Підготовка вчителя до формування творчої особистості: Монографія / С. О. Сисоєва. – К.: Поліграфкнига, 1996. – 405 с.

Сисоєва С. О., Поясок Т. Б. Психологія та педагогіка: Підручник для студентів вищих навчальних закладів непедагогічного профілю / С. О. Сисоєва, Т. Б. Поясок. – К.: Міленіум, 2005. – 520 с.

Суходлинский В. А. Избранные педагогические сочинения. – В 3 т. / В. А. Суходлинский. – М.: Педагогика, 1981. – Т.3. – 640 с.

Суходлинський В. Людина – найвища цінність // Вибрані твори: У 5 т. / В. О. Суходлинський. – К.: Рад. шк., 1977. – Т. 5. – С. 446–472.

Суходлинський В. Людина неповторна // Вибрані твори: У 5 т. / В. О. Суходлинський. – К.: Рад. шк., 1977. – Т. 5. – С. 80–86.

Суходлинський В. Народження громадянина // Вибрані твори: У 5 т. / В. О. Суходлинський. – К.: Рад. шк., 1977. – Т. 3. – С. 283–581.

Суходлинський В. Павлівська середня школа // Вибрані твори: У 5 т. / В. О. Суходлинський. – К.: Рад. шк., 1977. – Т. 4. – С. 7–390.

Суходлинський В. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості // Вибрані твори: У 5 т. / В. О. Суходлинський. – К.: Рад. шк., 1976. – Т. 1. – С. 5–206.

Суходлинський В. Серце віддаю дітям // Вибрані твори: У 5 т. / В. О. Суходлинський. – К.: Рад. шк., 1977. – Т. 3. – С. 7–280.

Суходлинський В. Сто порад учителям // Вибрані твори: У 5 т. / В. О. Суходлинський. – К.: Рад. шк., 1976. – Т. 2. – С. 419–654.

Суходлинський В. О. Вибрані твори: У 5 т. / В. О. Суходлинський. – К.: Рад. школа, 1986. – Т.1–5.

Українська педагогіка в персоналіях: У 2 кн. Кн. 2: Навч. посібник / За ред. О. В. Суходлинської. – К.: Либідь, 2005. – 552 с.

Українська педагогіка в персоналіях: У 2 кн. Кн. 1: Навч. посібник / За ред. О. В. Суходлинської. – К.: Либідь, 2005. – 624 с.

Цапок В. А. Творчество: Философский аспект проблемы / Отв. ред. Н. Г. Махай. – Кишинев: Штиинца, 1989. – 152 с. структури особистості учня.

Додаткова література:

Анталогія педагогической мысли Украинской ССР / Сост. Н. П. Калениченко. – М.: Педагогика, 1988. – 640 с.

Антонець М. Я. Василь Сухомлинський і сучасність: особистісно орієнтована шкільна освіта / М. Я. Антонець // Педагогічна газета. – 2001. – № 44 (листопад). – С. 6.

Антонець М. Я. Гуманізм педагогічних нововведень В. Сухомлинського: творча спадщина Сухомлинського / М. Я. Антонець // Початкова школа. – 1997. – № 9. – С. 35–38.

Антонець М. Я. Світлий храм дитинолюбства: сучасність і перспективність навчально-виховної системи В. Сухомлинського / М. Я. Антонець // Рідна школа. – 1994. – № 1, 2. – С. 19–23.

Антонець М. Я. Василь Сухомлинський і гуманістична педагогіка української народної школи / М. Я. Антонець // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 4. – С. 193–201.

Бердяев Н. А. Самопознание / Н. А. Бердяев. – М., 1990. – С. 154–277.

Богуславський М. В. Школа самореалізації особистості у трактуванні В.О. Сухомлинського / М. В. Богуславський // Директор школи. – 1998. – № 26. – С. 3.

Буєва І. І. Гуманізм – основа взаємин у школі В. О. Сухомлинського / І. І. Буєва // Директор школи. – 1998. – № 26. – С. 4, 5.

Валеева Р. А. Корчак и Сухомлинский: как любить ребенка / Р. А. Валеева // Педагогика. – 1998. – № 6. – С. 48–52.

Волков И. П. Учм творчеству / И. П. Волков. – М.: Педагогіка, 1988. – 96 с.

Волошина В. Я. Гуманістична сутність дидактики В. Сухомлинського / В. Я. Волошина // Педагогіка і психологія. – 1998. – № 3. – С. 14–20.

Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте: Психологические очерки: Кн. для учителя. – 3-е изд. / Л. С. Выготский. – М.: Просвещение, 1991. – 93 с.

Гессен С. И. Основы педагогики (Введение в прикладную философию: Учебное пособие для вузов / С. И. Гессен. – М.: «Школа, Пресс», 1995. – 448 с. – С.109–121.

Євдокієва Т. Чужого навчатися і свого не цуратися...: До гуманістичної педагогіки В. Сухомлинського і Р. Штайнера / Т. Євдокієва // Рідна школа. – 1998. – № 3. – С. 26–28.

Загвязинский В. И. Педагогическое творчество учителя / В. И. Загвязинский. – М.: Педагогика, 1987. – 160 с.

- Ильин Е. Н.** Путь к ученику / Е. Н. Ильин. – М.: Просвещение, 1988. – 224 с.
- Інноваційна спрямованість** змісту і технологій освіти / Біла книга національної освіти України / Т. Ф. Алексеевко, В. М. Аніщенко, Г. О. Балл [та ін.]; за заг. ред. акад. В. Г. Кременя; НАПН України. – К.: Інформ. системи, 2010. – 342 с. – Бібліогр.: с. 335 – Розділ 1.2 / у співавторстві/- С. 32-38.
- Камю А.** Бунтующий человек / А. Камю. – М., 1990. – С.76.
- Каптерев П. Ф.** Задачи и основы семейного воспитания / П. Ф. Каптерев // Умом и сердцем: Мысли о воспитании: Сборник / Сост. П. И. Кинахов. – М.: Политиздат, 1986. – С.254–256.
- Кичук Н. В.** Формування творчої особистості вчителя / Н. В. Кичук. – К.: Либідь, 1991. – 96 с.
- Кичук Н. В.** От творчества учителя у творчеству ученика: Пособие для студ. пед. ун-тов / Н. В. Кичук. – Измаил: Измал. пед. Ун-т, 1992. – 95 с.
- Красовицький М. В.** Сухомлинський і педагогічні концепції заходу / М. В. Красовицький // Шлях освіти. – 1998. – № 2. – С. 21–24.
- Кримський А. Ю.** Твори: У 5 т. / Редкол.: І. К. Білодід (гол.) та ін. – К.: Наукова думка, 1972. – Т.1. – 631 с.
- Кузь В.** Школа В. Сухомлинського – школа нового покоління / В. Кузь // Початкова школа. – 2002. – № 9. – С. 28–30.
- Кучинська І. О.** Виховання духовних цінностей дітей і молоді у творчій спадщині Івана Огієнка: Автореф. дис.... к.п.н: 13.00.01. / Кучинська Ірина Олексіївна. – К., 2000. – 20 с. / Інститут педагогіки АПН України.
- Мазур П.** Сердца, отданные детям: Я. Корчак и В. Сухомлинский / П. Мазур // Начальная школа. – 1978. – № 9. – С. 80–82.
- Максименко С. Д.** Рефлексія проблем розвитку в психології / С. Д. Максименко // Психологія і суспільство. – 2001. – №3. – С.4–22.
- Огієнко І. І.** Наука про рідномовні обов'язки: Рідномовний катехізис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів / І. І. Огієнко. – К.: АТ «Обереги», 1994. – 72 с. – С.23–25.
- Педагогіка творчості** В. Сухомлинського. Програма та методичні рекомендації до спецсемінару / Уклад. Є. І. Коваленко, Ю. Г. Новго-родцев. – Ніжин: Вид-во НДПУ ім. М. Гоголя, 2003. – 17 с.
- Песталотци Й. Г.** Лебединая песня / Я. А. Коменский, Д. Локк, Ж.-Ж. Руссо, Й. Г. Песталотци. Педагогическое наследие. – М.: Педагогика, 1989. – С. 356 –391.
- Пирогов Н. И.** Избранные педагогические сочинения / Николай Иванович Пирогов; Сост. В.З. Смирнова. – М.: Акад. пед. наук РСФСР, 1953. – 752 с.
- Пікельна В.** «Люби ближнього свого...» Філософські, історичні та педагогічні роздуми про гуманізацію освіти / В. Пікельна // Рідна школа. – 1998. – №2. – С.26–28.

- Планк М.** Происхождение и влияние научных идей / М. Планк // Единство физической картины мира. – М., 1966. – С. 183-184.
- Пшевращька О. В.** Сухомлинський та С. Русова про вихователя та вчителя / О. В. Пшевращька // Директор школи. – 2000. – № 12. – С. 11.
- Сафіулін В. І.** У центрі уваги – особистість / В. І. Сафіулін // Рідна школа. – 1996. – №10. – С.12–13.
- Скрипник М. І.** Уроки мислення Джона Дьюї і Василя Сухомлинського / М. І. Скрипник // Педагогіка і психологія. – 1998. – № 3. – С. 71–77.
- Сорокин П. А.** Человек. Цивилизация. Общество / П. А. Сорокин. – М., 1992. – С. 400.
- Стельмахович М. Г.** Народна педагогіка / М. Г. Стельмахович. – К.: Рад. школа, 1985. – 312 с.
- Тодорцева Ю. В.** Педагогіка толерантності: Метод. рек. / Ю. В. Тодорцева. – Одеса: СВД Черкасов М. П., 2004. – 89 с.
- Ушинський К. Д.** Вибрані педагогічні твори. – В 2 т. / Ред. кол.: В. Н. Столетов (гол.) та ін., К.: Рад. школа, 1983. – Т.1. – 488 с.
- Фейдимен Джеймс, Фрейдгер Роберт.** Теория и практика личностно-ориентированной психологии. – М.: ВИНТИ, 1996. – 430 с.
- Хайруліна В.** Бачити в учневі особистість: Творча спадщина В. Сухомлинського / В. Хайруліна // Початкова школа. – 1997. – № 9. – С. 40–42.
- Энгельгардт В. А.** Познание явлений жизни / В. А. Энгельгардт. – М., 1984. – С. 295.

Компетенції, професійні функції та творчі якості особистості на розвиток яких спрямовано вивчення змістового модулю 1

Шифр та зміст компетенції	Професійні функції (готовність до виконання яких розвивається у процесі вивчення змісту Модулю 1)	Назва типової задачі діяльності	Шифр типової задачі діяльності	Зміст уміння	Шифр уміння
СПК-1 – здатність до аналізу, свідчення, порівняння педагогічних явищ, виявлення співвідношення сучасної освітньої практики і вимог суспільства, формування інноваційного педагогічного мислення	<i>1. Дослідницька</i>	Збір, обробка, аналіз і систематизація інформації в ході виробничої діяльності з використанням сучасних інформаційних технологій	1.ПФ.Д.01	Здійснювати пошукову діяльність, вивчати, узагальнювати і впроваджувати в навчальний процес педагогічні інновації, активні форми і методи навчання, інтерактивні технології	1.ПФ.Д.01.ЗР.Р.01
			1.ПФ.Д.02	Аналізувати педагогічні явища в історичній ретроспективі, розвивати педагогічне мислення, творчі якості особистості	1.ПФ.Д.02.ЗР.Р.02
		Управління навчально-виховним процесом у вищому навчальному закладі	1.ПФ.Д.03	Організувати і проводити науково-педагогічні дослідження, володіти методами статистичної обробки результатів педагогічного експерименту	1.ПФ.Д.03.ЗР.Р.03
			4.ПФ.С.02	Володіти основами щодо організації та проведення навчально-виховного процесу у вищій школі, організації педагогічної взаємодії з учнями та студентами	4.ПФ.С.02.ЗР.Р.04
			5.ПФ.Е.01	Розуміння й усвідомлення суті, особливостей та специфіки впровадження освітніх технологій в навчально-виховний процес вищого	5.ПФ.Е.01.ЗР.Р.01

				навчального закладу, розуміння місця даного курсу у загальній системі професійної підготовки майбутнього викладача вищої школи	6.ПФ.Д.01.ЗП.Н.01
<i>6. Контрольна</i>	Забезпечення ефективного контролю за навчально-виховним процесом у вищій школі	6.ПФ.Д.01		Ставити перед студентами загальні групові та індивідуальні цілі аудиторної та позааудиторної роботи, визначати кінцеві результати, які необхідно досягти по закінченню того чи іншого етапу та всього циклу навчання	6.ПФ.Д.01.ЗП.Н.01
<i>7. Прогностична</i>	На основі аналізу сучасних вимог до фахівця з вищою освітою, здійснювати прогнозування у змісті, формах і методах професійної діяльності	7.ПФ.Д.01		Прогнозувати наслідки навчально-виховного процесу	7.ПФ.Д.01.ЗР.Р.02
<i>8. Технічна</i>	Вміння використовувати сучасні інформаційно-комунікаційні технології у професійній діяльності	8.ПФ.Д.01		Здійснювати інформаційно-пошукову діяльність з використанням сучасних інформаційних технологій, застосовувати інформаційно-комунікаційні технології у навчальному процесі	8.ПФ.Д.01.ЗР.Р.01
<i>2. Проектувальна</i>	Підготовка (проєктування) педагогічних проєктів	2.ПФ.Е.01		Моделювати зміст навчання, форми і методи викладання навчальних дисциплін з урахуванням їх місця й ролі в загальній програмі підготовки студентів, взаємозв'язку з іншими дисциплінами і майбутньою професійною діяльністю фахівців	2.ПФ.Е.01.ЗР.Р.01
СПК-2 – здатність використовувати у професійній діяльності новітні педагогічні технології, самовдосконалювати професійну майстерність та педагогічну стіпку					

досліджень для управління навчально-виховним процесом у вищій школі			1. ПФ. Д.02	Аналізувати педагогічні явища в їх історичній ретроспективі, розвивати сучасне педагогічне мислення, творчі якості особистості	1. ПФ. Д.02.3Р. Р.02
			1. ПФ. Д.03	Організовувати і проводити науково-педагогічні дослідження, володіти методами статистичної обробки результатів педагогічного експерименту	1. ПФ. Д.03.3Р. Р.03
СПК-8 – здатність використовувати теоретичні знання та практичні навички застосування комунікативних технологій, ораторського мистецтва та риторики для здійснення ділових комунікацій у професійній сфері	7. Прогностична	Оцінювати стан навчально-виховного процесу у вищій школі, його наслідки	7. ПФ. Д.01	Прогнозувати наслідки навчально-виховного процесу	7. ПФ. Д.01.3Р. Р.02
			4. ПФ. С.02	Володіти основами щодо організації та проведення навчально-виховного процесу у вищій школі, організації педагогічної взаємодії з учнями та студентами	4. ПФ. С.02.3Р. Р.04
	4. Управлінська	Управління навчально-виховним процесом у вищому навчальному закладі	5. ПФ. Е.01	Розуміння й усвідомлення суті, особливостей та специфіки впровадження освітніх технологій в навчально-виховний процес вищого навчального закладу, розуміння місця даного курсу у загальній системі професійної підготовки майбутнього викладача вищої школи	5. ПФ. Е.01.3Р. Р.01
				Активне застосування освітніх технологій спрямованих на досягнення запланованого результату	
	5. Технологічна				

Творчі якості особистості

Мотиви	Характерологічні особливості	Творчі уміння	Індивідуальні особливості психічних процесів
позитивне уявлення про себе;	сміливість;	проблемне бачення;	альтернативність мислення;
бажання пізнати себе;	готовність до ризику; відповідальність;	здатність до висування гіпотез, оригінальних ідей;	дивергентність мислення;
творчий інтерес, допитливість;	самостійність;	здатність до дослідницької діяльності;	точність мислення;
потяг до пошуку нової інформації, фактів.	ініціативність; впевненість у своїх силах та здібностях; цілеспрямованість;	розвинута уява, фантазія; здатність до виявлення протиріч; здатність до подолання інерції мислення;	готовність пам'яті; асоціативність пам'яті;
	наполегливість; вміння довести почату справу до кінця; працелюбність; емоційна активність.	уміння аналізувати, інтегрувати та синтезувати інформацію; здатність до міжособистісного спілкування.	цілісність, синтетичність, свіжість, самостійність сприйняття; пошуково-перетворювальний, інноваційний стиль мислення.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2 ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ

Основні поняття модуля:

Творча особистість; творчі якості особистості; творча активність особистості; креативність; творчі здібності; обдарованість; геніальність; творчі можливості; творчий потенціал; структура творчої особистості; модель творчої особистості; структура творчих якостей особистості; формування особистості; розвиток особистості; творчий розвиток; стадії творчого розвитку особистості; проєктивні методи; тести; діагностичні завдання; самооцінювання; мотиви до творчої діяльності; творчі уміння; психічні процеси; профіль творчої особистості; творчі можливості групи; методика профільного аналізу.

ТЕМА 3 ТВОРЧІ ЯКОСТІ ОСОБИСТОСТІ ТА КРИТЕРІЇ ЇХ ОЦІНЮВАННЯ

ЛЕКЦІЯ 3

Творчі якості особистості та критерії їх оцінювання

Поняття творчої особистості. Творчі якості особистості. Творча активність особистості. Творчий розвиток. Креативність. Творчі здібності. Обдарованість. Геніальність. Класифікація та типи творчих особистостей. Стадії творчого розвитку особистості. Творчі можливості. Мультифакторна модель творчої особистості. Структура творчих якостей особистості. Критерії оцінювання рівня сформованості творчих якостей особистості. Сутність формування, розвитку та саморозвитку особистості.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ 3.1.

Розвиток творчих якостей людини: специфіка та вікові особливості

План

1. Розкрийте зміст понять «формування» та «розвиток».
2. У чому полягає специфіка розвитку творчих якостей людини?

3. Як Ви розумієте процес формування творчої особистості?
4. Вікові особливості людини і розвиток її творчих якостей.
5. Сензитивні періоди життя людини, сприятливі творчому розвитку.
6. Природжені й набуті якості людини, їх нерозривний зв'язок.
7. Креативність і творчі якості: спільне й відмінне.
8. Почуттєва сфера особистості й творчість людини.
9. Критерії оцінювання рівня сформованості творчих якостей особистості.

Список рекомендованої літератури до семінарського заняття 3.1:

Основна література:

Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте: Психологические очерки: Кн. для учителя. – 3-е изд. / Л. С. Выготский – М.: Просвещение, 1991. – 93 с.

Гильбух Ю. З. Умственно одаренный ребенок: Психология, диагностика, педагогика / НИИ психологии / Ю. З. Гильбух. – К.: РОВО «Укрвузполиграф», 1992. – 83 с.

Кан-Калик В. А., Никандров Н. Д. Педагогическое творчество / В. А. Кан-Калик, Н. Д. Никандров. – М.: Педагогика, 1990. – 144 с.

Кардашов В. Н. Теоретические и методические основы художественно-творческого развития школьников / Под ред. Н.А. Кушаева. – Бердянск: Дом техники плюс, 2000. – 160 с.

Клепіков О. І., Кучерявий І. Т. Творчі резерви особи (Курс практичної філософії) / О. І. Клепіков, І. Т. Кучерявий. – К.: Вища шк., 1995. – 164 с.

Кремень В. Г. Філософія лідноцентризму в освітньому просторі / В. Г. Кремень. – 2-е вид. – К.: Т-во «Знання» України, 2010. – 520 с.

Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості / С. Д. Максименко. – К.: ТОВ «КММ», 2006. – 240 с.

Максименко С. Д. Рефлексія проблем розвитку в психології / С. Д. Максименко // Психологія і суспільство. – 2001. – № 3. – С. 4–22.

Педагогічна майстерність: Підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамушенко, І. В. Кривонос та ін.; За ред. І. А. Зязюна. – 2-ге вид., допов. і переробл. – К.: Вища шк., 2004. – 422 с.

Рибалка В. В. Психологія розвитку творчої особистості: Навч. посібник / В. В. Рибалка. – К.: ІЗМН, 1996. – 236 с.

Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии: Учебное пособие для высших пед. учебн. завед. – 2-е изд. / С. Л. Рубинштейн. – М.: Уч-пед. издат., 1946. – 704 с.

Сисоєва С. О. Основи педагогічної творчості: Підручник / С. О. Сисоєва // К.: Міленіум, 2006. — 346 с.

Сисоєва С. О. Педагогічна творчість: Монографія / С. О. Сисоєва. — Х.— К.: Книжкове видавн. «Каравела», 1998. — 150 с.

Сисоєва С. О. Підготовка вчителя до формування творчої особистості: Монографія. / С. О. Сисоєва. — К.: Поліграфкнига, 1996. — 405 с.

Сисоєва С. О., Поясок Т. Б. Психологія та педагогіка: Підручник для студентів вищих навчальних закладів непедагогічного профілю / С. О. Сисоєва, Т. Б. Поясок. — К.: Міленіум, 2005. — 520 с.

Сухомлинский В. А. Об умственном воспитании / Сост. и авт. вступ. ст. М. И. Мухин. — К.: Рад. школа, 1983. — 206 с.

Сухомлинский В. А. Сто советов учителю / В. А. Сухомлинский. — К.: Радянська школа, 1984. — 254 с.

Додаткова література:

Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев // Избр. психол. тр.: В 2 т. — М.: Педагогика, 1980. — Т.1. — 232 с.

Андрієвська В. В. Психологія творчої праці вчителя / Творчість учителя іноземної мови / Київ. нар. ун-т наук. і пед. знань; За ред. М.Я.Дем'яненка / В. В. Андрієвська. — К.: Рад. школа, 1978. — С.27-36.

Бондар В. І. Дидактика: ефективні технології навчання студентів / В. І. Бондар. — К.: Вересень, 1996. — 129 с.

САМОСТІЙНА РОБОТА 3.1

А. Розкрити зміст основних понять теми.

Б. Перевести основну інформацію теми в мову таблиць, схем, графіків (вибір за бажанням).

В. На основі опрацювання літератури виконати такі практичні завдання:

1. Систематизуйте наукові положення, що розкривають специфіку творчого розвитку людини залежно від її віку.

2. Обґрунтуйте сензитивні періоди життя людини, сприятливі творчому розвитку.

3. Проранжуйте творчі якості людини щодо їх розвитку від дошкільного до зрілого віку.

4. Розкрийте основні етапи творчого розвитку людини.

Висновки обґрунтуйте.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДО ТЕМИ 3:

Основна література:

Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте: Психологические очерки: Кн. для учителя. – 3-е изд. / Л. С. Выготский – М.: Просвещение, 1991. – 93 с.

Гильбух Ю. З. Умственно одаренный ребенок: Психология, диагностика, педагогика / НИИ психологии / Ю. З. Гильбух. – К.: РОВО «Укрвузполиграф», 1992. – 83 с.

Казанцева Т. А., Олейник Ю. Н. Взаимосвязь личностного развития и профессионального становления студентов-психологов / Т. А. Казанцева, Ю. Н. Олейник // Психологический журнал. – 2002, т.23. – №6. – С. 51-59.

Кан-Калик В. А., Никандров Н. Д. Педагогическое творчество / В. А. Кан-Калик, Н. Д. Никандров. – М.: Педагогика, 1990. – 144 с.

Кардашов В. Н. Теоретические и методические основы художественно, творческого развития школьников / Под ред. Н. А. Кушаева. – Бердянск: Дом техники плюс, 2000. – 160 с.

Клепиков О. І., Кучерявий І. Т. Творчі резерви особи (Курс практичної філософії) / О. І. Клепиков, І. Т. Кучерявий. – К.: Вища шк., 1995. – 164 с.

Кремень В. Г. Філософія людноцентризму в освітньому просторі / В. Г. Кремень. – 2-е вид. – К.: Т-во «Знання» України, 2010. – 520 с.

Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості / С. Д. Максименко. – К.: ТОВ «КММ», 2006. – 240 с.

Максименко С. Д. Рефлексія проблем розвитку в психології / С. Д. Максименко // Психологія і суспільство. – 2001. – № 3. – С. 4–22.

Маригодов В. К. Педагогика и психология: аспекты активизации творчества и готовности к профессиональной деятельности: Учеб. пособие для тех. вузов / В. К. Маригодов, С. Е. Моторная. – Севастополь: Изд-во СевНТУ, 2004. – 170 с.

Меерович М. И., Шрагина Л. И. Технология творческого мышления: Практ. пособие / М. И. Меерович, Л. И. Шрагина. – Минск: Харвест; М.: АСТ, 2000. – 432 с.

Огнев'юк В. О. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку / В. О. Огнев'юк. – К.: Знання України, 2003. – 448 с. – Бібліогр.: с. 437-446.

Побірченко Н. С. Розвиток творчої індивідуальності студентів у процесі підготовки до педагогічної діяльності / Н. С. Побірченко // Педагогіка і психологія: Вісник АПН України. – 2002. – № 4. – С. 81-88.

Рибалка В. В. Психологія розвитку творчої особистості: Навч. посібник. / В. В. Рибалка – К.: ІЗМН, 1996. – 236 с.

Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии: Учебное пособие для высших пед. учебн. завед. – 2-е изд. / С. Л. Рубинштейн. – М.: Уч-пед. издат., 1946. – 704 с.

Сисоєва С. О. Основи педагогічної творчості вчителя: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Ін-т систем, дослідж. освіти України, Київ. держ. пед. ін-т ім. М. П. Драгоманова / С. О. Сисоєва/ – К.: ІСДОУ, 1994. – 111 с. – Бібліогр.: с. 108-110.

Сисоєва С. О. Основи педагогічної творчості: Підручник / С. О. Сисоєва // К.: Міленіум, 2006. – 346 с.

Сисоєва С. О. Педагогічна творчість: Монографія / С. О. Сисоєва. – Х. – К.: Книжкове видавн. «Каравела», 1998. – 150 с.

Сисоєва С. О. Підготовка вчителя до формування творчої особистості: Монографія / С. О. Сисоєва. – К.: Поліграфкнига, 1996. – 405 с.

Сисоєва С. О., Поясок Т. Б. Психологія та педагогіка: Підручник для студентів вищих навчальних закладів непедагогічного профілю / С. О. Сисоєва, Т. Б. Поясок. – К.: Міленіум, 2005. – 520 с.

Сухомлинский В. А. Об умственном воспитании / Сост. и авт. вступ. ст. М. И. Мухин. – К.: Рад. школа, 1983. – 206 с.

Сухомлинский В. А. Сто советов учителю / В. А. Сухомлинский. – К.: Радянська школа, 1984. – 254 с.

Додаткова література:

Альтшуллер Г. С. Найти идею. Введение в теорию решения изобретательских задач / Г. С. Альтшуллер. – Новосибирск: Наука, 1986.

Амонашвили Ш. А. Единство цели: Пособие для учителя / Ш. А. Амонашвили. – М.: Просвещение, 1987. – 208 с.

Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания // Избр. психол. тр.: В 2 т. – М.: Педагогика, 1980. – Т.1. – 232 с.

Андрієвська В. В. Психологія творчої праці вчителя / Творчість учителя іноземної мови / Київ. нар. ун-т наук. і пед. знань; За ред. М. Я. Дем'яненка. – К.: Рад. школа, 1978. – С.27-36.

Білобровко Т. І. Практичний розум як передумова педагогічної творчості: Автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03. / Білобровко Тетяна Іванівна. – К., 1996. – 24 с.

Бондар В. І. Дидактика: ефективні технології навчання студентів / В. І. Бондар. – К.: Вересень, 1996. – 129 с.

Окунев А. А. Спасибо за урок, дети! О развитии творческих способностей учащихся / А. А. Окунев. – М.: Просвещение, 1988. – 128 с.

Штейнер Р. Познание человека и учебный процесс / Р. Штейнер. – М.: Парсифаль, 1998. – 128 с.

ТЕМА 4 ТЕХНОЛОГІЇ ВИВЧЕННЯ РІВНЯ ТВОРЧОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

ЛЕКЦІЯ 4. Технології вивчення рівня творчого розвитку особистості

Засоби діагностики креативності та творчих якостей особистості. Структурно-компонентний метод вивчення рівня творчого розвитку особистості. Методика вивчення рівня сформованості мотивів до творчої діяльності; характерологічних якостей особистості, сприятливих творчості. Методи вивчення рівня сформованості творчих умінь і психічних процесів. Профілі творчої особистості, їх типи, класифікація. Метод профільного аналізу рівня творчого розвитку особистості. Технологія аналізу творчих можливостей групи, її здатності до інноваційної діяльності. Діагностичні завдання у розвитку творчих якостей особистості. Методика самооцінки творчих якостей.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ 4.1 Структурно-компонентний метод вивчення рівня творчого розвитку особистості

План.

1. Розкрийте сутність структурно-компонентного методу та основні етапи дій щодо вивчення рівня творчого розвитку особистості.
2. Проаналізуйте відмінності у вивченні рівня сформованості мотивів, характерологічних якостей, творчих умінь та психічних процесів, сприятливих творчості.
3. Розкрийте основні етапи процесу самооцінки власного рівня творчого розвитку.
4. Які засоби діагностики творчих якостей особистості Ви знаєте?
5. Проективні методи у діагностиці творчого розвитку особистості.
6. Застосування тестів для визначення рівня творчого розвитку особистості.
7. У чому полягає складність діагностики креативності?
8. Розкрийте сутність профільного аналізу рівня творчого розвитку особистості.

Список рекомендованої літератури до семінарського заняття 4.1:**Основна література:**

Андреев В. И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности / В. И. Андреев. – Казань: Изд.во Казанского университета, 1988. – 228 с.

Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте: Психологические очерки: Книга для учителя. – 3-е изд. / Л. С. Выготский – М.: Просвещение, 1991. – 93 с.

Кларин М. В. Инновации в мировой педагогике: обучение на основе исследования, игры и дискуссии (Анализ зарубежного опыта) / М. В. Кларин. – Рига: НПЦ «Эксперимент», 1998. – 180 с.

Ковалев А. Г. Психология личности. – Изд. 3-е, перераб. и доп. / А. Г. Ковалев – М.: Просвещение, 1970. – 391 с.

Кремень В. Г. Філософія людноцентризму в освітньому просторі / В. Г. Кремень. – 2-е вид. – К.: Т-во «Знання» України, 2010. – 520 с.

Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості / С. Д. Максименко. – К.: ТОВ «КММ», 2006. – 240 с.

Моляко В. А., Кульчицкая Е. И., Литвинова Н. И. Психология детской одарённости / В. А. Моляко, Е. И. Кульчицкая, Н. И. Литвинова. – К.: Об-во «Знание» Украины, 1995. – 82 с.

Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: Учеб. пособие для студ. пед. Вузов и системы повыш. квалиф. пед. кадров / Под ред. Е. С. Полат. – М., 2000. – 272 с.

Паламарчук В. Ф. Як виростити інтелектуала / В. Ф. Паламарчук. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – 152 с.

Педагогічні технології у неперервній професійній освіті: Монографія / С.О. Сисоєва, А. М. Алексюк, П. М. Воловик, О. І. Кульчицька, Л. Є. Сігаєва, Я. В. Цехмістер та ін.; За ред. С. О. Сисоєвої. – К.: ВІПОЛ, 2001. – 502 с.

Проблемы экспериментальной психологии личности: Сборник статей / Под. ред. В. С. Мерлин. – Пермь, 1970. – 296 с.

Равен Джон. Педагогическое тестирование: Проблемы, заблуждения, перспективы: Пер. с англ. – М.: «Когито-Центр», 1999. – 144 с.

Сисоєва С. О. Основи педагогічної творчості: Підручник / С. О. Сисоєва // К.: Міленіум, 2006. – 346 с.

Сисоєва С.О. Підготовка вчителя до формування творчої особистості учня: Монографія / С. О. Сисоєва. – К.: Поліграфкнига, 1996. – 406 с.

Сисоєва С. О. Педагогічна творчість: Монографія / С. О. Сисоєва. – Харків, Київ: Каравела, 1998. – 150 с.

Додаткова література:

Альтшуллер Г. С. Найти идею. Введение в теорию решения изобретательских задач / Г. С. Альтшуллер. – Новосибирск: Наука, 1986.

Амонашвили Ш. А. Единство цели: Пособие для учителя / Ш. А. Амонашвили. – М.: Просвещение, 1987. – 208 с.

Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания // Избр. психол. тр.: В 2 т. – М.: Педагогика, 1980. – Т.1. – 232 с.

Андрієвська В. В. Психологія творчої праці вчителя / Творчість учителя іноземної мови / Київ. нар. ун-т наук. і пед. знань; За ред. М. Я. Дем'яненка. – К.: Рад. школа, 1978. – С.27-36.

Білобровко Т. І. Практичний розум як передумова педагогічної творчості: Автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03. / Білобровко Тетяна Іванівна. – К., 1996. – 24 с.

Бондар В. І. Дидактика: ефективні технології навчання студентів / В. І. Бондар. – К.: Вересень, 1996. – 129 с.

Окунев А. А. Спасибо за урок, дети! О развитии творческих способностей учащихся / А. А. Окунев. – М.: Просвещение, 1988. – 128 с.

Штейнер Р. Познание человека и учебный процесс / Р. Штейнер. – М.: Парсифаль, 1998. – 128 с.

Фейдимен Д., Фрейгер Р. Теория и практика личностно, ориентированной психологии / Джеймс Фейдимен, Роберт Фрейгер. – М.: ВНИИ, ТИ, 1996. – 430 с.

САМОСТІЙНА РОБОТА 4.1

А. Розкрити зміст основних понять теми.

Б. Перевести основну інформацію теми в мову таблиць, схем, графіків (вибір за бажанням).

В. На основі опрацювання літератури виконати такі практичні завдання:

- провести самооцінку власного рівня творчого розвитку;
- побудувати власний творчий профіль;
- на основі профільного аналізу скласти програму творчого саморозвитку.

Висновки обгрунтуйте.

ІНДИВІДУАЛЬНЕ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНИЦЬКЕ ЗАВДАННЯ (ІНДЗ) 4.1

Тема: Творча педагогічна діяльність викладача вищої школи

Мета: Розвиток навичок творчої педагогічної діяльності.

Завдання: На основі вивчення рекомендованої літератури про сутність та специфіку творчої педагогічної діяльності скласти проект власного творчого професійного саморозвитку як викладача вищої школи. Для цього: дослідити поняття «педагогічна креативність», «педагогічна обдарованість»; описати портрет творчого викладача, його творчі якості; застосувати структурно-компонентний метод для самооцінки себе як творчого викладача вищої школи.

Сформувати творчу групу із своїх колег для виконання творчого професійно-педагогічного завдання. Дайте відповідь на питання: Чому Ви сумісні?

Висновки обґрунтуйте.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДО ТЕМИ 4:

Основна література:

Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте: Психологические очерки: Книга для учителя. – 3-е изд. / Л. С. Выготский – М.: Просвещение, 1991. – 93 с.

Кан-Калик В. А. Педагогическая деятельность как творческий процесс / В. А. Кан-Калик. – Грозный, 1976. – 288 с.

Кларин М. В. Инновации в мировой педагогике: обучение на основе исследования, игры и дискуссии (Анализ зарубежного опыта) / М. В. Кларин. – Рига: НПЦ «Эксперимент», 1998. – 180 с.

Ковалев А. Г. Психология личности. – Изд. 3-е, перераб. и доп. / А. Г. Ковалев – М.: Просвещение, 1970. – 391 с.

Кремень В. Г. Філософія людноцентризму в освітньому просторі / В. Г. Кремень. – 2-е вид. – К.: Т-во «Знання» України, 2010. – 520 с.

Кучерявий О. Г. Педагогіка і психологія дитячої творчості (Аспект самоформування вмінь організувати творчість дітей): Навч. посіб. / О. Г. Кучерявий – К.: ІЗМН, 1998. – 156 с. – (Рос. мовою).

Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості / С. Д. Максименко. – К.: ТОВ «КММ», 2006. – 240 с.

Моляко В. А., Кульчицкая Е. И., Литвинова Н. И. Психология детской одарённости / В. А. Моляко, Е. И. Кульчицкая, Н. И. Литвинова. – К.: Об-во «Знание» Украины, 1995. – 82 с.

Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: Учеб. пособие для студ. пед. Вузов и системы повыш. квалиф. пед. кадров / Под ред. Е. С. Полат. – М., 2000. – 272 с.

Паламарчук В. Ф. Як виростити інтелектуала / В. Ф. Паламарчук. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – 152 с.

Педагогическое мастерство и педагогические технологии: Учеб. пособие / Под ред. Л. К. Гребенкиной, Л. А. Байковой. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Пед. о-во России, 2000. – 256 с.

Педагогічні технології у неперервній професійній освіті: Монографія / С. О. Сисоєва, А. М. Алексюк, П. М. Воловик, О. І. Кульчицька, Л. Є. Сігаєва, Я. В. Цехмістер та ін.; За ред. С. О. Сисоєвої. – К.: ВІПОЛ, 2001. – 502 с.

Проблемы экспериментальной психологии личности: Сборник статей / Под. ред. В. С. Мерлин. – Пермь, 1970. – 296 с.

Равен Джон. Педагогическое тестирование: Проблемы, заблуждения, перспективы: Пер. с англ. / Джон Равен – М.: «Когито-Центр», 1999. – 144 с.

Сисоєва С. О. Педагогічна творчість: Монографія / Сисоєва С. О. – Харків, Київ: Каравела, 1998. – 150 с.

Сисоєва С. О. Підготовка вчителя до формування творчої особистості учня: Монографія / Сисоєва С. О. – К.: Поліграфкнига, 1996. – 406 с.

Сисоєва С. О. Інтерактивні технології навчання дорослих: навчально-методичний посібник / Сисоєва С. О.; НАПН України, Ін-т педагогічної освіти і освіти пророслих. – К.: ВД «ЕКМО», 2011. – 320 с.

Сисоєва С. О. Особистісно зорієнтовані педагогічні технології: метод проєктів / Сисоєва С. О. // Метод проєктів: традиції, перспективи, життєві результати: практико-зорієнт. зб. / Ліцей міжнар. відносин №51 м. Києва, АПН України, Ін-т педагогіки України, ДНПБ України. – К., 2003. С. 119-124.

Додаткова література:

Вяткин Л. Г., Ольнева А. Б. Развитие познавательной самостоятельности и творческой активности педагога: Учеб. пособие / Л. Г. Вяткин, А. Б. Ольнева. – Саратов: Науч. кн., 2001. – 200 с.

Галузяк В. М., Сметанский М. И. Две личности – две парадигмы воспитания / В. М. Галузяк, М. И. Сметанский // Педагогика. – 2002. – № 3. – С. 83–87.

Фейдимен Дж., Фрейгер Р. Теория и практика личностно, ориентированной психологии / Джеймс Фейдимен, Роберт Фрейгер. – М.: ВНИИ, ТИ, 1996. – 430 с.

Шрагина Л. И., Меерович М. И. Педагогика творчества: возможности ТРИЗ как образовательной технологии / Л. И. Шрагина, М. И. Меерович// Школьные технологии. Россия. – 1997. – № 1. – С. 35–47.

Шрагина Л. И. Логика воображения. Технология творческого мышления / Л. И. Шрагина. – Одесса: Полис, 1995.

Чернилевский Д. В., Филатов О. К., Мазолин В. П. Креативная педагогика преподавателя высшей школы: Монография / Под ред. Д.В. Чернилевский. – М., 2000.

ПИТАННЯ ДО МОДУЛЬНОГО КОНТРОЛЮ 2:

1. Розкрийте поняття творчої особистості.
2. Творчі якості особистості.
3. Творча активність особистості.
4. Творчий розвиток.
5. Креативність.
6. Творчі здібності.
7. Обдарованість.
8. Геніальність.
9. Класифікація та типи творчих особистостей.
10. Стадії творчого розвитку особистості.
11. Творчі можливості.
12. Мультифакторна модель творчої особистості.
13. Структура творчих якостей особистості.
14. Критерії оцінювання рівня сформованості творчих якостей особистості.
15. Специфіка розвитку творчих якостей особистості.
16. Формування і розвиток особистості.
17. Вікові особливості людини і розвиток її творчих якостей.
18. Сензитивні періоди життя людини, сприятливі творчому розвитку.
19. Природжені й набуті якості людини, їх нерозривний зв'язок.
20. Почуттєва сфера особистості й творчість людини.
21. Проективні методи у діагностиці творчих якостей особистості.
22. Тести на креативність.
23. Структурно-компонентний метод вивчення рівня творчого розвитку особистості.
24. Зміст мотивів до творчої діяльності.
25. Характерологічні якості особистості, сприятливі для творчості.
26. Методи вивчення рівня сформованості творчих умінь.

27. Методи вивчення рівня сформованості психічних процесів, сприятливих творчості.
28. Профілі творчої особистості, їх типи, класифікація.
29. Метод профільного аналізу рівня творчого розвитку особистості.
30. Технологія аналізу творчих можливостей групи, її здатності до інноваційної діяльності.
31. Діагностичні завдання у розвитку творчих якостей особистості.
32. Методика самооцінки творчих якостей.
33. Застосування тестів для визначення рівня творчого розвитку особистості.
34. Професійно-творчі якості викладача вищого навчального закладу.
35. Творча група. Формування її складу.
36. Характерологічні особливості творчих груп.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДО ЗМІСТОВОГО МОДУЛЯ 2:

Основна література:

Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте: Психологические очерки: Книга для учителя. – 3-е изд. / Л. С. Выготский – М.: Просвещение, 1991. – 93 с.

Гильбух Ю. З. Умственно одаренный ребенок: Психология, диагностика, педагогика / НИИ психологии / Ю. З. Гильбух. – К.: РОВО «Укрвузполиграф», 1992. – 83 с.

Зязюн І. А. Філософія педагогічної дії: Монографія / І. А. Зязюн. – Черкаси: Вид. від. ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. – 608 с.

Кан-Калик В. А. Педагогическая деятельность как творческий процесс / В. А. Кан-Калик. – Грозный, 1976. – 288 с.

Кан-Калик В. А., Никандров Н. Д. Педагогическое творчество / В. А. Кан-Калик, Н. Д. Никандров. – М.: Педагогика, 1990. – 144 с.

Кардашов В. Н. Теоретические и методические основы художественно, творческого развития школьников / Под ред. Н. А. Кушаева. – Бердянск: Дом техники плюс, 2000. – 160 с.

Кларин М. В. Инновации в мировой педагогике: обучение на основе исследования, игры и дискуссии (Анализ зарубежного опыта) / М. В. Кларин. – Рига: НПЦ «Эксперимент», 1998. – 180 с.

Клепиков О. І., Кучерявий І. Т. Творчі резерви особи (Курс практичної філософії) / О. І. Клепиков, І. Т. Кучерявий. – К.: Вища шк., 1995. – 164 с.

Ковалев А. Г. Психология личности. – Изд. 3-е, перераб. и доп. / А. Г. Ковалев. – М.: Просвещение, 1970. – 391 с.

Кремень В. Г. Філософія людноцентризму в освітньому просторі / В. Г. Кремень. – 2-е вид. – К.: Т-во «Знання» України, 2010. – 520 с.

Кучерявий О. Г. Педагогіка і психологія дитячої творчості (Аспект самоформування вмінь організовувати творчість дітей): Навч. посіб. / О. Г. Кучерявий. – К.: ІЗМН, 1998. – 156 с. – (Рос. мовою).

Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості / С. Д. Максименко. – К.: ТОВ «КММ», 2006. – 240 с.

Максименко С. Д. Рефлексія проблем розвитку в психології / С. Д. Максименко // Психологія і суспільство. – 2001. – № 3. – С. 4–22.

Маригодов В. К. Педагогіка і психологія: аспекти активізації творчості та готовності к професійній діяльності: Учеб. пособие для тех. вузов / В. К. Маригодов, С. Е. Моторная. – Севастополь: Изд-во СевНТУ, 2004. – 170 с.

Меерович М. И., Шрагина Л. И. Технология творческого мышления: Практ. пособие / М. И. Меерович, Л. И. Шрагина. – Минск: Харвест; М.: АСТ, 2000. – 432 с.

Моляко В. А., Кульчицкая Е. И., Литвинова Н. И. Психология детской одарённости / В. А. Моляко, Е. И. Кульчицкая, Н. И. Литвинова. – К.: Об-во «Знание» Украины, 1995. – 82 с.

Огнев'юк В. О. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку / В. О. Огнев'юк. – К.: Знання України, 2003. – 448 с. – Бібліогр.: с. 437-446.

Паламарчук В. Ф. Як виростити інтелектуала / В. Ф. Паламарчук – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – 152 с.

Педагогическое мастерство и педагогические технологии: Учеб. пособие / Под ред. Л. К. Гребенкиной, Л. А. Байковой. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Пед. о-во России, 2000. – 256 с.

Педагогічна майстерність: Підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамушенко, І. В. Кривонос та ін.; За ред. І. А. Зязюна. – 2-ге вид., допов. і переробл. – К.: Вища шк., 2004. – 422 с.

Побірченко Н. С. Розвиток творчої індивідуальності студентів у процесі підготовки до педагогічної діяльності / Н. С. Побірченко // Педагогіка і психологія: Вісник АПН України. – 2002. – № 4. – С. 81-88.

Проблемы экспериментальной психологии личности: Сборник статей / Под ред. В. С. Мерлин. – Пермь, 1970. – 296 с.

Равен Джон. Педагогическое тестирование: Проблемы, заблуждения, перспективы: Пер. с англ. – М.: «Когито-Центр», 1999. – 144 с.

Рибалка В. В. Психологія розвитку творчої особистості: Навч. посібник / В. В. Рибалка. – К.: ІЗМН, 1996. – 236 с.

Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии: Учебное пособие для высших пед. учебн. завед. – 2-е изд. / С. Л. Рубинштейн. – М.: Уч-пед. издат., 1946. – 704 с.

Сисоєва С. О. Інтерактивні технології навчання дорослих: навчально-методичний посібник / С. О. Сисоєва ; НАПН України, Ін-т педагогічної освіти і освіти пророслих. – К.: ВД «ЕКМО», 2011. – 320 с.

Сисоєва С. О. Основи педагогічної творчості вчителя: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Ін-т систем, дослідж. освіти України, Київ. держ. пед. ін-т ім. М. П. Драгоманова/ С. О. Сисоєва. – К.: ІСДОУ, 1994. – 111 с. – Бібліогр.: с. 108-110.

Сисоєва С. О. Основи педагогічної творчості: Підручник / С.О. Сисоєва // К.: Міленіум, 2006. – 346 с.

Сисоєва С. О. Педагогічна творчість: Монографія / С. О. Сисоєва. – Харків, Київ: Каравела, 1998. – 150 с.

Сисоєва С. О. Підготовка вчителя до формування творчої особистості учня: Монографія / С. О. Сисоєва. – К.: Поліграфкнига, 1996. – 406 с.

Сисоєва С. О., Поясок Т. Б. Психологія та педагогіка: Підручник для студентів вищих навчальних закладів непедагогічного профілю / С. О. Сисоєва, Т. Б. Поясок. – К.: Міленіум, 2005. – 520 с.

Сисоєва С. О. Особистісно зорієнтовані педагогічні технології: метод проектів // Метод проектів: традиції, перспективи, життєві результати: практико-зорієнт. зб. / Ліцей міжнар. відносин №51 м. Києва, АПН України, Ін-т педагогіки України, ДНПБ України. – К., 2003. – С. 119-124.

Сухомлинский В. А. Об умственном воспитании / Сост. и авт. вступ. ст. М.И.Мухин. – К.: Рад. школа, 1983. – 206 с.

Сухомлинский В. А. Сто советов учителю / В. А. Сухомлинский. – К.: Радянська школа, 1984. – 254 с.

Додаткова література:

Альтшуллер Г. С. Найти идею. Введение в теорию решения изобретательских задач / Г. С. Альтшуллер. – Новосибирск: Наука, 1986.

Амонашвили Ш. А. Единство цели: Пособие для учителя / Ш. А. Амонашвили. – М.: Просвещение, 1987. – 208 с.

Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев // Избр. психол. тр.: В 2 т. – М.: Педагогика, 1980. – Т.1. – 232 с.

Андрієвська В. В. Психологія творчої праці вчителя / Творчість учителя іноземної мови / Київ. нар. ун-т наук. і пед. знань; За ред. М. Я. Дем'яненка. – К.: Рад. школа, 1978. – С.27-36.

Білобровко Т. І. Практичний розум як передумова педагогічної творчості: Автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03. / Білобровко Тетяна Іванівна. – К., 1996. – 24 с.

Бондар В. І. Дидактика: ефективні технології навчання студентів / В. І. Бондар. – К.: Вересень, 1996. – 129 с.

Вяткин Л. Г., Ольнева А. Б. Развитие познавательной самостоятельности и творческой активности педагога: Учеб. пособие / Л. Г. Вяткин, А. Б. Ольнева. – Саратов: Науч. кн., 2001. – 200 с.

Окунев А. А. Спасибо за урок, дети! О развитии творческих способностей учащихся / А. А. Окунев. – М.: Просвещение, 1988. – 128 с.

Фейдимен Дж., Фрейгер Р. Теория и практика личностно, ориентированной психологии / Джеймс Фейдимен, Роберт Фрейгер. – М.: ВНИИ, ТИ, 1996. – 430 с.

Шрагина Л. И., Меерович М. И. Педагогика творчества: возможности ТРИЗ как образовательной технологии / Л. И. Шрагина, М. И. Меерович // Школьные технологии. Россия. – 1997. – № 1. – С. 35–47.

Штейнер Р. Познание человека и учебный процесс / Р. Штейнер. – М.: Парсифаль, 1998. – 128 с.

Компетентії, професійні функції та творчі якості особистості на розвиток яких спрямовано вивчення змістового модулю 2

Шифр та зміст компетенції	Професійні функції (готовність до виконання яких розвивається у процесі вивчення змісту Модулю 2)	Назва типової задачі діяльності	Шифр типової задачі діяльності	Зміст умінь	Шифр умінь	
СПК-1 – здатність до аналізу, співставлення, порівняння педагогічних явищ, виявлення співвідношення сучасної освітньої практики і вимог суспільства, формування інноваційного педагогічного мислення усвідомлення процесів світової та європейської інтеграції в галузі освіти	<i>1. Дослідницька</i>	Збір, обробка, аналіз і систематизація інформації в ході виробничої діяльності з використанням сучасних інформаційних технологій	1. ПФ.Д.01	Здійснювати пошукову діяльність, вивчати, узагальнювати і впроваджувати в навчальний процес педагогічні інновації, активні форми і методи навчання, інтерактивні технології	1.ПФ.Д.01.ЗР.Р.01	
			1. ПФ.Д.02	Аналізувати педагогічні явища в їх історичній перспективі, розвивати педагогічне мислення, творчі якості особистості	1.ПФ.Д.02.ЗР.Р.02	
			1. ПФ.Д.03	Організувати і проводити науково-педагогічні дослідження, володіти методами статистичної обробки результатів педагогічного експерименту	1.ПФ.Д.03.ЗР.Р.03	
		<i>4. Управлінська</i>	Управління навчально-виховним процесом у вищому навчальному закладі	4. ПФ.С.02	Володіти основами щодо організації та проведення навчально-виховного процесу у вищій школі, організації педагогічної взаємодії з учнями та студентами	4.ПФ.С.02.ЗР.Р.04
				5. ПФ.Е.01	Розуміти й усвідомлення суті, особливостей та специфіки впровадження освітніх технологій в навчально-виховний процес вищого навчального закладу,	5.ПФ.Е.01.ЗР.Р.01

				розуміння місця даного курсу у загальній системі професійної підготовки майбутнього викладача вищої школи	6.ПФ.Д.01.ЗР.Н.01
<i>6. Контрольна</i>	Забезпечення ефективного контролю за навчально-виховним процесом у вищій школі	6. ПФ.Д.01	6. ПФ.Д.01	Ставити перед студентами загальні групові та індивідуальні цілі аудиторної та позааудиторної роботи, визначати кінцеві результати, які необхідно досягти по закінченню того чи іншого етапу та всього циклу навчання	6.ПФ.Д.01.ЗР.Н.01
<i>7. Прогностична</i>	На основі аналізу сучасних вимог до фахівця з вищою освітою, здійснювати прогнозування у змісті, формах і методах професійної діяльності	7. ПФ.Д.01	7. ПФ.Д.01	Прогнозувати наслідки навчально-виховного процесу	7.ПФ.Д.01.ЗР.Р.02
<i>8. Технічна</i>	Вміння використовувати сучасні інформаційно-комунікаційні технології у професійній діяльності	8. ПФ.Д.01	8. ПФ.Д.01	Здійснювати інформаційно-пошукову діяльність з використанням сучасних інформаційних технологій, застосовувати інформаційно-комунікаційні технології у навчальному процесі	8.ПФ.Д.01.ЗР.Р.01
<i>2. Проектувальна</i>	Підготовка (проєктування) педагогічних проєктів	2.ПФ.Е.01	2.ПФ.Е.01	Моделювати зміст навчання, форми і методи викладання навчальних дисциплін з урахуванням їх місця й ролі в загальній програмі підготовки студентів, взаємозв'язку з іншими дисциплінами і майбутньою професійною діяльністю фахівців	2.ПФ.Е.01.ЗР.Р.01
	СПК-2 – здатність використовувати у професійній діяльності новітні педагогічні технології, самовдосконалювати професійну майстерність та педагогічну етику				

педагогічних досліджень для управління навчально-виховним процесом у вищій школі	інформаційних технологій	1. П.Ф.Д.02	Аналізувати педагогічні явища в їх історичній ретроспективі, розвивати сучасне педагогічне мислення, творчі якості особистості	1. П.Ф.Д.02.3Р.Р.02
			1. П.Ф.Д.03	Організовувати і проводити науково-педагогічні дослідження, володіти методами статистичної обробки результатів педагогічного експерименту
<i>7. Прогностична</i>	Оцінювати стан навчально-виховного процесу у вищій школі, його наслідки	7. П.Ф.Д.-01	Прогнозувати наслідки навчально-виховного процесу	7. П.Ф.Д.01.3Р.Р.02
			3. П.Ф.Д.01	Розвивати науковий світогляд й методологічну культуру, здатність впливати на поведінку студентів
<i>3. Організаційна</i>	Організація навчально-виховного процесу у вищій школі	3. П.Ф.С.04	Організовувати соціально-педагогічну взаємодію, здійснювати комунікацію, індивідуально орієнтовану взаємодію, що забезпечує виховання студентів, творчий характер процесу навчання й високий рівень засвоєння навчального матеріалу	3. П.Ф.С.04.3Р.Н.04
			4. П.Ф.С.02	Володіти основами щодо організації та проведення навчально-виховного процесу у вищій школі, організації педагогічної взаємодії з учнями та студентами
<i>4. Управлінська</i>	Управління навчально-виховним процесом у вищому навчальному закладі			
СПК-7 – розвиток наукового світогляду магістрів та формування їх методологічної культури; здатність використовувати культурні надбання українського народу в процесі освітньої діяльності				
СПК-8 – здатність використовувати теоретичні знання та практичні навички застосування				

<p>комунікативних технологій, ораторського мистецтва та риторики для здійснення ділових комунікацій у професійній сфері</p>	<p>5. <i>Технологічна</i></p>	<p>Активне застосування освітніх технологій спрямованих на досягнення запланованого результату</p>	<p>5.ПФ.Е.01</p>	<p>Розуміння й усвідомлення суті, особливостей та специфіки впровадження освітніх технологій в навчально-виховний процес вищого навчального закладу, розуміння місця даного курсу у загальній системі професійної підготовки майбутнього викладача вищої школи</p>	<p>5.ПФ.Е.01.3Р.Р.01</p>
---	-------------------------------	--	------------------	--	--------------------------

Творчі якості особистості

<p>Мотиви</p>	<p>Характерологічні особливості</p>	<p>Творчі вміння</p>	<p>Індивідуальні особливості психічних процесів</p>
<p>позитивне уявлення про себе; бажання пізнати себе;</p>	<p>сміливість; готовність до ризику; відповідальність</p>	<p>проблемне бачення; здатність до висування гіпотез, оригінальних ідей;</p>	<p>альтернативність мислення; дивергентність мислення;</p>
<p>творчий інтерес, допитливість;</p>	<p>самостійність;</p>	<p>здатність до дослідницької діяльності;</p>	<p>точність мислення;</p>
<p>потяг до пошуку нової інформації, фактів.</p>	<p>ініціативність; впевненість у своїх силах та здібностях; цілеспрямованість;</p>	<p>розвинута уява, фантазія; здатність до виявлення протиріч;</p>	<p>готовність пам'яті; асоціативність пам'яті;</p>
	<p>наполегливість;</p>	<p>здатність до подолання інерції мислення;</p>	<p>цілісність, синтетичність, свіжість, самостійність сприйняття;</p>
	<p>вміння довести почату справу до кінця; працелюбність; емоційна активність.</p>	<p>уміння аналізувати, інтегрувати та синтезувати інформацію; здатність до міжособистісного спілкування.</p>	<p>пошуково-перетворювальний, інноваційний стиль мислення.</p>

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3 УПРАВЛІННЯ ТВОРЧИМ РОЗВИТКОМ ОСОБИСТОСТІ

Основні поняття модуля:

Творча діяльність; види творчої діяльності; співробітництво; співтворчість; умови творчого розвитку; творча навчальна діяльність; творча ситуація; етапи творчого процесу; структура творчої діяльності; структура творчої навчальної діяльності учнів; навчальні задачі; навчально-творчі задачі; авторська програма; методи стимулювання творчої активності; прийоми стимулювання творчої активності; інтерактивні технології навчання; андрагогічна модель творчого розвитку; творче мислення; інноваційна діяльність; творча діяльність; педагогічне управління; творча група; принципи педагогічного управління творчою діяльністю; принципи педагогічного управління інноваційною діяльністю; стилі педагогічного управління; особистісно-професійний саморозвиток.

ТЕМА 5 ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТВОРЧОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

ЛЕКЦІЯ 5 Педагогічні технології творчого розвитку особистості

Діяльність викладача вищого навчального закладу з творчого розвитку майбутніх фахівців. Види творчої діяльності вчителя. Творчий розвиток дорослих. Створення атмосфери співробітництва і співтворчості. Умови успішного творчого розвитку. Стандартна і творча навчальна діяльність. Творчі ситуації. Етапи творчого процесу. Структура творчої навчальної діяльності.

Технології організації навчального процесу, спрямованого на творчий розвиток особистості. Вимоги до проектування технології навчання, спрямованого на творчий розвиток особистості. Навчальні та навчально-творчі задачі. Розробка змісту навчального предмета в контексті посилення його креативності. Вимоги до організації творчої навчальної діяльності. Авторська програма. Методи та прийоми стимулювання творчої активності учнів. Використання завдань психоло-

гічної діагностики для творчого розвитку особистості. Технології розвитку педагогічної творчості вчителя, викладача, андрагога.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ 5.1

Технології творчого розвитку особистості в процесі навчання

План:

1. Розкрийте етапи творчого процесу.
2. Творча діяльність як творчий процес.
3. Творче мислення як творчий процес.
4. Структура творчої навчальної діяльності.
5. Розкрийте сутність технологічного підходу до творчого розвитку особистості в процесі навчання.
6. Вимоги до організації навчання, спрямованого на творчий розвиток особистості.
7. Інтерактивні технології навчання. Залежність методики їх застосування від віку тих, хто навчається.
8. Методи та прийоми стимулювання творчої активності учнів, студентів, дорослих. Спільне й відмінне.
9. Андрагогічна модель творчого розвитку дорослих.

Список рекомендованої літератури до семінарського заняття 5.1

Основна література:

Андрієвська В. В. Психологія творчої праці вчителя / Творчість учителя іноземної мови / Київ. нар. Ун-т наук. і пед. знань; За ред. М.Я. Дем'яненка. – К.: Рад. школа, 1978. – С.27–36.

Бабанский Ю. К. Интенсификация процесса обучения / Ю. К. Бабанский. – М.: Знание, 1987. – 80 с.

Бондар В. І. Дидактика: ефективні технології навчання студентів / В. І. Бондар. – К.: Вересень, 1996. – 129 с.

Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте: Психологические очерки: Кн. для учителя. – 3-е изд. / Л. С. Выготский. – М.: Просвещение, 1991. – 93 с.

Кларин М. В. Инновации в мировой педагогике: обучение на основе исследования, игры и дискуссии (Анализ зарубежного опыта) / М. В. Кларин. – Рига: НПЦ «Эксперимент», 1998. – 180 с.

Кремень В. Г. Філософія людноцентризму в освітньому просторі / В. Г. Кремень. – 2-е вид. – К.: Т-во «Знання» України, 2010. – 520 с.

Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості / С. Д. Максименко. – К.: ТОВ «КММ», 2006. – 240 с.

Моляко В. А., Кульчицкая Е. И., Литвинова Н. И. Психология детской одарённости / В. А. Моляко, Е. И. Кульчицкая, Н. И. Литвинова. – К.: Общество «Знание» Украины, 1995. – 82 с.

Монахов В. М. Аксиоматический подход к проектированию педагогических технологий / В. М. Монахов // Педагогика. – 1997. – №6. – С.26–31.

Нікітін Б. П. Сходинки до творчості або розвиваючі ігри / Б. П. Нікітін. – К.: Рад. школа, 1991. – С.5–12.

Паламарчук В. Ф. Як виростити інтелектуала: Посібник для вчителів і керівників шкіл / Гол.ред. Б.Є. Будний. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – 151 с.

Педагогічні технології у неперервній професійній освіті: Монографія / С. О. Сисоева, А. М. Алексюк, П. М. Воловик, О. І. Кульчицька, Л. Є. Сігаєва, Я. В. Цехмістер та ін.; За ред. С. О. Сисоевої. – К.: ВІПОЛ, 2001. – 502 с.

Сисоева С. О. Основи педагогічної творчості: Підручник / С. О. Сисоева // К.: Міленіум, 2006. – 346 с.

Сисоева С. О. Педагогічна творчість: Монографія / С. О. Сисоева. – К.– К.: Книжкове видавн. «Каравела», 1998. – 150 с.

Сисоева С. О. Підготовка вчителя до формування творчої особистості учня: Монографія / С. О. Сисоева. – К.: Полиграфкнига, 1996. – 406 с.

Сисоева С. О. Інтерактивні технології навчання дорослих: навчально-методичний посібник / Сисоева С. О.; НАПН України, Ін-т педагогічної освіти і освіти пророслих. – К.: ВД «ЕКМО», 2011. – 320 с.

Додаткова література:

Альтшуллер Г. С. Найти идею. Введение в теорию решения изобретательских задач / Г. С. Альтшуллер. – Новосибирск: Наука, 1986.

Амонашвили Ш. А. Единство цели: Пособие для учителя / Ш. А. Амонашвили. – М.: Просвещение, 1987. – 208 с.

Гильбух Ю. З. Умственно одаренный ребенок: Психология, диагностика, педагогика / НИИ психологии / Ю. З. Гильбух. – К.: РОВО «Укрвузполіграф», 1992. – 83 с.

Палтишев Н. Н. Постижение педагогического мастерства: В поисках практико-ориентированных дидактических подходов / Н. Н. Палтишев. – М.: Издат. центр АПО, 2002. – 68 с.

Поташник М. М. Педагогическое творчество: проблемы развития и опыт: Пособие для учителя / М. М. Поташник. – К.: Рад.школа, 1983. – 187 с.

Сисоєва С. О. Основи педагогічної творчості вчителя: Навчальний посібник / С. О. Сисоєва. – К.: ІСДОУ, 1994. – 112 с.

Сухомлинский В. А. Об умственном воспитании / Сост. и авт. вступ. ст. М.И. Мухин. – К.: Рад. школа, 1983. – 224 с.

САМОСТІЙНА РОБОТА 5.1

А. Розкрити зміст основних понять теми.

Б. Перевести основну інформацію теми в мову таблиць, схем, графіків (вибір за бажанням).

В. На основі опрацювання літератури виконати такі практичні завдання:

Систематизувати інтерактивні технології навчання, спрямовані на творчий розвиток: дитини дошкільного віку, учня початкових класів, підлітка, старшокласника, студента бакалаврату, студента-магістранта, дорослого. Дати відповіді на питання: У чому Ви вбачаєте відмінність у застосуванні інтерактивних технологій для кожної вікової групи? Що є спільного у застосуванні таких технологій?

Висновки обґрунтуйте.

ІНДИВІДУАЛЬНЕ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНИЦЬКЕ ЗАВДАННЯ (ІНДЗ) 5.1

Тема: Технології професійно-творчого розвитку майбутніх фахівців

Мета: Навчитися розробляти і реалізовувати технології професійно-творчого розвитку майбутнього фахівця.

Завдання: Здійснити порівняльний аналіз рівня творчого розвитку студентів Вашої групи. На основі аналізу здійснити відбір технологій професійно-творчого розвитку кожного студента. Які технології доцільно застосовувати для всієї групи? Висновки обґрунтуйте.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДО ТЕМИ 5:

Основна література:

Андрієвська В. В. Психологія творчої праці вчителя / Творчість учителя іноземної мови / Київ. нар. Ун-т наук. і пед. знань; За ред. М.Я. Дем'яненка. – К.: Рад. школа, 1978. – С.27–36.

Бабанський Ю. К. Інтенсифікація процесу навчання / Ю. К. Бабанський. – М.: Знання, 1987. – 80 с.

Бондар В. І. Дидактика: ефективні технології навчання студентів / В. І. Бондар. – К.: Вересень, 1996. – 129 с.

Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте: Психологические очерки: Кн. для учителя. – 3-е изд./ Л. С. Выготский – М.: Просвещение, 1991. – 93 с.

Вяткин Л. Г., Ольнева А. Б. Развитие познавательной самостоятельности и творческой активности педагога: Учеб. пособие / Л. Г. Вяткин, А. Б. Ольнева. – Саратов: Науч. кн., 2001. – 200 с.

Кларин М. В. Инновации в мировой педагогике: обучение на основе исследования, игры и дискуссии (Анализ зарубежного опыта) / М. В. Кларин. – Рига: НПЦ «Эксперимент», 1998. – 180 с.

Кремень В. Г. Філософія людноцентризму в освітньому просторі / В. Г. Кремень. – 2-е вид. – К.: Т-во «Знання» України, 2010. – 520 с.

Кучерявий О. Г. Педагогіка і психологія дитячої творчості (Аспект самоформування вмінь організувати творчість дітей): Навч. посіб. / О. Г. Кучерявий. – К.: ІЗМН, 1998. – 156 с. – (Рос. мовою).

Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості / С. Д. Максименко. – К.: ТОВ «КММ», 2006. – 240 с.

Маригодов В. К. Педагогіка і психологія: аспекти активізації творчості та готовності к професійній діяльності: Учеб. пособие для тех. вузов / В. К. Маригодов, С. Е. Моторная. – Севастополь: Изд-во СевНТУ, 2004. – 170 с.

Меерович М. И., Шрагина Л. И. Технология творческого мышления: Практик. пособие / М. И. Меерович, Л. И. Шрагина. – Минск: Харвест; М.: АСТ, 2000. – 432 с.

Моляко В. А., Кульчицкая Е. И., Литвинова Н. И. Психология детской одарённости / В. А. Моляко, Е. И. Кульчицкая, Н. И. Литвинова. – К.: Общество «Знание» Украины, 1995. – 82 с.

Монахов В. М. Аксиоматический подход к проектированию педагогических технологий / В. М. Монахов // Педагогика. – 1997. – №6. – С.26–31.

Нікітін Б. П. Сходінки до творчості або розвиваючі ігри / Б. П. Нікітін. – К.: Рад. школа, 1991. – С.5–12.

Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: Учеб. пособие для студ. пед. вузов и системы повыш. квалиф. пед. кадров / Под ред. Е.С. Полат. – М.: Academia, 2001. – 271 с.

Паламарчук В. Ф. Як виростити інтелектуала: Посібник для вчителів і керівників шкіл / Гол.ред. Б.Є. Будний. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – 151 с.

Педагогическое мастерство и педагогические технологии: Учеб. пособие / Под ред. Л. К. Гребенкиной, Л. А. Байковой. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Пед. о-во России, 2000. – 256 с.

Педагогічна майстерність: Підручник / І.А. Зязюн, Л.В. Крамушенко, І.В. Кривонос та ін.; За ред. І.А. Зязюна. – К.: Вища школа, 1997. – 349 с.

Педагогічні технології у неперервній професійній освіті: Монографія / С.О. Сисоєва, А.М. Алексюк, П.М. Воловик, О.І. Кульчицька, Л.Є. Сігаєва, Я.В. Цехмістер та ін.; За ред. С.О. Сисоєвої. – К.: ВІПОЛ, 2001. – 502 с.

Сисоєва С. О. Педагогічна творчість: Монографія / С. О. Сисоєва. – Х.–К.: Книжкове видавн. «Каравела», 1998. – 150 с.

Сисоєва С. О. Підготовка вчителя до формування творчої особистості учня: Монографія / С. О. Сисоєва. – К.: Полиграфкнига, 1996. – 406 с.

Сисоєва С. О. Основи педагогічної творчості: Підручник / С. О. Сисоєва // К.: Міленіум, 2006. – 346 с.

Сисоєва С. О. Інтерактивні технології навчання дорослих: навчально-методичний посібник / Сисоєва С. О.; НАПН України, Ін-т педагогічної освіти і освіти пророслих. – К.: ВД «ЕКМО», 2011. – 320 с.

Додаткова література:

Альтшуллер Г. С. Найти идею. Введение в теорию решения изобретательских задач / Г. С. Альтшуллер. – Новосибирск: Наука, 1986.

Амонашвили Ш. А. Единство цели: Пособие для учителя / Ш. А. Амонашвили. – М.: Просвещение, 1987. – 208 с.

Гильбух Ю. З. Умственно одаренный ребенок: Психология, диагностика, педагогика / НИИ психологии / Ю. З. Гильбух. – К.: РОВО «Укрвузполіграф», 1992. – 83 с.

Палтишев Н. Н. Постижение педагогического мастерства: В поисках практико-ориентированных дидактических подходов / Н. Н. Палтишев. – М.: Издат. центр АПО, 2002. – 68 с.

Поташник М. М. Педагогическое творчество: проблемы развития и опыт: Пособие для учителя / М. М. Поташник. – К.: Рад.школа, 1983. – 187 с.

Сухомлинский В. А. Об умственном воспитании / Сост. и авт. вступ. ст. М. И. Мухин. – К.: Рад. школа, 1983. – 224 с.

ТЕМА 6 ПЕДАГОГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ТВОРЧОЮ ТА ІННОВАЦІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ

ЛЕКЦІЯ 6 Педагогічне управління творчою та інноваційною діяльністю

Творчий колектив як об'єкт управління. Інноваційна діяльність творчого колективу як об'єкт управління. Педагогічне управління творчою діяльністю. Особливості педагогічного управління інноваційною діяльністю. Індивід і творча група. Умови успішності педагогічного управління творчою та інноваційною діяльністю. Чинники успішності творчої діяльності та творчого розвитку особистості в колективі. Інноваційна діяльність творчої групи. Принципи педагогічного управління творчою діяльністю. Принципи педагогічного управління інноваційною діяльністю. Інноваційна діяльність вищого навчального закладу та особливості управління нею.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ 6.1 Педагогічне управління професійно-творчим розвитком викладача вищої школи

План.

1. Інноваційна і творча діяльність: спільне, відмінне.
2. Розкрийте зміст понять «педагогічне управління» та «управління».
3. Стилi педагогічного управління.
4. Управління адаптацією викладача вищої школи до професійно-педагогічної діяльності.
5. Управління розвитком психолого-педагогічної культури викладача вищої школи.
6. Креативність як найважливіша характеристика інноваційної діяльності викладача.
7. Особистісно-професійний розвиток і саморозвиток як складова творчого розвитку людини.
8. Інноваційні моделі організації навчального процесу у вищій школі.

Список рекомендованої літератури до семінарського заняття 6.1:

Основна література:

Бондар В. І. Теоретичні основи і технологія педагогічного аналізу: управлінський аспект: Навч. посіб./ В. І. Бондар. – К.: Науково-видавничий відділ, 1996. – 67 с.

Васильев Ю. В. Педагогическое управление в школе: методология, теория, практика. / Ю. В. Васильев– М.: Педагогика, 1990. – 144 с.

Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте: Психологические очерки: Кн. для учителя. – 3-е изд. / Л. С. Выготский. – М.: Просвещение, 1991. – 93 с.

Зязюн І. А. Філософія педагогічної дії: Монографія / І. А. Зязюн. – Черкаси: Вид. від. ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. – 608 с.

Інноваційна політика вищого навчального закладу / [Девяткина М.А., Мирошникова Т.А., Петрова Ю.И. и др.]; под ред. Р.Н. Федосовой. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2006. – 178 с.

Інноваційна спрямованість змісту і технологій освіти / Біла книга національної освіти України / Т. Ф. Алексєєнко, В. М. Аніщенко, Г. О. Балл [та ін.]; за заг. ред. акад. В. Г. Кременя; НАПН України. – К.: Інформ. системи, 2010. – 342 с. – Бібліогр.: с. 335 – Розділ 1.2 / у співавторстві/- С. 32-38.

Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору / авт. В. Г. Кремень. – К.: Педагогічна думка. – 2009. – 520 с.

Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі / В. Г. Кремень. – 2-е вид. – К.: Т-во «Знання» України, 2010. – 520 с.

Макаренко А. С. Флаги на башнях // Макаренко А. С. Избр. произведения: В 3 т. / Ред. кол.: Н.Д. Ярмаченко (предс.) и др. – Изд. 2,е, испр. и доп. – К.: Рад. школа, 1985. – Т.2. – С.7–20.

Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості / С. Д. Максименко. – К.: ТОВ «КММ», 2006. – 240 с.

Огнев'юк В. О. Філософія освіти в структурі наукових досліджень феномену освіти / В. О. Огнев'юк // Шлях освіти. – 2009. – Вий. 2. – С. 2-6.

Онищук Л. А. Гуманізація управлінської діяльності директора школи: Монографія / Л. А. Онищук. – Житомир: Полісся, 2002. – 321 с.

Сисоєва С. О. Педагогічна творчість: Монографія / С. О. Сисоєва. – Х.–К.: Книжкове видавн. «Каравела», 1998. – 150 с.

Сисоєва С. О. Підготовка вчителя до формування творчої особистості: Монографія / С. О. Сисоєва. – К.: Поліграфкнига, 1996. – 405 с.

Сисоєва С. О., Поясок Т. Б. Психологія та педагогіка: Підручник для студентів вищих навчальних закладів непедагогічного профілю/ С. О. Сисоєва, Т. Б. Поясок. – К.: Міленіум, 2005. – 520 с.

Сисоева С. О. Інтерактивні технології навчання дорослих: навчально-методичний посібник / С. О. Сисоева; НАПН України, Ін-т педагогічної освіти і освіти пророслих. – К.: ВД «ЕКМО», 2011. – 320 с.

Сунцов Н. С. Управление общеобразовательной школой: Вопросы теории и практики / Н. С. Сунцов. – М.: Педагогика, 1982. – 144 с.

Сухомлинский В. А. Разговор с молодым директором школы / В. А. Сухомлинский. – М.: Просвещение, 1973. – 208 с.

Сухомлинский В. А. Сто советов учителю / В. А. Сухомлинский. – К.: Радянська школа, 1984. – 254 с.

Шакуров Р. Х. Социально-психологические основы управления: руководитель и педагогический коллектив / Р. Х. Шакуров. – М.: Просвещение, 1990. – 208 с.

Додаткова література:

Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев // Избр. психол. тр.: В 2 т. – М.: Педагогика, 1980. – Т.1. – 232 с.

Андрієвська В. В. Психологія творчої праці вчителя / Творчість учителя іноземної мови / Київ. нар. ун-т наук. і пед. знань; За ред. М.Я.Дем'яненка. – К.: Рад. школа, 1978. – С.27-36.

Бондар В. І. Дидактика: ефективні технології навчання студентів / В. І. Бондар. – К.: Вересень, 1996. – 129 с.

Гильбух Ю. З. Умственно одаренный ребенок: Психология, диагностика, педагогика / НИИ психологии / Ю. З. Гильбух. – К.: РОВО «Укрвузполиграф», 1992. – 83 с.

Кан-Калик В. А., Никандров Н. Д. Педагогическое творчество / В. А. Кан-Калик, Н. Д. Никандров. – М.: Педагогика, 1990. – 144 с.

Кардашов В. Н. Теоретические и методические основы художественно-творческого развития школьников / Под ред. Н. А. Кушаева. – Бердянск: Дом техники плюс, 2000. – 160 с.

Максименко С. Д. Рефлексія проблем розвитку в психології / С. Д. Максименко // Психологія і суспільство. – 2001. – № 3. – С. 4–22.

Рибалка В. В. Психологія розвитку творчої особистості: Навч. посібник / В. В. Рибалка. – К.: ІЗМН, 1996. – 236 с.

Сухомлинский В. А. Об умственном воспитании / Сост. и авт. вступ. ст. М. И. Мухин. – К.: Рад. школа, 1983. – 206 с.

САМОСТІЙНА РОБОТА 6.1.

А. Розкрити зміст основних понять теми.

Б. Перевести основну інформацію теми в мову таблиць, схем, графіків (вибір за бажанням).

В. На основі опрацювання літератури виконати такі практичні завдання:

Розкрити генезис креативних психолого-педагогічних технологій. Виділити загальні тенденції інноваційних процесів у вищій школі. Описати проєктивні моделі інноваційної діяльності викладача вищої школи та визначити роль мотивації в її організації й здійсненні.

Висновки обґрунтуйте.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДО ТЕМИ 6:

Основна література:

Бондар В. І. Теоретичні основи і технологія педагогічного аналізу: управлінський аспект: Навч. посіб. / В. І. Бондар. — К.: Науково-видавничий відділ, 1996. — 67 с.

Васильев Ю. В. Педагогическое управление в школе: методология, теория, практика / Ю. В. Васильев. — М.: Педагогика, 1990. — 144 с.

Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте: Психологические очерки: Кн. для учителя. — 3-е изд. / Л. С. Выготский. — М.: Просвещение, 1991. — 93 с.

Зязюн І. А. Філософія педагогічної дії: Монографія / І. А. Зязюн. — Черкаси: Вид. від. ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. — 608 с.

Инновационная политика высшего учебного заведения / [Девяткина М. А., Мирошникова Т. А., Петрова Ю. И. и др.]; под ред. Р. Н. Федосовой. — М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2006. — 178 с.

Інноваційна спрямованість змісту і технологій освіти / Біла книга національної освіти України / Т. Ф. Алексеенко, В. М. Аніщенко, Г. О. Балл [та ін.]; за заг. ред. акад. В. Г. Кременя; НАПН України. — К.: Інформ. системи, 2010. — 342 с. — Бібліогр.: с. 335 — Розділ 1.2 / у співавторстві/- С. 32-38.

Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору / авт. В. Г. Кремень. — К.: Педагогічна думка. — 2009. — 520 с.

Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі / В. Г. Кремень. — 2-е вид. — К.: Т-во «Знання» України, 2010. — 520 с.

Макаренко А. С. Флаги на башнях // Макаренко А. С. Избр. произведения: В 3 т. / Ред. кол.: Н. Д. Ярмаченко (предс.) и др. — Изд. 2, е, испр. и доп. — К.: Рад. школа, 1985. — Т. 2. — С. 7–20.

Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості / С. Д. Максименко. – К.: ТОВ “КММ”, 2006. – 240 с.

Огнев’юк В. О. Філософія освіти в структурі наукових досліджень феномену освіти / В. О. Огнев’юк // Шлях освіти. – 2009. – Вий. 2. – С. 2-6.

Онищук Л. А. Гуманізація управлінської діяльності директора школи: Монографія / Л. А. Онищук. – Житомир: Полісся, 2002. – 321 с.

Педагогічна майстерність: Підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамушенко, І. В. Кривонос та ін.; За ред. І. А. Зязюна. – 2-ге вид., допов. і переробл. – К.: Вища шк., 2004. – 422 с.

Сисоєва С. О. Інтерактивні технології навчання дорослих: навчально-методичний посібник / С. О. Сисоєва; НАПН України, Ін-т педагогічної освіти і освіти пророслих. – К.: ВД «ЕКМО», 2011. – 320 с.

Сисоєва С. О. Основи педагогічної творчості вчителя: Навчальний посібник / С. О. Сисоєва. – К.: ІСДОУ, 1994. – 112 с.

Сисоєва С. О. Педагогічна творчість: Монографія. – Х., К.: Книжкове видавн. «Каравела», 1998. – 150 с.

Сисоєва С. О. Підготовка вчителя до формування творчої особистості: Монографія / С. О. Сисоєва. – К.: Поліграфкнига, 1996. – 405 с.

Сисоєва С. О., Поясок Т. Б. Психологія та педагогіка: Підручник для студентів вищих навчальних закладів непедагогічного профілю / С. О. Сисоєва, Т. Б. Поясок. – К.: Міленіум, 2005. – 520 с.

Сухомлинский В. А. Разговор с молодым директором школы / В. А. Сухомлинский. – М.: Просвещение, 1973. – 208 с.

Сухомлинский В. А. Сто советов учителю / В. А. Сухомлинский. – К.: Радянська школа, 1984. – 254 с.

Шакуров Р. Х. Социально-психологические основы управления: руководитель и педагогический коллектив / Р. Х. Шакуров. – М.: Просвещение, 1990. – 208 с.

Додаткова література:

Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев // Избр. психол. тр.: В 2 т. – М.: Педагогика, 1980. – Т.1. – 232 с.

Андрієвська В. В. Психологія творчої праці вчителя / Творчість учителя іноземної мови / Київ. нар. ун-т наук. і пед. знань; За ред. М. Я. Дем’яненка. – К.: Рад. школа, 1978. – С.27-36.

Бондар В. І. Дидактика: ефективні технології навчання студентів / В. І. Бондар. – К.: Вересень, 1996. – 129 с.

Гильбух Ю. З. Умственно одаренный ребенок: Психология, диагностика, педагогика / НИИ психологии / Ю. З. Гильбух. – К.: РОВО «Укрвузполиграф», 1992. – 83 с.

Кан-Калик В. А., Никандров Н. Д. Педагогическое творчество / В. А. Кан-Калик, Н. Д. Никандров. – М.: Педагогика, 1990. – 144 с.

Кардашов В. Н. Теоретические и методические основы художественно-творческого развития школьников / Под ред. Н. А. Кушаева. – Бердянск: Дом техники плюс, 2000. – 160 с.

Максименко С. Д. Рефлексія проблем розвитку в психології / С. Д. Максименко // Психологія і суспільство. – 2001. – № 3. – С. 4–22.

Рибалка В. В. Психологія розвитку творчої особистості: Навч. посібник / В. В. Рибалка. – К.: ІЗМН, 1996. – 236 с.

Сухомлинский В. А. Об умственном воспитании / Сост. и авт. вступ. ст. М. И. Мухин / В. А. Сухомлинский. – К.: Рад. школа, 1983. – 206 с.

ПИТАННЯ ДО МОДУЛЬНОГО КОНТРОЛЮ 3:

1. Напрями діяльності викладача вищого навчального закладу з творчого розвитку майбутніх фахівців.
2. Види творчої діяльності вчителя.
3. Створення атмосфери співробітництва і співтворчості.
4. Умови творчого розвитку особистості.
5. Стандартна і творча навчальна діяльність.
6. Творчі ситуації.
7. Етапи творчого процесу.
8. Структура творчої навчальної діяльності учнів.
9. Технології організації навчального процесу, спрямованого на творчий розвиток особистості.
10. Навчальні та навчально-творчі задачі.
11. Розробка креативної складової змісту навчального предмета.
12. Вимоги до організації творчої навчальної діяльності.
13. Авторська програма.
14. Методи стимулювання творчої активності учнів.
15. Прийоми стимулювання творчої активності учнів.
16. Використання завдань психологічної діагностики для творчого розвитку особистості.
17. Технології розвитку педагогічної творчості вчителя, викладача, андрагога.

18. Сутність технологічного підходу до творчого розвитку особистості в процесі навчання.
19. Інтерактивні технології навчання.
20. Андрагогічна модель творчого розвитку дорослих.
21. Творча діяльність як творчий процес.
22. Творче мислення як творчий процес.
23. Інтерактивні технології навчання, спрямовані на творчий розвиток дитини дошкільного віку.
24. Інтерактивні технології навчання.
25. Творчий колектив як об'єкт управління.
26. Інноваційна діяльність творчого колективу як об'єкт управління.
27. Педагогічне управління творчою діяльністю.
28. Особливості педагогічного управління інноваційною діяльністю.
29. Індивід і творча група.
30. Інноваційна і творча діяльність: спільне, відмінне.
31. Педагогічне управління. Сутність і зміст поняття.
32. Інноваційні моделі організації навчального процесу у вищій школі.
33. Управління розвитком психолого-педагогічної культури викладача вищої школи.
34. Креативність як характеристика інноваційної діяльності викладача.
35. Стилi педагогічного управління.
36. Управління адаптацією викладача вищої школи до професійно-педагогічної діяльності.
37. Особистісно-професійний розвиток і саморозвиток особистості як об'єкт управління.
38. Тенденції розвитку інноваційних процесів у вищій школі.
39. Проективні моделі інноваційної діяльності викладача вищої школи.
40. Роль мотивації в організації й здійсненні інноваційної діяльності.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДО ЗМІСТОВОГО МОДУЛЯ 3:

Основна література:

Бабанский Ю. К. Интенсификация процесса обучения / Ю. К. Бабанский. – М.: Знание, 1987. – 80 с.

Бондар В. І. Теоретичні основи і технологія педагогічного аналізу: управлінський аспект: Навч. посіб. / В. І. Бондар. – К.: Науково-видавничий відділ, 1996. – 67 с.

Бондар В. І. Дидактика: ефективні технології навчання студентів / В. І. Бондар. – К.: Вересень, 1996. – 129 с.

Васильев Ю. В. Педагогическое управление в школе: методология, теория, практика. / Ю. В. Васильев – М.: Педагогика, 1990. – 144 с.

Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте: Психологические очерки: Кн. для учителя. – 3-е изд. / Л. С. Выготский. – М.: Просвещение, 1991. – 93 с.

Вяткин Л. Г., Ольнева А. Б. Развитие познавательной самостоятельности и творческой активности педагога: Учеб. пособие / Л. Г. Вяткин, А. Б. Ольнева. – Саратов: Науч. кн., 2001. – 200 с.

Зязюн І. А. Філософія педагогічної дії: Монографія / І. А. Зязюн. – Черкаси: Вид. від. ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. – 608 с.

Інноваційна політика вищого навчального закладу / [Девяткина М.А., Мирошникова Т.А., Петрова Ю.И. и др.]; под ред. Р.Н. Федосовой. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2006. – 178 с.

Калашнікова С. А. Освітня парадигма професіоналізації управління на закладах лідерства: монографія / С. А. Калашнікова. – К.: Київськ. ун-т імені Бориса Грінченка, 2010. – 380 с.

Кларин М. В. Инновации в мировой педагогике: обучение на основе исследования, игры и дискуссии (Анализ зарубежного опыта) / М. В. Кларин. – Рига: НПЦ «Эксперимент», 1998. – 180 с.

Кремень В. Г. Філософія людноцентризму в освітньому просторі / В. Г. Кремень. – 2-е вид. – К.: Т-во «Знання» України, 2010. – 520 с.

Кучерявий О. Г. Педагогіка і психологія дитячої творчості (Аспект самоформування вмінь організовувати творчість дітей): Навч. посіб. / О. Г. Кучерявий – К.: ІЗМН, 1998. – 156 с. – (Рос. мовою).

Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості / С. Д. Максименко. – К.: ТОВ «КММ», 2006. – 240 с.

Маригодов В. К. Педагогика и психология: аспекты активизации творчества и готовности к профессиональной деятельности: Учеб. пособие для тех. вузов / В. К. Маригодов, С. Е. Моторная. – Севастополь: Изд-во СевНТУ, 2004. – 170 с.

Меерович М. И., Шрагина Л. И. Технология творческого мышления: Практик. пособие / М. И. Меерович, Л. И. Шрагина. – Минск: Харвест; М.: АСТ, 2000. – 432 с.

Моляко В. А., Кульчицкая Е. И., Литвинова Н. И. Психология детской одарённости / В. А. Моляко, Е. И. Кульчицкая, Н. И. Литвинова. – К.: Об-во «Знание» Украины, 1995. – 82 с.

Монахов В. М. Аксиоматический подход к проектированию педагогических технологий / В. М. Монахов // Педагогика. – 1997. – №6. – С.26–31.

Нікітін Б. П. Сходинки до творчості або розвиваючі ігри / Б. П. Нікітін. – К.: Рад. школа, 1991. – С.5–12.

Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: Учеб. пособие для студ. пед. вузов и системы повыш. квалиф. пед. кадров / Под ред. Е.С. Полат. – М.: Academia, 2001. – 271 с.

Огнев'юк В. О. Філософія освіти в структурі наукових досліджень феномену освіти / В. О. Огнев'юк // Шлях освіти. – 2009. – Вий. 2. – С. 2-6.

Онищук Л. А. Гуманізація управлінської діяльності директора школи: Монографія / Л. А. Онищук. – Житомир: Полісся, 2002. – 321 с.

Паламарчук В. Ф. Як виростити інтелектуала / В. Ф. Паламарчук. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – 152 с.

Педагогическое мастерство и педагогические технологии: Учеб. пособие / Под ред. Л. К. Гребенкиной, Л. А. Байковой. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Пед. о-во России, 2000. – 256 с.

Педагогічні технології у неперервній професійній освіті: Монографія / С. О. Сисоєва, А. М. Алексюк, П. М. Воловик, О. І. Кульчицька, Л. Є. Сігаєва, Я. В. Цехмістер та ін.; За ред. С. О. Сисоєвої. – К.: ВІПОЛ, 2001. – 502 с.

Сисоєва С. О. Основи педагогічної творчості: Підручник / С.О. Сисоєва // К.: Міленіум, 2006. – 346 с

Сисоєва С. О. Педагогічна творчість: Монографія / С. О. Сисоєва. – Харків, Київ: Каравела, 1998. – 150 с.

Сисоєва С. О. Підготовка вчителя до формування творчої особистості учня: Монографія / С. О. Сисоєва. – К.: Поліграфкнига, 1996. – 406 с.

Сисоєва С. О., Поясок Т. Б. Психологія та педагогіка: Підручник для студентів вищих навчальних закладів непедагогічного профілю / С. О. Сисоєва, Т. Б. Поясок. – К.: Міленіум, 2005. – 520 с.

Сисоєва С. О. Інтерактивні технології навчання дорослих: навчально-методичний посібник / Сисоєва С. О.; НАПН України, Ін-т педагогічної освіти і освіти пророслих. – К.: ВД «ЕКМО», 2011. – 320 с.

Сунцов Н. С. Управление общеобразовательной школой: Вопросы теории и практики / Н. С. Сунцов. – М.: Педагогика, 1982. – 144 с.

Сухомлинский В. А. Разговор с молодым директором школы / В. А. Сухомлинский. – М.: Просвещение, 1973. – 208 с.

Сухомлинский В. А. Сто советов учителю / В. А. Сухомлинский. – К.: Радянська школа, 1984. – 254 с.

Шакуров Р. Х. Социально-психологические основы управления: руководитель и педагогический коллектив / Р.Х. Шакуров. – М.: Просвещение, 1990. – 208 с.

Додаткова література:

Альтшуллер Г. С. Найти идею. Введение в теорию решения изобретательских задач / Г. С. Альтшуллер. – Новосибирск: Наука, 1986.

Амонашвили Ш. А. Единство цели: Пособие для учителя / Ш. А. Амонашвили. – М.: Просвещение, 1987. – 208 с.

Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания // Избр. психол. тр.: В 2 т. – М.: Педагогика, 1980. – Т.1. – 232 с.

Андрієвська В. В. Психологія творчої праці вчителя / Творчість учителя іноземної мови / Київ. нар. ун-т наук. і пед. знань; За ред. М. Я. Дем'яненко. – К.: Рад. школа, 1978. – С.27-36.

Бондар В. І. Дидактика: ефективні технології навчання студентів / В. І. Бондар. – К.: Вересень, 1996. – 129 с.

Гильбух Ю. З. Умственно одаренный ребенок: Психология, диагностика, педагогика / НИИ психологии / Ю. З. Гильбух. – К.: РОВО «Укрузполіграф», 1992. – 83 с.

Кан-Калик В. А., Никандров Н. Д. Педагогическое творчество / В. А. Кан-Калик, Н. Д. Никандров. – М.: Педагогика, 1990. – 144 с.

Кардашов В. Н. Теоретические и методические основы художественно-творческого развития школьников / Под ред. Н. А. Кушаева. – Бердянск: Дом техники плюс, 2000. – 160 с.

Максименко С. Д. Рефлексія проблем розвитку в психології / С. Д. Максименко // Психологія і суспільство. – 2001. – № 3. – С. 4–22.

Палтишев Н. Н. Постигание педагогического мастерства: В поисках практико-ориентированных дидактических подходов / Н. Н. Палтишев. – М.: Издат. центр АПО, 2002. – 68 с.

Поташник М. М. Педагогическое творчество: проблемы развития и опыт: Пособие для учителя / М. М. Поташник. – К.: Рад.школа, 1983. – 187 с.

Рибалка В. В. Психологія розвитку творчої особистості: Навч. посібник / В. В. Рибалка. – К.: ІЗМН, 1996. – 236 с.

Сисоєва С. О. Основи педагогічної творчості вчителя: Навчальний посібник / С. О. Сисоєва. – К.: ІСДОУ, 1994. – 112 с.

Сухомлинский В. А. Об умственном воспитании / Сост. и авт. вступ. ст. М.И.Мухин. – К.: Рад. школа, 1983. – 206 с.

Сухомлинский В. А. Об умственном воспитании / Сост. и авт. вступ. ст. М. И. Мухин / В. А. Сухомлинский. – К.: Рад. школа, 1983. – 206 с.

Компетенції, професійні функції та творчі якості на розвиток яких спрямовано вивчення змістового модулю 3

Шифр та зміст компетенції	Професійні функції (готовність до виконання яких розвивається у процесі вивчення змісту Модулю 3)	Назва типової задачі діяльності	Шифр типової задачі діяльності	Зміст уміня	Шифр уміня
СПК-1 – здатність до аналізу, співставлення, порівняння педагогічних явищ, виявлення співвідношення сучасної освітньої практики і вимог суспільства, формування інноваційного педагогічного мислення	<i>Дослідниця</i>	Збір, обробка, аналіз і систематизація інформації в ході виробничої діяльності з використанням сучасних інформаційних технологій	1.ПФ.Д.01	Здійснювати пошукову діяльність, вивчати, узагальнювати і впроваджувати в навчальний процес педагогічні інновації, активні форми і методи навчання, інтерактивні технології	1.ПФ.Д.01.ЗР.Р.01
			1.ПФ.Д.02	Аналізувати педагогічні явища в їх історичній ретроспективі, розвивати педагогічне мислення, творчі якості особистості	1.ПФ.Д.02.ЗР.Р.02
			1.ПФ.Д.03	Організовувати і проводити науково-педагогічні дослідження, володіти методами статистичної обробки результатів педагогічного експерименту	1.ПФ.Д.03.ЗР.Р.03
СПК-5 – здатність використовувати теоретичні знання і практичні навички організації та провадження науково-педагогічних досліджень для управління навчально-виховним процесом у	<i>Дослідниця</i>	Збір, обробка, аналіз і систематизація інформації в ході виробничої діяльності з використанням сучасних інформаційних технологій	1.ПФ.Д.01	Здійснювати пошукову діяльність, вивчати, узагальнювати і впроваджувати в навчальний процес педагогічні інновації, активні форми і методи навчання, інтерактивні технології	1.ПФ.Д.01.ЗР.Р.01
			1.ПФ.Д.02	Аналізувати педагогічні явища в їх історичній ретроспективі, розвивати сучасне педагогічне	1.ПФ.Д.02.ЗР.Р.02

вищій школі			мислення, творчі якості особистості	
	1. П.Ф.Д.03	Оцінювати стан навчально-виховного процесу у вищій школі, його наслідки	1. П.Ф.Д.03.ЗР.Р.03	Організовувати і проводити науково-педагогічні дослідження, володіти методами статистичної обробки результатів педагогічного експерименту
	7. <i>Прогностична</i>		7. П.Ф.Д.01	Прогнозувати наслідки навчально-виховного процесу

Творчі якості особистості

Мотиви	Характерологічні особливості	Творчі уміння	Індивідуальні особливості психічних процесів
позитивне уявлення про себе; бажання пізнати себе;	сміливість;	проблемне бачення;	альтернативність мислення; дивергентність мислення;
	готовність до ризику; відповідальність	здатність до висування гіпотез, оригінальних ідей;	
творчий інтерес, допитливість;	самостійність;	здатність до дослідницької діяльності;	точність мислення;
	ініціативність;	розвинута уява, фантазія;	готовність пам'яті;
потяг до пошуку нової інформації, фактів.	впевненість у своїх силах та здібностях;	здатність до виявлення протиріч;	асоціативність пам'яті;
	цілеспрямованість;	здатність до подолання інерції мислення;	цілісність, синтетичність, свіжість, самостійність сприйняття;
	наполегливість;	уміння аналізувати, інтегрувати та синтезувати інформацію;	пошуково-перетворювальний, інноваційний стиль мислення.
	вміння довести почату справу до кінця;	здатність до міжособистісного спілкування.	
	працелюбність;		
	емоційна активність.		

IV. Навчально(методична карта дисципліни «Педагогіка творчості»

Разом: год., лекції – 12 год., семінарські заняття – 12 год., індивідуальна робота – 4 год., самостійна робота – 40 год., модульний контроль – 4 год., ПМК (екзамен) – 36 год.

Коефіцієнт перерахунку балів 222 : 60 = 3,7	Семестр						
	Тиждень						
	Модулі	Змістовий модуль 1		Змістовий модуль 2		Змістовий модуль 3	
	Назва модуля	Педагогіка творчості як фундаментальна наука		Формування та розвиток творчої особистості		Управління творчим розвитком особистості	
	К-ть балів за модуль	56 балів		89 балів		77 балів	
	Лекції	1	2	3	4	5	6
	Дати						
	Теми лекцій	Основні напрями досліджень проблеми творчості. Предмет, завдання та науковий тезаурус педагогіки творчості	Психологічні дослідження творчості та їх значення для педагогіки творчості	Творчі якості та критерії їх оцінювання	Технології вивчення рівня творчого розвитку особистості	Педагогічні технології творчого розвитку особистості	Педагогічне управління творчою та інноваційною діяльністю
	Відвід, лекц.	1б.	1б.	1б.	1б.	1б.	1б.
	Теми семінарських занять	Історія розвитку педагогіки творчості	Творчість та інноваційна діяльність	Розвиток творчих якостей людини: специфіка та вікові особливості	Структурно-компонентний метод вивчення рівня творчого розвитку особистості	Технології творчого розвитку особистості у процесі навчання	Педагогічне управління професійно-творчим розвитком викладача вищої школи
	Відвід, семін.	1б.	1б.	1б.	1б.	1б.	1б.
	Робота на семінарах	10 б.	10 б.	10 б.	10 б.	10 б.	10 б.
	Самостійна робота	5 б.	5 б.	5 б.	5 б.	5 б.	5 б.
	ІНДЗ						
	Оцінювання ІНДЗ					30 б.	30 б.
	Опрацювання фахових видань та першоджерел	10 б.					
	Види поточного контролю	Модульна контрольна робота (12 балів)		Модульна контрольна робота (25 балів)		Модульна контрольна робота (13 балів)	
	Підсумковий контроль					Екзамен (40 балів)	

ДОДАТОК**Розрахунок рейтингових балів за видами поточного та підсумкового контролю з дисципліни «Педагогіка творчості»**

№	Вид діяльності (визначаються по кожній дисципліні)	Максимальна кількість балів за один вид роботи	Всього
1	Відвідування лекцій	1	6
2	Відвідування практичних (семінарських занять)	1	6
3	Виконання завдання для самостійної роботи	5	30
4	Робота на практичному (семінарському) занятті у тому числі: <ul style="list-style-type: none">• доповідь• виступ• повідомлення• участь у дискусії, тощо	Всього 10, у тому числі за видами	60
5	ІНДЗ (індивідуальне навчально-дослідницьке завдання)	30	60
6	Опрацювання фахових видань (у тому числі першоджерел)	10	10
7	Написання реферату	15	-
8	Виконання модульної контрольної роботи	25	50
9	Виконання тестового контролю, експрес-контролю	10	-
10	Лабораторна робота у тому числі: <ul style="list-style-type: none">• допуск• виконання• захист	Всього 10, у тому числі за видами	-
11	Творча робота (у тому числі ессе)	20	-
	Загальна кількість балів:		222
	Коефіцієнт перерахунку $222 : 60 = 3,7$		
	Підсумковий рейтинговий бал		60
	Екзамен		40
	Разом:		100

V. СИСТЕМА ПОТОЧНОГО І ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ ЗНАТЬ

Педагогічний контроль за навчально-професійною діяльністю магістрантів здійснюється в таких формах:

а) *поточний контроль* відбувається за результатами виконання самостійних робіт (опрацювання основної і додаткової літератури, написання рефератів, конспектування першоджерел, ведення термінологічного словника, складання тестів тощо);

б) умовою допуску магістранта до підсумкового модульного контролю є виконання ним усіх індивідуальних завдань і отримання не менше **35 залікових балів** протягом семестру. Підсумковий модульний контроль проходить у формі захисту рефератів. Максимальна кількість балів, які можна отримати на підсумковому модульному контролі – **40**.

Протягом навчання студент може отримати до **60 залікових балів** (загальна кількість облікових балів ділиться на коефіцієнт перерахунку 7). Якщо студент за цей час отримав максимальну кількість балів, йому нараховується бонус – додаткові **15 балів**.

Критерії та норми оцінювання знань студентів з теорії і практики вищої освіти

При оцінюванні знань, умінь і навичок студентів з теорії і практики вищої освіти враховується:

1) наявність і характер засвоєння знань з навчальної дисципліни «Педагогіка творчості» (рівень усвідомлення, міцність запам'ятовування, обсяг, повнота і точність знань);

2) якість актуалізації знань з теорії і практики вищої освіти (логіка мислення, аргументація, послідовність і самостійність викладу, культура професійного мовлення);

3) рівень оволодіння відомими прийомами аналізу педагогічних фактів та освітніх явищ, сформованості умінь і навичок використання засвоєних знань на практиці;

4) прояв творчості і самостійності в навчально-пізнавальній діяльності;

5) якість виконання самостійної навчальної роботи (зовнішнє оформлення, своєчасність виконання, ретельність тощо).

Особливими **вимогами** до знань студентів є:

- знання теоретичних і практичних основ вищої освіти;

ДОДАТОК

- усвідомлення тенденцій і закономірностей розвитку сучасної вищої освіти, її цілей, цінностей і пріоритетів розвитку;
- уміння показати можливості застосування отриманих теоретичних знань в практичній діяльності для підвищення ефективності професійної підготовки майбутніх фахівців, науково-педагогічної діяльності, виховання і навчання студентської молоді;
- розуміння ролі сучасних технологій навчання у вищій освіті;
- оволодіння методикою проектної діяльності; технологіями професійного саморозвитку.

**Таблиця відповідності шкали оцінювання ECTS
з національною системою оцінювання в Україні та
Київського університету імені Бориса Грінченка (іспит)**

Оцінка за шкалою ECTS	Значення оцінки	За національною системою	Оцінка за шкалою університету
A	ВІДМІННО – відмінний рівень знань (умінь) в межах обов'язкового матеріалу з можливими незначними недоліками	відмінно	90-100
B	ДУЖЕ ДОБРЕ – достатньо високий рівень знань (умінь) в межах обов'язкового матеріалу без суттєвих грубих помилок	добре	82-89
C	ДОБРЕ – в цілому добрий рівень знань (умінь) з незначною кількістю помилок		75-81
D	ЗАДОВІЛЬНО – посередній рівень знань (умінь) зі значною кількістю недоліків, достатній для подальшого навчання або професійної діяльності	задовільно	69-74
E	ДОСТАТНЬО – мінімально можливий допустимий рівень знань (умінь)		60-68
FX	НЕЗАДОВІЛЬНО з можливістю повторного складання – незадовільний рівень знань, з можливістю повторного перескладання за умови належного самостійного доопрацювання	незадовільно	35-59
F	НЕЗАДОВІЛЬНО з обов'язковим повторним вивченням курсу – досить низький рівень знань(умінь), що вимагає повторного вивчення дисципліни		1-34

Норми оцінювання:

Оцінки **«відмінно»** заслуговує студент, який виявив всебічні, системні й глибокі знання навчального матеріалу і вміння вільно виконувати передбачені програмою завдання, ознайомлений з основною і додатковою науковою літературою.

Зазвичай, оцінка «відмінно» ставиться студентам, які засвоїли взаємозв'язок основних категорій і понять навчальної дисципліни, усвідомлюють значення наукових знань для теорії і практики вищої освіти, в цілому, та науково-педагогічної діяльності викладача вищої школи, зокрема, творчо використовують їх при розв'язанні ситуаційних професійно-педагогічних завдань.

Оцінки **«добре»** заслуговує студент, який виявив повне знання навчального матеріалу, успішно виконав передбачені програмою завдання, засвоїв рекомендовану основну наукову літературу.

Як правило, оцінка «добре» виставляється студентам, які засвідчили системні знання з навчальної дисципліни і здатні до їх самостійного поповнення та оновлення під час подальшої навчальної роботи і професійної діяльності. Одночасно вони допустили несуттєві неточності, пропуски, помилки, які змогли самостійно виправити.

На оцінку **«задовільно»** заслуговує студент, який виявив знання основного навчального матеріалу в обсязі, потрібному для подальшого навчання і майбутньої роботи за професією, частково справився з виконанням передбачених програмою завдань, ознайомлений із частиною рекомендованої основної наукової літератури.

Зазвичай оцінка «задовільно» виставляється студентам, які допустили суттєві помилки у відповіді на семінарському занятті, іспиті або при виконанні залікових завдань, але продемонстрували здатність усунути ці помилки за допомогою викладача.

Оцінка **«незадовільно»** виставляється студентіві, який виявив значні прогалини в знаннях основного навчального матеріалу, допустив принципові помилки у виконанні передбачених програмою завдань, не знайомий з основною науковою літературою.

Як правило, «незадовільна» оцінка виставляється студентам, у яких відсутні знання з навчальної дисципліни або їх недостатньо для продовження навчання чи початку професійно-педагогічної діяльності.

VI. КОНТРОЛЬ ЗА САМОСТІЙНОЮ РАБОТОЮ СТУДЕНТІВ

Зміст самостійної роботи студентів до кожної теми має таку структуру:

1. Опрацювання першоджерел (конспект, тези).
2. Відповідь на питання до семінарського заняття.
3. Розкриття змісту основних понять теми.
4. Переведення основної інформації теми у мову таблиць, схем, графіків (вибір за бажанням).
5. На основі опрацювання літератури, виконання практичного завдання.

Таблиця 6.1

Карта самостійної роботи студента

Змістовий модуль та теми курсу	Академічний контроль	Бали	Термін виконання (тижні)
Змістовий модуль 1. Педагогіка творчості як фундаментальна наука			
Основні напрями досліджень проблеми творчості. Предмет, завдання та науковий тезаурус педагогіки творчості (5 год.)	Семінарське заняття Звіт про виконання	5	
Психологічні дослідження творчості та їх значення для педагогіки творчості (5 год.)	Семінарське заняття Звіт про виконання Модульний контроль	5	
Змістовий модуль 2. Формування та розвиток творчої особистості			
Творчі якості та критерії їх оцінювання (5 год.)	Семінарське заняття Звіт про виконання	5	
Технології вивчення рівня творчого розвитку особистості (10 год.)	Семінарське заняття Звіт про виконання Модульний контроль	5	
Змістовий модуль 3. Управління творчим розвитком особистості			
Педагогічні технології творчого розвитку особистості (10 год.)	Семінарське заняття Звіт про виконання	5	

Педагогічне управління творчою та інноваційною діяльністю (5 год.)	Семінарське заняття Звіт про виконання Підсумковий модульний контроль: екзамен	5	
Разом: 40 год.	Разом: 30 балів		

VII. КОНТРОЛЬ ЗА ІНДИВІДУАЛЬНОЮ РОБОТОЮ СТУДЕНТІВ (ІНДЗ)

Критерії оцінювання ІНДЗ

№ з/п	Критерії оцінювання роботи	Максимальна кількість балів за кожним критерієм
1.	Відповідність змісту меті і завданням роботи	6 балів
2.	Критичний аналіз суті та змісту першоджерел. Виклад фактів, ідей, результатів досліджень в логічній послідовності. Аналіз сучасного стану дослідження проблеми, розгляд тенденцій подальшого розвитку даного питання.	12 балів
4.	Дотримання правил реферування наукових публікацій	3 бали
5.	Доказовість висновків, обґрунтованість власної позиції, пропозиції щодо розв'язання проблеми, визначення перспектив дослідження	6 балів
6.	Дотримання вимог щодо технічного оформлення структурних елементів роботи (титульний аркуш, план, вступ, основна частина, висновки, додатки (якщо вони є), список використаних джерел)	3 бали
Разом		30 балів

VIII. ПІДСУМКОВИЙ МОДУЛЬНИЙ КОНТРОЛЬ

ПИТАННЯ ДО ЕКЗАМЕНУ:

1. Розкрити тенденції історичного розвитку дослідження творчості.
2. Пізнавальні бар'єри щодо пізнання природи психічного і природи творчості.
3. Розкрийте зміст твердження: «творчість є розвивальною взаємодією, механізмом, що веде до розвитку».
4. Педагогіка творчості як фундаментальна наука.
5. Предмет педагогіки творчості.
6. Мета і завдання педагогіки творчості.
7. Науковий тезаурус педагогіки творчості.
8. Закони педагогіки творчості.
9. Закономірності педагогіки творчості.
10. Педагогіка творчості і педагогічна творчість.
11. Психологія творчості.
12. Творча діяльність.
13. Інноваційна діяльність.
14. Творчі здібності.
15. Творче мислення.
16. Творчі якості особистості.
17. Творча особистість: сутність та зміст поняття.
18. Охарактеризуйте процес творчості.
19. Творчий потенціал особистості.
20. Індивідуальна творчість.
21. Творча група.
22. Продукт творчості та інновація: спільне й відмінне.
23. Соціальні механізми творчості.
24. Зародження педагогіки творчості: антична педагогіка і педагогіка Середньовіччя.
25. Гуманістична педагогіка Відродження та Просвітництва.
26. Історичні витоки особистісно-орієнтованої педагогіки (XVIII – XIX ст.).
27. Педагогічні концепції XX ст.
28. В.О. Сухомлинський про педагогічну творчість вчителя.

29. Ідеї В.О. Сухомлинського про формування творчої особистості.
30. Характеристика сучасних досліджень з педагогіки творчості.
31. Психологічний механізм творчої пізнавальної діяльності.
32. Психологічні методи дослідження процесу творчості.
33. Творче мислення як центральна психологічна ланка творчої діяльності.
34. Використання психологічних моделей процесу творчості у педагогіці творчості.
35. Якості творчої особистості як педагогічні орієнтири у творчому розвитку особистості.
36. Історико-філософський аспект дослідження проблеми творчості.
37. Творчість як діяльнісний спосіб життя людини.
38. Мета як форма мобілізації творчої енергії людини.
39. Індивідуальний творчий потенціал.
40. Інновація як продукт творчої діяльності.
41. Специфіка індивідуальної творчості.
42. Творча активність особистості.
43. Творчий розвиток.
44. Креативність.
45. Обдарованість.
46. Геніальність.
47. Класифікація та типи творчих особистостей.
48. Стадії творчого розвитку особистості.
49. Творчі можливості.
50. Структура творчої особистості.
51. Мультифакторна модель творчої особистості.
52. Структура творчих якостей особистості.
53. Критерії оцінювання рівня сформованості творчих якостей особистості.
54. Специфіка розвитку творчих якостей особистості.
55. Формування й розвиток особистості.
56. Вікові особливості людини і розвиток її творчих якостей.
57. Сензитивні періоди життя людини, сприятливі для творчого розвитку.
58. Природжені й набуті якості людини, їх нерозривний зв'язок.
59. Креативність і творчі якості: спільне й відмінне.
60. Почуттєва сфера особистості й творчість людини.

61. Мета і завдання педагогічної творчості.
62. Основні етапи творчого розвитку людини.
63. Проективні методи у дослідженні творчого розвитку особистості.
64. Структурно-компонентний метод вивчення рівня творчого розвитку особистості.
65. Методика вивчення рівня сформованості мотивів до творчої діяльності; характерологічних якостей особистості, сприятливих до творчості.
66. Методи вивчення рівня сформованості творчих умінь і психічних процесів, що забезпечують успішність у творчій діяльності.
67. Профілі творчої особистості, їх типи, класифікація.
68. Метод профільного аналізу рівня творчого розвитку особистості.
69. Роль діагностичних завдань у розвитку творчих якостей.
70. Технологія аналізу творчих можливостей групи, її здатності до інноваційної діяльності.
71. Методика самооцінки творчих якостей.
72. Застосування тестів для визначення рівня творчого розвитку особистості.
73. Діагностика креативності.
74. Творча група, умови її формування.
75. Основні характерологічні особливості творчих груп.
76. Напрями діяльності викладача вищого навчального закладу з творчого розвитку майбутніх фахівців.
77. Види творчої діяльності вчителя.
78. Умови творчого розвитку особистості.
79. Стандартна і творча навчальна діяльність.
80. Творчі ситуації.
81. Етапи творчого процесу.
82. Структура творчої навчальної діяльності учнів.
83. Технології організації навчального процесу, спрямованого на творчий розвиток учнів.
84. Навчальні та навчально-творчі задачі.
85. Вимоги до організації творчої навчальної діяльності.
86. Авторська програма.

87. Методи стимулювання творчої активності учнів.
88. Прийоми стимулювання творчої активності учнів.
89. Технології розвитку педагогічної творчості вчителя.
90. Інтерактивні технології навчання.
91. Андрагогічна модель творчого розвитку дорослих.
92. Творча діяльність як творчий процес.
93. Творче мислення як творчий процес.
94. Технології професійно-творчого розвитку викладача вищої школи.
95. Творчий колектив як об'єкт управління.
96. Інноваційна діяльність творчого колективу як об'єкт управління.
97. Педагогічне управління творчою діяльністю.
98. Особливості педагогічного управління інноваційною діяльністю.
99. Індивід і творча група.
100. Чинники успішності інноваційної діяльності творчої групи.
101. Інноваційна діяльність вищого навчального закладу та особливості управління нею.
102. Інноваційна і творча діяльність: спільне, відмінне.
103. Креативність як характеристика інноваційної діяльності викладача.
104. Особистісно-професійний розвиток і саморозвиток особистості як об'єкт управління.
105. Моделі інноваційної діяльності викладача вищої школи.
106. Роль мотивації в організації та здійсненні інноваційної діяльності.

ІХ. СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДО ВСЬОГО КУРСУ

Основна література:

Адлер А. Индивидуальная психология / А. Адлер// История зарубежной психологии (30-60-е гг. XX в.): тексты. М., 1986. — С. 138.

Андреев В. И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности / В. И. Андреев. — Казань: Изд.во Казанского университета, 1988. — 228 с.

Андрієвська В. В. Психологія творчої праці вчителя /Творчість учителя іноземної мови / Київ. нар. Ун-т наук. і пед. знань; За ред. М.Я. Дем'яненка. — К.: Рад. школа, 1978. — С.27–36.

Беляев Д. К. Генетика, общество, личность / Д. К. Беляев // Коммунист, 1987. — № 7. — С.93.

Беляев Д. К. Современная наука и проблемы исследования человека / Д. К. Беляев // Вопросы философии. — 1981. — № 3. — С. 15.

Білецький О. Борис Грінченко // Зібр. праць: У 5 т. / О. Білецький. — К.: Наукова думка, 1965. — Т.2. — 671 с.

Богоявленская Д. Б. Интеллектуальная активность как проблема творчества / Д. Б. Богоявленская. — Ростов н/Д.: Изд.во Рост.ун.,та, 1983. — 173 с.

Богоявленская Д. Б. Пути к творчеству / Д. Б. Богоявленская. — М.: Знание, 1981. — 96 с.

Бондар В. І. Дидактика: ефективні технології навчання студентів / В. І. Бондар. — К.: Вересень, 1996. — 129 с.

Бондар В. І. Теоретичні основи і технологія педагогічного аналізу: управлінський аспект: Навч. посіб. / В. І. Бондар. — К.: Науково-видавничий відділ, 1996. — 67 с.

Брик І. Тарас Шевченко і народна освіта / І. Брик // Народна творчість та етнографія. — 1996. — №4. — С.53–61.

Брушлинский А. В. Творческий процесс как предмет исследования / А. В. Брушлинский // Вопросы философии. — 1965. — №7. — С.65.

Брушлинский А. В. К психологии творческого процесса: Психология мышления вместо так называемой эвристики / А. В. Брушлинский // Человек, творчество, наука. — М.: Наука, 1967. — С.13–40.

Васильев Ю. В. Педагогическое управление в школе: методология, теория, практика. / Ю. В. Васильев— М.: Педагогика, 1990. — 144 с.

Ващенко Г. Загальні методи навчання: Підручник для педагогів / Г. Ващенко. — К.: Всеукраїнське пед. товариство ім. Г. Ващенко, 1997. — 410 с.

Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте: Психологические очерки: Кн. для учителя. — 3-е изд. / Л. С. Выготский. — М.: Просвещение, 1991. — 93 с.

Гельвещий К. А. Об уме // Соч.: В 2-х т. / К. А. Гельвещий. – М., 1973. – Т.1. – С. 455.

Гильбух Ю. З. Умственно одаренный ребенок: Психология, диагностика, педагогика / НИИ психологии / Ю. З. Гильбух. – К.: РОВО «Укрвузполіграф», 1992. – 83 с.

Гончаренко Н. В. Гений в искусстве и науке/ Н. В. Гончаренко. – М.: Искусство, 1991. – 432 с.

Джемс У. Психология / У. Джемс. – П., 1922. – С. 139.

Джуринский А. Н. История зарубежной педагогики: Учебное пособие для вузов / А. Н. Джуринский. – М.: Издат. группа «Форум». – «ИНФРА,М», 1998. – 272 с.

Енциклопедія освіти / Академія педагогічних наук України; гол. ред. В. Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

Зязюн І. А. Філософія педагогічної дії: Монографія / І. А. Зязюн. – Черкаси: Вид. від. ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. – 608 с.

Зязюн І. А., Сагач Г. М. Краса педагогічної дії: Навч. посіб. для вчителів, аспірантів, студентів середніх та вищих навч. закладів / І. А. Зязюн, Г. М. Сагач. – К.: Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1997. – 302 с.

Інноваційна політика вищого учебного заведення / [Девят-кина М.А., Мирошникова Т.А., Петрова Ю.И. и др.]; под ред. Р.Н. Федосовой. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2006. – 178 с.

Інноваційна спрямованість змісту і технологій освіти / Біла книга національної освіти України / Т. Ф. Алексеєнко, В. М. Аніщенко, Г. О. Балл [та ін.]; за заг. ред. акад. В. Г. Кременя; НАПН України. – К.: Інформ. системи, 2010. – 342 с. – Бібліогр.: с. 335 – Розділ 1.2 / у співавторстві/- С. 32-38.

Іонова О. М. Науково-педагогічні основи навчально-виховного процесу в сучасній школі за ідеями Вальдорфської педагогіки: Автореф. дис... д.п.н: 13.00.01. / Іонова Олена Миколаївна. – К., 2000. – 36 с. / Ін-т педагогіки АПН України.

Казанцева Т. А., Олейник Ю. Н. Взаимосвязь личностного развития и профессионального становления студентов-психологов / Т. А. Казанцева, Ю. Н. Олейник // Психологический журнал. – 2002, т.23. – №6. – С. 51-59.

Калмиков Г. В. Проблемы взаимин між особою і колективом у педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського: Автореф. дис... к.п.н: 13.00.01. / Калмиков Георгій Валентинович. – К., 2000. – 19 с. / Інститут педагогіки АПН України.

Кан-Калик В. А. Педагогическая деятельность как творческий процесс / В. А. Кан-Калик. – Грозный, 1976. – 288 с.

Кан-Калик В. А., Никандров Н. Д. Педагогическое творчество / В. А. Кан-Калик, Н. Д. Никандров. – М.: Педагогика, 1990. – 144 с.

Кваша Б. Ф. Воспитательная система В.А. Сухомлинского: Учебное пособие / Б. Ф. Кваша. – К., СПб.: АПН Украины, ПАНИ, 1999 – 233 с. – С.24-37.

Кичук Н. В. От творчества учителя к творчеству ученика: Пособие для студ. пед. ун-тов / Н. В. Кичук. — Измаил: Измал. пед. Ун-т, 1992. — 95 с.

Кичук Н. В. Формування творчої особистості вчителя / Н. В. Кичук. — К.: Либідь, 1991. — 96 с.

Кларин М. В. Инновации в мировой педагогике: обучение на основе исследования, игры и дискуссии (Анализ зарубежного опыта) / М. В. Кларин. — Рига: НПЦ «Эксперимент», 1998. — 180 с.

Клепиков О. І., Кучерявий І. Т. Творчі резерви особи (Курс практичної філософії) / О. І. Клепиков, І. Т. Кучерявий. — К.: Вища шк., 1995. — 164 с.

Кликс Ф. Пробуждающее мышление: У истоков человеческого интеллекта / Ф. Кликс. — М., 1983. — С. 156.

Коба Л. Л. Педагогічні погляди М.І. Пирогова / Л. Л. Коба // Початкова школа. — 1996. — №1. — С.24–27.

Ковалев А. Г. Психология личности. — 3,е изд., перер. и доп. / А. Г. Ковалев. — М.: Просвещение, 1970. — 391 с.

Коваленко В. О. Вплив ідей Д. Дьюї на українську школу й педагогіку 1920–1930 років / В. О. Коваленко // Шлях освіти. — 1997. — №4. — С.51-55.

Козленко В. Н. Проблема креативности личности // Психология творчества: общая, дифференциальная, прикладная / Отв. ред. Я.А. Пономарев. — М.: Наука, 1990. — 224. — С.131–148.

Коменский Я. А., Локк Дж., Руссо Ж.-Ж., Песталоцци И. Г. Педагогическое наследие / Я. А. Коменский, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо, И. Г. Песталоцци; Сост. В. М. Кларин, А. Н. Джуринский. — М.: Педагогика, 1987. — 413 с.

Корчак Я. Избранные педагогические произведения / Пер. с пол. К.Э. Сенкевич. — М.: Педагогика, 1979. — 473 с.

Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Упор. В. В. Андрієвська, Г. О. Балл, О. Т. Губко, О. В. Проскура; під ред. Л. М. Проколенко. — К.: Радянська школа, 1989. — 608 с.

Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору / авт. В. Г. Кремень. — К.: Педагогічна думка. — 2009. — 520 с.

Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі / В. Г. Кремень. — 2-е вид. — К.: Т-во «Знання» України, 2010. — 520 с.

Кучерявий О. Г. Педагогіка і психологія дитячої творчості (Аспект самоформування вмінь організувати творчість дітей): Навч. посіб. / О. Г. Кучерявий — К.: ІЗМН, 1998. — 156 с. — (Рос. мовою).

Лук А. Н. Мышление и творчество / Александр Наумович Лук. — М.: Политиздат, 1976. — 144 с.

Лук А. Н. Психология творчества / Александр Наумович Лук. — М.: Наука, 1978. — 127 с.

Макаренко А. С. Собр. соч.: В 7 т. / А. С. Макаренко. — М.: Изд.во АПН, 1957. — Т.4. — 552 с.; Т.5. — 558 с.

Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості / С. Д. Максименко. – К.: ТОВ “КММ”, 2006. – 240 с.

Максименко С. Д. Рефлексія проблем розвитку в психології / С. Д. Максименко // Психологія і суспільство. – 2001. – № 3. – С. 4–22.

Маригодов В. К. Педагогика и психология: аспекты активизации творчества и готовности к профессиональной деятельности: Учеб. пособие для тех. вузов / В. К. Маригодов, С. Е. Моторная. – Севастополь: Изд-во СевНТУ, 2004. – 170 с.

Марушкевич А. Иван Огієнко про самовдосконалення / А. Марушкевич // Рідна школа. – 1999. – №9. – С.76–77.

Машталер О. В. Педагогічна і освітня діяльність О.В. Духновича / О. В. Машталер. – К.: Рад. школа, 1966. – 148 с.

Меерович М. И., Шрагина Л. И. Технология творческого мышления: Практ. пособие / М. И. Меерович, Л. И. Шрагина. – Минск: Харвест; М.: АСТ, 2000. – 432 с.

Моляко В. О. Психологічна готовність до творчої праці / В. О. Моляко. – К.: Знання, 1989. – 48 с.

Моляко В. А., Кульчицкая Е. И., Литвинова Н. И. Психология детской одарённости / В. А. Моляко, Е. И. Кульчицкая, Н. И. Литвинова. – К.: Об-во «Знание» Украины, 1995. – 82 с.

Монахов В. М. Аксиоматический подход к проектированию педагогических технологий / В. М. Монахов // Педагогика. – 1997. – №6. – С.26–31.

Монтессори М. Значение среды в воспитании / М. Монтессори // Частная школа. – 1995. – №4. – С.122–127.

Мороз О. Г., Омеляненко В. П. Перші кроки до майстерності / О. Г. Мороз, В. П. Омеляненко. – К.: Товариство «Знання», 1992. – 112 с.

Нариси історії українського шкільництва (1905-1933): Навч. посібник / О. В. Сухомлинська та ін.; За ред. О. В. Сухомлинської. – К.: Заповіт, 1996. – 304 с.

Науменко Ф. І. Основи педагогіки О. В. Духновича: Лекції з історії педагогіки / Ф. І. Науменко. – Львів, 1964. – 215 с.

Нікітін Б. П. Сходінки до творчості або розвиваючі ігри / Б. П. Нікітін. – К.: Рад. школа, 1991. – С.5–12.

Ніколенко Л. Т. Теоретичні засади навчання і виховання молодших школярів у педагогічній спадщині Я.Ф. Чепіги: Автореф. дис... к.п.н: 13.00.01. / Ніколенко Лідія Тимофіївна. – К., 2000. – 15 с.

Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: Учеб. пособие для студ. пед. вузов и системы повыш. квалиф. пед. кадров / Под ред. Е.С. Полат. – М.: Academia, 2001. – 271 с.

Огнев'юк В. О. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку / В. О. Огнев'юк. – К.: Знання України, 2003. – 448 с. – Бібліогр.: с. 437-446.

Огнев'юк В. О. Філософія освіти в структурі наукових досліджень феномену освіти / В. О. Огнев'юк // Шлях освіти. – 2009. – Вий. 2. – С. 2-6.

Онищук Л. А. Гуманізація управлінської діяльності директора школи: Монографія / Л. А. Онищук. – Житомир: Полісся, 2002. – 321 с.

Паламарчук В. Ф. Як виростити інтелектуала / В. Ф. Паламарчук. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – 152 с.

Палтишев Н. Н. Постигание педагогического мастерства: В поисках практико-ориентированных дидактических подходов / Н. Н. Палтишев. – М.: Издат. центр АПО, 2002. – 68 с.

Педагогическое мастерство и педагогические технологии: Учеб. пособие / Под ред. Л. К. Гребенкиной, Л. А. Байковой. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Педагогическое общество России, 2000. – 256 с.

Педагогічна майстерність: Підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамушенко, І. В. Кривонос та ін.; за ред. І.А. Зязюна. – 2, ге вид., допов. і переробл. – К.: Вища шк., 2004. – 422 с.

Педагогічні ідеї Г. С. Сковороди: Зб. статей / За ред. О. Г. Дзевєріна. – К.: Вища школа, 1972. – 246 с.

Педагогічні технології у неперервній професійній освіті: Монографія / С. О. Сисоева, А. М. Алексюк, П. М. Воловик, О. І. Кульчицька, Л. Є. Сігаєва, Я. В. Цехмістер та ін.; За ред. С. О. Сисоевої. – К.: ВІПОЛ, 2001. – 502 с.

Пиаже Ж. Психология интеллекта / Ж. Пиаже // Избр. Психологические труды. – М., 1969. – С. 65.

Побірченко Н. С. Розвиток творчої індивідуальності студентів у процесі підготовки до педагогічної діяльності / Н. С. Побірченко // Педагогіка і психологія: Вісник АПН України. – 2002. – № 4. – С. 81-88.

Погрібний А. Борис Грінченко: Нарис життя і творчості / А. Погрібний. – К.: Дніпро, 1988. – 269 с.

Пономарев Я. А. Психология творчества / Я. А. Пономарев. – М.: Наука, 1976. – 303 с.

Пономарев Я. А. Психология творчества и педагогика / Я. А. Пономарев. – М.: Педагогика, 1976. – 280 с.

Поташник М. М. Педагогическое творчество: проблемы развития и опыт: Пособие для учителя / М. М. Поташник. – К.: Рад.школа, 1983. – 187 с.

Проблемы экспериментальной психологии личности: Сборник статей / Под. ред. В. С. Мерлин. – Пермь, 1970. – 296 с.

Просецкий П. А., Семиченко В.А. Психология творчества: Учебное пособие / П. А. Просецкий, В.А. Семиченко. – М.: Изд.во «Прометей» МГПИ им. В.И. Ленина, 1989. – 83 с.

Равен Джон. Педагогическое тестирование: Проблемы, заблуждения, перспективы: Пер. с англ. – М.: «Когито-Центр», 1999. – 144 с.

Рибалка В. В. Психологія розвитку творчої особистості: Навч. посібник / В. В. Рибалка. – К.: ІЗМН, 1996. – 236 с.

Роджерс Н. Творчество как усиление себя / Н. Роджерс // Вопросы психологии. – 1990. – №1. – С.164–168.

Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – початок XX ст.): Нариси / Відп. ред. М. Д. Ярмаченко. – К.: Рад. школа, 1991. – 381 с.

Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии: Учебное пособие для высших пед. учебн. завед. – 2-е изд. / С. Л. Рубинштейн. – М.: Уч-пед. издат., 1946. – 704 с.

Русова С. Ф. Дошкільне виховання // Русова С. Ф. Вибрані педагогічні твори. – К.: Освіта, 1996. – 184 с. – С.34–44.

Русова С. Ф. Нова школа // Русова С. Вибрані педагогічні твори. – К.: Освіта, 1996. – С.207-222.

Сисоєва С. О. Основы педагогической творчости учителя: Навчальний посібник / С. О. Сисоєва. – К.: ІСДОУ, 1994. – 112 с

Сисоєва С. О. Основы педагогической творчости: Підручник / С.О. Сисоєва // К.: Міленіум, 2006. – 346 с

Сисоєва С. О. Педагогічна творчість: Монографія / С. О. Сисоєва. – Харків, Київ: Каравела, 1998. – 150 с.

Сисоєва С. О. Підготовка вчителя до формування творчої особистості учня: Монографія / С. О. Сисоєва. – К.: Поліграфкнига, 1996. – 406 с.

Сисоєва С. О., Поясок Т. Б. Психологія та педагогіка: Підручник для студентів вищих навчальних закладів непедагогічного профілю / С. О. Сисоєва, Т. Б. Поясок. – К.: Міленіум, 2005. – 520 с.

Сисоєва С. О., Соколова І. В. Нариси з історії розвитку педагогічної думки: Навчальний посібник / С. О. Сисоєва, І. В. Соколова. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 308 с.

Сисоєва С. О. Інтерактивні технології навчання дорослих: навчально-методичний посібник / Сисоєва С. О.; НАПН України, Ін-т педагогічної освіти і освіти пророслих. – К.: ВД «ЕКМО», 2011. – 320 с.

Сисоєва С. О. Особистісно зорієнтовані педагогічні технології: метод проєктів / Сисоєва С. О. // Метод проєктів: традиції, перспективи, життєві результати: практико-зорієнт. зб. / Ліцей міжнар. відносин №51 м. Києва, АПН України, Ін-т педагогіки України, ДНПБ України. – К., 2003. С. 119-124.

Сухомлинский В. А. Об умственном воспитании / Сост. и авт. вступ. ст. М.И.Мухин. – К.: Рад. школа, 1983. – 206 с.

Сухомлинский В. А. Разговор с молодым директором школы / В. А. Сухомлинский. – М.: Просвещение, 1973. – 208 с.

Сухомлинский В. А. Сто советов учителю / В. А. Сухомлинский. – К.: Радянська школа, 1984. – 254 с.

Сухомлинский В. А. Об умственном воспитании / Сост. и авт. вступ. ст. М. И. Мухин / В. А. Сухомлинский. – К.: Рад. школа, 1983. – 206 с.

Сухомлинский В. О. Вибрані твори: У 5 т. / В. О. Сухомлинский. – К.: Рад. школа, 1986. – Т.1–5.

Сухомлинський В. Людина – найвища цінність // Вибрані твори: У 5 т. / В. Сухомлинський. – К.: Рад. шк., 1977. – Т. 5. – С. 446–472.

Сухомлинський В. Людина неповторна // Вибрані твори: У 5 т. / В. Сухомлинський. – К.: Рад. шк., 1977. – Т. 5. – С. 80–86.

Сухомлинський В. Народження громадянина // Вибрані твори: У 5 т. / В. Сухомлинський. – К.: Рад. шк., 1977. – Т. 3. – С. 283–581.

Сухомлинський В. Пависька середня школа // Вибрані твори: У 5 т. / В. Сухомлинський. – К.: Рад. шк., 1977. – Т. 4. – С. 7–390.

Сухомлинський В. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості // Вибрані твори: У 5 т. / В. Сухомлинський. – К.: Рад. шк., 1976. – Т. 1. – С. 5–206.

Сухомлинський В. Серце віддаю дітям // Вибрані твори: У 5 т. / В. Сухомлинський. – К.: Рад. шк., 1977. – Т. 3. – С. 7–280.

Українська педагогіка в персоналіях: У 2 кн. Кн. 2: Навч. посібник / За ред. О. В. Сухомлинської. – К.: Либідь, 2005. – 552 с.

Українська педагогіка в персоналіях: У 2 кн. Кн. 1: Навч. посібник / За ред. О. В. Сухомлинської. – К.: Либідь, 2005. – 624 с.

Цапок В. А. Творчество: Философский аспект проблемы / Отв. ред. Н. Г. Махай. – Кишинев: Штиинца, 1989. – 152 с. структури особистості учня.

Шакуров Р. Х. Социально-психологические основы управления: руководитель и педагогический коллектив / Р. Х. Шакуров. – М.: Просвещение, 1990. – 208 с.

Додаткова література:

Альтшуллер Г. С. Найти идею. Введение в теорию решения изобретательских задач / Г. С. Альтшуллер. – Новосибирск: Наука, 1986.

Амонашвили Ш. А. Единство цели: Пособие для учителя / Ш. А. Амонашвили. – М.: Просвещение, 1987. – 208 с.

Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания // Избр. психол. тр.: В 2 т. – М.: Педагогика, 1980. – Т.1. – 232 с.

Андрієвська В. В. Психологія творчої праці вчителя / Творчість учителя іноземної мови / Київ. нар. ун-т наук. і пед. знань; За ред. М. Я. Дем'яненка. – К.: Рад. школа, 1978. – С.27-36.

Антонєць М. Я. Василь Сухомлинський і сучасність: особистісно орієнтована шкільна освіта / М. Я. Антонєць // Педагогічна газета. – 2001. – № 44 (листопад). – С. 6.

Антонець М. Я. Гуманізм педагогічних нововведень В. Сухом-линського: творча спадщина Сухомлинського / М. Я. Антонець // Початкова школа. – 1997. – № 9. – С. 35–38.

Антонець М. Я. Світлий храм дитинолюбства: сучасність і перспективність навчально-виховної системи В. Сухомлинського / М. Я. Антонець // Рідна школа. – 1994. – № 1, 2. – С. 19–23.

Антонець М. Я. Василь Сухомлинський і гуманістична педагогіка української народної школи / М. Я. Антонець // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 4. – С. 193–201.

Бердяев Н. А. Самопознание / Н. А. Бердяев. – М., 1990. – С. 154–277.

Білобровко Т. І. Практичний розум як передумова педагогічної творчості: Автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03. / Білобровко Тетяна Іванівна. – К., 1996. – 24 с.

Богуславський М. В. Школа самореалізації особистості у трактуванні В. О. Сухомлинського / М. В. Богуславський // Директор школи. – 1998. – № 26. – С. 3.

Буєва І. І. Гуманізм – основа взаємин у школі В. О. Сухомлинського / І. І. Буєва // Директор школи. – 1998. – № 26. – С. 4, 5.

Валеєва Р. А. Корчак и Сухомлинский: как любить ребенка / Р. А. Валеєва // Педагогика. – 1998. – № 6. – С. 48–52.

Волков И. П. Учим творчеству / И. П. Волков. – М.: Педагогіка, 1988. – 96 с.

Волошина В. Я. Гуманістична сутність дидактики В. Сухомлинського / В. Я. Волошина // Педагогіка і психологія. – 1998. – № 3. – С. 14–20.

Вяткин Л. Г., Ольнева А. Б. Развитие познавательной самостоятельности и творческой активности педагога: Учеб. пособие / Л. Г. Вяткин, А. Б. Ольнева. – Саратов: Науч. кн., 2001. – 200 с.

Галузяк В. М., Сметанский М. И. Две личности – две парадигмы воспитания / В. М. Галузяк, М. И. Сметанский // Педагогика. – 2002. – № 3. – С. 83–87.

Гессен С. И. Основы педагогики (Введение в прикладную философию): Учебное пособие для вузов / С. И. Гессен. – М.: «Школа, Пресс», 1995. – 448 с. – С. 109–121.

Євдокієва Т. Чужого навчатися і свого не цуратися...: До гуманістичної педагогіки В. Сухомлинського і Р. Штайнера / Т. Євдокієва // Рідна школа. – 1998. – № 3. – С. 26–28.

Загвязинский В. И. Педагогическое творчество учителя / В. И. Загвязинский. – М.: Педагогика, 1987. – 160 с.

Ильин Е. Н. Путь к ученику / Е. Н. Ильин. – М.: Просвещение, 1988. – 224 с.

Исаев Е. И. Становление и развитие профессионального сознания будущих педагогов / Е. И. Исаев // Вопросы психологии. – 2000. – №4. – С. 57-66.

Камо А. Бунтующий человек / А. Камо. – М., 1990. – С.76.

Капица С. П., Курдюмов С. П., Малинецкий Г. Г. Синергетика и прогнозы будущего. – 2,е изд. / С. П. Капица, С. П. Курдюмов, Г. Г. Малинецкий – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 288 с.

Кардашов В. Н. Теоретические и методические основы художественно-творческого развития школьников / Под ред. Н. А. Кушаева. – Бердянск: Дом техники плюс, 2000. – 160 с.

Красовицький М. В. Сухомлинський і педагогічні концепції заходу / М. В. Красовицький // Шлях освіти. – 1998. – № 2. – С. 21–24.

Кузь В. Школа В. Сухомлинського – школа нового покоління / В. Кузь // Початкова школа. – 2002. – № 9. – С. 28–30.

Кучинська І. О. Виховання духовних цінностей дітей і молоді у творчій спадщині Івана Огієнка: Автореф. дис.... к.п.н: 13.00.01. / Кучинська Ірина Олексіївна – К., 2000. – 20 с. / Інститут педагогіки АПН України.

Мазур П. Сердца, отданные детям: Я. Корчак и В. Сухомлинский / П. Мазур // Начальная школа. – 1978. – № 9. – С. 80–82.

Макаренко А. С. Флаги на башнях // Макаренко А.С. Избр. произведения: В 3 т. / Ред.кол.: Н.Д.Ярмаченко (предс.) и др. – Изд. 2,е, испр. и доп. – К.: Рад. школа, 1985. – Т.2. – С.7–20.

Огієнко І. І. Наука про рідномовні обов'язки: Рідномовний катехізис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів / І. І. Огієнко. – К.: АТ «Обереги», 1994. – 72 с. – С.23–25.

Окунев А. А. Спасибо за урок, дети! О развитии творческих способностей учащихся / А. А. Окунев. – М.: Просвещение, 1988. – 128 с.

Педагогіка творчості В. Сухомлинського. Програма та методичні рекомендації до спецсемінару / Уклад. Є. І. Коваленко, Ю. Г. Новгородцев. – Ніжин: Вид-во НДПУ ім. М. Гоголя, 2003. – 17 с.

Песталоцци И. Г. Лебединая песня / Я. А. Коменский, Д. Локк, Ж.-Ж. Руссо, И. Г. Песталоцци. Педагогическое наследие. – М.: Педагогика, 1989. – С. 356–391.

Пирогов Н. И. Избранные педагогические сочинения / Николай Иванович Пирогов; Сост. В.З. Смирнова. – М.: Акад. пед. наук РСФСР, 1953. – 752 с.

Пікельна В. «Люби ближнього свого...» Філософські, історичні та педагогічні роздуми про гуманізацію освіти / В. Пікельна // Рідна школа. – 1998. – №2. – С.26–28.

Планк М. Происхождение и влияние научных идей / М. Планк // Единство физической картины мира. – М., 1966. – С. 183-184.

Пшеврацька О. В. Сухомлинський та С. Русова про вихователя та вчителя / О. В. Пшеврацька // Директор школи. – 2000. – № 12. – С. 11.

Сафіулін В. І. У центрі уваги – особистість / В. І. Сафіулін// Рідна школа. – 1996. – №10. – С.12–13.

Скрипник М. І. Уроки мислення Джона Дьюї і Василя Сухомлинського / М. І. Скрипник // Педагогіка і психологія. – 1998. – № 3. – С. 71–77.

Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество / П. А. Сорокин. – М., 1992. – С. 400.

Стельмахович М. Г. Народна педагогіка / М. Г. Стельмахович. – К.: Рад. школа, 1985. – 312 с.

Сунцов Н. С. Управление общеобразовательной школой: Вопросы теории и практики / Н. С. Сунцов. – М.: Педагогика, 1982. – 144 с.

Тодорцева Ю. В. Педагогіка толерантності: Метод. рек. / Ю. В. Тодорцева – Одеса: СВД Черкасов М. П., 2004. – 89 с.

Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори. – В 2 т. / Ред. кол.: В. Н. Столетов (гол.) та ін., К.: Рад. школа, 1983. – Т.1. – 488 с.

Фейдимен Джеймс, Фрейгер Роберт. Теория и практика личностно-ориентированной психологии. – М.: ВИНТИ, 1996. – 430 с.

Хайруліна В. Бачити в учневі особистість: Творча спадщина В. Сухомлинського / В. Хайруліна // Початкова школа. – 1997. – № 9. – С. 40–42.

Шрагина Л. И., Меерович М. И. Педагогика творчества: возможности ТРИЗ как образовательной технологии / Л. И. Шрагина, М. И. Меерович// Школьные технологии. Россия. – 1997. – № 1. – С. 35–47.

Штейнер Р. Познание человека и учебный процесс / Р. Штейнер. – М.: Парсифаль, 1998. – 128 с.

Энгельгардт В. А. Познание явлений жизни / В. А. Энгельгардт. – М., 1984. – С. 295.

Навчальне видання

Розробник: **Сисоєва Світлана Олександрівна**

ТВОРЧИЙ РОЗВИТОК ФАХІВЦІВ В УМОВАХ МАГІСТРАТУРИ

Монографія

*Свідоцтво про державну реєстрацію
суб'єкта видавничої діяльності
серія ДК № 4249 від 29.12.2011 р.*

Підписано до друку 14.02.2014 р.
Формат 60x84/8. Гарнітура «Times»
Папір офсетний. Ум. друк. аркушів 27,2.
Тираж 300. Замовлення №

Видавництво ВП «Едельвейс»
03170, м. Київ, вул. Зодчих, 74,
Тел. (044)221-97-70
E-mail: vid_edelveis@ukr.net